

UNIwersytet WArmińsko-MAzurski w OLSZTYNIE
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

Acta Neophilologica

XXXIV

2

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu WArmińsko-MAzurskiego
OLSZTYN 2022

Rada Naukowa

Anna Bednarczyk (Uniwersytet Łódzki, Polska); Aleksander Kiklewicz (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska); Ewa Kujawska-Lis (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska); Natalia Muranska (Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze, Słowacja); Joanna Orzechowska (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska); Heinrich Pfandl (Uniwersytet Karola i Franciszka w Grazu, Austria); Yuriy Kovbasenko (Uniwersytet Kijowski im. Borysa Hrinchenki, Ukraina); Klaus Steinke (Uniwersytet Fryderyka i Aleksandra w Erlangen i Norymberdze, Niemcy); Ewa Żebrowska (Uniwersytet Warszawski, Polska); Alexander Zholkovsky (Uniwersytet Południowej Kalifornii, Stany Zjednoczone); Bogusław Żyłko (Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Polska)

Listę nazwisk recenzentów zamieszczono na ostatniej stronie zeszytu

Redaktor naczelna

Joanna Orzechowska

Sekretarz redakcji

Iwona Anna NDiaye

Redaktorzy językowi

Ewa Kujawska-Lis, Helena Pocietchina

Redaktorzy tematyczni

Językoznawstwo i glottodydaktyka

Alla Kamalova

Literaturoznawstwo i przekładoznawstwo

Iwona Anna NDiaye

Adres redakcji

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Humanistyczny

ul. Kurta Obitza 1, 10-725 Olsztyn

tel. fax 89 527 58 47, 89 524 63 69

<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/an>

Redakcja informuje, że wersją pierwotną czasopisma jest wydanie papierowe
Czasopismo jest dostępne na licencji Creative Commons – Uznanie autorstwa

– Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych (CC BY-NC-ND)

Projekt okładki

Barbara Lis-Romańczukowa

Redaktor tomu

Joanna Orzechowska

Redakcja wydawnicza

Katarzyna Zawilska

Skład i łamanie

Marzanna Modzelewska

ISSN 1509-1619

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2022

Wydawnictwo UWM

ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn

tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38

www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/

e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 90 egz. Ark. wyd. 21,1; ark. druk. 18,0
Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. nr 564

Pamięci Profesora zw. dr. hab. Walentego Piłata
przyjaciele, współpracownicy i uczniowie

SPIS TREŚCI

Językoznawstwo i glottodydaktyka

Aleksander Kiklewicz , Теоретические проблемы прагмастилистики. Часть 2	9
Edyta Bocian , Związki frazeologiczne z komponentem przestrzennym <i>su</i> w ujęciu kognitywnym. Próba analizy na materiale języka włoskiego ...	25
Joanna Targońska , Streitgegenstand der Phraseologie(-forschung): Einwortphraseme, Einwortidiome und noch mehr?	41
Tomasz Żurawlew , Ein gutes Gewissen ist ein sanftes Ruhekissen... Bemerkungen über Phraseologismen mit dem Potenzial zum ethischen Bewerten	57
Marta Anna Gierzyńska , Metaphorische Konzeptualisierung von Covid-19 am Beispiel eines populärwissenschaftlichen Online-Berichts	73
Tatiana Kołodyńska , Innowacyjność w gwarach ukraińskich	89
Karolina Miłoś-Szewczyk , Model rekonstrukcji aktualnego znaczenia interjęzykowych lakun na podstawie paradygmatu dyskursologicznego	97
Sylwia Niewczas , Nauka języków obcych u osób w wieku senioralnym – przegląd nurtów badawczych i postulaty badawcze	111
Joanna Woźniak, Joanna Kic-Drgas, Joseph Cullen, Greg Holloway , TRAILs-Ausbildungsprogramm für angehende und aktuelle Fachfremdsprachenlehrende – Ziele, Durchführung und Evaluation ...	121
Tomasz Jacheć , (Un)Obtainable Luxury and Performance: The Semiotics of Michael Jordan's 1996 V12 Mercedes S600 Lorinser	137

Literaturoznawstwo i przekładoznawstwo

Bożena Kucala , A Metafictional Reflection on Historiography: the Inclusiveness of Truth in Graeme Macrae Burnet's <i>His Bloody Project</i>	151
Jekatierina Mielniczuk , На пути к «морали ценности». Рыцарская топка или аксиология нового рыцарства – опыт соотнесения: <i>Бедный рыцарь</i> Елены Гуро и <i>Рыцарь кубков</i> Терренса Малика ...	165
Dorota Tomczuk , Alienacja, integracja, akceptacja – relacje interpersonalne w dramatach Herberta Bergera i Petera Turriniego	181
Bara Ndiaye, Iwona Anna NDiaye , Senegalski pisarz Mohamed Mbougar Sarr. Laureat Nagrody Goncourtów 2021 w dyskursie medialnym	195
Maciej Pieczyński , Виртуальный мир новейшей русскоязычной драматургии	215
Anna Szczęsny , Nazwy kościołów jako problem w tłumaczeniu z języka polskiego na rosyjski	233
Maria Mocarz-Kleindienst , Kino w czasach pandemii: werbalne reprezentacje wątku epidemii w wielojęzycznych przekładach tytułów filmowych	247

Sylwetki naukowe

Iwona Anna NDiaye , Badania nad współczesną dramaturgią rosyjską Walentego Piłata (1946-2022)	261
---	-----

Recenzje

Grzegorz Ojcewicz , Czy upodmiotawiać dinozaury? Justyna Tymie- niecka-Suchanek. 2020. <i>Literatura rosyjska wobec upodmiotowienia zwierząt. W kręgu zagadnień ekofilozoficznych</i> . Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, ss. 380.	273
--	-----

TABLE OF CONTENTS

Linguistics and Glottodidactics

Aleksander Kiklewicz , Theoretical Problems of Pragmatics. Part 2	9
Edyta Bocian , Phraseological Units Containing the Spatial Component <i>su</i> in a Cognitive Perspective: Analysis Based on the Material from the Italian Language	25
Joanna Targońska , One-word Phrases, One-word Idioms and What Else? The Subject of the Phraseology Dispute	41
Tomasz Żurawlew , A Clear Conscience Makes a Soft Pillow... Phrasemes with a Potential for Ethical Judgement	57
Marta Anna Gierzyńska , Metaphorical Conceptualization of Covid-19 on the Basis of a Popular Science On-line Article	73
Tatiana Kołodyńska , Innovations in East Slavic Ukrainian Dialects ...	89
Karolina Miłoś-Szewczyk , Model for the Reconstruction of the Actual Meaning of Interlingual Lacunas Based on a Discourse Paradigm	97
Sylwia Niewczas , Teaching Languages to Third-age Learners: Review of Current Research Tendencies and Directions for Future Research ...	111
Joanna Woźniak, Joanna Kic-Drgas, Joseph Cullen, Greg Holloway , TRAILS Teacher Training for Aspiring and Current Foreign Language Teachers: Objectives, Implementation, and Evaluation	121
Tomasz Jacheć , (Un)Obtainable Luxury and Performance: The Semiotics of Michael Jordan's 1996 V12 Mercedes S600 Lorinser	137

Literary Studies and Translation Studies

Bożena Kucala , A Metafictional Reflection on Historiography: the Inclusiveness of Truth in Graeme Macrae Burnet's <i>His Bloody Project</i>	151
Jekatierina Mielniczuk , Towards a "Morality of Value". Knightly Topic or Axiology of New Chivalry – An Experience of Correlation: Elena Guro's <i>The Poor Knight</i> and Terrence Malick's <i>Knight of Cups</i>	165
Dorota Tomczuk , Alienation, Integration, Acceptance: Interpersonal Relations in the Plays of Herbert Berger and Peter Turrini	181
Bara Ndiaye, Iwona Anna NDiaye , Senegalese Writer Mohamed Mbougar Sarr. Laureate of the Goncourt Prize 2021 in the Media Discourse	195
Maciej Pieczyński , The Virtual World of the Latest Russian/Russian- language Dramatic Texts	215
Anna Szczesny , Names of Churches as a Translation Problem from Polish into Russian	233
Maria Mocarz-Kleindienst , Cinema in Times of Pandemics: Verbal Representations of the Epidemic Theme in Multilingual Translations of Film Titles	247

Scientists

- Iwona Anna NDiaye**, Studies on Contemporary Russian Dramaturgy
Walenty's Pilat's (1946-2022) 261

Reviews

- Grzegorz Ojcewicz**, Czy upodmiotawiać dinozaury? Justyna Tymie-
niecka-Suchanek. 2020. *Literatura rosyjska wobec upodmiotowienia
zwierząt. W kręgu zagadnień ekofilozoficznych*. Katowice: Wydawnictwo
Uniwersytetu Śląskiego, ss. 380. 273

JEZYKOZNAWSTWO I GLOTTODYDAKTYKA

DOI: 10.31648/an.7797

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАГМАСТИЛИСТИКИ. ЧАСТЬ 2

THEORETICAL PROBLEMS OF PRAGMASTYLISTICS. PART 2

Aleksander Kiklewicz

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6140-6368>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie / University of Warmia and Mazury in Olsztyn

e-mail: aleksander.kiklewicz@uwm.edu.pl

Keywords: stylistics, functional stylistics, functional style, pragmatics, pragmastylistics, Russian language

Abstract: The author presents the theoretical basis for linguistic research, the subject of which is the interaction of two disciplines: stylistics and pragmatics. In the first part of the article, a brief overview of the history and problem fields of both disciplines is presented, emphasizing the fact that each of these has its own characteristics from a conceptual and ontological point of view. In the second part, stylistics and pragmatics are considered in the general semiotic model as two “dimensions” of linguistic signs. In addition to the three dimensions proposed by C. Morris, i.e. syntactics, semantics and pragmatics, the author introduces stylistics as a relation (according to the principle of correspondence) of signs to their socio-cultural environment, i.e. their practical/instrumental context. The author distinguishes between two directions within the framework of pragmastylistic studies. The indicative aspect consists of the study of the pragmatic characteristics of separate styles, in other words, in the description of the style with the employment of the conceptual apparatus of pragmalinguistics (such concepts as illocutionary function, speech act, pragmatic strategy, pragmatic implication, pragmatic operator, etc.). The applicative aspect of pragmatic studies is the study of the employment of stylistic means of language (i.e. stylistically marked lexical forms and their constructions) for the implementation of different types of speech acts.

3. Аспекты прагмастилистики

Можно различать два аспекта прагмастилистических исследований. Аппликативный аспект прагмастилистики, наиболее широко представленный в публикациях российских языковедов, состоит в исследовании употребления стилистических средств языка (т.е. стилистически маркированных языковых форм и их конструкций) для реализации разных типов речевых актов и дискурсов.

Индикативный аспект состоит в исследовании прагматических характеристик отдельных стилей, другими словами – в описании стиля с применением понятийного аппарата прагмалингвистики (таких понятий, как иллокутивная функция, речевой акт, прагматическая стратегия, прагматическая импликация, прагматический оператор и др.).

3.1. Аппликативный аспект прагмастилистики

Исследования в области прагмастилистики были, главным образом, стимулированы интересом ученых к тому, какую функциональную нагрузку несут стилистически маркированные элементы в речи. То, что они закреплены за соответствующим практическим контекстом, представляет план их содержания. Однако стилевые элементы функционируют и в плане выражения сообщения: они намеренно используются говорящим для выражения тех или иных перформативных целей (см. рис. 4). В связи с этим Л.С. Пихтовникова пишет: «Стилистические средства выбираются для реализации определенных прагматических заданий текста, т.е. каждый стилистический аспект текста обязательно имеет прагматическую цель» [2016, 116].

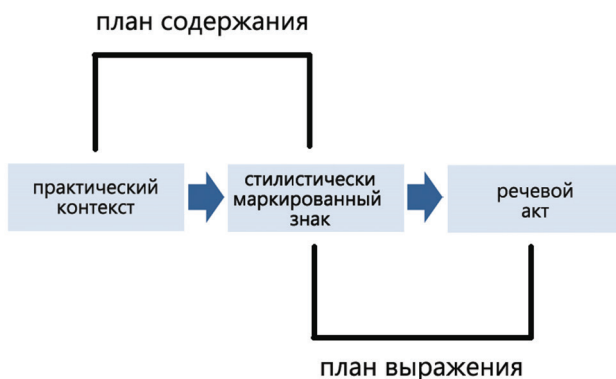

Рис. 4. Стилистическая характеристика знака: план содержания и план выражения

При таком подходе учитываются два элемента: прагматический, т.е. иллокутивная функция сообщения, и стилистический, т.е. стилистически маркированные языковые формы и конструкции, указывающие на перформативную интенцию говорящего. Поскольку эти стилистически маркированные элементы относятся к плану выражения семантической функции текста (к его ассертивной части), У. Фикс [Fix 2007, 401] указывает, что их прагматическая нагрузка имеет вторичный, дополнительный характер. Прагматическую функцию стилизованных элементов немецкая исследовательница определяет как *Beziehungsgestaltung*, что равнозначно конфигурации социальных отношений коммуникативных партнеров. Например, в институциональной коммуникации, по мнению Фикс, выбор стилизованных элементов может указывать на социальную установку одного партнера по отношению к другому. За этим выбором стоят также соответствующие коммуникативные интенции и речевые акты.

Апplikативный характер функционирования стилизованных языковых элементов удобно показать на примере эстетических речевых. Оформление речевого акта может осуществляться по одному из двух принципов: дискретному или континуальному. В первом случае для выражения иллокутивной функции сообщения употребляются специальные прагматические операторы, как наиболее типичные – перформативные глаголы в форме 1-го лица (*приказываю, прошу, констатирую, приветствую* и др.). Во втором случае выражению иллокутивной функции служат языковые формы, основное предназначение которых состоит в выражении семантической информации, т.е. как бы имеющие «продленное действие». К таким формам относятся и стилистические характеристики языковых единиц.

Особенность эстетических речевых актов состоит в стимулирующем воздействии на адресата, а именно – на его эмоциональное состояние, в связи с чем употребление специальных перформативных операторов (типа *получай наслаждение*) не представляется возможным. Поэтому эстетическое воздействие реализуется, главным образом, за счет внутренних, ассертивных ресурсов сообщения: стилистически маркированных поэтизмов, а прежде всего специфической структурной организации текста (например, ритмизации). Неслучайно современная прагматистика имеет много общего с литературной прагматикой, которая занимается прагматическими аспектами художественных текстов, в частности, прагматическими функциями поэтических фигур [Pratt 1977; Petrey 1990; Pilkington 2000; Mey 2001; Feng 2002; Black 2006]. При этом важно, что стилистически маркированные художественные средства востребованы в соответствии с прагматической интенцией говорящего (а не какого-либо практического контекста) и необязательно ограничены рамками какого-либо литературного жанра. Эстетические речевые акты, например, массово представлены в разговорной речи. В качестве примера я приведу фрагмент из рассказа Шамиля Идиатуллина *Кареглазый Грозовик*:

- (1) Данька зашнуровался и понял, что деваться некуда. Он (...) хотел сказать красиво, хотел сказать длинно и в рифму.

Как видим, говорящий отдает себе отчет в своем намерении сказать красиво, а также в том, что такой эффект может быть достигнут благодаря особой организации сообщения (*сказать длинно и в рифму*).

К числу такого рода вторичных операторов иллокутивной функции относятся заимствованные, в том числе модные слова. Их эстетическое воздействие может усиливаться, если лексическое значение неизвестно адресату и его внимание фокусировано на экзотической и изящной фонетической форме. Примером может послужить фрагмент из журнального интервью:

- (2) Есть разные способы, как это сделать, наращивать свою, я бы сказал возвышенно, дискурсивную способность¹.

В данном случае эстетический потенциал заключен в словосочетании *дискурсивная способность*, имеющем явную книжную окраску. Употребление модных слов, а также единиц так называемого высокого стиля может также служить реализации другой прагматической функции – автопрезентации говорящего. Такой речевой стиль определяется как манерный, хотя употребляются и другие термины, например, языковой снобизм [Kiklewicz 2020, 239 и др.].

Прагматический потенциал несет в себе не только поэтизмы, но и другие стилевые элементы, причем, относящиеся как к высокому стилю (т.е. книжные), так и к низкому стилю (т.е. просторечные и жаргонные). Так, одним из способов выражения социального доминирования, в частности, в случае директивных речевых актов, по мнению Я. Василевского [Wasilewski 2006, 129] является употребление элементов низкого стиля: тем самым «владелец территории» как бы подтверждает свое особое право использовать знаковые средства по своему усмотрению (как бы распоряжаться ими). Так ведет себя в служебном разговоре с подчиненными полковник милиции Виктор Алексеевич Гордеев, герой повести Александры Марининой «Стечение обстоятельств»:

- (3) С этими словами Виктор Алексеевич встал из-за массивного начальственного стола и стал разгуливать по кабинету. Он не мог долго находиться в неподвижности. Настя вышла из угла, в котором молча просидела все совещание, пересела в кресло у окна.
– Синдром Раскольникова – твоя работа? – Колобок на мгновение прервал ходьбу, исподлобья взглянув на Каменскую.
– Моя, – тихо подтвердила Настя. – Вы недовольны?
– А Шумилин – тоже твоя работа? – начальник проигнорировал ее вопрос, хотя прекрасно знал, как важно Насте услышать от него хоть слово одобрения.

¹ <http://echoperm.ru/efir/309/93280/> (доступ: 19.8.2021).

- Тоже моя, – голос Каменской дрогнул.
- А фигуранта по делу манекенщицы почему выдерживают в собственном соку? Ты посоветовала?
- Виктор Алексеевич, я полагала, что...
- Знаю, – оборвал ее Гордеев. – Ты мне говорила. У меня пока нет склероза.

Хотя разговор имеет официальный или полуофициальный характер, полковник употребляет стилистически сниженные выражения: *(это) твоя работа, выдерживают в собственном соку*.

Употребление стилистически сниженной лексики может иметь и обратный эффект – свидетельствовать о контактноустанавливающем намерении говорящего, т.е. желании вызвать расположение адресата. Один из таких примеров мы находим в книге Б.Ю. Нормана [1987, 174]. Автор обратил внимание на реплику героя фильма «Неоконченная пьеса для механического пианино» – учителя Платонова. Несмотря на то, что Платонов хорошо владеет литературной нормой, в одной из сцен фильма он произносит:

- (4) Студент ходил на станцию, пил там, встречал поезда, опять пил, а потом успокоился, одумался и стал обыкновенным *шалавехом*.

Норман объясняет такое «фонетическое балагурство» (т.е. намеренное отклонение от нормы) желанием говорящего «снять напряжение с коммуникативной ситуации».

Существуют типы речевого поведения, в которых говорящий намеренно использует смешение стилей. Это, например, наблюдается во многих текстах современной, особенно популярной журналистики (в так называемом «бульварном дискурсе»): наряду с элементами литературного языка достаточно регулярно выступают разговорные и даже просторечные, жаргонные элементы. Данный прием служит стимулирующему воздействию на адресатов: его прагматическая функция заключается в привлечении внимания и фасцинации, хотя в некоторых ситуациях он может вызывать и комический, иронический эффект, о чем в связи с явлением стеба в современной журналистике пишет А.А. Евграфова [Евграфова 2009, 43 и др.].

Речевой акт, в котором имеются стилистически маркированные элементы, не соответствующие коммуникативной ситуации², является основанием для симптоматических импликаций, указывающих на эмоциональную или компетентивную дисфункциональность говорящего. Такие импликации генерируются получателем сообщения независимо от воли говорящего и часто вопреки его желанию. В качестве примера

---

² Они квалифицируются как иностилевые.

можно привести начало известного рассказа Михаила Задорнова *Чего хотят, то и делают*:

- (5) Новый директор был суров. Так говорили все. В первый же день он вызвал меня к себе и, прямо глядя в глаза, спросил:
 – Вы там, в вашем отделе, перевыполнить план на 150% можете или не можете?
 Я замялся. Дело не в том, что нам было трудно перевыполнить наш план. Мы могли его перевыполнить и на 100, и на 300, и на 800%. Но я не знал, как мне выразить свое согласие словами. Вопрос был задан так, что отвечать на него надо было полно. Но ответить «можем» означало указать шефу на его безграмотность. А ответить «могём» у меня на поворачивался язык.
 – Ну что же вы молчите? – строго переспросил шел. – Можете или не можете?
 – Да! – ответил я.
 – Что да? – рассердился он. – Я вас конкретно спрашиваю, и вы конкретно отвечайте: можете или не можете?
 – Конечно! – ответил я.
 – Что значит конечно? – чуть не закричал он. – Отвечайте прямо, не вилийте! В последний раз спрашиваю... Можете или не можете?
 Я собрался с духом и уверенно ответил:
 – Могём!

Ситуация, в которой оказываются собеседники, не дает оснований подчиненному считать, что выражение *Можете или не можете* в речи начальника употреблено намеренно, например, с целью выражения сочувствия или создания более приветливой обстановки общения. Тем самым появляется основание для вывода, что начальник безграмотен.

В публикациях российских ученых прагмастистика понимается преимущественно как дисциплина, изучающая «коммуникативную эффективность интерпретации текста с учетом языкового и речевого варьирования стилистических средств на всех уровнях структуры текста» [Максименко 2015, 6]. Из краткого обзора публикаций [Кострова, Антонова 2004; Мкртычян 2011; Войекова 2016; Пихтовникова 2016; Носовец 2018 и др.³] можно сделать вывод, что ученые, главным образом, изучают языковые (фонетические, лексические, морфологические и синтаксические) особенности текстов определенного типа (журналистских, рекламных, сетевых и т.д.). Такого рода исследования, несмотря на наличие в их названии или в списке ключевых слов существительного *прагмастистика* или прилагательного *прагмастилистический*, относятся, скорее, к области стилистики жанра.

³ Особняком стоит работа М.В. Щербаковой [2013], в которой исследуется влияние функционального стиля текста на его семантическое восприятие (исследовательница констатирует отсутствие связи между первым и вторым).

Во-первых, в таких исследованиях не конкретизирован прагматический элемент, а именно – прагматическая функция сообщений и тот эффект, который заложен в употреблении определенных стилевых элементов. Во-вторых, недостаточно определен стилистический статус изучаемых языковых средств, т.е. их принадлежность к тому или иному стилю. Это характерно также для англо-американской традиции стилистических и прагматилистических исследований, которая основана на трактовке стиля как одной из альтернативных форм выражения смысла:

Roughly speaking, two utterances in the same language which convey approximately the same information, but which are different in their linguistic structure, can be said to differ in style [Hockett 1958, 556]. «Грубо говоря, можно утверждать, что два высказывания на одном языке, которые передают примерно одинаковую информацию, но различаются по своей языковой структуре, отличаются по стилю» (перевод мой. – А.К.).

Как видим, в определении Ч. Хоккета отсутствует ссылка на социальную область приложения альтернативных языковых форм, которая в славянской лингвистической традиции считается важнейшим признаком каждого стиля. Так, Л. Хикей [Hickey 1993, 582] в качестве релевантных стилевых элементов рассматривает формы придаточных относительных предложений с союзами и союзными словами *whose, which, whom, that*:

- (6) There are certain difficulties whose existence we cannot ignore.
[официальная форма]
There are certain difficulties that we cannot ignore their existence.
[неофициальная, разговорная форма]
'Есть определенные трудности, существование которых мы не можем игнорировать'
- (7) This is the man to whom they gave the prize.
[официальная форма]
This is the man that they gave him the prize
[неофициальная, разговорная форма]
'Это человек, которому они вручили приз'

Комментарии, которые даются к этим языковым фактам, кажутся лишенными прагматического содержания. Так, британский ученый пишет, что разговорные формы с союзом *that* регулярно употребляются в устной речи. Кроме того он рассуждает о тема-рематической структуре приведенных высказываний, констатируя, что альтернативные синтаксические формы отражают ее с разной степенью дискретности. Трудно однако понять прагматический смысл этой оппозиции, а также ее отношение к тому, что Хикей определяет как «прагматическую структуру сообщения» (англ. *pragmatic structure of the sentence*).

3.2. Индикативный аспект прагмастилистики

Прагматические особенности речевого поведения в разных сферах деятельности прежде всего касаются речевых актов. В большей степени это характерно для стиля устного общения (не только обыденного, но и профессионального, официального), т.е. стиля конверсаций.

Отчасти данная проблематика присутствует в исследованиях речевого этикета, однако их предметом обычно являются характерные для той или иной сферы общения формы речевых действий (приветствия, прощания, извинения и т.д.), тогда с точки зрения прагмастилистики важны типы речевых действий и их перформативное содержание.

В разделе 2 уже упоминались некоторые прагматические особенности функциональных стилей. Так, в научных текстах выступают информирующие речевые акты (репрезентативы), в том числе модального характера (*Мы считаем, что проблема ...*) – напротив, научному стилю в целом чужды директивные, вопросительные или экскламативные акты. Для стиля научной коммуникации характерны также аргументативы, т.е. обоснования утверждений. Так, предложение из монографии по алгебре:

- (8) Поскольку композиция $f * g$ двух преобразований $f : A \rightarrow A$ и $g : A \rightarrow A$ снова является преобразованием множества A , отображение $*$: $S^2 \rightarrow S$, ставящее в соответствие паре преобразований их композицию, можно рассматривать как естественную алгебраическую операцию на множестве S^4 .

состоит из двух частей. Главная часть (*Отображение ... можно рассматривать ...*) представляет собой модальный экспозитив — выражение мнения, а придаточная часть (*Поскольку композиция ...*) – аргументатив.

Тексты официально-делового стиля, напротив, имеют «долженствующе-предписующий характер» [Кожин, Крылова, Одинцов 1982, 104], здесь доминируют речевые акты директивного и декларативного типа. В таблице 1 представлена общая характеристика некоторых функциональных стилей с точки зрения характерных для них и не характерных речевых актов.

Таблица 1. Прагматическая характеристика функциональных стилей

функциональный стиль	речевые акты	
	употребляются часто	употребляются редко
1	2	3
разговорно-обиходный	репрезентатив, директив, вопрос, экспрессив, вокатив, комиссив, ретрактив, сатисфактив, суггестив	декларатив

⁴ http://math.nsc.ru/~vasand/Lectures/algebra_small.pdf (доступ: 19.8.2021).

1	2	3
научный	репрезентатив, декларатив	директив, вопрос, экспрессив, вокатив, комиссив, ретрактив, сатисфактив
официально-деловой	репрезентатив, директив, декларатив	вопрос, экспрессив, вокатив, комиссив, ретрактив, сатисфактив
риторический	репрезентатив, экспрессив, вокатив, сатисфактив, суггестив	директив, вопрос, комиссив, ретрактив, декларатив
художественный ⁵	репрезентатив, экспрессив, суггестив	директив, декларатив, вопрос, вокатив, комиссив, ретрактив, сатисфактив
публицистический	репрезентатив, суггестив	директив, декларатив, вопрос, экспрессив, вокатив, комиссив, ретрактив, сатисфактив
рекламы и промоушн	репрезентатив, директив, комиссив, экспрессив	директив, декларатив, вопрос, вокатив, комиссив, ретрактив, сатисфактив

Можно сделать вывод, что наиболее универсальным с точки зрения стилиевой маркированности является репрезентативный речевой акт, который представлен во всех стилях. Наоборот, наиболее стилизависимыми являются вопросительные, вокативные, ретрактивные и сатисфактивные речевые акты – они реализуются в рамках разговорно-обиходного и, реже, риторического стиля.

Прагматически маркированы также частные функциональные стили (или подстили). Многие из них формируются в рамках типовых ситуаций – таких, как непринужденная беседа, прием у врача, разговор с чиновником государственного учреждения, разговор с начальником, семейный разговор, ссора, инструктаж и т.д. Каждой из таких ситуаций соответствует определенный разговорный стиль [подробнее об этом понятии см.: Hall 1992; Tannen 1984; Bennet 2018 и др.]. Так, в книге [Faber, Mazlish 2013, 87] описываются разговорные стили бытового общения с участием взрослых и детей. К наиболее частым в речевом поведении взрослых авторы относят такие речевые акты, как обвинение, обзывание, устрашение, приказ, морализаторство, предупреждение и пророчество.

Если стиль речевого поведения одного из коммуникативных партнеров не соответствует типовой ситуации, имеются основания для прагматических импликаций: они могут иметь диспозициональный характер, что было показано в разделе 3.1, или интенциональный характер, когда в действиях говорящего усматриваются скрытые намерения, обычно

⁵ Здесь учитывается прежде всего стиль художественной наррации, а не, например, стиль диалогов с участием персонажей.

неблагоприятные для коммуникативного партнера. Такой характер общения представлен в рассказе Михаила Задорнова *Обманули*:

- (9) Такси не останавливалось. Я так замерз, что готов был оплатить двойной счетчик, лишь бы меня скорее отвезли домой, в тепло. И вдруг... Словно из-под земли вынырнуло свободное такси и остановилось возле меня. Я кинулся к нему, но предложить двойной счетчик не успел, потому что из машины вышел водитель, открыл мне дверцу и сказал:
- Садитесь, пожалуйста! Замерзли, наверное?
  - Что вы сказали? – не понял я и даже слегка отпрянул.
  - Садитесь, говорю, скорее, – он мягко улыбнулся, – а я печку включу. Если вам этого будет мало дам плед – ноги закутаете.
  - Я посмотрел на машину. Огонек, шашечки... Вроде такси.
  - Но ведь мне в Чертаново! – неуверенно сказал я.
  - В Чертаново так в Чертаново! – еще мягче улыбнулся водитель. – Куда пассажирам, туда и нам. Будьте любезны!
- Насторожившись, я влез в машину.

Клиент руководствуется установкой на типовую ситуацию общения с таксистом, в которой от таксиста, скорее, ожидается грубость и бесцеремонность. Когда оказывается, что таксист нетипично вежлив, клиент настораживается – в поведении таксиста он видит подвох.

Кроме того существуют прагматические особенности речевого поведения отдельных социальных групп, обычно в рамках разговорно-обиходного функционального стиля. В последние десятилетия много внимания было уделено гендерным стилям [Pearson 1985; Tannen 1990; Nordenstam 1992]. Было отмечено, что для речевого поведения женщин более характерны экспрессивные и экскламативные, а также косвенные речевые акты. Предрасположенность женщин к непрямому способу реализации коммуникативного намерения особенно заметна в первобытных культурах. В литературе [Кларк, Карлсон 1986; Merlan 2006] можно прочитать о культивируемом женщинами некоторых австралийских племен «языке избегания», т.е. регулярном употреблении косвенных речевых актов в общении с мужчинами.

Стилистически маркированными являются также принципы речевого поведения – так называемые коммуникативные кодексы. Они описаны в разных версиях, с большей или меньшей детализацией [Lakoff 1973; Grice 1975; Schwitalla 1979; Leech 1983]. Вот некоторые из этих принципов: «Будь последователен»; «Будь вежлив»; «Соблюдай границы частных речевых интересов»; «Соблюдай равенство в диалоге» и т.д. Следование этим принципам, однако, зависит от коммуникативной ситуации и ее участников. Так, в соответствии с постулатом категории количества (в теории кооперации Г.П. Грайса) сообщение должно содержать не меньше информации, чем требуется для выполнения текущих целей диалога [Grice 1975, 45]. Это требование не всегда выполняется в условиях бытового разговора, когда многие языковые элементы опускаются с учетом

общей для коммуникативных партнеров ситуации и общего когнитивного («жизненного») опыта. В то же время в таких стилях, как научный или официально-деловой, требуется максимально полная, а иногда и редуцированная экспликация смысла. В связи с этим можно привести пример из книги Б.С. Мучника [1985, 185]:

- (10) Это произошло в те времена, когда на улицах городов не было освещения. Как-то ночью мэр столкнулся с горожанином. Тогда мэр отдал приказ, чтобы никто не выходил ночью на улицу без фонаря. Следующей ночью мэр опять столкнулся с тем же горожанином.
- Вы не читали моего приказа? – спросил мэр сердито.
  - Читал, – ответил горожанин. – Вот мой фонарь.
  - Но в фонаре у вас нет ничего.
  - В приказе об этом не упоминалось.
- Наутро появился новый приказ, обязывающий вставлять свечу в фонарь при выходе ночью на улицу. Вечером мэр опять налетел на того же горожанина.
- Где фонарь?! – закричал мэр.
  - Вот он.
  - Но в нем нет свечи!
  - Нет, есть. Вот она.
  - Но она не зажжена!
  - В приказе ничего не сказано о том, что надо зажигать свечу.
- И мэру пришлось издать еще один приказ, обязывающий граждан зажигать свечи в фонарях при выходе ночью на улицу.

Этот пример показывает, что недосказанность, оправданная в разговорной речи, недопустима в текстах официальной коммуникации [см. подробнее об этом: Hickey 1993, 579].

Другой пример касается сформулированного Грайсом требования, связанного с категорией качества: «Не говори того, что ты считаешь ложным». Это требование также оказывается несущественным во многих ситуациях бытового общения, когда коммуникативным партнерам важнее поддержание контакта или следование принципу вежливости. Так, британский историк Энтони Бивор на страницах польского еженедельника „Tygodnik Powszechny” (10 III 2013) приводит следующий факт: при изучении военной истории ученые в большей степени доверяют дневникам, которые писались «для себя», чем письмам с фронта, которые адресовались близким. Авторы писем зачастую приукрашивали действительность, избегая сведений, которые могли бы растревожить семью. Бивор также заметил, что дневники женщин более искренни и правдивы, чем дневники мужчин.

Тем самым можно констатировать, что каждый функциональный стиль и каждый подстиль включает определенную конфигурацию правил коммуникативного кодекса.

Прагмастилистика имеет также межкультурный аспект. Прагматические характеристики речевого поведения различаются в разных этнических культурах, тем самым они являются предметом контрастивной этнопрагматики [Goddard 2021]. А. Вежбицкая [Wierzbicka 1999] пишет об этнокультурных различиях в области речевых актов: во-первых, существуют речевые акты (как, например, благодарение), которые представлены в одних языковых сообществах, но не представлены в других; во вторых, различается содержание речевых актов (например, благодарение в английской и японской языковой среде); в-третьих, различается регулярность реализации речевых актов. В качестве примера можно привести фрагмент из книги Н.И. Формановской [1987, 25]:

- (11) В трамвай вошла группа молодых людей, почти подростков. Они были шумны, немного даже беспардонны, излишне громко смеялись. Пожилой человек сделал одному из них замечание в категоричной и властной форме. Юноша, что называется, «огрызнулся». И вот что последовало от «воспитателя»:
– Ах ты, сопляк! Мерзавец! Я тебя научу, как себя вести!
Глубоко заблуждение «учителя» – научить себя вести подобным способом нельзя!

Автор книги обращает внимание на неправильную, чересчур резкую форму выражения, в которой пожилой человек сделал свое замечание. Однако в странах Центральной и Западной Европы замечания, адресованные в публичном месте незнакомцу, являются неприемлемыми как таковые, независимо от их формы. На эту прагматическую особенность речевого поведения русских обратил внимание И.А. Стернин [2004, 33 и др.], который указывает на такие характеристики русской коммуникативной культуры (в рамках разговорно-обиходного стиля), как коммуникативный демократизм, стремление к неформальному общению, допустимость грубости, возможность модификации поведения собеседника, оценочность и др. Особенности русской и немецкой коммуникативной культуры с точки зрения реализации речевых актов исследованы в монографии: Гладров/Которова 2021.

Заключение

Интеграция прагматики и стилистики полезна для каждой из этих дисциплин. В прагмалингвистических исследованиях усиливается функциональный компонент – за счет привлечения проблематики, связанной с условиями реализации речевых актов. Прагмалингвистическая проблематика вписывается в коммуникативную культуру как систему речевого поведения, которое и по своему содержанию, и по своим формам адаптировано к разным сферам человеческой деятельности и соответ-

ствующим потребностям социальных групп и индивидов. Расширяется также представление о плане выражения иллокутивной функции сообщения – благодаря вовлечению большой группы несобственных средств, а именно – стилистически маркированных языковых форм, которые дополнительно указывают на коммуникативную интенцию говорящего.

Для стилистики такая интеграция означает расширение категории стиля, которая – в новом представлении – охватывает не только закрепленные за определенной сферой деятельности языковые формы (как предмет традиционной элокутивной стилистики), но и типы речевых действий, а также контекстно обусловленные принципы речевого поведения (так называемые коммуникативные кодексы).

Понятийно-теоретический аппарат прагматистики нуждается еще в уточнении, однако с уверенностью можно утверждать, что эта новая область лингвистических исследований имеет большие перспективы.

Библиография

- Bennet Gregory A. 2018. *Conversational Style: Beyond the Nuts and Bolts of Conversation*. In: *Studies in Conversational UX Design*. Eds. Moore R.J., Szymanski V.H., Arar R. et al. Cham: Springer: 161-180.
- Black Elisabeth. 2006. *Pragmatic Stylistics*. Edinburg: Edinburgh University Press.
- Clark Herbert G., Carlson Thomas B. 1986. *Slušaâšie i reâevoj akt*. V: *Novoe v zarubežnoj lingvistike*. XVII: *Teoriâ reâevyh aktov*. Red. Gorodeckij B.Û. Moskva: Progress: 270-321 [Кларк Герберт Г., Карлсон Томас Б. 1986. *Слушающие и речевой акт*. В: *Новое в зарубежной лингвистике*. XVII: *Теория речевых актов*. Ред. Городецкий Б.Ю. Москва: Прогресс: 270-321].
- Ëvgrafova Alla O. 2009. *St'ob âk movna praktika suâasnogo deideologizovanogo suspil'stva*. «Filologični traktati» No 1: 42-50 [Ëвграфова Алла О. 2009. *Стьоб як мовна практика сучасного деідеологізованого суспільства*. «Філологічні трактати» № 1: 42-50].
- Feng Zongsin. 2002. *The Pragmastylistics of Dramatic Texts: The Play off the Stage*. Tsinghua: Tsinghua University.
- Fix Ulla. 2007. *Stil – ein sprachliches und soziales Phänomen: Beiträge zur Stilistik*. Berlin: Frank & Timme.
- Formanovskaâ Natal'â I. 1987. *Vy skazali: «Zdravstvujte!» Reâevoj êtiket vnašem obšenii*. Moskva: Znanie [Формановская Наталья И. 1987. *Вы сказали: «Здравствуйте!» Речевој êтикет в нашем общении*. Москва: Знание].
- Gladrow Wolfgang, Kotorova Elizaveta. 2021. *Modeli reâevogo povedeniâ v nemeckej i russkoj komunikativnoj kul'ture*. Moskva: Gnozis [Гладров Вольфганг, Которова Елизавета. 2021. *Модели речевого поведения в немецкој и русској коммуникативной культуре*. Москва: Гнозис].
- Goddard Cliff (ed.). 2021. *Minimal Languages in Action*. Cham: Springer International Publishing.
- Grice Herbert Paul. 1975. *Logic and conversation*. In: *Syntax and semantics*. III. Eds. Cole P., Morgan J.L. New York: Academic Press: 41-58.

- Hall Genae A. 1992. *Aspects of conversational style – linguistic versus behavioral analysis*. “The Analysis of Verbal Behavior” No. 10.; 81-86.
- Hickey Leo. 1993. *Stylistics, Pragmatics, and Pragmastylistics*. “Revue Belge De Philology Et D’histoire” No. 71(3): 573-586.
- Hockett Charles F. 1958. *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan.
- Kiklewicz Aleksander. 2020. *Fenomeny komunikacji (normy i dewiacje w zachowaniach językowych)*. Olsztyn: CBEW.
- Kostrova Ol’ga A., Antonova Anna V. 2004. *Prmissivnyj tekstotip kak pragmastiliščeskij fenomen (na materiale anglijskogo ōzyka)*. «Vestnik OGU» No 11: 137-142 [Кострова Ольга А., Антонова Анна В. 2004. *Промиссивный текстотип как прагмастилистический феномен (на материале английского языка)*. «Вестник ОГУ» № 11: 137-143.].
- Kořin Aleksandr N., Krylova Ol’ga V., Odincov Viktor V. 1982. *Funkcional’nye tipy russkoj reči*. Moskva: Vyššaâ škola [Кожин Александр Н., Крылова Ольга В., Одинцов Виктор В. 1982. *Функциональные типы русской речи*. Москва: Высшая школа].
- Lakoff Robin. 1973. *The logic of politeness; or minding your p’s and q’s*. “CLS” No. 9: 292-305.
- Leech Geoffrey. 1983. *Pragmatics*. London: Longman.
- Maksimenco Ekaterina V. 2015. *Pragmastilističeskie osobennosti tekstov naučno-tehničeskoj reklamy*. «Naučnye trudy Kubgtu» No 6: 1-16 [Максименко Екатерина В. 2015. *Прагмастилистические особенности текстов научно-технической рекламы*. «Научные труды КубГТУ» № 6: 1-16].
- Merlan Francesca. 2006. *Taboo: Verbal Practices*. In: *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Ed. Brown K. Amsterdam: Elsevier: 462-466.
- Mey Jacob L. 2001. *Literary Pragmatics*. In: *The handbook of discourse analysis*. Eds. Schiffrin D., Tannen D., Hamilton H.E. London: Blackwell: 787-797.
- Mkrtyčan Svetlana V. 2012. *Pragmatika stilističeskogo vybora rečevykh taktik avtoritarnogo kommunikativnogo stilâ*. «Vestnik VGU. Seria: Lingvistika i meřkul’turnaâ kommunikaciâ» No 1: 122-128 [Мкртычан Светлана В. 2012. *Прагматика стилистического выбора речевых тактик авторитарного коммуникативного стиля*. «Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация» № 1: 122-128.].
- Mučnik Benjamin S. 1985. *Čelovek i tekst. Osnovy kul’tury pis’mennoj reči*. Moskva: Kniga. [Мучник Бениамин С. 1985. *Человек и текст. Основы культуры письменной речи*. Москва: Книга].
- Nordenstam Kerstin. 1992. *Male and female conversational style*. “International Journal of Sociology of Language” Vol. 94: 75-98.
- Norman Boris Ū. 1987. *Ōzyk: znakomyj neznakomec*. Minsk: Vyšejšaâ škola [Норман Борис Ю. 1987. *Язык: знакомый незнакомец*. Минск: Высшэйшая школа].
- Nosovec Svetlana G. 2018. *Redakcionnyj kommentarij kak ělement novostnogo teksta SMI vsocial’nyh setâh: pragmastilističeskie osobennosti (na materiale publikov SMI v «V Kontakte»)*. «Mediascope» No 2. V: <http://www.mediascope.ru/2441> [Носовец Светлана Г. 2018. *Редакционный комментарий как элемент новостного текста СМИ в социальных сетях: прагмастилистические особенности (на материале публикаций СМИ в «В Контакте»)*. «Медиаскоп» № 2. В: <http://www.mediascope.ru/2441>].
- Pearson Judy C. 1985. *Gender and Communication*. Dubuque: Wm. C. Brown.
- Petrey Sandy. 1990. *Speech Acts and Literary Theory*. London: Routledge.
- Pihtovnikova Lidiâ S. 2016. *Pragmastilistika diskursa v svete lingvosinergetičeskoj paradigmaty*. «Kogniciâ, kommunikaciâ, diskurs» No 13: 114-130 [Пихтовникова

- Лидия С. 2016. *Прагматилистика дискурса в свете лингвосинергетической парадигмы*. «Когниция, коммуникация, дискурс» № 13: 114-130].
- Pilkington Adrian. 2000. *Literary Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Pratt Mary Luise. 1977. *Toward a Speech Act Theory of Literary Discourse*. Bloomington: Indiana University Press.
- Rakovskaâ Nina. 2018. *Odessa v tvorčeskoj sud'be Aleksandra Ivanoviča Kuprina. V: Odessa i Morze Czarne jako przestrzeń literacka*. Red. Ławski J., Maliutina N. Białystok – Odessa: 81-93 [Раковская Нина. 2018. *Одесса в творческой судьбе Александра Ивановича Куприна. В: Odessa i Morze Czarne jako przestrzeń literacka*. Red. Ławski J., Maliutina N. Białystok – Odessa: 81-93].
- Schwitalla Johannes. 1979. *Dialogsteuerung in Interviews: Ansätze zu einer Theorie der Dialogsteuerung mit empirischen Untersuchungen von Politiker-, Experten- und Starinterviews in Rundfunk und Fernsehen*. München: Hueber.
- Šerbakova Mariâ V. 2013. *Vliânie funkcional'nogo stilâ na vospriâtie struktury teksta kak samoorganizujušesjâ sistemy*. «Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. 2» No 4(22): 212-215 [Щербакова Мария В. 2013. *Влияние функционального стиля на восприятие структуры текста как самоорганизующейся системы*. «Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2» № 4(22): 212-215].
- Sternin Iosif A. 2004. *Osnovnye osobennosti russkoj komunikativnoj kultury. V: Człowiek – świadomość – komunikacja – Internet*. Red. Szypielewicz L. Warszawa: Instytut Rusycystyki UW: 32-55 [Стернин Иосиф А. 2004. *Основные особенности русской коммуникативной культуры*. В: *Człowiek – świadomość – komunikacja – Internet*. Red. Szypielewicz L. Warszawa: Instytut Rusycystyki UW: 32-55].
- Tannen Deborah. 1984. *Conversational style. Analyzing Talk among Friends*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Tannen Deborah. 1990. *Gender differences in conversational coherence: Physical alignment and topical cohesion*. In: *Conversational organization and its development*. Ed. Dorval B. Norwood: Ablex Publishing: 167-206.
- Voejkova Anna A. 2016. *Stilističeskaâ pragmatika angloâzyčnych reklamnych tekstov (na primere direktivnych rečevyh aktov)*. «Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki» No 10(64/1): 45-48 [Воейкова Анна А. 2016. *Стилистическая прагматика англоязычных рекламных текстов (на примере директивных речевых актов)*. «Филологические науки. Вопросы теории и практики». № 10(64/1): 45-48].
- Wasilewski Jacek. 2006. *Retoryka dominacji*. Warszawa: Trio.
- Wierzbicka Anna. 1996. *Język – umysł – kultura*. Warszawa: PWN.

DOI: 10.31648/an.7798

ZWIĄZKI FRAZEologiczne z komponentem
PRZESTRZENNYM *SU* w ujęciu
Kognitywnym. Próba analizy
na materiale języka włoskiego

PHRASEOLOGICAL UNITS CONTAINING THE SPATIAL
COMPONENT *SU* IN A COGNITIVE PERSPECTIVE:
ANALYSIS BASED ON THE MATERIAL
FROM THE ITALIAN LANGUAGE

Edyta Bocian

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4789-4932>

Uniwersytet Szczeciński / University of Szczecin

e-mail: Edyta.Bocian@usz.edu.pl

Keywords: phraseological units, Italian preposition *su*, image schema, space, conceptualization

Abstract: This article aims to demonstrate the basic relationships at the level of spatial relations, in which the primary prepositional meanings translate into figurative language within the phraseological units containing the component *su*. The author attempts to answer the question as to whether the image schema, indicated as semantically crucial in the interpretation of the polysemy of this preposition, can affect the semantic motivation of the indicated units. The analysis leads to the conclusion that the impact is uneven, and does not apply to all patterns and relationships discussed.

1. Wprowadzenie

Pojęcie podstawowej kategorii ontologicznej, jaką jest przestrzeń, można rozpatrywać zarówno na płaszczyźnie dosłownej, jak i przenośnej. Przestrzeń fizyczna, doświadczana na zasadzie materialnej lokalizacji ciała statycznego, czyli z definicji w bezruchu w danym miejscu, leży u podstaw antropocentrycznej percepcji relacji przestrzennych, doświadczanej bowiem, o czym pisał chociażby Lyons [1989, 292-293], przez pryzmat struktury biologicznej człowieka. Właśnie w wymiarze symbolicznym pojęcie to wyraża znaczenia niedosłowne, które powstają na zasadzie metaforycznej projekcji przestrzeni jako domeny wyjściowej do różnych domen docelowych [Lakoff, Johnson 1980], a metafory konceptualne ukonstytuowane w owym procesie rzutowania znajdują odzwierciedlenie w językowych werbalizacjach, w tym w kolokacjach, takich jak *przestrzeń życiowa*, *semantyczna*, *literacka* czy *przestrzeń wyobraźni*, również w perspektywie odniesień temporalnych, dla przykładu w związku frazeologicznym *na przestrzeni lat*.

Przywołane powyżej połączenia wyrazowe to tylko nieliczne przykłady całej gamy środków językowych, dla których kategorie przestrzenne stanowią fundament pod budowę znaczeń. Nie sposób bowiem nie zgodzić się z G. Genettem, że „cały nasz język jest utkany z przestrzeni” [1976, 231]. Przekonanie to przełożyło się zresztą na wzrastające wciąż zainteresowanie chociażby zagadnieniem analizy polisemii przyimków w różnych językach [np. Vandeloise 1986; Przybylska 2002; Malinowska 2005; 2013; 2017; 2020; Tylor, Evans 2003]. Dominująca obecnie w tym zakresie wydaje się analiza semantyczna przeprowadzana z punktu widzenia modelu gramatyki kognitywnej, zwłaszcza przez pryzmat schematów wyobrażeniowych, definiowanych jako: „[...] a recurrent pattern, shape, and regularity in, or of, these ongoing ordering activities. These patterns emerge as meaningful structures for us chiefly at the level of our bodily movements through space, our manipulation of objects, and our perceptual interactions” [Johnson 1987, 29], choć, w kontekście badań nad przyimkiem, nie należy przecież zapominać o znaczeniu lokalistycznej teorii przypadków [Hjelmslev 1935; Kempf 1978]. Istotną rolę w tych badaniach odgrywa zdefiniowanie wzajemnych zależności przestrzennych między tzw. trajektorem, czyli figurą pierwszoplanową, a landmarkiem, figurą drugoplanową, postrzeganych zazwyczaj jako relacja, odpowiednio, elementu przed- i poprzyimkowego [Langacker 1987].

Biorąc pod uwagę powyższe, autorka artykułu skupia się na ukazaniu podstawowych zależności na poziomie relacji przestrzennych, w których prymarne przyimkowe sensory przekładają się na warstwę niedosłowną języka w obrębie związków frazeologicznych z komponentem *su*. Celem jest odpowiedź na pytanie, czy schematy wyobrażeniowe, wskazywane jako semantycznie kluczowe w interpretacji polisemii tego przyimka, mogą wpływać na motywację znaczeniową wskazanych jednostek.

Wymiar przestrzenny w związkach frazeologicznych w języku włoskim może być implikowany przez różne jego komponenty: komponent liczebnikowy pozwala wyrazić bliskość (*a due passi*), przymiotniki wskazać na odległość, także czasową (*vedere lontano*), a rzeczowniki, dla przykładu na styczność z powierzchnią (*a fior / pelo d'acqua*). Najbardziej jednak „unaoczniającym” przykładem są właśnie przyimki, które w swych znaczeniach prymarnych pozwalają oddać relacje przestrzennego usytuowania, stanowiące podstawę budowania sensów przenośnych, co pośrednio wynika z faktu, że „bazowa domena przestrzeni fizycznej” jest „szczególnie produktywna jako tworzywo metaforyzacji w wielu językach” [Przybylska 2002, 43]. W języku włoskim właściwymi formami przyimkowymi (wł. *preposizioni semplici*) są: *su, per, con, di, tra / fra, da, a, in*, czyli osiem form o prostej postaci morfologicznej, z których większość zespala się w formy złożone z rodzajnikiem określonym, tworząc tzw. *preposizioni articolate*; do tej kategorii zaliczane są też inne części mowy, choć funkcję przyimka pełnią wtedy wtórnie, np. przymiotnik *lungo il muro*, przysłówek *dopo cena*, czyli tzw. przyimki niewłaściwe (wł. *preposizioni improprie*). Każdy ze wskazanych przyimków mógłby stanowić odrębny problem do przeanalizowania, pole badawcze jest zatem szerokie i wymaga zawężenia, dlatego też obiektem naszego zainteresowania będą tylko te związki frazeologiczne, które w swym składzie leksykalnym zawierają komponent przyimkowy *su*. Na materiał badawczy składają się zbiory frazeograficzne jednolingwalne [Quartu, Rossi 2012; Pittàno 1992], w tym zbiór związków frazeologicznych zawartych w rozprawie opublikowanej przez F. Casadei [1996, 403-469] w formie dodatku korpusowego. Zgromadzony materiał pozwolił na pokazanie, czy i na ile prymarny wymiar funkcjonowania przyimka *su*¹ uczestniczy w budowaniu znaczenia jednostek frazeologicznych w wymiarze przenośnym. Problematyka ta jest o tyle ciekawa, że, w świetle prowadzonych obecnie badań nad przyimkami oraz wypracowanej dzięki nim wiedzy [np. Przybylska 2002; Malinowska 2005; 2013; 2017; 2020; Tylor, Evans 2003; Beitel, Gibbs, Sanders 2001], przy znacznym zazwyczaj zleksykalizowaniu związków frazeologicznych, traktowanych jako mniej lub bardziej utrwalone połączenie wyrazowe [np. Lewicki 2003, 13 i n.], nurtuje mimo wszystko pytanie właśnie o możliwość dostrzeżenia wpływu poszczególnych komponentów, tutaj przyimka *su*, na semantykę całego idiomu.

¹ Wymiar przestrzenny jest tylko jedną z dymensji znaczeniowych przyimka *su*, wymiaru czasowego (np. *sul far del giorno*), wywodzonego zresztą z sensów prymarnego usytuowania w przestrzeni – ze względu na krótką formę artykułu – nie rozważono.

2. Związki frazeologiczne z komponentem przyimkowym *su*: charakterystyka ogólna

Związki frazeologiczne zawierające komponent przestrzenny *su* są reprezentowane przez różne typy frazeologizmów: zarówno zwroty (*mettere i piedi sul collo*), stanowiące najliczniejszą grupę², jak i wyrażenia rzeczownikowe (*sul lastrico, sull'unghia*), ilościowo mniej częste. Obrazu dopełniają frazy: *non sparare sul pianista; non restare pietra su pietra*, w tym jedna w funkcji wykrzyknienia: *Su con la vita!*, oraz wyrażenia określające: *come il cacio sui maccheroni, con il cuore sulle labbra*.

Na osi syntagmatycznej przyimek *su* wchodzi prawostronnie w połączenia z rzeczownikiem, tworząc grupę nominalną (*fare una finestra sul tetto*), przy czym funkcję rzeczownika może pełnić również inna część mowy; w przestudiowanych przykładach w jednym przypadku odnotowano połączenie z zaimkiem dzierżawczym o wartości rzeczownikowej: *stare sulle sue* oraz, w tej samej liczbie przykładów i funkcji, z przymiotnikiem: *cadere sul duro*. Lewostronnie, z kolei, towarzyszy mu albo rzeczownik (*mettersi una mano sul cuore*), albo czasownik (*contare sulle dita*), przy czym, jak zauważa R. Przybylska [2002, 59], w członie lewostronnym wyrażonym w postaci czasownika przyimek jest albo „wbudowany w treść czasownika konstytuującego podstawowe wyrażenie predykatywnoargumentowe”, albo ma wymiar bardziej autonomiczny, tj. „może być wyrażony *explicite* predykatem czasownikowym wraz z jego argumentami”. Przyimek *su* może być zatem integralną częścią czasownika, jest z nim wtedy *stricte* powiązany, np. *contare sulle proprie forze, ricamarci su; far su un risotto*, albo, w połączeniu z semantyką czasownika, aktywnie uczestniczyć w budowaniu relacji przestrzenno-kierunkowych, np. *dormire su un vulcano, soffiare sul fuoco, scivolare su una buccia di banana*.

W ramach kategorii rzeczownikowej najliczniej reprezentowane są rzeczowniki nazywające części ciała, przeważnie te zewnętrzne o wydźwięku neutralnym (*bocca, braccia, collo, dita, faccia, fianchi, ginocchia, labbra, mano / i, naso, occhi, pelle* jako zewnętrzna powłoka człowieka, *piede, schiena, sedere, spalla / e, testa, unghia*) bądź, sporadycznie, pejoratywnym (*muso*) albo literackim (*volto*). Odnotowuje się również wykorzystanie nazw wewnętrznych części ciała (*cuore, lingua, nervi, stomaco*) oraz duszy ludzkiej (*anima*). Frekwencyjnie najczęściej pojawiają się rzeczowniki „oczy” (*gli occhi*), „ręka” (*la mano*) oraz „stopy” (*i piedi*). Liczebnością powyższej grupie nie dorównuje żadna inna, trudno jest zresztą wyodrębnić inne jednolite klasy semantyczne, gdyż desygnaty pozostałych rzeczowników są dość zróżnicowane. Mogą one wskazywać na żywność (*uova, noci, cacio, prosciutto, salame*) oraz odpadki żywnościowe

² Informacje dotyczące ilościowego występowania poszczególnych typów związków frazeologicznych mają charakter szacunkowy, są podawane na podstawie analizy zgromadzonego materiału badawczego.

(*buccia di banana*), przyprawy i oleje (*sale, olio*), a nawet dania gotowe (*risotto, maccheroni*), a także desygnować elementy flory (*albero*, w tym *pomo* i *pero, allori, funghi, spine*) i fauny (*scimmia*), wraz z innymi ogólnymi nazwami związanymi ze zjawiskami lub obiektami atmosferycznymi, geologicznymi, takimi jak *Terra, terreno, nuvole, sabbia, vulcano*. Z tego też powodu kluczem do ich uporządkowania wydaje się raczej kryterium pogrupowania według tematyki występującej w danym związku. Obok przywołanych już kulinariów oraz szeroko ujmowanej przyrody zarysowuje się, choć w mniejszym zakresie, proveniencja religijna (np. *mettere sugli altari*), mitologiczna (*avere la spada di Damocle sul capo*), literacka (*restare sull'albero a cantare*), kinematograficzna (*essere sul viale del tramonto*) czy dziennikarska (*stare sul pezzo*). Pewna ich grupa wywodzi się ze sportu (*giocare sul terreno avversario*), jest związana z budownictwem (*fare una finestra sul tetto, costruire / fabbricare sulle nuvole, far tre passi su un mattone*) lub motywowana, ilościowo dość licznie, obserwacją różnych aspektów życia codziennego: *star lì con le mani sui fianchi* (fam.³), *star seduti su due sedie, come il cacio sui maccheroni*.

Cześć przeanalizowanych związków frazeologicznych występuje w postaciach wariantywnych, wielokształtnych [Bąba 2009, 12]. Procesom alternacji, o różnym zakresie wymienności, ulegają zasadniczo wszystkie elementy wchodzące w skład rozważanych frazeologizmów: zarówno komponenty werbalne, nominalne, jak i sam przyimek, a w jednym przypadku również imiesłów przymiotnikowy bierny (*essere promosso / decorato sul campo*).

Wymiennosc członu czasownikowego opiera się na relacji synonimii lub szeroko rozumianej styczności znaczeń w obrębie wspólnego pola semantycznego: *costruire / edificare sulla sabbia, camminare / muoversi sul filo del rasoio, dormire / riposare sugli allori*. Spotyka się także przypadki pominięcia czasownika w danym zwrocie: *essere sul lastrico & sul lastrico; camminare / muoversi sul filo del rasoio & sul filo del rasoio*, co wiąże się niekiedy z koniecznością uzupełnienia struktury dodatkowym przyimkiem: *avere il cuore sulle labbra & con il cuore sulle labbra*.

Wariantywność dotycząca komponentu nominalnego zachodzi zarówno w pozycji przed-, jak i poprzyimkowej: *darsi la zappa / la scure sui piedi, lasciare la testa / il collo sul palco; avere sul collo / sul gobbo / sulle spalle, arrampicarsi sugli specchi / sui vetri*. W jednym tylko przypadku odnotowano alternacje na poziomie rodzaju: *mettere i puntini sulle / sugli i*⁴.

Alternujące ze sobą komponenty przyimkowe sprowadzają się natomiast do zamiany przyimka *su* na przyimek *in, per* lub *a*: *prendere sulla / in parola; rendere colpo su / per colpo; dare sui / ai nervi*, czasami w parze z wymianą komponentu nominalnego: *ridere sul muso / in faccia, sbattere la porta sul*

³ Kwalifikator fam., który może towarzyszyć związkom frazeologicznym, wskazuje na użycie typowe dla języka potocznego.

⁴ Postać wariantywna *mettere i punti sugli i* została odnotowana przez [G. Pittàno 1992, 193].

naso / in faccia. W zaledwie jednym przypadku zaobserwowaliśmy zabieg polegający na pominięciu przyimka: *far su un risotto & fare un risotto*.

Tylko w trzech z odnotowanych przykładów pojawił się element dopowiedzenia: *soffiare sul fuoco (che arde)*; *avere la scimmia (sulla spalla)*; *fare la cresta (sulla spesa)*.

Zasadniczo ruchomość składu leksykalnego nie prowadzi do naruszenia stabilności semantycznej, wynika raczej z pewnej preferencyjności, „konsensusu wypracowanego przez użytkowników danego języka” [Kwapisz-Osadnik 2017, 136]. Niemniej jednak formy wariantywne mogą podlegać różnicowaniom chronologicznym, frekwencyjnym czy ekspresywnym. W zakresie oznaczeń odnotowanych w formie zapisu badanych związków należy wskazać na trzy podstawowe notacje: niektóre z jednostek frazeologicznych zostały opatrzone kwalifikatorem *familiare* (język potoczny; skrót fam.), niektóre *popolare* (język pospolity; skrót pop.), z rzadka *desueto* (przestarzały, dawny; skrót des.).

3. Przyimek *su* w związkach frazeologicznych: analiza wymiaru przestrzennego

W języku włoskim, jak zauważa Maria Malinowska [2020, 44; 2005, 162], przyimek *su* pojawia się w kontekstach lokatywnych oraz kierunkowych, w których cecha, odpowiednio statyczności lub dynamiczności, jest wyrażana za pomocą czasownika współwystępującego w konstrukcie. W pierwszym przypadku, relacja lokatywna („gdzie”) między trajektorem a landmarkiem polega na, jak precyzuje badaczka [Malinowska 2020, 45], uzyskaniu stanu bliskości kontaktowej: nieruchomy trajektor znajduje się na landmarku. Owe nieruchome przyleganie obu figur uwidacznia się w związkach frazeologicznych, w których płaszczyznę styczności wyznacza eksplicytnie wyrażony rzeczownik (będący landmarkiem), z kolei sam trajektor jest najczęściej domyślny, implicytny, a aktywuje się zazwyczaj w użyciu kontekstowym. Na statyczność przebywania w danym miejscu wskazują zazwyczaj czasowniki stanu, które implikują rzeczowniki, pozostające z nimi w ścisłym związku znaczeniowym, a na ich desygnatach w rzeczywistości pozajęzykowej można, choć czasami tylko czyisto teoretycznie, usiąść, leżeć lub po prostu być: *restare sull'albero a cantare, tagliare il ramo su cui si è seduti, star seduti su due sedie, essere su un terreno pericoloso, restare sul terreno, essere l'uccello sulla frasca, dormire / riposare sugli allori, dormire / star seduti su un barile di polvere, dormire su un vulcano, essere sul letto di Procuste, stare su un letto di rose / piume, stare un po' sul pero e un po' sul pomo, trovarsi / essere sul lastrico, vivere sulle nuvole, essere / stare sulle spine, essere sulla cattiva strada, essere sulla via di Damasco, essere sul viale del tramonto*.

Z kolei w ramach relacji latywnych, czyli dotyczących kierunkowości w procesie przemieszczania się trajektora w odniesieniu do landmarka, wykreowana dzięki czasownikowi konceptualizacja polega na ukazaniu drogi, jaką trajektor pokonuje po powierzchni landmarka [Malinowska 2020, 45, 47]. W przebadanym korpusie zaobserwowano głównie korelacje adlatywne (ruch „dokąd”), czasami perlatywne („którędy”), relacji ablatywnych („skąd”), zapewne ze względu na specyfikę analizowanego przyimka, nie odnotowano. Ruch „dokąd”, wykonywany przez trajektor do mety docelowej, tj. landmarka, po trajektorii z góry na dół lub z dołu do góry, obrazują frazeologizmy takie jak: *cadere sul duro, piovere sul bagnato, andare su per il pero* (des.), *mandare sulla forza, gettare benzina sul fuoco, soffiare sul fuoco, alitare / soffiare sul collo, gettare sul lastrico*. Zasadniczo wskazanemu przemieszczaniu może także towarzyszyć swego rodzaju intencjonalność podejmowanych działań, widoczna chociażby w ostatnich przykładach. Adlatywność wynika tutaj z semantyki czasownika [Taylor, Evans 2003, 134], która jest kluczowa także w relacjach perlatywnych: *scivolare su una buccia di banana, far tre passi su un mattone*. Wreszcie sama droga pokonywana przez trajektor może przebiegać nie tylko w stronę landmarka czy od landmarka, lecz także bez wskazania konkretnego kierunku, chodzi o tzw. *movimento non direzionale* [Malinowska 2020, 47]. Owa bezkierunkowość niesie ze sobą konieczność wskazania obszaru, a wyznacza go landmark, po którym porusza się trajektor. W przeanalizowanych zbiorach frazeograficznych konceptualizację tę obrazują niektóre jednostki: *camminare sulle noci / uova, giocare sul terreno avversario*.

W powyższych przykładach trudno jednak odnaleźć motywację, której podstawę stanowiłaby semantyka przestrzenna przyimka *su*, choć, co nie ulega wątpliwości, aktywowane tutaj znaczenie wplata się, zwłaszcza w przypadku wartości lokatywnych, w przypisywany zazwyczaj temu przyimkowi schemat wyobraźniowy PODPORY/SUPPORT [Beitel, Gibbs, Sanders 2001], a wybór innego komponentu przyimkowego nie przystawałby na poziomie konceptualnym, co Beitel, Gibbs i Sanders [2001, 252] wyjaśniają w następujących słowach: „[...] the image-schematic ratings reflect the make-up of a prepositional use or a preposition itself, rather than the idiosyncratic nature of contextual words”. Znaczenie przenośne we wskazanych jednostkach wynika raczej z jednej strony z umotywowania kulturowego przywołanych frazeologizmów (kontekstu biblijnego, historycznego, mitologicznego czy literackiego) – *essere sul letto di Procuste, essere sulla via di Damasco, essere sul viale del tramonto, restare sull'albero a cantare, avere la spada di Damocle sul capo*, z drugiej zaś – co dotyczy pozostałych przykładów – frazeologizmy te „mają podstawę w zjawiskach natury, w obserwacji przez człowieka przyrody, jej zjawisk i życia” [Kania, Tokarski 1984, 213]. Podobny brak motywacji znaczeniowej opartej na wiedzy językowej występuje w przypadku niektórych grup nominalnych: *sull'unghia, su misura, sulla parola*. W procesie dekodowania sensu powyższych jednostek, bez zapewne pogłębionych badań etymologicznych, za jedynie słuszne stwierdzenie

pozostaje nam przyjąć obserwację R. Przybylskiej [2002, 200], powszechnie zresztą podzielaną, że niektóre użycia idiomatyczne „trzeba po prostu wyliczyć jako nieprzejrzyste semantycznie, całkowicie już zleksykalizowane wyrażenia, reprodukowane z pamięci jako niepodzielna całość”.

Wracając jednak do sytuacji zetknięcia się trajektora z landmarkiem, należy zaobserwować, że wiąże się ono nieuchronnie z oddziaływaniem siły grawitacyjnej [Beitel, Gibbs, Sanders 2001, 243; Taylor, Evans 2003, 27]. O ile w przypadku obiektów lekkich, działanie grawitacji niekoniecznie musi być odczuwalne, o tyle w abstrakcyjnym wyobrażeniu trajektora jako przedmiotu o dużej masie naporowej siła ta nabiera istotnego znaczenia. Tego typu konceptualizacja jest obserwowalna w związkach frazeologicznych, w których występują nazwy części ludzkiego ciała. Oprócz ewidentnej wartości lokatywnej oraz relacji styczności dana część ciała stanowi poziomą płaszczyznę landmarka, na którą oddziałuje siłowo położony wyżej trajektor, rozumiany jako sprawy odbierane w sposób nieprzyjemny (chodzi np. o problemy, przykre sytuacje, zobowiązania, obowiązki zawodowe, negatywne postrzeganie upływu czasu w odniesieniu do własnej osoby). Z całej gamy rzeczowników desygnujących części ciała trajektor wywiera nacisk na te, które w świecie realnym mogą być obciążane różnymi ciężarami: *avere sul collo* (pop.) / *sul gobbo* / *sulle spalle*, *stare sul collo* (pop.), *avere molti anni sulle spalle*. W procesie dekodowania ich sensu istotny staje się zatem postulowany przez badaczy tzw. *background knowledge* [Taylor, Evans 2003, 14]: „(...) interpretation of ordinary sentences crucially involves humans drawing rational inferences based not only on what is uttered (the linguistic production), but additionally on the surrounding context, knowledge of speakers' intentions and knowledge of speakers' beliefs, including beliefs about how the world works”. Analogiczne relacje naporu dolnej części trajektora na górny element landmarka dotyczą także, choć w mniejszym zakresie, narządu wewnętrznego, jakim jest żołądek, nawet z wprost wyrażonym trajektorem w formie rzeczownika *peso* (pol. ciężar): *avere un peso sullo stomaco*, *stare sullo stomaco* (fam.) / *rimanere sullo stomaco*. Również i tutaj wybór organu wewnętrznego nie jest przypadkowy, przejrzysty jest związek z doświadczaniem uczucia ciężkości po spożyciu obfitego posiłku. Podobnie przedstawia się sytuacja w odniesieniu do landmarka *dusza* oraz *sumienie*: *stare sull'anima* (pop.), *avere un peso sulla coscienza*. W przywołanych związkach uwydatnia się wyraźnie motywacja wynikająca ze schematu wyobrazeniowego PRESSURE/NAPORU [Beitel, Gibbs, Sanders 2001].

Przy okazji relacji wertykalnych warto odwołać się także do metafory przestrzennej opisanej, obok metafor strukturalnych oraz ontologicznych, przez Lakoffa i Johnsona [1988]. Językowe realizacje konceptualnych metafor przestrzennych materializują różne matryce silnie nasycone opozycyjnym ładunkiem aksjologicznym. Wskazani badacze szczególnie dokładnie zobrazowali relację pionową GÓRA-DÓŁ, gdzie GÓRA jest wartościowana pozytywnie, a DÓŁ – na odwrót, czyli negatywnie. Dla przykładu: SZCZĘŚLIWY TO

W GÓRĘ, SMUTNY TO W DÓŁ; ŚWIADOMY TO W GÓRĘ, NIEŚWIADOMY TO W DÓŁ; ZDROWIE I ŻYCIE TO W GÓRĘ, CHOROBA I ŚMIERĆ TO W DÓŁ [Lakoff, Johnson, 1988, 36 i n.]. Paralelną polaryzację aksjologiczną w wymiarze wertykalnym niesie ze sobą przyimek *su* występujący na płaszczyźnie strukturalnej przeanalizowanych frazeologizmów zarówno w wymiarze lokatywnym: *sull'onda di...*, *sulla cresta dell'onda* (widoczne jest tutaj przebywanie trajektora na najwyższym wysuniętym elemencie landmarka: w dosłownym tłumaczeniu na fali..., na grzbiecie fali), jak i w relacjach latywnych, np. we frazie *Su con la vita!* czy z czasownikami – *andar / essere su di giri, tirar su* (w sensie podniesienia kogoś na duchu, wsparcia); *andare su per le nuvole, alzare gli occhi su*. Przyimek pozwala tutaj zinterpretować trajektorię ruchu do góry [Taylor, Evans 2003, 12], doprecyzowując lub wzmacniając sens czasownika; wyraźnie wybrzmiewa informacja, że to, co ważne i pozytywne, jest na górze. Owa biegunowość wynika m.in. z obserwacji postawy ludzkiego ciała: jest ono pionizowane w sytuacjach pozytywnych (dobre emocje, dobry stan zdrowia), a „poziomuje się” w przypadku zdarzeń negatywnych (hospitalizacja podczas choroby, załamanie w przypadku doświadczania złych emocji) [Lakoff, Johnson 1988, 36 i n.].

Z przebywaniem na górze wiąże się także nieuchronnie fakt bycia bardziej widzialnym, co koreluje ze schematem VISIBILITY/WIDOCZNOŚCI [Beitel, Gibbs, Sanders 2001]. W przeanalizowanym korpusie odnotowaliśmy kilka idiomów, w których wywyższenie pociąga za sobą zwiększoną dostrzegalność i rozpoznawalność: *mettere sugli altari, portare sugli scudi, essere / stare / mettere sul candeliere*. Ze schematem tym może także współgrać schemat COVERING/NAKRYWANIA [Beitel, Gibbs, Sanders 2001], uzupełniając frazeologiczną konceptualizację, w którą wpisuje się też metafora ROZUMIENIE TO WIDZENIE [Lakoff, Johnson 1998, 129-131], a którą Taylor i Evans [2003, 33] wyjaśniają w następujących słowach: „On a daily basis, we confirm the perceived verity of the existence of objects and relationships in the world through seeing them”. U podstaw powyższej konceptualizacji występują różne procesy, w których dochodzi do zetknięcia się trajektora oraz landmarka poprzez nałożenie się jednej figury na drugą. Nacisk na podjęcie działań zmierzających do ukrycia czegoś poprzez czynność zasłaniania czy przykrywania uwidacznia się w idiomach: *fare velo su qcs*⁵, *mettere il coperchio su qcs*; z kolei wyeksponowanie roli światła w procesie dochodzenia do wiedzy zostało wyeksponowane we frazeologizmie: *chiedere / dare lumi su qcs*. Abstrakcyjną ślepotę sygnalizuje z kolei jednostka frazeologiczna: *avere le fette di prosciutto / salame sugli occhi, avere una benda sugli occhi*, a informacja o kimś, kto ukrywa swoje prawdziwe zamiary, a które są tym samym niewidoczne dla obserwatora, jest zawarta w idiomatyzmie: *avere una maschera sul volto*. Motywacja znaczeniowa opiera się tutaj na zbieżności dosłownego oraz abstrakcyjnego doświadczania schematów

⁵ Skrót *qcs* oznacza *qualcosa*.

COVERING/NAKRYWANIA oraz VISIBILITY/WIDOCZNOŚCI [Beitel, Gibbs, Sanders 2001]: przedmioty zakryte, nawet jeśli znajdują się w polu widzenia, w zasięgu wzroku, uykają percepcji wzrokowej; w drugą z kolei stronę – to co odkryte i w zasięgu światła jest percepcyjnie łatwiej dostępne.

Warto doprecyzować, że relacja styczności nie polega jednak zawsze na kontakcie pełno powierzchniowym, w niektórych jednostkach ogranicza się ona do zetknięcia tylko w obrębie fragmentu płaszczyzny landmarka. W podanym szeregu przykładów: *avere le fette di prosciutto / salame sugli occhi* (dosł. mieć plasterki szynki/salami na oczach), *avere una benda sugli occhi* (dosł. mieć opaskę na oczach), można założyć, że oczy są powierzchnią w pełni zakrytą, pełne wyłączenie zmysłu wzroku jest bowiem podstawą budowania sensu przenośnego tych jednostek. W sposób odmienny sytuacja zarysowuje się w związkach frazeologicznych: *aguzzarsi il palo sulle ginocchia, darsi la scure / la zappa sui piedi, spararsi sui piedi* (dosł. ostrzyć pal na kolanach, uderzyć się motyką/toporem na nogach, strzelić sobie na stopy), gdzie do skaleczenia nie dochodzi na całej powierzchni wskazanych części ciała, a tylko w pewnym jej obrębie, w „trafionym”, zranionym miejscu, które stanowi punkt styku. Jeszcze inna korelacja w konfiguracji trajektor-landmark jest implikowana przez kontakt metonimiczny, trajektor styka się wtedy tylko z jedną z powierzchni trójwymiarowego landmarka. We frazeologizmie *far tre passi su un mattone* (dosł. zrobić trzy kroki na cegle) trajektor porusza się tylko po górnej powierzchni cegły, jej część dolna oraz części boczne są wyłączone z trajektorii ruchu; tym samym część górna trójwymiarowego przedmiotu zastępuje cegłę postrzeganą jako całość. Wreszcie, jak zauważają badacze [Crisari 1971, 107; Malinowska 2005, 166], styczność nie musi z góry implikować relacji kontaktowej, w niektórych konceptualizacjach jest ona utożsamiana ze zjawiskiem tzw. przylegania, ścisłego graniczenia obu figur. W związku: *avere la spada di Damocle sul capo* (dosł. mieć miecz Damoklesa nad głową), wiadomo przecież, że miecz wisiał na cienkim włosku nad Damoklesem, nie dotykając bezpośrednio jego głowy, choć percepcyjnie można było odnosić inne wrażenie; podobnie w jednostkach: *ridere sul muso* (pop.), *sbatte sul muso* (pop.), *sbatte la porta sul naso* – tak naprawdę nie dochodzi tutaj do bezpośredniego kontaktu fizycznego.

Przedstawionych rozmyślań dopełnia obserwacja, zgodnie z którą kontakt między trajektorem a landmarkiem nie ogranicza się tylko do przylegania, zetknięcia czy naporu. Ich wzajemną relację może cechować działanie, które zmierza do ograniczenia autonomii landmarka. Aktywuje się wtedy schemat wyobraźniowy CONSTRAINT/OGRANICZENIA: [Beitel, Gibbs, Sanders 2001]. W przebadanym korpusie odnotowano tylko dwa takie przykłady, o takiej samej strukturze, ale z wymiennym składem w obrębie komponentu rzeczownikowego: *allentare la stretta / morsa (su qcn⁶ / qcs)*; w obu przypadkach trajektor wpływa na zmniejszenie zakresu swobody landmarka.

⁶ Skrót *qcn* oznacza *qualcuno*.

4. Konkluzje

Z przeprowadzonej analizy jasno wynika, że komponent przestrzenny *su* jako element składu leksykalnego związku frazeologicznego może częściowo i pośrednio wpływać na znaczenie całego frazeologizmu, choć nie dotyczy to wszystkich przebadanych jednostek. Wpływ na motywację znaczeniową jest dostrzegalny poprzez pryzmat konceptualnego podejścia do polisemii przyimka *su*, które opiera się na pojęciu schematów wyobrazeniowych. Te same schematy wyobrazeniowe, wyodrębnione przez Malinowską [2005, 2020] oraz Beitel, Gibbs i Sanders [2001] jako kluczowe w polisemii przyimka *su*, są powielane na poziomie jednostek frazeologicznych z tym komponentem. Nie wszystkie jednak wydają się wywierać tak samo istotny wpływ na znaczenie przenośne związków frazeologicznych. Szczególnie aktywne okazały się schematy PRESSURE/NACISKU oraz COVERING/NAKRYWANIA w połączeniu ze schematem VISIBILITY/WIDOCZNOŚCI, w mniejszym stopniu schemat CONSTRAINT/OGRANICZENIA. Z kolei schemat wyobrazeniowy SUPPORT/PODPORY jest obecny w wielu jednostkach, ale nie motywuje ich znaczeń.

Dodatkowo, w zakresie przeanalizowanego zasobu frazeologicznego wyłoniło się bardzo wyraźne powiązanie ludzkiego ciała ze znaczeniem związków frazeologicznych z komponentem przyimkowym *su*, co wynika prawdopodobnie z faktu, że schemat SUPPORT/PODPORY i PRESSURE/NACISKU przekłada się na nacisk wywierany na części ciała, które mogą być obciążane w świecie rzeczywistym.

W zakresie podstawowych orientacji przestrzennych, wynikających z trójwymiarowości przestrzeni fizycznej, przyimek *su* aktywuje wymiar wertykalny, zarówno ukierunkowanie w górę, jak i w dół (napór). Relacje tył-przód na osi horyzontalnej oraz układ boczny prawy-lewy na płaszczyźnie lateralnej nie wydają się odgrywać istotnej roli w ramach przebadanych idiomów.

Bibliografia

- Bąba Stanisław. 2009. *Frazeologia polska. Studia i szkice*. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Beitel Dinara A., Gibbs Raymond, Jr. W., Sanders Paul. 2001. *The Embodied Approach to the Polysemy of the Spatial Preposition On*. W: *Polysemy in Cognitive Linguistics: Selected papers from the International Cognitive Linguistics Conference*. Eds. Cuyckens H., Zawada B. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company: 241-260.
- Casadei Federica. 1996. *Metafore ed espressioni metaforiche: uno studio semantico sull'italiano*. Roma: Bulzoni.
- Crisari Maurizio. 1971. *Le preposizioni semplici italiane: un approccio semantico*. W: *La grammatica trasformazionale italiana – Atti del III Convegno di studi SLI*. Eds. Medici M., Simone R. Roma: Bulzoni: 97-116.

- Genette Gérard. 1976. *Przestrzeń i język*. Przekł. Labuda A. „Pamiętnik Literacki” nr 67/1: 227-232.
- Hjelmslev Louis. 1935. *La catégorie de cas. Études de grammaire générale*. Kopenhague: Aarhus.
- Johnson Mark. 1987. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kania Stanisław, Tokarski Jan. 1984. *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Kempf Zdzisław. 1978. *Próba teorii przypadków*. Opole: Ossolineum.
- Kwapisz-Osadnik Katarzyna. 2017. *Przyimki jako znaczniki różnych konceptualizacji: analiza zagadnienia na przykładzie języka włoskiego*. „Acta Neophilologica” nr XIX/1: 135-145.
- Lakoff George, Johnson Mark. 1988. *Metafory w naszym życiu*. Przekł. Krzeszowski T. Warszawa: PIW.
- Langacker Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Lewicki Andrzej Maria. 2003. *Studia z teorii frazeologii*. Łask: LEKSEM.
- Lyons John. 1989. *Semantyka 2*. Warszawa: PWN.
- Malinowska Maria. 2005. *Il ruolo degli schemi iconici (parte-tutto, percorso, punto iniziale, contenitore, supporto e contiguità) nella semantica preposizionale in italiano*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Malinowska Maria. 2013. *La preposizione in e i suoi corrispondenti polacchi – uno studio cognitivo*. „Romanica Cracoviensia” Vol. 13: 61-70.
- Malinowska Maria. 2017. *La preposizione da e alcuni suoi corrispondenti polacchi – uno studio cognitivo*. „Romanica Cracoviensia” Vol. 1: 33-43.
- Malinowska Maria. 2020. *La preposizione su e alcuni suoi corrispettivi polacchi – uno studio cognitivo*. „Kwartalnik Neofilologiczny” nr 1: 40-52.
- Pittàno Giuseppe. 1992. *Frasese fatta capo ha. Dizionario dei modi di dire, proverbi e locuzioni*. Bologna: Zanichelli.
- Quartu Monica, Rossi Elena. 2012. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Hoepli.
- Przybylska Renata. 2002. *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*. Kraków: Universitas.
- Tyler Andrea, Evans Vyvyan. 2003. *The Semantics of English Prepositions. Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vandeloise Claude. 1986. *L'espace en français : sémantique des prépositions spatiales*. Paris: Éditions du Seuil.

ANEKS ZWIĄZKÓW FRAZEOLÓGICZNYCH CYTOWANYCH W ARTYKULE

Aneks podejmuje próbę przedstawienia ekwiwalencji międzyjęzykowej w obrębie cytowanych w artykule jednostek frazeologicznych z komponentem *su*. Oprócz sensu przenośnego danego frazeologizmu, w ramach zobrazowania znaczenia w obrębie badanych schematów wyobraźniowych, tam, gdzie to konieczne, dołączono także tłumaczenie dosłowne.

Odnotowane jednostki zostały uszeregowane alfabetycznie, w pierwszej kolejności, na podstawie pierwszej litery landmarka, lub, jeśli nie został on wyrażony, czasownika wchodzącego w skład danego frazeologizmu, ewentualnie, przy jego braku, innego elementu ze składu leksykalnego, wybranego arbitralnie.

Wykaz skrótów

qcn (qualcuno) – qualcuno
 qcs (qualcosa) – qualcosa
 fam. (familiare) – język potoczny
 des. (desueto) – przestarzały
 pop. (popolare) – pospolity

element składu leksykalnego	związek frazeologiczny	znaczenie
1	2	3
albero	<i>restare sull'albero a cantare</i>	dać się oszukać; narazić się na szkody z powodu własnej głupoty, próżności (dosł. zostać na drzewie i śpiewać). Związek nawiązuje do bajki Fedrusa o kuku i lisie.
allentare	<i>allentare la stretta / morsa (su qcn / qcs)</i>	poluznić uścisk (dosł. na kimś, na czymś)
alloro	<i>dormire / riposare sugli allori</i>	spocząć na laurach
altare	<i>mettere sugli altari</i>	kość. wynosić na ołtarze; wynosić kogoś pod niebiosą, czcić (wielbić, uwielbiać) kogoś
alzare	<i>alzare gli occhi su</i>	podnieść oczy na coś/kogoś
andare	<i>andar / essere su di giri</i>	nakręcić się, być nabuzowanym (dosł. być na górze obrotów)
andare	<i>andare su per il pero (des.)</i>	snuć niemożliwe do zrealizowania fantazje; wygłaszać skomplikowane i niejasne mowy (dosł. wspinać się w górę po gruszy)
andare	<i>andare su per le nuvole</i>	prowadzić dyskusje na abstrakcyjne i nieważne tematy (dosł. pójść w górę na chmury)
anima	<i>stare sull'anima (pop.)</i>	wzbudzać antypatię, irytację, niezadowolenie (dosł. przebywać na duszy)
bagnato	<i>piovvere sul bagnato</i>	nieszczęścia chodzą parami, biednemu zawsze wiatr w oczy (dosł. pada deszcz na osobę już przemoczoną)

1	2	3
barile	<i>dormire / star seduti su un barile di polvere</i>	siedzieć na beczce prochu
buccia	<i>scivolare su una buccia di banana</i>	poślizgnąć się na skórce od banana
campo	<i>essere promosso / decorato sul campo</i>	otrzymać natychmiastowe uznanie za działania, zasługi (dosł. zostać odznaczonym na polu walki)
candeliere	<i>essere / stare sul candeliere mettere sul candeliere</i>	być na świeczniku/na widoku poważać, szanować kogoś; wychwalać czyjeś zasługi (dosł. umieścić na świeczniku)
capo	<i>avere la spada di Damocle sul capo</i>	ktos jest narażony na stałą, wiszącą nad nim groźbę (dosł. mieć miecz Damoklesa nad głową)
chiedere	<i>chiedere / dare lumi su qcs</i>	prosić o wyjaśnienia/dostarczać wyjaśnień (dosł. prosić o rzucenie światła na coś/rzucić na coś światło)
collo	<i>alitare / soffiare sul collo</i>	deptać komuś po piętach (dosł. chuchać/dmuchać komuś na kark)
collo	<i>avere sul collo / sul gobbo / sulle spalle</i>	mieć kogoś/coś na karku, na utrzymaniu
collo	<i>mettere i piedi sul collo</i>	podporządkować sobie kogoś (dosł. kłaść nogi na kark)
collo	<i>stare sul collo (pop.)</i>	być na karku
colpo	<i>rendere colpo su / per colpo</i>	oddać wet za wet (dosł. oddać cios na ciosie)
coscienza	<i>avere un peso sulla coscienza</i>	mieć coś na sumieniu (dosł. mieć ciężar na sumieniu)
cresta	<i>sulla cresta dell'onda</i>	u szczytu powodzenia (dosł. na grzbiecie fali)
cuore	<i>mettersi una mano sul cuore</i>	położyć sobie rękę na sercu, aby potwierdzić szczerłość wypowiedzianych słów, potwierdzić lojalność
dito	<i>contare sulle dita</i>	policzyć na palcach jednej ręki
duro	<i>cadere sul duro</i>	doznać niepowodzenia, znaleźć się w złym położeniu (dosł. upaść na twarde)
fare	<i>far su un risotto & fare un risotto</i>	namieszać, zrobić wielkie zamieszanie (dosł. zrobić risotto)
fare	<i>fare velo su qcs</i>	ukrywać coś (dosł. zrobić zasłonę na czymś)
fare	<i>sul far del giorno</i>	o świcie (dosł. na nastaniu dnia)
fianco	<i>star lì con le mani sui fianchi (fam.)</i>	być beczynnym, stać z boku i obserwować, jak inni pracują (dosł. stać z rękoma na biodrach)
filo	<i>camminare / muoversi sul filo del rasoio & sul filo del rasoio</i>	balansować na skraju przepaści & na skraju przepaści
forca	<i>mandare sulla forca</i>	oskarżyć kogoś publicznie (dosł. posłać na szubienicę)
forza	<i>contare sulle proprie forze</i>	liczyć na własne siły
frasca	<i>essere l'uccello sulla frasca</i>	z łatwością dostosowywać się do zmian; znajdować się w niepewnej sytuacji (dosł. być ptaszkiem na gałązce)
fuoco	<i>gettare benzina sul fuoco</i>	dolewać oliwy do ognia (dosł. wlewać benzynę na ogień)

1	2	3
fuoco	<i>soffiare sul fuoco che arde</i>	dolewać oliwy do ognia, podburzać (dosł. dmuchać na ogień, który się żarzy)
ginocchio	<i>aguzzarsi il palo sulle ginocchia</i>	zaszkodzić sobie z lenistwa lub niedbałości (dosł. ostrzyć pał na kolanach)
i	<i>mettere i puntini sulle / sugli i</i>	postawić (stawiać) kropkę nad i
labbro	<i>avere il cuore sulle labbra & con il cuore sulle labbra</i>	być zupełnie szczerym (dosł. mieć serce na ustach) & szczerze
lastrico	<i>gettare sul lastrico & sul lastrico trovarsi / essere sul lastrico</i>	wyrzucić kogoś na bruk & na bruku być/znaleźć się na bruku
letto	<i>essere sul letto di Procuste</i>	mieć małe pole manewru, mieć ograniczoną swobodę działania (dosł. być na prokrustowym łożu)
letto	<i>stare su un letto di rose / piume</i>	stąpać po różach (dosł. znajdować się na łożu z róż/puchu)
maccherone	<i>come il cacio sui maccheroni</i>	jak na zawołanie, w samą porę (dosł. jak ser na makaron)
mattone	<i>far tre passi su un mattone</i>	ociągać się, zwlekać (dosł. z/robić trzy kroki na cegle)
mettere	<i>mettere il coperchio su qcs</i>	starać się ukryć, ukrywać (dosł. położyć na coś pokrywkę)
misura	<i>su misura</i>	na miarę
muso	<i>ridere sul muso (pop.) / in faccia</i>	roześmiać się komuś prosto w twarz (w nos) (dosł. śmiać się na gębę/na twarzy)
muso	<i>sbattere sul muso (pop.)</i>	wygarnąć komuś (dosł. zatrzaskać na gębę)
naso	<i>sbattere la porta sul naso / in faccia</i>	zatrzaskać komuś drzwi przed nosem, zatrzaskać przed kimś drzwi (dosł. zatrzaskać drzwi na nosie/na twarzy)
nervo	<i>dare sui / ai nervi</i>	działać na nerwy
noce	<i>camminare sulle noci / uova</i>	iść ostrożnie; postępować (obchodzić się) ostrożnie (jak z jajkiem) (dosł. chodzić po orzechach/jajkach)
nuvola	<i>costruire / fabbricare sulle nuvole</i>	budować/stawiać zamki na lodzie (na piasku) (dosł. budować na chmurach)
nuvola	<i>vivere sulle nuvole</i>	bujać w obłokach (dosł. żyć na chmurach)
occhio	<i>avere le fette di prosciutto / salame sugli occhi</i>	nie dostrzegać rzeczy oczywistych (dosł. mieć plasterki szynki/salami na oczach)
occhio	<i>avere una benda sugli occhi</i>	mieć bielmo na oczach (dosł. mieć opaskę na oczach)
onda	<i>sull'onda di...</i>	na fali
palco	<i>lasciare la testa / il collo sul palco</i>	wyść na czymś bardzo niekorzystnie (dosł. zostawić głowę/szyję na szubienicy)
parola	<i>prendere sulla / in parola & sulla parola</i>	trzymać za słowo (dosł. trzymać na słowo) & na słowo
pero	<i>stare un po' sul pero e un po' sul pomo</i>	łatwo zmieniać zdanie (dosł. przebywać trochę na gruszy i trochę na jabłoni)
pezzo	<i>stare sul pezzo</i>	skupić się na tym, co się robi w danym momencie
pianista	<i>non sparare sul pianista</i>	nie odgrywać się na osobach trzecich (dosł. nie strzelać na pianistę)

1	2	3
piede	<i>darsi la zappa / la scure sui piedi</i>	szkodzić samemu sobie (dosł. uderzyć się motyką/toporem po nogach)
piede	<i>spararsi sui piedi</i>	strzelić sobie w stopę
pietra	<i>non restare pietra su pietra</i>	nie zostanie kamień na kamieniu
ramo	<i>tagliare il ramo su cui si è seduti</i>	podcinać gałąź, na której się siedzi/podcinać pod sobą gałąź
ricamare	<i>ricamarci su</i>	ubarwić coś
sabbia	<i>costruire / edificare sulla sabbia</i>	budować na piasku
scudo	<i>portare sugli scudi</i>	wychwalać, wynosić pod niebiosa (dosł. nosić na tarczy)
sedia	<i>star seduti su due sedie</i>	siedzieć na dwóch stołkach (dosł. krzesłach)
spalla	<i>avere la scimmia (sulla spalla)</i>	być na prochach (dosł. mieć małpę na ramieniu)
spalla	<i>avere molti anni sulle spalle</i>	mieć wiele lat na karku
specchio	<i>arrampicarsi sugli specchi / sui vetri</i>	szukać wymówek rozwiązań, tam, gdzie ich nie ma (dosł. wspinać się na lustra/szyby)
spesa	<i>fare la cresta (sulla spesa)</i>	oszukiwać na zakupach, zawyżając poniesione wydatki, aby finalnie móc oddać mniejszą resztę (dosł. robić grzebień na zakupach)
spina	<i>essere / stare sulle spine</i>	siedzieć jak na szpilkach (jak na rozżarzonych węglach)
stomaco	<i>avere un peso sullo stomaco</i>	leżeć komuś na wątrobie, mieć coś na wątrobie (dosł. mieć ciężar na żołądku)
stomaco	<i>rimanere sullo stomaco</i>	wzbudzać silną niechęć (dosł. zalegać na żołądku)
strada	<i>essere sulla cattiva strada</i>	być na złej drodze
suo	<i>stare sulle sue</i>	być wyniosłym, traktować innych z góry, z dystansem
terreno	<i>essere su un terreno pericoloso</i>	wchodzić na grząski grunt, stąpać po kruchym/cienkim lodzie
terreno	<i>giocare sul terreno avversario</i>	być w niekorzystnej sytuacji (dosł. grać na boisku przeciwnika)
terreno	<i>restare sul terreno</i>	zginać na polu bitwy
tetto	<i>fare una finestra sul tetto</i>	przewidywać ruchy przeciwnika (dosł. zrobić okno na dachu)
tirare	<i>tirar su</i>	podnosić na duchu, dodawać komuś odwagi (otuchy)
unghia	<i>sull'unghia</i>	natychmiast (płatne, do zapłaty) (dosł. na paznokciu)
via	<i>essere sulla via di Damasco</i>	opamiętać się, zmienić radykalnie swoje życie (dosł. być na drodze do Damaszku)
viale	<i>essere sul viale del tramonto</i>	być u schyłku (np. kariery) (dosł. być na bulwarze zachodu słońca)
vita	<i>Su con la vita!</i>	Uszy/Głowa do góry! (dosł. Na górę z życiem!)
volto	<i>avere una maschera sul volto</i>	mieć maskę na twarzy
vulcano	<i>dormire su un vulcano</i>	tańczyć na wulkanie (dosł. spać na wulkanie)

DOI: 10.31648/an.7190

STREITGEGENSTAND
DER PHRASEOLOGIE(-FORSCHUNG):
EINWORTPHRASEME, EINWORTIDIOME
UND NOCH MEHR?

ONE-WORD PHRASES, ONE-WORD IDIOMS
AND WHAT ELSE? THE SUBJECT
OF THE PHRASEOLOGY DISPUTE

Joanna Targońska

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5101-1629>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie / University of Warmia
and Mazury in Olsztyn

e-mail: joanna.targonska@uwm.edu.pl

Keywords: phrasal lexical units, one-word phrases, phrasemes, collocations, one-word idioms

Abstract: Although phrasemes comprise a group of multi-word lexical units, nearly 50 years ago it was postulated that one-word phrases (such as compounds) should also be included, which continues to be a subject of dispute in phraseology. In German, such one-word phrases are referred to as *Einwortphraseme* or *Einwortidiome*, the terms being used synonymously. This paper points to the heterogeneity of the group of one-word phrases, which results from the fact that not only idioms are the basis for their formation, but so are collocations and other non-idiomatic phrases. This paper proposes a broader approach to the concept of *Einwortphraseme*, identifies new one-word phrases, not described thus far, and suggests their new classification.

1. Einleitung

Phraseologie als eine relativ junge Forschungsdisziplin war nach der Verselbstständigung und Herauslösung von der allgemeinen Sprachwissenschaft vielen Wandlungen unterworfen. Diese bezogen sich zum einen auf ihren Forschungsgegenstand, der sich im Laufe der letzten Jahrzehnte wesentlich erweitert hat, zum anderen auf konstitutive Merkmale der Phraseme, zu denen Polylexikalität/Mehrgliedrigkeit¹, Festigkeit/Stabilität, Idiomatizität, Reproduzierbarkeit und zusätzlich Bildlichkeit bzw. Bildhaftigkeit sowie Expressivität zählten. Während noch zu Beginn der Herauskristallisierung der Forschungsdisziplin die Idiomatizität zur obligatorischen Eigenschaft der Phraseologismen gehörte, ist diese heutzutage nicht mehr für alle Phraseme charakteristisch und wird als ein fakultatives Merkmal fester Wortverbindungen angesehen. Daher stellt sich die Frage, welche Merkmale der Phraseme als obligatorisch und welche als fakultativ anzusehen sind. Auf der heutigen Etappe der Phraseologie „gelten die Kriterien nicht in absoluter Weise, und zum Teil werden sie auch stark relativiert“ [Lüger 2019, 53]. Dies erlaubt, den phraseologischen Bestand aus einer neuen Perspektive in den Blick zu nehmen.

Die seit über 20 Jahren durchgeführten korpuslinguistischen Untersuchungen zeigen, dass in der Sprache viele feste, stabile und somit reproduzierbare Elemente des Sprachgebrauchs vorkommen, die ihren Platz in der Phraseologie haben sollten und haben [vgl. z. B. Hollós 2010; Stein 1995]. Diese Erkenntnisse führten zur Ausweitung des Umfangs der Phraseologie und zur Umpolung der Merkmale. Ein wichtigeres Kennzeichen fester Wortverbindungen, das sie in der Gruppe der Phraseme positioniert, scheinen somit ihre Festigkeit bzw. Reproduzierbarkeit zu sein. In diesem Zusammenhang konnten gewisse Verschiebungen im Zentrum-Peripherie-Modell der Phraseologie festgehalten werden. Während zu Beginn Sprichwörter den Kern der Phraseologie und den Hauptgegenstand der Phraseologieforschung darstellten [vgl. Stumpf 2015, 12ff. und Sakowski 2020, 120ff.], sind in den letzten zwei Jahrzehnten gerade nicht-idiomatische Phraseme (z. B. Kollokationen oder pragmatische Phraseme), die nach Feilke [2004, 58] die zahlreichste Gruppe der festen Wortverbindungen ausmachen, in den Mittelpunkt der Phraseologie gerückt.

Der neue Streitgegenstand der Phraseologieforschung (nach der Aufnahme der nicht-idiomatischen festen Wortverbindungen in das Inventar der Phraseme) betrifft ein weiteres Merkmal der Phraseologismen, nämlich ihre Polylexikalität bzw. Mehrgliedrigkeit. Dank der Aufnahme der pragmatischen Phraseologismen, d. h. der Routine- bzw. Gesprächsformeln (darunter auch in Form von Einwortphrasemen) in die Gruppe der Phraseme, gehören auch

---

¹ So wie in der Phraseologie werden auch in der vorliegenden Arbeit aus stilistischen Gründen diese Begriffe synonym, d. h. abwechselnd gebraucht.

einzelne Wörter zum phraseologischen Bestand, was die folgende Feststellung von Burger [2015, 45] bestätigt:

In syntaktischer Hinsicht werden auch einzelne Wörter (wie *bitte*, *danke*, *hallo*) wegen ihrer Funktion in der Kommunikation zu den Routineformeln gerechnet, so dass das phraseologische Kriterium der Polylexikalität nicht gegeben ist.

Während das fehlende Merkmal der Mehrgliedrigkeit für diese Untergruppe der Phraseme problemlos akzeptiert wurde², ist die Aufnahme der keine Routineformeln darstellenden *Einwortphraseologismen*, *Einwortphraseme* bzw. *Einwortidiome* in den phraseologischen Bestand bei zahlreichen Gegnern auf Kritik gestoßen. Die Diskussion darüber, ob es sich bei der Mehrgliedrigkeit um ein obligatorisches oder doch um ein fakultatives Merkmal der festen Wortverbindungen handelt, wird weiterhin geführt. Wie wir heute wissen, sind für unterschiedliche Arten von Phrasemen verschiedene Merkmale (nicht bei allen die gleichen) charakteristisch. Man kann also sagen, dass für Phraseme ein Bündel von Merkmalen charakteristisch ist. Dabei drängt sich die Frage auf, ob in diesem Bündel das Merkmal der Mehrgliedrigkeit für alle Phrasemarten charakteristisch sein muss?

Der folgende Beitrag greift die Diskussion zum Streitgegenstand der Phraseologieforschung auf. Er verfolgt auch das Ziel, theoretische Überlegungen zur Gruppe der *Einwortphraseologismen* anzustellen. Dabei soll erwogen werden, ob sie eine homogene oder eine heterogene Gruppe darstellen, oder ob sich noch andere, bis dahin nicht explizit behandelte Arten der *Einwortphraseme* unterscheiden lassen. In dem Beitrag werden erste Vorschläge zu einer differenzierteren Klassifizierung der *Einwortphraseme* unterbreitet. Zuvor wird jedoch näher auf die Mehrgliedrigkeit als Streitgegenstand der Phraseologieforschung und auf Deutungsmöglichkeiten des Merkmals eingegangen und sein obligatorischer bzw. fakultativer Charakter diskutiert. Dabei werden Argumente sowohl der Gegner als auch der Befürworter der Aufnahme von *Einwortphraseologismen* in den phraseologischen Bestand erörtert. Anschließend werden *Einwortphraseme* näher charakterisiert und ihre Heterogenität wird unter die Lupe genommen.

---

² Ein Argument für die Akzeptanz dieser *Einwortphraseme* ist ihre pragmatische Funktion und ihr formelhafter Charakter. Die Begrüßungsformeln *guten Tag* bzw. *hallo* erfüllen die gleiche pragmatische Funktion und „aufgrund ihrer pragmatischen Festigkeit [gehören sie] zum Bereich der Formelhaftigkeit“ [Stumpf 2015, 25], was sie eben im Bereich der Phraseme positioniert. Auch die kommunikativen Formeln, d. h. Einheiten wie *Donnerwetter* oder *Scheibenkleister* finden – als monolexikale Einheiten – ihren Platz in der Gruppe der Phraseme [ebd.].

2. Polylexikalität als Streitgegenstand

Wie oben erwähnt, sorgten vor einigen Jahrzehnten neben dem Umfang der Phraseologismen und dem Gegenstand der Phraseologieforschung (z. B. die Ausschließung der Sprichwörter und die Absonderung der Phraseme von Parömien) auch konstitutive Merkmale der Phraseme für Diskussion, u. a. die Idiomatizität als ein obligatorisches bzw. fakultatives Merkmal. Heutzutage gehört gerade die Polylexikalität zu einem immer noch heftig diskutierten Problembereich der Phraseologieforschung. Der Meinungsaustausch zu diesem Streitgegenstand geht in drei Richtungen: Zum einen wird darüber diskutiert, wie die Polylexikalität zu verstehen ist, d. h. wie sie aufgefasst bzw. interpretiert werden kann oder soll. Zum anderen wird ihre Unerlässlichkeit erwogen bzw. in Frage gestellt – mit der Begründung, dass nicht alle für Phraseologismen charakteristischen Merkmale auf sämtliche Phraseme zutreffen, z. B. wundert jetzt keinen mehr die Aufnahme der nicht-idiomatischen Phraseme in die Gruppe der Phraseologismen. Drittens werden Vorschläge unterbreitet, die auch die Aufnahme von monolexikalischen Phrasemen in den phraseologischen Bestand rechtfertigen.

Wenn das Merkmal der Idiomatizität nur für eine Reihe von Phrasemen charakteristisch ist (man unterscheidet idiomatische, teil-idiomatische und nicht-idiomatische Phraseme³) und Stabilität/Festigkeit verschiedene Grade⁴ aufweisen kann, dann kann die Mehrgliedrigkeit auch als ein graduelles Phänomen verstanden werden. Aus diesem Grunde muss diese Eigenschaft meines Erachtens nicht von allen Phrasemen erfüllt werden, wofür ein Beispiel pragmatische Phraseme sind. Andererseits erfüllen auch Wortbildungen das Kriterium der Idiomatizität [Stein 1995, 26], denn Idiomatizität ist auch auf der morphematischen Ebene festzustellen. Dies führte zur Unterbreitung des Vorschlags, die Polylexikalität bzw. Mehrgliedrigkeit durch das Merkmal Polyfaktorialität zu ersetzen [vgl. Schmale 2018, 83f.], was die Aufnahme der kommunikationsrelevanten Einwortphraseme in die Gruppe der pragmatischen Phraseme rechtfertigen soll [vgl. Lüger 2019, 53].

Deutung bzw. Verständnis(-möglichkeiten) des Merkmals der Polylexikalität resultieren daraus, dass von Beginn der Phraseologieforschung an die Polylexikalität als ein obligatorisches Merkmal nicht genau definiert wurde. Gondek und Szczek [2002] und Szczek [2004] kritisieren die unklare Auslegung des Merkmals der Polylexikalität und verweisen darauf, dass wenige Forscher erklären,

ob es sich [bei der Polylexikalität] um innere Mehrgliedrigkeit handelt, oder ob darunter mindestens zwei getrennt geschriebene Wörter verstanden werden. Ohne

³ Fleischer [1982, 10] stellt Folgendes fest: „Phraseologismen können idiomatischen Charakters sein, müssen es aber nicht“.

⁴ Man spricht von *mehr oder weniger festen Wortverbindungen* [vgl. z. B. Lüger 2019, 54].

diese Einschränkung scheint das Problem der Einwortidiome ungelöst zu sein, weil viele von solchen Einheiten als besondere Komposita betrachtet werden können, was von ihrer Polylexikalität zeugt [Gondek, Szczek 2002, 66].

Problematisch ist dabei die Tatsache, dass Polylexikalität nur als ein graphematisches, d. h. schrifttypologisches Kriterium in den Vordergrund gerückt wird, wobei ein phonologisches nicht berücksichtigt wird [Ágel 2004, 28]. Diese Eigenschaft basiert somit auf einer orthographischen Konvention, die sich nach einer Rechtschreibreform ändern kann. Diese von 1996 und die damit verbundene Zusammenschreibung der bis dahin getrennt geschriebenen Wortverbindungen trug zur Ausschließung einiger fester Wortverbindungen bei, die in der Gruppe der Phraseme etabliert waren. Polylexikalität muss sich jedoch nicht unbedingt ausschließlich auf die Wortebene (graphematisches Kriterium) beziehen, sondern kann sich auch auf der Morphem-Ebene niederschlagen, wobei es sich dabei um die Zusammenstellung zweier bedeutungstragender Morpheme in einem Wort (Kompositum) handelt [vgl. Gondek, Szczek 2002, 69]. Wie die kontrastiven Untersuchungen zeigen, kann einem deutschen Phrasem, das das Kriterium der Mehrgliedrigkeit nicht erfüllt, in einer anderen Sprache ein polylexikales Phrasem entsprechen, wobei in den beiden äquivalenten Phrasemen sogar die gleichen bedeutungstragenden Morpheme zu differenzieren sind, z. B. *der Pyrrhussieg* = slowakisch *Pyrhovo víťazstvo* [Ďurčo 1994, 34]. Man kann sich der Feststellung von Ďurčo anschließen, dass „der Sprachvergleich (...) die Relation zwischen der Polylexikalität und Idiomatizität in Verzahnung morphematischer und syntagmatischer Relationen (zeigt)“ [Ďurčo 1994, 41 in Anlehnung an Coulmas 1985 und Gläser 1985].

Henschel [1982, 844] macht darauf aufmerksam, dass Einwortidiome wie *Angsthase* oder *Geizhals*, deren Äquivalente im Tschechischen aus zwei Wörtern bestehen, sich in deutschen Komposita bzw. Einwortphrasemen aus zwei Gliedern zusammensetzen, die in diesem Kompositum eine semantische Umdeutung erfahren haben, weswegen die ganze Bedeutung nicht aus der Semantik der Einzelglieder erschlossen werden kann. Auch Stein [1995, 29] verweist auf die morphologische Mehrgliedrigkeit der idiomatisierten Komposita, die als ein Wort empfunden werden, was an der orthographischen deutschen Konvention liegen mag, die Wörter mit übertragener Bedeutung zusammen schreiben lässt. Wortverbindungen und Wortbildungskonstruktion stehen sich oft so nahe, dass ihre Abgrenzung nicht einfach ist.

Die Frage, ob mit solchen Wortverbindungen (z. B. *sitzenbleiben*) ‚noch Wortbildungen‘ oder ‚schon Phraseologismen‘ vorliegen, ist nicht eindeutig zu beantworten. Als Wortverbindungen mit idiomatischer Komponente konstituieren sie einen Übergangsbereich zwischen Wortbildung und Phraseologie, der unter dem Terminus ‚Einwortidiome‘ oder ‚Einwortphraseologismen‘ in der Phraseologie und unter der Bezeichnung ‚idiomatische Komposita‘ oder ‚Wortbildungsideome‘ in die Wortbildung einzubeziehen ist [Stein 1995, 29].

Heine [2010, 16] plädiert für „eine Loslösung von (sich wiederholt ändernden) orthografischen Konventionen bei der Zuordnung sprachlicher Einheiten zu den Wortbildungskonstruktionen einerseits und den Phraseologismen andererseits“. Aus ihrer Sicht soll als Phraseologismus-Kandidat alles in Betracht gezogen werden „was zwischen Wort und Syntagma steht, d. h., was über mindestens ein syntaktisches und mindestens ein morphologisches Merkmal verfügt“ [ebd.], wobei auch andere Merkmale (z. B. ein semantisches) herangezogen werden können. Da Phraseologismen keine homogene Gruppe bilden, lassen sich unter ihnen verschiedene Zwischenstufen „zwischen Wort und Syntagma“ [Heine 2010, 17] unterscheiden.

Da nicht alle Phraseme sämtliche für die Gruppe der Phraseologismen festgelegten Merkmale erfüllen und es schwer fällt, die obligatorischen zu bestimmen, schlägt Stein [1995, 41] vor, von „komplementären Kategorien“ auszugehen und die vier Merkmale⁵ jeweils als Endpole von Skalen aufzufassen, deren Anfangspole von den skizzierten ‚Ausnahmen‘ gebildet werden. Wie im Hinblick auf das Merkmal der Idiomatizität auf einem Pol vollidiomatische und auf dem anderen nicht-idiomatische feste Wortverbindungen differenziert werden können, so können hinsichtlich der Mehrgliedrigkeit auf einem Anfangspol Einwortphraseologismen stehen, während sich auf dem Endpol aus zwei und mehr Wörtern zusammengesetzte Phraseme befinden können.

3. Argumente für und wider die Aufnahme der Einwortphraseologismen in den phraseologischen Bestand

Unter den Phraseologieforschern und Linguisten sind Meinungen im Hinblick auf die Möglichkeit der Postulierung der Einwortphraseologismen geteilt, wobei die Befürworter und Gegner unterschiedliche Argumente für oder gegen ihre Aufnahme hervorbringen, auf die im Folgenden näher eingegangen wird. Die von den Befürwortern meist angeführte Begründung für die Aufnahme der Einwortphraseologismen in die Gruppe der Phraseme ist ihre Idiomatizität [vgl. Duhme 1995, 83], d. h. die übertragene Bedeutung der Glieder der Komposita/Einwortphraseme. Weiterhin wird auf ihre Stabilität, Reproduzierbarkeit, Expressivität und Bildhaftigkeit verwiesen [ebd.: 85; Gondek, Szczek 2002, 73f.], d. h. auf die Tatsache, dass sie die meisten Merkmale der Phraseme erfüllen.

Aus der Analyse der Phraseme in anderen Sprachen ergibt sich, dass im Polnischen Polylexikalität kein obligatorisches Kriterium der Phraseme ist [Szczek 2004, 76]. Vielen deutschen Einwortphrasemen entsprechen in anderen

⁵ Damit meint er die Mehrgliedrigkeit, Idiomatizität, Stabilität/Festigkeit und die Reproduzierbarkeit [ebd., 26ff.].

Sprachen, z. B. im Polnischen [Szczęk 2004; Sakowski 2020], im Slowakischen [Đurčo 1994, 47], im Tschechischen und Russischen [vgl. Henschel 1987, 845], oft Mehrwortverbindungen, da in diesen Sprachen Wortzusammensetzungen eine nur marginale Rolle spielen – „Sie treten in der konfrontativen Phraseologie als volle kommunikative Äquivalente mit spezifischer Form auf“ [Henschel 1987, 846].⁶ Sakowski [2020, 128] betont, dass „das orthographische Kriterium (...) durch Übersetzung entkräftigt werden [kann]. Nach Übertragung in eine andere Sprache (Polnisch, Englisch) gewinnen diese Einheiten automatisch einen phraseologischen Status“.

Für die Aufnahme der Einwortphraseologismen in den phraseologischen Bestand spricht, dass sie viele konstitutive Merkmale der Phraseme aufweisen, die graduell aufzufassen sind. Sie sind lexikalisiert in Form und Bedeutung. Der Austausch der Glieder kann entweder zum Verlust der (speziellen, expressiven) Bedeutung oder zum Entstehen einer sinnlosen Wortverbindung führen. Ihre Semantik kann aus der Kenntnis des dem Einwortphrasem zugrundeliegenden mehrgliedrigen Phrasems erschlossen werden. Einwortphraseologismen – ähnlich wie die polylexikalischen Phraseme – sind stabil und reproduzierbar und auch Träger bestimmter Konzepte [vgl. Duhme 1995 und Sakowski 2020].

Der Perspektivenwechsel, der mit dem ständigen Wandel der Forschungsdisziplinen einhergeht, erlaubt auf die Polylexikalität anders zu schauen, d. h. über die strukturalistische Sprachbetrachtung und über das graphematische Kriterium hinauszugehen [vgl. Sakowski 2020, 124]. Sakowski [2020] analysierte Einwortphraseologismen aus der Sicht der Kognitiven Linguistik und stellte fest, dass einige Einwortphraseme und ihnen zugrundeliegende polylexikalische Phraseologismen die gleichen Konzepte widerspiegeln und sich der gleichen Konzepte, d. h. konzeptueller Metaphern bedienen. Ein Beispiel dafür kann das Konzept „PAPIER ALS ETWAS BRÜCHIGES, UNHALTBARES, WAS NUR EINEN ANSCHEIN GIBT“ sein [ebd., 127]. Dieses Konzept kommt zum Ausdruck sowohl in den polylexikalischen Phraseologismen wie *einknicken/zusammenknicken wie Papier*, *zart wie Papier* als auch im Einwortphrasem *Papiertiger* – als Bezeichnung für einen dem Anschein nach gefährlichen oder einflussreichen Menschen, der dies in Wahrheit nicht ist. Sakowski führt einige Beispiele für die gemeinsamen Konzepte der polylexikalischen und monolexikalischen Phraseme, d. h. für die sog. metaphorischen Reihen an und stellt Folgendes fest: „Einwortidiome / -phraseologismen (liegen) semantisch

---

⁶ Für Henschel [1987, 846] ist das kein Argument für die Postulierung der Gruppe der Einwortidiome, denn sie hält die Polylexikalität für *das* obligatorische Merkmal aller Phraseme. Im vorliegenden Beitrag wird jedoch eine andere Auffassung vertreten, denn es handelt sich bei den Einwortidiomen um in verglichenen Sprachen volläquivalente Benennungen, die sich oft sogar aus gleichen lexikalischen Wortstämmen zusammensetzen. Das sie unterscheidende Merkmal ist eine andere Schreibweise (Zusammen- oder Getrenntschreibung), die auf differenten orthographischen Usus der jeweiligen Sprache zurückzuführen ist.

und semiotisch viel näher den anderen, ideativ benachbarten Einheiten, die phraseologisch bezeichnet werden, als es von den Gegnern dieser Idee postuliert wird“ [ebd., 128]. Diese konzeptuelle Nähe der Einwortphraseologismen und der ihnen entsprechenden polylexikalen Phraseme ist laut Sakowski wichtiger als der orthographische Usus, der erlaubt, einzelne lexikalische Einheiten (z. B. *im Stande – imstande; mithilfe – mit Hilfe*) entweder als phraseologisch oder als nicht-phraseologisch aufzufassen. Darüber hinaus weisen Einwortphraseme „kognitive Tiefe“ und „Verankerung innerhalb bestimmter Konzepte“ auf, was auf ihre Lexikalisierung und Reproduzierbarkeit hinweist [ebd.] und sie somit in der Gruppe der Phraseologismen positionieren lassen kann.

Ein weiteres Argument für die Postulierung der Einwortphraseologismen ist ihre Aufnahme in phraseologische Nachschlagewerke, auf die Gondek und Szczek [2002, 73f.] hinweisen. In den neueren Nachschlagewerken (z. B. in *Feste Wortverbindungen des Deutschen. Kollokationewörterbuch für den Alltag* von Häcki Buhofer u.a. 2014)⁷ und online-zugänglichen Phraseologie-Portalen (z. B. *Redensarten-Index*)⁸ sind auch Einwortphraseme bzw. -idiome zu finden. Die Autoren der Nachschlagewerke bzw. phraseologischen Datenbanken scheinen die Nähe der lexikalischen Einheiten zu mehrgliedrigen Phrasemen erkannt zu haben.

Die Postulierung der (teil-)idiomatischen Einwortphraseme und ihre Aufnahme in den phraseologischen Bestand hat jedoch seine Gegner. Das wichtigste von ihnen vorgebrachte Argument ist die fehlende Polylexikalität, die von ihnen für ein obligatorisches Merkmal gehalten zu werden scheint. Henschel [1987] ist der Ansicht, dass die Polylexikalität als „mindestens zwei getrennt geschriebene Wörter“ zu verstehen ist, weswegen sie für diese Spracherscheinung die Bezeichnung *idiomatische Komposita* statt des Terminus *Einwortidiome* bevorzugt. Stumpf [2015, 26] beurteilt Einwortphraseologismen bzw. Einwortidiome als „eine Überdehnung des Phraseologiebegriffs“ und hält die Polylexikalität für „das wichtigste Definitionskriterium phraseologischer Einheiten“. Deshalb sind laut ihm *Einwortphraseme, Einwortphraseologismen* bzw. *Einwortidiome* ein Widerspruch in sich⁹, denn Sprachphänomene, deren konstitutives Merkmal Polylexikalität sein sollte, dürfen nicht monolexikal sein [Fleischer 2007, 9 nach Stumpf 2015, 26]. Darüber hinaus betont Stumpf

⁷ Ein Beispiel für dort verzeichnete idiomatische Einwortphraseme sind z. B. *Betonkopf* (in dem Wörterbucheintrag zu *Kopf*) oder *augenfällig* (unter dem Eintrag zu *Auge*).

⁸ [Vgl. <https://www.redensarten-index.de/suche.php>] Hier sind sehr viele Beispiele für Einwortphraseme zu finden, die das Ergebnis der dephraseologischen Derivation sind (z. B. *Dünnbrettbohrer, Blaustrumpf, Dreckfink, Gretchenfrage* usw.).

⁹ Vielleicht wurde deshalb noch eine andere Bezeichnungen für dieses Sprachphänomen vorgeschlagen, und zwar *phraseologische Wörter* [Eismann 2010, 712 nach Komenda-Earle 2018, 213]. Dies kann auch als ein Hinweis darauf gedeutet werden, dass die Positionierung des Sprachphänomens in der Gruppe der Phraseme zwar akzeptiert wird, aber die Bezeichnung *Einwortidiome* bzw. *Einwortphraseme* als nicht besonders gelungen wahrgenommen wird.

[2015, 26], dass die Idiomatizität der Komposita kein ausreichendes Argument für ihre Aufnahme in die Gruppe der Phraseme sein kann. Sie können nämlich problemlos als *idiomatische Komposita* bezeichnet werden.

4. Charakteristik der Gruppe der Einwortphraseme, Einwortidiome bzw. Einwortphraseologismen

Die Idiomatizität mancher monolexikalischen Einheiten führte zur Postulierung des Sprachphänomens der *Einwortphraseme* bzw. *-idiome* und folglich zum Vorschlag ihrer Aufnahme in die Gruppe der Phraseme. Diese Spracherscheinung wurde unterschiedlich benannt: als *Einwortidiome* [Stein 1995, 28 in Anlehnung an Püschel 1978, 156; Henschel 1982; Gondek, Szczek 2002], *Einwortphraseologismen* [Duhme 1995; Gondek, Szczek 2002; Komenda-Earle 2018], *Einwortphraseme* [Szczek 2004] und *Monophraseme* [Földes, Gjörke 1988, 104 in Anlehnung an Somhegyi 1985] oder *phraseologische Wörter* [Eismann 2010]¹⁰. Da einige Autoren dieses Sprachphänomen in ihren Beiträgen sowohl *Einwortphraseme* als auch *Einwortphraseologismen* bezeichnen, kann das als ein Hinweis auf die synonymische Betrachtung aller der Termini interpretiert werden. Deshalb wurden sie bis dahin und werden vorläufig auch in diesem Abschnitt als synonymisch betrachtet.

Die Postulierung der Einführung des Begriffs *Einwortphraseologismen* wird meistens mit der Arbeit von Duhme [1995, 84] assoziiert, in der für die Aufnahme der substantivischen, das Kriterium der Idiomatizität erfüllenden Komposita in den phraseologischen Bestand plädiert wird. Es handelt sich dabei um idiomatische, lexikalisierte, in der Form und Bedeutung stabile und reproduzierbare Komposita, für die auch die Merkmale Bildhaftigkeit und Expressivität charakteristisch sind. Duhme schlägt für sie die Bezeichnung „Einwortphraseologismen“ vor und sieht ihren Platz im peripheren Bereich der Phraseologie [ebd., 85]. Er charakterisiert dieses Sprachphänomen wie folgt:

Einwortphraseologismen sind immer die Träger von Konzepten oder ‚Frames‘, die in Form eines einzelnen Begriffs komplizierte Handlungsabläufe oder Situationen umschreiben, ohne daß dabei der eingeführte Einzelbegriff zusätzlich erläutert werden muß (...). Die Bedeutung bzw. die korrekte Interpretation wird vom Textrezipienten quasi ‚automatisch‘ vollzogen [Duhme 1995, 85].

Gondek und Szczek [2002, 71] definieren *Einwortidiome* als „Komposita, die sich (...) weder paraphrasieren noch in einzelne Bestandteile zerlegen lassen, ohne dabei an der phraseologischen Bedeutung zu verlieren.“ Die für sie charakteristischen Merkmale Idiomatizität, Stabilität (Unmöglichkeit der

¹⁰ Auf andere „parallele Benennungen“ für dieses Sprachphänomen verweist auch Szczek [2004, 77].

Kommutation bzw. Austauschbarkeit ihrer Glieder bzw. bedeutungstragender Morpheme), Bildhaftigkeit, Metaphorizität und Expressivität lassen *Einwortidiome* in der Gruppe der Phraseme positionieren. Duhme [1995, 83] verweist auf die Verwandtschaft der *Einwortidiome* mit dem Schlagwort, denn beide sind „mit einer feststehenden Bedeutung behaftet“ [ebd.].

Obwohl sich die meisten Befürworter der Aussonderung der Gruppe von Einwortphraseologismen nur auf die mit nominalem Charakter (nominale Einwortphraseologismen) konzentrierten, kann man auch solche Stimmen finden, die auf die Gruppe der verbalen *Einwortphraseologismen* hinweisen. Komenda-Earle [2018] postuliert die Aufnahme einiger Verben in die Gruppe der Einwortphraseologismen, z. B. *jemandem etwas aufbinden* oder *mit etwas aufschneiden*. Bei ihnen handelt es sich um phraseologische Parallelen, weil das ursprüngliche Phrasem und das von ihm stammende Verb „sinn- und formverwandte Wortverbindungen“ darstellen [ebd., 219]. Diese Verben bildeten ursprünglich Komponenten der idiomatischen Wortverbindungen, aber mit der Zeit haben sie sich von ihnen losgelöst und verselbstständigt (z. B. *jemandem etwas aufbinden* vom Idiom *jemandem einen Bären aufbinden*). Sie weisen eine semantische und morphologische Zusammengehörigkeit mit ihren ursprünglichen Phraseologismen sowie eine gemeinsame Bildlichkeit auf. Komenda-Earle bezeichnet diese Verben als „Einwortphraseologismen im engeren (etymologischen) Sinne“ [ebd., 219]. Sie sind als „phraseologische Ellipsen“ einzustufen [ebd., 221], die das Ergebnis der dephraseologischen Derivation sind.

Einwortidiome können unterschiedliche Formen annehmen, d. h. als Komposita, Ableitungen bzw. (seltener) Zusammenrückungen auftreten. Man kann *substantivische*, *adjektivische* und *verbale Einwortidiome* unterscheiden [Gondek, Szczek 2002, 71ff.]. Sie weisen verschiedene Grade der Idiomatizität auf: In den idiomatischen Einwortphraseologismen haben die beiden Komponenten eine übertragene Bedeutung, (z. B. *Drahtesel*, *Dreckschleuder*, *Dreikäsehoch*), in den teil-idiomatischen behält eine Komponente ihre wörtliche Bedeutung bei (z. B. *Geldspritze*, *Autoknacker*, *Ellenbogengesellschaft*) [Duhme 1995, 86f]. Szczek [2004, 79] charakterisiert vollidiomatische *Einwortphraseme* wie folgt: sie lassen sich „nicht ohne Sinnverlust in kleinere Einheiten zerlegen“ (z. B. *Grünschnabel*). Bei ihnen ist keine phraseologische Etymologie nachweisbar. „Sie entstehen als lexikalisierte Komposita, die eine übertragene Bedeutung haben“ [ebd., 80]. Demgegenüber sind teil-idiomatische Einwortphraseme das Ergebnis des Wortbildungsprozesses (dephraseologische Derivation), d. h. sie bilden Einheiten mit phraseologischer Wortbildungsetymologie (z. B. *Schwarzmarkt*).¹¹

¹¹ Man kann das Beispiel für einen Einwortphraseologismus *Schwarzmarkt* als einen impliziten Hinweis auf Einwortphraseme interpretieren, die auf Grund von Kollokationen (*schwarzer Markt*) entstanden sind, worauf im weiteren Teil des Beitrags noch eingegangen wird.

5. Einwortphraseme, Einwortidiome und was noch?

Der Abschnitt zielt auf die Beantwortung folgender Forschungsfragen ab:

- 1) Können bzw. sollten *Einwortphraseme* ihren Platz in der Gruppe der Phraseologismen haben?
- 2) Sind die Bezeichnungen *Einwortphraseme* und *Einwortidiome* als synonym zu betrachten?
- 3) Welche (weiteren) Arten der *Einwortphraseme* kann man unterscheiden?

Der Beitrag schließt sich der Argumentation der Befürworter der Aufnahme der Einwortphraseologismen in den phraseologischen Bestand an. Da heutzutage die konstitutiven Merkmale der Phraseologismen als graduell aufgefasst werden, wird im Folgenden davon ausgegangen, dass auch die Polylexikalität kein obligatorisches Merkmal darstellen muss. Bei jedem Phrasem ist ein Bündel von Merkmalen wichtig. Wenn man jedoch bei der Polylexikalität als obligatorischem Kennzeichen festhält, dann kann diese auch auf der Ebene der Morpheme analysiert werden. Ein enger Zusammenhang zwischen den Wortbildungsprodukten, den Phrasemen und *Einwortphrasemen* ist darin sichtbar, dass diese beiden sprachwissenschaftlichen Disziplinen interagieren und sich teilweise überlappen (vgl. Abb. 1). *Einwortphraseme* bilden eine Gruppe der lexikalischen Einheiten, die einerseits in die Gruppe der Phraseologismen eingreift und sich dort langsam etabliert. Andererseits kann man nicht bestreiten, dass dieses Sprachphänomen auch im Fokus der Wortbildungsforschung steht. Die Gruppe der *Einwortphraseme*, die das Ergebnis der dephraseologischen Derivation sind, ist nicht homogen. Zu ihr werden auch die von Szczek [2004, 79] postulierten *Einwortidiome* zugerechnet, die keine phraseologische Etymologie aufweisen, also kein Produkt der phraseologischen bzw. dephraseologischen Derivation sind.

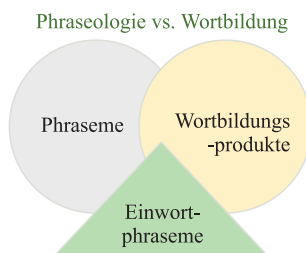

Abb. 1. Zusammenhang zwischen den (Einwort-)Phrasemen und der Wortbildung

Diese Uneinheitlichkeit der *Einwortphraseme* kann somit nicht nur auf der Ebene der Idiomatizität beobachtet werden, sondern ist auch auf der Ebene der Derivate festzuhalten, denn einerseits können sie das Produkt der (de-)phraseologischen Derivation sein, andererseits gibt es *Einwortphraseme*, die kein Ergebnis der (de-)phraseologischen Derivation sind. Darüber hinaus werden

neben den am häufigsten behandelten *nominativen Einwortphrasemen* auch *verbale* und *adjektivische* postuliert [vgl. z. B. Komenda-Earle 2018].

Die erste hier zu beantwortende Frage lautet, ob die oft abwechselnd gebrauchten Termini *Einwortidiome* und *Einwortphraseme/Einwortphraselogismen* als synonym zu betrachten sind, oder ob sich in dieser Gruppe unter- oder übergeordnete *Einwortphraseme* differenzieren lassen. Im Gegensatz zur Analyse der *Einwortphraseme* aus der Sicht der Wortbildung, bei der das Ergebnis der Derivation im Vordergrund steht, wird im Folgenden analysiert, welche Arten der mehrgliedrigen Phraseme der Bildung von *Einwortphrasemen* zugrunde liegen, d. h. anhand welcher polylexikalischen Phraseme *Einwortphraseme* gebildet werden. In der Gruppe der Phraseme kann man neben den idiomatischen auch die teil- und nicht-idiomatischen unterscheiden, zu denen Vergleichsphaseme (komparative Phraseme), Zwillingsformeln (auch Paarformeln genannt), Kollokationen und Funktionsverbgefüge gehören. Alle hier genannten Arten der Phraseme können die Grundlage für die dephraselogische Derivation, d. h. für die Bildung von *Einwortphrasemen* bilden, wovon die unten angeführten Beispiele zeugen:

– **idiomatische Phraseme (Idiome)**

z. B. *Tapeten wechseln* in der Bedeutung ‚eine andere Umgebung aufsuchen‘

→ *der Tapetenwechsel* als ‚die Änderung des Aufenthaltsortes‘

Haare spalten → *der Haarspalter/die Haarspalterei*

– **Vergleichsphaseme**

z. B. *müde wie ein Hund* → *hundemüde*

arbeiten wie ein Ochse → *ochsen*

– **Zwillingsformeln/Paarformeln**

z. B. *mit jemandem Katz und Maus spielen* → *das Katze-und-Maus-Spiel*

bei Nacht und Nebel → *eine Nacht-und-Nebel-Aktion*

hin und her → *das (ewige) Hin-und-Her*

– **Kollokationen**

z. B. *schwarzer Markt* → *der Schwarzmarkt*

schwarz sehen → *der Schwarzseher/die Schwarzseherei/schwarzseherisch*

sich etwas zum Ziel setzen → *die Zielsetzung*

eine Frage stellen → *die Fragestellung*

– **Funktionsverbgefüge¹²**

z. B. *in Kraft treten* → *das Inkrafttreten*

in Betrieb nehmen → *die Inbetriebnahme*

Stellung nehmen → *die Stellungnahme*

¹² Funktionsverbgefüge werden von einigen Kollokationsforschern den Kollokationen zugerechnet [vgl. z. B. Irsula Peña 1996; Reder 2006; Targońska 2021], von anderen dagegen aus der Gruppe der Kollokationen ausgeschlossen [vgl. z. B. Wotjak, Heine 2005; Wallner 2014].

Diese oben angeführten *Einwortphraseme* unterschiedlichen phraseologischen Ursprungs machen deutlich, dass viele von ihnen kein Merkmal der Idiomatizität aufweisen. Dies bedeutet, dass man kein Gleichzeichen zwischen den Termini *Einwortphrasem* und *Einwortidiom* setzen sollte. Deshalb wird an dieser Stelle postuliert, dass der Terminus *Einwortphrasem* bzw. *Einwortphraseologismus* als ein Oberbegriff für die ganze Gruppe der monolexikalen dephraseologischen Derivate bzw. Komposita gebraucht wird. Somit bilden *Einwortidiome* nur eine Untergruppe der *Einwortphraseme* (vgl. Abb. 2). Während *Einwortidiome* als *Einwortphraseme* bezeichnet werden dürfen, weil sie zu dieser großen Gruppe der monolexikalen dephraseologischen Derivate gehören, können nicht alle *Einwortphraseme* *Einwortidiome* genannt werden, denn nicht alle von ihnen sind idiomatisch. Die von den Wortbildungsforschern postulierte Bezeichnung *idiomatische Komposita* für die ganze Gruppe der monolexikalen dephraseologischen Derivate bzw. Komposita ist nicht berechtigt, denn viele der *Einwortphraseologismen* sind nicht- oder nur teil-idiomatisch. Während die zwei Untergruppen der *Einwortphraseme* (im Diagramm links und in der Mitte) schon in der einschlägigen Literatur als Phraseologismen behandelt werden, lautet hier der Vorschlag, andere neue Arten von *Einwortphraseme* zu differenzieren, z. B. *Einwortkollokationen* oder *Einwort-Paarformeln*.

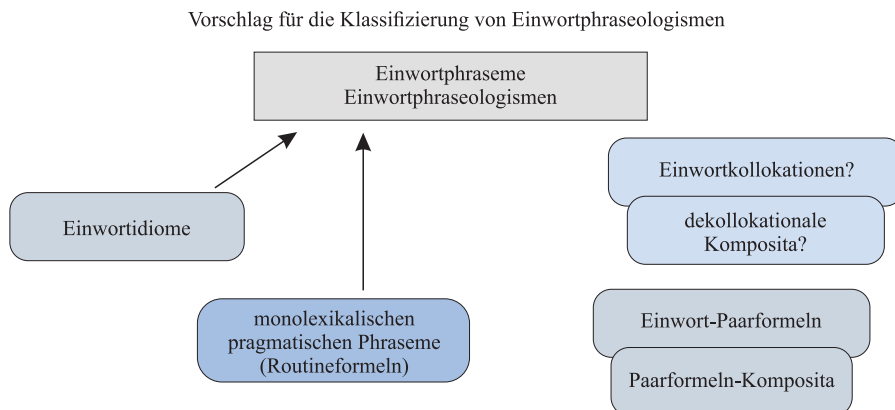

Abb. 2. Vorschlag für die Klassifizierung von Einwortphraseologismen

Offen bleibt die Frage, ob *Einwortidiome*, die kein Produkt der dephraseologischen Derivation sind, auch in der Gruppe der (*Einwort-*)*Phraseme* ihren Platz finden sollten. Sie können nämlich im Gegensatz zu den übrigen Untergruppen der *Einwortphraseme* als *idiomatische Komposita* bezeichnet werden. Die *Einwortphraseme*/Komposita, die aufgrund von Kollokationen, Paarformeln und komparativen Phrasemen gebildet wurden, sind das Produkt der dephraseologischen Derivation. Dies positioniert sie in der Gruppe der

Einwortphraseme. Andererseits sind auch die hier postulierten *monolexikalischen pragmatischen Phraseme* (d. h. u.a. Routineformeln) nicht das Ergebnis der dephraseologischen Derivation, d. h. darin ähneln einander monolexikale pragmatische (*Einwort-Phraseme*) und *Einwortidiome* ohne phraseologische Etymologie.

Eine wichtige, bis dahin weder explizit behandelte noch postulierte Untergruppe bilden aus meiner Sicht *Einwortphraseme*, die im Wortbildungsprozess aufgrund der Kollokationen bzw. Funktionswortgefüge¹³ entstanden sind. Man könnte diese lexikalischen Einheiten als *Einwortkollokationen* (in Anlehnung an die Bezeichnung *Einwortidiome*) bezeichnen. Diese werden u.a. auf der Grundlage verbaler und substantivischer Kollokationen gebildet werden¹⁴. Sie können in Texten neben den ursprünglichen Kollokationen aus stilistischen Gründen, d. h. zwecks Vermeidung von Wiederholungen bzw. zum Aufgreifen des zuvor Gesagten gebraucht werden. Diese *Einwortkollokationen* können in unterschiedlicher Form vorkommen und sich auf verschiedene Sachverhalte beziehen. Demgegenüber weisen die auf der Grundlage von Paar- bzw. Zwillingformeln gebildeten Komposita (hier vorläufig als *Einwort-Paarformel* bezeichnet) immer eine ähnliche Form auf – sie kommen als Bandwurmkomposita mit der Bindestrich-Schreibung vor, so dass die ursprüngliche Paarformel in dem *Einwortphrasem* auf den ersten Blick sichtbar ist. Aus der Perspektive der Wortbildung können sie aber auch als *Paar-* bzw. *Zwillingformel-Komposita* bezeichnet werden. Es kann nur angenommen werden (dies bedürfte einer genaueren korpusbasierten bzw. -gestützten Analyse), dass diese Untergruppe der *Einwortphraseme* oft ad hoc gebildet wird und einen höheren Grad an Kreativität aufweist bzw. erlaubt. Die spontane Bildung von *Einwortkollokationen* ist demgegenüber nicht (oder nur schwer) möglich, denn Komposita, die auf Grund von Kollokationen entstehen, müssen in ihrem Bestand die ursprüngliche Kollokationsbasis und oft den nominalisierten Kollokator enthalten.

6. Schlusswort

Im vorliegenden Beitrag wird die Meinung vertreten, dass *Einwortphraseologismen* ihren Platz innerhalb der Phraseologie finden und den Gegenstand der phraseologischen Forschung darstellen sollten. Da für Phraseologismen ein Bündel von graduell aufzufassenden Merkmalen charakteristisch ist, wird Polylexikalität als ein graduelles Merkmal aufgefasst, das nicht auf alle Phra-

¹³ In Anlehnung an Irsula Peña [1994] werden Funktionsverbgefüge zu den Kollokationen gezählt.

¹⁴ Die von Gladysz [2003, 55ff.] postulierten adjektivischen und adverbialen Kollokationen scheinen keine Grundlage für die Entstehung von (*dekollokationalen*) *Einwortphrasemen* bzw. *Einwortkollokationen* zu bilden.

seme zutrifft, z. B. schon lange nicht mehr auf kommunikative pragmatische Phraseme. Somit ist der Meinung von Sakowski [2020, 134] zuzustimmen, dass

Einwortidiome bzw. -phraseologismen (...) im Rahmen breiter zu fassenden metaphorischen Konzepte zu verstehen (sind), wie es mit der Theorie der konzeptuellen Metapher nachgewiesen werden konnte. Ihre Bedeutung schöpft aus denselben Quellen, wie die der orthographisch differenzierte Einheiten, der sog. Mehrwortlexemen.

Wie in dem Beitrag gezeigt, umfasst die hier behandelte Gruppe der monolexikalischen Phraseme nicht nur idiomatische, sondern auch teil- oder nicht-idiomatische Einwortphraseme, weshalb *Einwortidiome* nur eine Untergruppe der Phraseme darstellen. Eine wichtige, aus dem Blickfeld der Phraseologieforschung verschwundene bzw. bisher noch nicht in ihrem Fokus stehende Gruppe der Phraseme bilden diese *Einwortphraseme*, die auf der Grundlage von Kollokationen entstanden sind. Sie können als *Einwortkollokationen* oder als *Kollokationskomposita* bezeichnet werden. Dieses Sprachphänomen bedarf weiterer Untersuchungen, die auch den Gegenstand der Phraseologieforschung darstellen können.

Bibliographie

- Ágel Vilmos. 2004. *Polylexikalität oder am Anfang waren mindestens zwei Wörter. Über eine Grundfrage (nicht nur) der Phraseologie*. In: *Abgründe und Brücken*. Hrsg. Brdar-Szabó R., Knipf-Komlósi E. Frankfurt am Main: Peter Lang: 21-50.
- Burger Harald. 2015. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 5. neu bearbeitete Auflage. Berlin: Erich Schmidt.
- Duhme Michael. 1995. *Lauschangriff und Rollkommando – „Einwortphraseologismen“ in der Pressesprache am Beispiel des Nachrichtenmagazins FOCUS*. In: *Von der Einwortmetapher zur Satzmetapher*. Hrsg. Baur R.S., Chlosta Ch. Bochum: Brockmeyer: 83-93.
- Ďurčo Peter. 1994. *Probleme der allgemeinen und kontrastiven Phraseologie. Am Beispiel des Slowakischen*. Heidelberg: Julius Gross.
- Eismann Wolfgang. 2010. *Phraseologische Gemeinsamkeiten der Sprachen Europas*. In: *Handbuch der Eurolinguistik*. Hrsg. Hinrichs U. Wiesbaden: Harrassowitz: 711-727.
- Feilke Helmuth. 2004. *Kontext – Zeichen – Kompetenz. Wortverbindungen unter sprachtheoretischem Aspekt*. In: *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest*. Hrsg. Steyer K. Berlin – New York: de Gruyter: 41-64.
- Fleischer Wolfgang. 1982. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB.
- Földes Csaba, Györke Zoltán. 1988. *Wortbildung auf der Grundlage von Phraseologismen in der deutschen, russischen und ungarischen Sprache*. „Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung“ Nr. 41(1): 102-112.
- Gładysz Marek. 2003. *Lexikalische Kollokationen in deutsch-polnischer Konfrontation*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Gondek Anna, Szczyk Joanna. 2002. *Das Wesen der Einwortidiome und ihr Verhältnis zur Phraseologie am Beispiel der Einwortidiome mit Farbbezeichnungen im Deutschen*. „Studia Linguistica“ No. XXI: 65-75.

- Häcki Buhofer Annelies, Dräger Marcel, Meier Stefanie, Roth Tobias. 2014. *Feste Wortverbindungen. Kollokationenwörterbuch für den Alltag*. Tübingen: Francke.
- Heine Antje. 2010. *Wie viel Polylexikalität braucht ein Phraseologismus?* In: EURO-PHRAS 2008. *Beiträge zur internationalen Phraseologiekonferenz vom 13.–16.8.2008 in Helsinki*. Hrsg. Korhonen J., Mieder W., Piirainen E., Piñel R. Helsinki: Universität Helsinki: 11-18.
- Henschel Helgunde. 1982. *Das Problem der Einwortidiome und ihr Verhältnis zur Phraseologie*. „Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung“ Nr. 40(6): 839-847.
- Hollós Zita. 2010. *Auf dem schmalen Grad (sic!) zwischen Kollokationen und festen Wortverbindungen*. In: *Feste Wortverbindungen. Kolloquium zur Lexikographie und Wörterbuchforschung*. Hrsg. Āurčo P. Göttingen: de Gruyter: 85-96.
- Irsula Peña Jesús. 1994. *Substantiv-Verb-Kollokationen. Kontrastive Untersuchungen Deutsch- Spanisch*. Frankfurt am Main u. a.: Peter Lang.
- Komenda-Earle Barbara. 2018. *Dephraseologische Derivate oder sog. Einwortphraseologismen? Historisch-etymologische Analysen von verbalen Einheiten*. „Germanica Wratislaviensia“ Nr. 143: 209-222.
- Lüger Heinz-Helmut. 2019. *Phraseologische Forschungsfelder. Impulse, Entwicklungen und Probleme aus germanistischer Sicht*. „Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung“ Nr. 61: 51-82.
- Reder Anna. 2006. *Kollokationen in der Wortschatzarbeit*. Wien: Preasens.
- Sakowski Krzysztof. 2020. *Die Grenzen der Phraseologie – Zum Status von Einwortidiomen und Onymien aus der Perspektive der kognitiven Linguistik*. In: *Deutsche Phraseologie und Parömiologie im Kontakt und Kontrast*. Band I. Hrsg. Gondok A., Staniewski P., Szczek J. Hamburg: Dr. Kovač: 119-137.
- Schmale Günter. 2018. *Überlegungen zu einer Neudefinition präformierter Konstruktionseinheiten*. In: *Lexematische und polylexematische Einheiten des Deutschen*. Hrsg. Schmale G. Tübingen: Stauffenburg: 79-97.
- Stein Stefan. 1995. *Formelhafte Sprache. Untersuchungen zu ihrer pragmatischen und kognitiven Funktion im gegenwärtigen Deutsch*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Stumpf Sören. 2015. *Formelhafte (Ir-)Regularitäten. Korpuslinguistische Befunde und sprachtheoretische Überlegungen*. (=Sprache, System und Tätigkeit, Band 67). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Szczek Joanna. 2004. *Einwortphraseologismen und ihr Verhältnis zur Phraseologie (am Beispiel des Deutschen und Polnischen)*. In: *Phraseologismen als Gegenstand sprach- und kulturwissenschaftlicher Forschung. Akten der EuroPhras und des WAK Loccum 2002*. Hrsg. Földes C., Wirrer J. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren: 75-83.
- Targońska Joanna. 2021. *Die Entwicklung der Kollokationskompetenz im DaF-Unterricht am Beispiel des Erwerbs von Substantiv-Verb-Kollokationen*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Wallner Franziska. 2014. *Kollokationen in Wissenschaftssprachen: Zur lernerlexikographischen Relevanz ihrer wissenschaftssprachlichen Gebrauchsspezifika*. Tübingen: Stauffenburg.
- Wotjak Barbara, Heine Antje. 2005. *Zur Abgrenzung und Beschreibung verbnominaler Wortverbindungen (Wortidiome, Funktionsverbgefüge, Kollokationen)*. „Deutsch als Fremdsprache“ Nr. 3: 143-153.

DOI: 10.31648/an.7799

EIN GUTES GEWISSEN IST EIN SANFTES
RUHEKISSEN... BEMERKUNGEN
ÜBER PHRASEOLOGISMEN MIT DEM POTENZIAL
ZUM ETHISCHEN BEWERTEN

A CLEAR CONSCIENCE MAKES A SOFT PILLOW...
PHRASEMES WITH A POTENTIAL
FOR ETHICAL JUDGEMENT

Tomasz Żurawlew

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5788-9790>

Uniwersytet Warmiński-Mazurski w Olsztynie / University of Warmia
and Mazury in Olsztyn

e-mail: tomasz.zurawlew@uwm.edu.pl

Keywords: set phrases, judgment based on ethical criteria, moral convictions embedded
in language, ethical norms

Abstract: This article examines the linguistic expression of moral values in selected German phrasemes which have the potential for formulating judgements concerning human attitudes based on ethical criteria. An attempt was made to identify factors affecting the robustness of that potential, the ways in which that potential is manifested, and the type of relationships between the analyzed phrasemes and moral values. The moral convictions of language users that are embedded in the German language were also analyzed. The study demonstrated that in colloquial German, morality is portrayed in an intellectual and emotive context as the essence of subjective human experience. Linguistic data confirm that moral norms are perceived by language users as an objective truth that should be respected. The potential of phrasemes for passing ethical judgements stems from the relationship between phrasemes and their characteristic formal attributes, including their figurative and expressive meaning. This potential is manifested explicitly or implicitly, and its perlocutionary strength is often determined by the metaphorical motivation of a given phraseme. The analysis confirmed that the potential of phrasemes is also influenced by the connotative dimension of the lexicon in specific phrasemes. In the most general and broadest sense, the potential

of phrasemes for formulating ethical judgements about human attitudes is conditioned by the anthropocentric interpretation of reality. The study revealed that phrasemes with a potential for making ethical judgements are bound by three types of relationships with morality: they should be regarded as a tool for assessing human attitudes, as a source of knowledge about moral values preferred by language users, and as carriers of moral values that are co-responsible for embedding these values in collective memory. The results of this study have practical implications for research in axiological linguistics and applied ethics.

1.

Zu den Aufgaben des Sprachwissenschaftlers gehört sicherlich nicht die Erörterung dessen, was einen Menschen auszeichnet, ob er gut oder böse ist, oder aber inwieweit er dazu fähig ist, in den absoluten Kategorien zu denken und zwischen Gut und Böse zu unterscheiden. Der Sprachwissenschaftler kann jedoch den Versuch unternehmen zu erforschen, was die Sprachangaben über den Menschen und seine axiologischen Präferenzen sagen, wie er die Wirklichkeit bewertet oder schließlich auf welche Art und Weise er über sich selbst als Mitglied einer gegebenen Kommunikationsgemeinschaft denkt. Die Möglichkeit, diesen Fragen auf den Grund zu gehen, ergibt sich daraus, dass die natürlichen Sprachen anthropozentrischen Charakter haben. Schon der erste Einblick in den phraseologischen Bestand einer bestimmten Sprache lässt keinen Zweifel daran, dass der Mensch das Zentrum der Wirklichkeit ausmacht. Die aus der menschlichen Perspektive betrachtete Welt ist mit anderen Worten die Welt der Phraseologie, die als wesentlicher und unzertrennlicher Bestandteil der Sprache nicht nur vom Anthropozentrismus als solchem zeugt, sondern auch dessen besondere Variante unterscheiden lässt – den ethischen Anthropozentrismus. Im phraseologischen Bestand des Deutschen finden wir viele Beweise dafür, dass die Wahrheit über die moralischen Werte von den Sprachbenutzern erkannt wurde. Die Aufmerksamkeit ziehen auf sich u. a. Phraseme, mithilfe deren negative Wertungen diffamierender Sprechakte kommuniziert werden, z. B.: *jmdn. anschwärzen, mit Schmutz bewerfen, durch den Dreck ziehen...*¹. Es unterliegt keinem Zweifel, dass wir es hier mit einer semantischen Präsupposition zu tun haben, welche sich auf die allgemein anerkannte Forderung bezieht, die menschliche Würde zu schützen und zu achten. Der sprachliche Bezug auf das moralische Bewusstsein der Menschen ist demnach ein Fakt, der die Linguisten dazu berechtigt, in der Beschreibung bestimmter Sprachangaben sich der Werkzeuge aus dem Bereich der Axiologie zu bedienen. Zur Begegnung der Axiologie mit der Linguistik kommt es zweifelsohne in der Welt der Wörter und ihrer Bedeutungen, aber auch in der Welt

¹ Mehr zur Spezifität des Bewertens kommunikativer Handlungen im phraseologischen Bestand des Deutschen in: [Żurawlew 2020, 235-249].

der Phraseologismen, unter denen es nicht an Einheiten mit dem Potenzial zum ethischen Bewerten mangelt.

Dass die Phraseologismen die Fähigkeit zur Evaluierung der Wirklichkeit im allgemeinen Sinne aufweisen, wurde schon mehrmals bestätigt. Zu diesem Thema äußerten sich u. a. Werner Koller [1977, 69-72], Anna Pajdzińska [1991, 15-28], Wolfgang Fleischer [1997, 218], James Martin und Peter White [2005, 211-215], Harald Burger [2007, 83] oder Susan Hunston [2011, 152-153]. In vielen Beiträgen wird unterstrichen, dass die Erscheinung des sprachlichen Bewertens grundsätzlich mit der in der Sprache fixierten Wirklichkeitsinterpretation zusammenhängt, welche die moderne Sprachwissenschaft im allgemeinen Begriff *des sprachlichen Weltbildes* fasst. Jerzy Bartmiński zufolge fungiert es als Resultat der subjektiven Wahrnehmung und Konzeptualisierung der Sachverhalte durch die Benutzer einer bestimmten Sprache [Bartmiński 2012, 266]. Der Forscher stellt fest, dass das sprachliche Weltbild einen deutlich subjektiven, anthropozentrischen Charakter hat, es aber zugleich der Vergesellschaftung unterliegt und zum Bindeglied für die Mitglieder einer bestimmten Sprach- und Kulturgemeinschaft wird, indem es sekundär die Art und Weise beeinflusst, auf welche sie die soziale Situation wahrnehmen und verstehen (ebenda). Michael Fleischer wiederum präzisiert, dass Weltbilder Konstrukte sind, die „zur Generierung, Organisation, ausprägungsspezifischen und -gemäßen Aufrechterhaltung eines Kultursystems, das ihre Beschaffenheit selbst mitbestimmt hat, wie auch zur Steuerung der Kommunikationen im gegebenen Kultursystem dienen“ [Fleischer 1999, 384]. Dem Autor zufolge besitzen sie eine sprachliche und eine kulturelle, darunter (u. a.) eine wissenschaftliche, religiöse, mediale und künstlerische Dimension, die systematisch miteinander vernetzt sind.

Im vorliegenden Beitrag wird die besondere Aufmerksamkeit auf die von Fleischer genannte sprachliche Dimension des Weltbildes gelenkt, wobei es hier um dessen höchst spezifische Variante gehen wird, nämlich um das Bild der Moral, das sich in den zur Analyse ausgewählten Phraseologismen fixiert hat. Die Tatsache, dass die in ihnen enthaltene moralische Wirklichkeitsinterpretation das Potenzial zum ethischen Bewerten freisetzt, bedarf keiner Erklärung, denn das eine bedingt das andere. Auf die Frage, wovon die Stärke dieses Potenzials abhängt, auf welche Weise es in bzw. durch bestimmte Wortverbindungen zum Ausdruck kommt und welcher Relationstyp zwischen ihnen und den moralischen Werten besteht, soll dieser Beitrag antworten. Da angenommen wird, dass die Kriterien des Bewertens, von dem die Rede sein wird, ihre Quelle in der Moral finden, wird die Aufmerksamkeit auf die menschlichen Haltungen gerichtet, die dem so fundierten Bewerten unterliegen. Zu den Zielen der hier vorgenommenen Analyse gehört es demnach auch, die Frage zu beantworten, welche dieser Haltungen als erwünscht wahrgenommen werden und welchen das negative Wertezeichen zugeschrieben wird. Im Vorhinein muss jedoch angenommen werden, dass die Form des Beitrags

mit den für sie typischen redaktionellen Einschränkungen nicht erlaubt, das unternommene Problem vollständig zu erörtern. Die zur Forschung ausgewählten Sprachangaben lassen aber gewiss die hier gestellten Fragen in der Perspektive der Nützlichkeit für Untersuchungen aus dem Bereich der Axio-linguistik und der angewandten Ethik beantworten.

2.

Im Zusammenhang mit den methodologischen Annahmen des Beitrags soll die Aufmerksamkeit zuerst auf Redewendungen gelenkt werden, die in ihrer semantischen Struktur die Komponente *Gewissen* enthalten². Die im Titel verwendete Wortverbindung *Ein gutes Gewissen ist ein sanftes Ruhekissen*, deren metaphorische Form das Potenzial zum Bewerten offensichtlich verstärkt, verweist darauf, dass das Bild des Gewissens deutlich um die Kategorie der Moral organisiert ist. Dies bezeugen übrigens noch andere Redewendungen, wie z. B.: *ein schlechtes / reines bzw. gutes Gewissen haben, jmdn. bzw. etwas auf dem Gewissen haben, jmdm. auf dem Gewissen liegen* oder aber *Gewissensbisse haben*³. Zweifelsohne erlauben sie festzustellen, dass die Sprachbenutzer den Zustand des psychischen Gleichgewichts mit dem den anerkannten ethischen Normen entsprechenden Handeln identifizieren, und dass dieser Zustand, einschließlich besagter Normen, von ihnen erwünscht ist. Mit anderen Worten – in die Sprache hat sich das Bewusstsein des Guten und Bösen eingeprägt, das wiederum die Grundlage dafür bildet, ethisch-normative Wertungen eigener Haltungen vorzunehmen. Die sprachlichen Exponenten solcher Wertungen sind fraglos die im Deutschen fixierten Attribuierungen des Gewissens, u. a. *schlecht, rein, gut*, die aufgenommen in oben genannte Phrasen auf den bipolaren Charakter dessen Wahrnehmung hindeuten: Zum einen wird es auf der expliziten Ebene als „innere Stimme“ des Menschen verstanden, die seine Taten nach dem ethischen Maßstab beurteilt, und zum anderen kommt es auf der präsuppositionellen Ebene als moralischer Imperativ zum Vorschein, sich des Bösen zu enthalten und das Gute anzustreben. Er wird besonders deutlich in den schon angeführten Formeln *Gewissensbisse haben* oder *jmdn. auf dem Gewissen haben*, in denen das Gewissen als die den

² Die Quellen der in diesem Beitrag untersuchten Redewendungen sind *Wörterbuch der deutschen Idiomatik* [2013], *Deutsch-polnisches Wörterbuch biblischer Phraseologismen mit historisch-etymologischen Kommentaren* [2010] und *Online Lexikon für Redewendungen, Redensarten, deutsche Sprichwörter und Umgangssprache*: <https://www.redensarten-index.de/suche.php>.

³ H. Walter, E. Komorowska et al. [2010] lenken ihre Aufmerksamkeit auf die biblische Provenienz dieses Ausdrucks. Er kommt aus dem Buch Hiob, in dem dieser zu seinem Freund Bildad spricht: *Von meiner Gerechtigkeit, die ich habe, will ich nicht lassen; mein Gewissen beißt mich nicht meines ganzen Lebens halben* [Hiob 27, 6]. Die Autoren unterstreichen, dass der Biblismus im Deutschen noch zwei andere Varianten hat: *Keine schärferen Bisse als Gewissensbisse, Ein gut Gewissen fürchtet hundert Advocaten nicht*.

Willen des Menschen beeinflussende Kraft verbildlicht wird, welche ihm hilft, seine Schuld zu erkennen und in der Folge zum Guten zu neigen. Daraus lässt sich folgern, dass das menschliche Gewissen anders als der menschliche Wille konzeptualisiert wird. Der Wille kann zwischen Gut und Böse, Klugheit und Dummheit, Sinn und Unsinn wählen (das sprachliche Bewusstsein offenbart solch eine Wahlperspektive u. a. in der Bedeutung der Formel *Des Menschen Wille ist sein Himmelsreich*⁴), das Gewissen hat so eine Alternative jedoch nicht, denn es wird nur durch das Gute bedingt. Die sprachliche Bestätigung dieses Sachverhalts finden wir in den vorstehenden Phrasemen – auch im Ausdruck *jmdm. ins Gewissen reden*, der in der gegebenen Sprechsituation die Perspektive eröffnet, jemandem das negative Urteil über seine unerwünschte Haltung zu kommunizieren sowie seine Aufmerksamkeit darauf zu richten, dass es wichtig ist, Gutes zu tun. Im Deutschen hat sich demnach ein gewisses Paradox fixiert, das zweifelsohne die Schwäche der menschlichen Natur verbildlicht: Einerseits haben wir es mit der hoch geschätzten Dimension des freien Willens zu tun, der bezeichnet als *Himmelsreich des Menschen* jede seine Wahl zulässt, andererseits mit der ebenfalls erwünschten, trotzdem jedoch metaphorisch viel bescheidener bezeichneten Sphäre des Gewissens, die die schlechten Instinkte hemmt und dazu führt, ausschließlich Gutes zu wählen.

Bemerkenswert ist darüber hinaus, dass das Gewissen den Bezugspunkt für die Wortverbindungen ausmacht, in denen das es bezeichnende Lexem nicht auftritt, z. B. *eine reine Weste haben, ein reines Herz haben, schwarze Flecken auf der Weste haben, eine Leiche im Keller haben, etwas auf dem Kerbholz haben...* Sowohl diese als auch die oben besprochenen syntaktischen Gruppen erfüllen in der Kommunikation evaluative Funktionen. Zu betonen ist, dass sie von einem spezifischen Charakter der Evaluierung zeugen – sie ist zwar als Element der Erkenntnis zu verstehen, drückt aber auch das emotionelle Verhältnis eines bewertenden Subjekts zur Wirklichkeit aus. Es ist nicht Aufgabe dieser Publikation, die Beziehung zwischen dem Bewerten und menschlichen Emotionen zu analysieren (dies könnte zu unberechtigten Verallgemeinerungen beitragen), aber die untersuchten Wortverbindungen erlauben uns zweifelsfrei festzustellen, dass solch eine Relation offensichtlich ist.

Die Aufmerksamkeit soll noch auf eine weitere Einzelheit gelenkt werden, welche in den obigen Reflexionen zwar erkennbar ist, jedoch einer Konkretisierung in Bezug auf die Form des Bewertens bedarf. Einige der untersuchten Sprachangaben deuten darauf hin, dass die Urteile durch den Einsatz von

---

⁴ Lexikographischer Explikation zufolge besagt diese Redewendung, dass der Wille eines Menschen akzeptiert werden muss, auch wenn man vermutet, er könnte infolge seiner Entscheidungen einen Verlust erleiden. In der angeführten Wortverbindung hat sich demnach das Bild des freien Willens konstituiert, der einerseits ein sehr hohes Gut ist, andererseits sich gegen den Menschen wenden kann. Im Verhältnis zum in der Phraseologie fixierten Bild des Gewissens, das als Schlüssel zum Bestimmen der Verantwortung für die gegebene Tat konzeptualisiert wird, ist der freie Wille – gemäß dem metaphorischen Sinn der Phrase *Des Menschen Wille ist sein Himmelsreich* – als Vermögen zu verstehen, das im Widerspruch zum Gewissen stehen kann.

primär oder beschreibend wertenden Einheiten kommuniziert werden (*gutes Gewissen / reines Gewissen / schlechtes Gewissen*), welche das Sem positiven bzw. negativen Werts in der begrifflichen Bedeutung beinhalten. Demzufolge kann geschlussfolgert werden, dass wir es hier mit dem expliziten Typ des Bewertens zu tun haben. Derartige Strukturen wie z. B. *etwas auf dem Kerbholz haben* berechtigen uns wiederum zu behaupten, dass die evaluativen Wortverbindungen implizite Wertungen beinhalten können, zu denen es infolge der sog. uneigentlichen Rede kommt. So eine Art rhetorischer Gestaltung der Inhalte entsteht als Effekt der Wahrnehmung vielfältiger Ähnlichkeitsbeziehungen zwischen bestimmten Sachverhalten durch die Sprachbenutzer. Der uneigentlichen Rede, gefestigt wie im obigen Beispiel mittels metaphorischer Form, liegt eine spezifische Bipolarität zugrunde: Eigenschaften dessen, wovon die Rede ist, werden durch die Eigenschaften eines anderen Objekts betrachtet, dessen Name diese ersteren bezeichnet. Dass solch ein Tatbestand das implizite Bewerten begünstigt, lässt sich nicht in Frage stellen. Die ausdrucksvollsten Träger dieser Evaluierungsart sind oft die lexikalischen Konnotationen eines bestimmten Wortes. Wir können uns davon am Beispiel der Lexeme *schwarz* und *Flecken* im Ausdruck *schwarze Flecken auf der Weste haben* überzeugen, in dem nicht der begriffliche Kern beider Einheiten, sondern deren konnotative Bedeutungen sich als konstitutiv für den bewertenden Sinn des ganzen Phrasems erweisen. Zur gleichen Schlussfolgerung führen die weiteren Phraseologismen. Zum Beispiel die semantische Struktur des gängigen Phrasems *der schwarze Markt* wird zweifelsohne durch die lexikalische Konnotation des Adjektivs *schwarz* motiviert, die infolge des möglichen Bezugs in der bestimmten Sprechsituation auf die Illegalität unkontrollierten Handels ethisch bewertende Merkmale einnimmt. Der Phrase *zum Tier herabsinken* wird die Bedeutung des moralischen Verfalls des Menschen zugeschrieben, weil auch hier an der Bildung der ganzen semantischen Struktur die negativ wertenden Konnotationen von *Tier* und *herabsinken* beteiligt sind. Die moralische Vollkommenheit des Menschen wiederum, seine Hilfsbereitschaft und Aufopferung den Anderen gegenüber birgt sich in der Bedeutung des Phrasems *ein wahrer Engel*, dessen völliger positiv wertender Sinn sich nicht aus der denotativen, sondern konnotativen Bedeutung des Lexems *Engel* ergibt.

Die meisten Phraseologismen, deren evaluative Stärke bisher besprochen wurde, haben die Forderung auf das moralische Gut im Allgemeinen fixiert, was zur Folge hat, dass ein Netz von Verbindungen mit der normativ fundierten Dimension menschlichen Handelns entsteht, die zwangsläufig zum Ausdrücken von Wertungen führt. Aus diesen Wertungen geht eine wichtige Beobachtung hervor: Der Mensch steht in der Wertordnung an einer der obersten Stellen und seine Welt ist die Welt der Werte. Sie spielen eine unbestreitbare und konkrete Rolle, was sich nicht nur in den Erziehungsprozessen wahrnehmen lässt, sondern im ganzen Leben des Menschen, in dem die bewertenden Äußerungen in mannigfachen Situationen und für die unterschiedlichsten

Zwecke formuliert werden – um seine Gedanken und Gefühle ausdrücken, die anderen überzeugen, sie beeinflussen oder einfach seine beruflichen Pflichten ausführen zu können.

Richten wir jetzt unser Augenmerk auf solche phraseologischen Einheiten, in denen sich das Bild von konkreten, ethisch erwünschten menschlichen Haltungen fixiert hat. Aus nicht nur einem Phrasem geht zum Beispiel hervor, wie hoch – im Unterschied zur Unehrlichkeit, Heuchelei, Engherzigkeit – die Haltung der Aufrichtigkeit, Loyalität oder des Edelmut eingeschätzt wird. Dies bestätigen u. a. solche Wortverbindungen wie *von echtem Schrot und Korn sein*, *das Herz auf dem rechten Fleck haben*, *ein gutes / großes / weites Herz haben* bzw. *ein Herz wie Butter haben*, oder aber *Böses mit Gutem vergelten*⁵, welche nicht nur eine Reihe von moralisch wünschenswerten menschlichen Merkmalen veranschaulichen wie Wahrheitsliebe, Rechtschaffenheit, Verantwortung, Nachsicht, breit verstandener Anstand oder Sensibilität für die anderen, sondern auch in den semantischen Präsuppositionen auf das Bestehen im sozialen Bewusstsein der ethischen Norm hinweisen, auf deren Grundlage es zum Ausdruck von Wertungen kommt. Zwar muss sie nicht die einzige Norm für derartige Äußerungen sein, aber die sprachlichen Indikatoren deuten hier zweifelsfrei auf die Semantik aus dem Bereich des Wortschatzes der Moral hin, die die Perspektive zum Ausdruck ethischer Urteile eröffnet. Sie wird besonders deutlich im Phrasem *Ehrlich währt am längsten*, mithilfe dessen man einerseits den Primat von Wahrheit, verstanden als Gegensatz der Lüge erkennt, andererseits jemandes kommunikative Haltung in Anlehnung an das Prinzip des Wahrheitsagens bewertet, das seine Quelle in der normativen Ethik findet. Anders ausgedrückt – derjenige, der immer *der Wahrheit die Ehre gibt*, unterliegt einer positiven Wertung in Anbetracht seines Merkmals der Redlichkeit, welche als immanent ethischer Wert gilt. Eine ähnliche Fundierung liegt den Urteilen zugrunde, die sich aus Phrasen herauschälen lassen wie: *Er ist ein Mensch von echtem Schrot und Korn*, oder aber *er habe das Herz auf dem rechten Fleck* bzw. *ein weites Herz*. Auch diese Konstrukte können in der gegebenen Sprechsituation darauf hinweisen, dass die Grundlage der Erkennung jemandes Verantwortung, Aufrichtigkeit sowie Gutmütigkeit – sie kommen hier implizit als typisch menschliche Merkmale zum Vorschein – die ethisch motivierte Norm ist.

Die obigen Erwägungen führen zu der folgenden Schlussfolgerung: Die Phraseologismen mit dem Potenzial zum ethischen Bewerten liefern uns das Wissen über die sozialen Verhaltensmuster sowohl im axiologischen als auch im pragmatischen Aspekt. Aus ihrer axiologischen Prägung geht das Bild moralischer Werte hervor, die die Grundlage schaffen, die Bewertungen

---

⁵Die Wendung stammt unmittelbar aus der Bibel und hängt mit der evangelischen Forderung zusammen, seinen Verfolgern gegenüber trotz des von ihnen zugefügten Leides nachsichtig zu sein. Siehe: [Röm 12, 17].

auszudrücken. Diese wiederum lassen sich in der pragmatischen Dimension fassen, denn sie ermöglichen es, auf die Wirklichkeit Einfluss zu nehmen, in der man – nicht selten sehr schmerzlich – den Mangel an ethisch erwünschten Werten erfährt. Dass sie für das Bestehen von Gemeinschaften mitverantwortlich sind und die soziale Ordnung unterstützen, die die Quelle der effektiven Zusammenarbeit ausmacht, muss als Tatsache angesehen werden. Gemäß der menschlichen Erfahrung können sie auch zu einem nützlichen Werkzeug in gehobenen Momenten bzw. Grenzsituationen werden, z. B. wenn man sich verpflichtet fühlt, ein bindendes Versprechen zu geben. Dies bestätigt das deutsche Phrasem *etw. auf Ehre und Gewissen erklären / versichern*), dessen illokutiver Aspekt die Realisierung der Ziele annimmt, welche gegenseitiges Vertrauen und Verantwortung erfordern.

Sowohl Vertrauen als auch Verantwortung werden u. a. als ethische Kategorien verstanden, weil ihnen die personalistische Dimension des Menschseins zugrunde liegt. Als solche bilden sie die Grundlagen gelungener interpersoneller Beziehungen, die einen wesentlichen Einfluss auf die Entwicklung der sozialen Kompetenzen der Menschen, die Qualität der von ihnen zu erfüllenden Funktionen in der Gesellschaft, oder aber – im breiteren Kontext – die Stabilität gesellschaftlicher Ordnung ausüben [vgl. Szlendak 2015, 331-363; Bogunia-Borowska 2015, 98-120]. Das umgangssprachliche Bewusstsein legt nahe, dass die beiden Kategorien einander ergänzen. Sie wurden von den Sprachbenutzern als Prinzipien erkannt, deren Nichteinhaltung die Relationsebene destabilisiert. Dies bezeugen Wortverbindungen wie: *Wenn man sich auf ihn / sie verlässt, ist man verlassen* oder *sich aus der Verantwortung stehlen*. Ihr Potenzial zum ethischen Bewerten resultiert u. a. aus dem menschlichen Bewusstsein dessen, dass die erfahrene Verantwortungslosigkeit im gegenseitigen Miteinander nicht selten moralische Folgen hat – z. B. das Unrechtsgefühl weckt. Die beiden Redensarten spiegeln die menschliche Erfahrung wider. Dass man sich auf jemanden verlassen kann, ist nichts anderes als die Folge des Vertrauens, das nur demjenigen geschenkt werden kann, dem man glaubt. Aus dem Glauben an den anderen Menschen wiederum kann sein Verantwortungsgefühl für die ihm anvertrauten Aufgaben erwachsen, wie auch sein Wunsch, jemandes Vertrauen nicht zu missbrauchen. Das Deutsche hat diese Wahrheiten fixiert – jedoch mit dem deutlichen Übergewicht negativer Erfahrungen, deren sprachliche Exponenten eindeutig darauf hindeuten, dass die das Misstrauen einführenden, verantwortungslosen Haltungen der Menschen keine Anerkennung finden. Die metaphorische Motivation des Phrasems *sich aus der Verantwortung stehlen* offenbart sogar noch mehr, nämlich die Überzeugung der Sprachbenutzer, dass derartige Verhaltensweisen unberechtigt sind. Dass das Nichtübernehmen von Verantwortung für etwas, wozu man verpflichtet ist, als unberechtigte Haltung wahrgenommen wird,

bezeugt überdies die in den Textkorpora verzeichnete restriktive Modalität der die angeführte Wortverbindung enthaltenden Äußerungen⁶.

Wie schon erwähnt, hat das Deutsche viele pejorative Erfahrungen fixiert, die den ethischen Vorstellungen über die Verantwortung widersprechen und die moralische Dimension des Vertrauens reduzieren. Die Sprachbenutzer prangern zweifelsohne jegliche Doppelzüngigkeit, die sog. „doppelte Moral“ an – *Zwei Gesichter haben, süße Worte, jmdm. nach dem Munde bzw. Maul reden, ein wahres Chamäleon sein, ein Wolf im Schafspelz sein*⁷ oder *heuchlerisch wie ein Pharisäer*⁸ – und urteilen eindeutig all die verantwortungslosen Haltungen ab, die sich auf Betrug stützen – z. B.: *eine linke Ratte, ein linker / krummer / falscher Hund, eine falsche Schlange* bzw. *falsch / listig wie eine Schlange sein*. Das negative Urteil des Menschen und dessen Verhalten fällt hier mit der markanten Affektivität des Ausdrucks zusammen, die offensichtlich den Vektor pejorativen Bewertens verstärkt und letzten Endes seine perlokutive Stärke beeinflusst. Die emotiv bedingte Übermittlung ergibt sich hier aus der Tatsache, dass der Wertung Tiernamen dienen, welche gemäß dem sprachlichen Usus oft in der Funktion von entwertenden Zoonektiven gebraucht werden [vgl. Miodek 2014, 205-206]. Zu den gängigsten gehören sicherlich die mit dem Lexem *Schwein*: *sich wie ein Schwein benehmen, ein Schwein sein*, welche menschliche Gemeinheit, Inhumanität oder äußerst unsoziales Verhalten verdeutlichen. Auch die Kurzformel *ein Affe*, mittels welcher man oft einen eingebildeten Menschen bezeichnet, lässt keinen Zweifel zu, dass das Verbinden der negativen Wertung mit dem emotiven Bezug auf die Tierwelt den perlokutiven Aspekt des Urteils bestärkt.

An lapidaren, knappen Formeln, welche die ethische Bewertung von Haltungen begünstigen, mangelt es im Deutschen nicht. Ein Beispiel hierfür ist unter anderem die als Redensart funktionierende Einheit *so ein Schuft*. Durch den offensichtlich missbilligenden Verweis auf jemandes verräterische und unlautere Taten, wie z. B. Denunziantentum oder der Versuch, persönliche Vorteile auf Kosten anderer zu erlangen, kann erneut festgestellt werden, dass das Sprachbewusstsein das objektive Bestehen der ethischen Norm annimmt, welche unabhängig von den subjektiven Haltungen der Menschen als die allgemein geltende angesehen wird. Dieser Norm zufolge ist jedes niederträchtige,

⁶ Vgl. beispielhafte Kontexte des Gebrauchs von *sich aus der Verantwortung stehlen* unter: www.redensarten-index.de [Zugang 29 IX 2021].

⁷ Das Bild des Wolfes im Schafspelz bzw. Schafsfell oder Schafskleid findet seine Quelle in der Bibel [siehe: Matth 7. 15]. Die Redensart wird im Deutschen zumindest seit dem 16. Jahrhundert aktiv gebraucht [mehr in: Walter, Komorowska et al. 2010] und dient der negativen Bewertung arglistiger Menschen, die unter dem Deckmantel von Gütigkeit und Tugendhaftigkeit ihre bösen Absichten verbergen.

⁸ Durch den expliziten Bezug auf das Pharisäertum ist auch diese Wortverbindung biblischer Abstammung. Er erscheint in vielen evangelischen Perikopen – z. B. in Form von enttarnenden Ausdrücken, der sich Christus in den Beziehungen mit den Pharisäern bediente. Siehe u. a.: [Matth 23, 13-15; Lk 218, 9-14].

gemeine Verhalten unzulässig. Dass die Sprachbenutzer sie als wesentlichen Bezugspunkt in Prozessen der Evaluierung von Haltungen wahrnehmen, bringt übrigens noch ein anderes gängiges Phrasem zum Ausdruck – *wie es sich gehört*. Festzustellen ist, dass das Vorhandensein der besagten Norm nicht durch die bloße semantische Präsupposition dieses Ausdrucks bestätigt, sondern explizit bezeugt wird, was offensichtlich auf das Erfordernis hindeutet, unter bestimmten Umständen nach dem objektiven Sollen zu handeln. Der Sinn der Formel ist demnach viel tiefer als es scheint, denn er betrifft im Grunde genommen die sozialen Bedingungen menschlichen Willens, dessen Akte durch den Bezug auf die Relation bewertet werden, welche die Moral mit dem breit verstandenen Sollen bindet. Das soziale Bewusstsein dieser Relation bewegt den Menschen dazu, *wie es sich gehört* zu handeln...

Aber kommen wir noch kurz auf die Einheit *Schuft* zurück, denn ihre Gegenwart in der folgenden festen Formel lässt eine für die Beschreibung des sprachlichen Moralbildes wesentliche Einzelheit festlegen. Das als Schimpfwort wahrgenommene Lexem tritt noch in dem attributiven Ausdruck *Ein Schuft, der Böses dabei denkt* auf. Die hier angetroffene Bedeutung offenbart den von den Sprachbenutzern erkannten Fakt ontischer Natur, und zwar dass die Moral der Taten grundsätzlich mit der Moral des Denkens zusammenhängt. Die Moralphilosophen versuchen der Komplexität dieser Wahrheit schon jahrelang auf den Grund zu kommen, indessen stellt es sich heraus, dass sie deren grundlegende Annahme schon im umgangssprachlichen Deutsch finden können... Aus dieser ergibt sich, dass das, was die Welt ändern kann – manchmal leider zu deren Schaden – schon allein der menschliche Gedanke ist. Dies wird auch durch den impliziten Sinn solcher Redensarten bestätigt wie *ein Judas sein* oder *den Judaslohn bekommen*, in denen der Verweis nicht nur auf die Unmoral der verräterischen Tat, sondern auch die Unmoral der bloßen Intention eines Verräters, die Niederträchtigkeit seines böswilligen Plans zu erkennen ist. Das negative Zeichen axiologischer Prägung unterliegt hier der markanten Intensivierung infolge der intersemiotischen Relation, welche beide genannten Phraseme mit der biblischen Geschichte von Judas Iskariot, des Verräters Christi verbindet, der den neutestamentarischen Evangelien zufolge seine Untreue Ihm gegenüber schon lange vor dessen Gefangennahme plante⁹. Demnach haben wir es hier mit einer einzigartigen Bildhaftigkeit des Sprachzeichens zu tun, denn gerade von ihr ist die Stärke des bewertenden Potenzials bedeutend abhängig. Der vor zweitausend Jahren gewöhnliche, nicht viel besagende Vorname *Judas* wurde also im Laufe der Jahrhunderte zu einem Wort mit äußerst pejorativer axiologischer Ladung, die mit dem zusätzlichen Bestandteil seiner Bedeutung zusammenläuft, nämlich der Information über den Maßstab, in Anbetracht dessen es zum Bewerten kommt. Er ist zweifelsohne ethisch fundiert, und als solcher dient er dem Äußern von

⁹ Siehe z. B. [Matth 26, 14-16].

Urteilen sowohl über eine böse Tat des Menschen als auch über dessen böse Intention, die ihr voranging.

Der transparente Beweis für die Wahrnehmung bloßer menschlicher Absichten in der Perspektive der Moral ist die Redewendung *Wer an nichts Böses denkt, tut nichts Böses*, deren Bedeutung die Überzeugung davon fixiert hat, dass der Mensch auf sein Denken Einfluss hat. Der Verweis auf dessen Fähigkeit, die eigenen Gedanken zu leiten, ist hier gleichzeitig ein Indiz für die von den Sprachbenutzern bevorzugte Rationalität des Denkens, die ihre ethischen Überzeugungen voraussetzt. Das Bild der so bedingten Moral schält sich übrigens aus den nächsten Phrasemen heraus, z. B.: *Tue nichts Böses, so widerfährt dir nichts Böses; Böse Tat trägt böse Frucht; Das Böse straft sich selber* oder *Böse Beispiele verderben gute Sitten*¹⁰. Die assertorische Modalität, mit der wir es hier zu tun haben, hilft zu verstehen, dass die in der Sprache offenbarte Wahrheit über das moralische Gut aus den im kollektiven Gedächtnis fixierten und durchdachten Erfahrungen der Sprachbenutzer resultiert. Der gleiche Typ rationeller und durch menschliche Erfahrung bestätigter Motivation liegt auch dem Phrasem *Hass und Neid bringen viel Leid* zugrunde, was den subjektiven Charakter negativen Bewertens von missgünstigen und feindlichen Haltungen abschwächt und gleichzeitig den Sinn vergegenwärtigt, diese zu überdenken. Die axiologische und pragmatische Dimension der Inhalte der untersuchten Strukturen bestätigt also mit doppelter Kraft die Stichhaltigkeit der von den Sprachwissenschaftlern seit Jahrzehnten verbreiteten These, dass die Sprache – dieses eigenartige Vademekum, das die kodifizierten Interpretationen der Wirklichkeit enthält – den Schlüssel zur Welt der Ideen und Kultur ausmacht und als „Führer“ in dieser Welt wahrgenommen werden kann.

Zum Schluss lenken wir noch einmal unsere Aufmerksamkeit auf das Merkmal der Bildhaftigkeit von Bedeutungen ausgewählter Phraseologismen, um aufzuweisen, wie einschneidend sie ihr Potenzial zum ethischen Bewerten beeinflusst. Gewiss sind hier die Wortverbindungen zu nennen, die durch die metaphorische Einwirkung auf die menschliche Vorstellung jegliche Rücksichtslosigkeit abqualifizieren: *über Leichen gehen, die Ellenbogen ausfahren* bzw. *gebrauchen*, die Ehrlosigkeit tadeln: *keine Ehre im Leib haben* oder aber die Dieberei anprangern: *stehlen / klauen wie ein Rabe* bzw. *wie eine Elster, gestohlenes Gut liegt schwer im Magen, Gelegenheit macht Diebe*. Das markant negative und metaphorisch bzw. metonymisch fundierte Wertezeichen charakterisiert auch Wortverbindungen, welche die maßlose Gier enttarnen, indem sie davor entweder mithilfe der Metaphorik der Raubtierhaftigkeit warnen: *Wo ein guter Knochen ist, sammeln sich die Hunde, wo ein Aas ist, da sammeln sich die Geier, wie die Geier* (z. B. *etw. wie die Geier machen / sich*

¹⁰ Mehr zur biblischen Abstammung dieser Wortverbindungen in: [Walter, Komorowska et al. 2010].

wie die Geier benehmen) oder mittels der reflektierten Bibelsymbolik: *Geben ist seliger denn Nehmen*¹¹... Die Aufmerksamkeit ziehen auch Phraseme auf sich, welche die Überheblichkeit verurteilen: *Hochmut kommt vor dem Fall, Die Ersten werden die Letzten und die Letzten werden die Ersten sein*¹², *eitel / stolz wie ein Pfau sein, Übermut tut selten gut...* und die Demut positiv bewerten: *Demut lohnt mehr als Übermut, ein schmeichelndes Kalb saugt zwei Mütter aus*. Das in ihnen auftauchende Potenzial zum ethischen Bewerten von Haltungen beweist m. E., dass das Prinzip, demütig zu sein, keineswegs mit der Anforderung zusammenhängt, auf die erwünschte Eigenliebe zu verzichten, sondern nahelegt, dass die Grenze zwischen Eigenliebe und Selbstsucht unscharf und sehr leicht zu überschreiten ist. Hinter dem bevorzugten Wert der Demut verbirgt sich demnach der tiefere philosophische Sinn, sich selbst zu lieben, jedoch mit einer gewissen Dosis gesunder Distanz und dem Bewusstsein der eigenen Begrenztheit... Die genannten Sprachangaben lassen jedoch noch eine weitere, eine psychologisch fundierte Interpretation der Demut zu, welche man als Zustand des Geistes verstehen kann, der die Menschen vor den schlechten Folgen des Hochmuts schützen soll. Eine so verstandene Demut ist zweifelsohne eins der Merkmale von klugen und souveränen Menschen, die in schwierigen Situationen ruhig und beherrscht bleiben und damit den anderen eine wertvolle Stütze sind.

Für die treffende Bezeichnung solch einer Haltung gibt es im Deutschen noch eine andere metaphorische Wortverbindung, und zwar: *Rückgrat haben / zeigen...* Leute, die ein *ungebrochenes Rückgrat haben*, bewahren ihre Würde, was nicht immer einfach ist. Die Peripheriesphäre der Bedeutung dieses Phrasems zeigt auf, dass die Aufrechterhaltung *moralischen Rückgrats* nicht selten viel Mühe und Opfer erfordert. Die moralische Unbeugsamkeit charakterisiert also denjenigen, der in widrigen Umständen und meist unter Druck sich nicht brechen lässt, der sich selbst und den anderen gegenüber eine „aufrechte Haltung“ bewahrt... Der völlige Sinn dieses Phraseologismus

¹¹ Die Redensart ist die unmittelbare Widerspiegelung der Worte Christi, die in der Apostelgeschichte vom Hl. Paulus zitiert werden: *Ich habe es euch alles gezeigt, dass man also arbeiten müsse und die Schwachen aufnehmen und gedenken an das Wort des Herrn Jesus, dass er gesagt hat: „Geben ist seliger denn Nehmen!“* [Apostel 20, 35]. Vgl. [Walter, Komorowska et al. 2010].

¹² Auch diese zwei Wortverbindungen finden ihre Quelle in der Bibel. Der Ausdruck *Hochmut kommt vor dem Fall*, verstanden als Warnung vor dem eingebildeten Benehmen der einen den anderen gegenüber, erscheint im Buch der Sprichwörter: *Wer zugrunde gehen soll, der wird zuvor stolz; und Hochmut kommt vor dem Fall* [Spr. 16, 18]. Der Gedanke wurde auch im apokryphen Sirachbuch wiederholt: *Denn Hochmut tut nimmer gut, und kann nichts denn Arges daraus erwachsen* [Sir 3, 30]. Die Autoren des *Deutsch-polnischen Wörterbuches biblischer Phraseologismen* erklären, dass die biblische Warnung vor jeglicher Überheblichkeit noch in anderen Sprichwörtern auftaucht, z. B.: *Hochmut und Stolz wachsen auf einem Holz, Wo Hochmut aufgeht, geht Glück unter* [Walter, Komorowska et al. 2010, 135]. Die Wortverbindung *Die Ersten werden die Letzten und die Letzten werden die Ersten sein* wiederum erscheint zumindest in drei verschiedenen Kontexten des Neuen Testaments [siehe: Matth 19, 28-30; Mark 10, 29-31; Lk 13, 30], von denen jeder nicht nur vor Hochmut warnt, sondern auch den tiefen eschatologischen Gedanken Christi darüber äußert, dass die Ordnung im Reich Gottes nicht der weltlichen Rangordnung entspricht. Vgl. [Walter, Komorowska et al. 2010].

bleibt damit nicht ohne Einfluss auf die moralische Wertung des Menschen in der Relation zu seiner Würde. Diese wiederum ist der immanent ethische Wert, von dessen Anerkennung im Grunde genommen die Qualität zwischenmenschlicher Beziehungen abhängt.

3.

Die durchgeführte Analyse lässt keinen Zweifel zu, dass im Deutschen die ethischen Überzeugungen seiner Benutzer als etwas Wirkliches fixiert wurden – etwas, was nicht ein Geschöpf der Fantasie ist und im engen Zusammenhang mit der Realität steht. Dies ist darauf zurückzuführen, dass die Manifestationen und Folgen der Moral bzw. Unmoral öffentlichen Charakter haben, d. h. sie lassen sich im alltäglichen Leben beobachten und erfahren, wobei sie gleichzeitig auf die ethischen Überzeugungen der Sprachbenutzer einwirken.

Zusammenfassend muss festgestellt werden, dass die Moral durch die Sprache viel einfacher konzeptualisiert wird, als dies die wissenschaftlichen Disziplinen tun, deren Gegenstand sie ist und auch weiterhin bleiben wird. Das sprachliche Moralbild steht jedoch nicht im Widerspruch zu dem Wissen, das durch diese Disziplinen übermittelt wird. Jenes Bild stellt das Wesen der Moral dar, die als menschliches Sollen und die Voraussetzung unserer Menschlichkeit verstanden wird. Das positive Bewerten dessen, was durch die Sprache als moralisch fixiert wurde, widerspricht selbstverständlich dem, was in ihr als unmoralisch wahrgenommen wird. Diese Axiologie ist logisch, denn sie macht im Grunde genommen die Widerspiegelung der in der realen Welt erfahrenen Konfrontation des Guten mit dem Bösen aus. Die Moral kommt in der Sprache eindeutig als das Wesen menschlichen Subjektseins zum Vorschein – die Unmoral hingegen als das Böse, das dieses Subjektsein reduziert. Indem also der durchschnittliche junge Deutsche sich seine Muttersprache aneignet, lernt er vor allen Dingen, dass das typisch menschliche Merkmal die Fähigkeit ist, Gut und Böse zu erkennen und nach dem Guten zu handeln, was durch die Aktivität des Gewissens vorausgesetzt wird. Die explizite und beständige Gegenwart des Wortes *Gewissen* in der deutschen Phraseologie zeugt u. a. davon, dass das umgangssprachliche Bewusstsein es nach wie vor als Schlüsselwort für das Verstehen des Phänomens der Menschlichkeit wahrnimmt – unabhängig von gegenwärtigen Ideologien, die diesen Begriff als anachronistisch und inkohärent mit der Idee der inneren Freiheit des Menschen wahrnehmen. Die Redensarten, welche die Komponente *Gewissen* enthalten oder aber sich implizit auf das Gewissen beziehen, offenbaren deutlich das menschliche Bedürfnis nach der Moral im intellektuell-emotiven Aspekt. In der sprachlichen Verbildlichung derer ist das Deutsche nicht selten sehr sachlich, d. h. verweist konkret darauf, welche Haltungen erwünscht sind und

welche nicht. Die besagte Sachlichkeit äußert sich z. B. in der vorkommenden Kräftigkeit des Ausdrucks, infolge derer die Sprache die Grenze zwischen der Welt der Menschen und der Welt der Tiere exakt absteckt.

Aus den dargestellten und besprochenen Sprachangaben geht hervor, dass die moralische Ordnung objektiv gegeben ist, wodurch es möglich ist, die bestimmten Sachverhalte nach dem ethischen Kriterium zu bewerten und sie auf die so fundierte Norm zu beziehen. Auf die Frage, welche Quelle ihr zugrunde liegt, erteilt die Sprache keine einheitliche und eindeutige Antwort. Im Allgemeinen lässt sich jedoch feststellen, dass diese Norm die Folge des Realismus menschlichen Denkens ist, das die Fähigkeit aufweist, Reflexionen über die Ursachen und Folgen des Bösen anzustellen. Die Gegenwart von Wortverbindungen biblischen Ursprungs im phraseologischen Bestand des Deutschen deutet überdies darauf hin, dass den in ihnen fixierten ethischen Überzeugungen die Norm sakraler Natur zugrunde liegt. Es ist m. E. nicht auszuschließen, dass das Bewusstsein des sog. Naturrechts, dessen Begründung in den monotheistischen Religionen Gott zugeschrieben wird, die Fixierung ethischer Überzeugungen auch in den Phrasemen nichtbiblischer Provenienz beeinflusst hat.

Es unterliegt keinem Zweifel, dass das Potenzial der Phraseologismen zum ethischen Bewerten der Wirklichkeit aus der Relation resultiert, welche es mit dem Kontext einer gegebenen Äußerung bindet sowie mit den diesen Phraseologismen eigenen Merkmalen formaler Natur, u. a. der Festigkeit, Bildhaftigkeit oder Aussagekraft. Die durchgeführten Analysen zeigen auf, dass dieses Potenzial sowohl explizit als auch implizit zum Vorschein kommt und seine perlokutive Stärke oft von der metaphorischen bzw. metonymischen Motivation einer gegebenen Wortverbindung abhängig ist. Dabei muss festgestellt werden, dass die Motivation eines bestimmten Phraseologismus nicht selten erst dann deutlich wird, wenn die nicht definitorischen Merkmale von Bedeutungen der in ihm enthaltenen Lexeme in Betracht gezogen werden. Die assoziative Dimension des Wortschatzes, die für das evaluative Potenzial von Redensarten mitverantwortlich ist, ist demnach als Tatsache anzusehen. Im Allgemeinen lässt es sich auf die anthropozentrisch bedingte Interpretation der Sachverhalte zurückführen, die als solche in den untersuchten Strukturen eine Hauptposition einnimmt.

Die Phraseologismen, von denen hier die Rede war, verbinden mit der Moral zumindest drei Relationstypen: Erstens sind sie als unanfechtbares Werkzeug des Bewertens von Menschen und ihren Haltungen wahrzunehmen, zweitens machen sie eine unumstößliche Quelle des Wissens über die moralischen Werte aus, die als erkannt und anerkannt den Sprachbenutzern u. a. in solchen Situationen dienen können, welche axiologischer Regelungen bedürfen, und drittens schließlich sind sie im Allgemeinen als Träger der besagten Werte zu verstehen, die für deren Fixierung im kollektiven Gedächtnis mitverantwortlich sind.

Bibliografie

- Die Bibel. Die Ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments.* 1964. Naumann & Göbel.
- Bartmiński Jerzy. 2012. *Der Begriff des sprachlichen Weltbildes und die Methoden seiner Operationalisierung.* „Text und Diskurs“ 5: 261-289.
- Bogunia-Borowska Małgorzata. 2015. *Odpowiedzialność.* In: *Fundamenty dobrego społeczeństwa. Wartości.* Red. Bogunia-Borowska M. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak: 98-120.
- Burger Harald. 2007. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen.* Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Fleischer Michael. 1999. *Das Phänomen Weltbild (Systemtheoretische und konstruktivistische Perspektive).* In: *W zwierciadle języka i kultury.* Red. Niebrzegowska S., Adamowski J.A. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie: 365-389.
- Fleischer Wolfgang. 1997. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hunston Susan. 2011. *Corpus Approaches to Evaluation. Phraseology and Evaluative Language.* New York: Routledge.
- Koller Werner. 1977. *Redensarten: linguistische Aspekte, Vorkommensanalysen, Sprachspiel.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Kühn Peter. 1994. *Pragmatische Phraseologie: Konsequenzen für die Phraseographie und Phraseodidaktik.* In: *Europhras 92 – Tendenzen der Phraseologieforschung.* Hrsg. Sandig B. Bochum: Brockmeyer: 411-428.
- Martin James R., White Peter R.R. 2005. *The Language of Evaluation: Appraisal in English.* London: Palgrave Macmillan.
- Miodek Waclaw. 2014. *Bezeichnungen von Wildtieren, Fischen, Reptilien und Lurchen als Beschimpfungen im Deutschen, Polnischen und Spanischen.* In: *Beiträge zur Linguistik. Grammatik, Pragmatik, Lexikologie, Rechtssprache.* Hrsg. Iluk J. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 204-223.
- Online Lexikon für Redewendungen, Redensarten, deutsche Sprichwörter und Umgangssprache.* In: <https://www.redensarten-index.de/suche.php>.
- Pajdzińska Anna. 1991. *Wartościowanie we frazeologii.* In: *Języka a kultura. Wartości w języku i tekście.* T. 3. Red. Puzynina J., Anusiewicz J. Wrocław: Wiedza o Kulturze: 15-28.
- Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik.* Bd. 11. Hrsg. Dudenredaktion. Berlin – Mannheim – Zürich: Dudenverlag.
- Szlendak Tomasz. 2015. *Zaufanie.* In: *Fundamenty dobrego społeczeństwa. Wartości.* Red. Bogunia-Borowska M. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak: 331-363.
- Walter Harry, Komorowska Ewa et al. 2010. *Deutsch-polnisches Wörterbuch biblischer Phraseologismen mit historisch-etymologischen Kommentaren / Niemiecko-polski słownik frazeologii biblijnej z komentarzem historyczno-etymologicznym.* Szczecin – Greifswald: Uniwersytet Szczeciński – Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald.
- Żurawlew Tomasz. 2020. *Zur Spezifität des Bewertens der Sprechsituation in ausgewählten phraseologischen Wortverbindungen.* „Prace Językoznawcze“ XXII/2: 235-249.

DOI: 10.31648/an.7800

METAPHORISCHE KONZEPTUALISIERUNG VON COVID-19 AM BEISPIEL EINES POPULÄRWISSENSCHAFTLICHEN ONLINE-BERICHTS

METAPHORICAL CONCEPTUALIZATION OF COVID-19 ON THE BASIS OF A POPULAR SCIENCE ON-LINE ARTICLE

Marta Anna Gierzyńska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0594-9325>

Uniwersytet Warmiński-Mazurski w Olsztynie / University of Warmia
and Mazury in Olsztyn

e-mail: marta.gierzynska@uwm.edu.pl

Keywords: conceptual metaphor, medicine, Covid-19

Abstract: Medicine and its secrets have always enthralled human beings, especially when the focus point is on illnesses and possible treatment. The pandemic of Sars-Cov-2 determined our lives. The amount of news associated with the epidemiological crisis substantiates the statement that there is still much that is unknown in this matter. Assuming that the unknown should be explained via something familiar, I consider the application of the conceptual metaphor. The aim is to investigate its presence and usefulness in the description and understanding of abstract conceptual domains such as illness and its course, therapy and treatment, as well as coronavirus and its form.

Einführung

Medizin und ihre Geheimnisse haben den Menschen schon immer fasziniert. Das Interesse der Experten als auch der Laien konzentriert sich vor allem auf Krankheiten und Methoden, mit denen sie sich behandeln lassen. Die durch

die SARS-CoV-2-Virusvarianten ausgelöste Corona-Krise hat in den letzten Jahren alle Bereiche unseres Lebens stark beeinflusst. Die neusten Informationen, die die epidemiologische Lage thematisieren, findet man in Meldungen aller Medien. Das zeugt davon, dass dieses Thema nicht nur gesellschaftlich aktuell und wichtig ist, sondern beweist auch, dass in diesem Zusammenhang noch vieles unbekannt bleibt.

Um das, was neu ist, erfassen zu können, geht der Mensch immer auf das Bekannte zurück. Die konzeptuellen Metaphern, die als unzertrennliches und selbstverständliches Element unseres Denkens und Handelns gelten, können uns diesen Prozess erleichtern, weil sie auf menschlichen Erfahrungen direkter, physischer und kultureller Art basieren.

In diesem Artikel wird versucht, die verschiedenen metaphorischen Konzepte aufzudecken, die bei der Beschreibung von Coronavirus und den mit ihm verbundenen Inhalten zum Vorschein kommen und dabei eine veranschaulichende Wirkung bei ihrer Erklärung leisten. Gleichzeitig wird auch der Frage nachgegangen, ob sich auch solche Konzepte aufweisen lassen, die in diesem Prozess, statt erkenntnisfördernd zu sein, erkenntnisstörend wirken können.

Zur Theorie der Metapher

Die Vielzahl der im Laufe der Zeit entstandenen Metaphertheorien macht deutlich, dass wir es mit einem komplexen und vielseitigen Begriff zu tun haben, der sich nicht eindeutig definieren lässt. Das Wesen der Metapher hat die Wissenschaftler schon in der Antike interessiert. Nach der klassischen Definition, die auf Aristoteles [1988] zurückgeht, versteht man unter Metapher (von griech. *metaphorá*- Übertragung) eine Hauptform des Tropus, wo man das übliche Wort durch ein anderes ersetzen kann [vgl. Berg 1978, 100]. Diesem Prozess zufolge verdankt die Metapher ihre erste Theorie, die man als Substitutionstheorie interpretieren soll. Diese Art des Metaphernverständnisses basiert auf der Ähnlichkeit zwischen dem eigentlichen und dem substituierten Wort. In diesem Sinne wird die Metapher da gebraucht, wo „eine Sache als eine andere repräsentiert wird“ oder wenn „von ihr als einer anderen Sache gesprochen wird“ [Reimer/ Camp 2007, 24]. Laut dieser Auffassung führt die Metapher „zur Störung der sprachlichen Ordnung“ [Kurz 1997, 11] und dient in erster Linie den poetischen bzw. ästhetischen Ansprüchen [vgl. Pawelec 2006, 11]. Als Variante der Substitutionstheorie gilt die so genannte Vergleichstheorie, wo man den metaphorischen Ausdruck um die Partikel *wie* ergänzt und dadurch zu einem kurzen Vergleich macht. Obwohl dieses Konzept der Metapher vieler Modifikationen unterlegen hat und vielfach kritisiert wurde, fällt uns bei der Charakterisierung metaphorischer Ausdrücke zuerst „eine Erklärung ein, die mehr oder weniger auf die aristotelische zurückgeht“ [Kurz 1997, 8].

Laut Reimer und Camp [2007, 31] resultiert das aus der Tatsache, dass die Vergleichstheorie den intuitiven Charakter der Metapher betont, auch wenn sie im aristotelischen Sinne nur als ein Mittel der poetischen Rede verstanden wird und dem alltäglichen Sprachgebrauch fremd bleibt¹.

In modernen Theorien wird die Metapher weder als Übertragung eines Nomens noch als Mittel verstanden, das lexikalische Leerstellen ausfüllen muss und letztendlich zu den so genannten Katachresen wird [vgl. Berg 1978, 101]. Dieser neue Interpretationsansatz der Metapher verursacht auch, dass sie nicht mehr als etwas Oberflächliches und wenig Informatives betrachtet wird. Laut den ersten Interaktionstheorien gewinnen die Ausdrücke ihren metaphorischen Charakter erst im Kontext. Die Metapher beruht nicht mehr auf der unhaltbaren Wortsemantik, sondern hängt von der Situation und ihrem Thema sowie von den Kommunizierenden und dem ihnen gemeinsamen Weltwissen ab [vgl. Kurz 1997, 13]. Als Vertreter dieser Ansicht können Ivor Armstrong Richards und Max Black angesehen werden. Den metaphorischen Sinn leitet man hier nicht aus der wörtlichen Bedeutung ab, sondern erzeugt ihn, indem man sich nach Richard [1983, 36] auf die Interaktion bzw. Wechselwirkung von Tenor (Träger) und Vehikel (Kontext) konzentriert, die bei Black [1983, 68] entweder als Fokus (Brennpunkt) bezeichnet oder Rahmen (Kontext) genannt werden. Das Metaphernverständnis wird auf die Satz- und schließlich auf die Textebene verlegt, was dem strukturalistischem Sprachmodell entspricht. Das hat zur Folge, dass jedes Wort je nach Situation und Kontext metaphorisch gebraucht werden kann. Die Metapher kommt also zustande, indem „auf den Hauptgegenstand ein System von assoziierten Implikationen“ [Black 1983, 75] projiziert wird, das für den untergeordneten Gegenstand charakteristisch ist. Wie Reimer und Camp [2007, 34] erklären, „interagiert in einer Metapher der Form A ist B das System assoziierter Gemeinplätze für B mit dem A“. Sie hängen mit dem stereotypen Denken und alltäglichen Wissen zusammen, was der Metapher eine wirklichkeitsstrukturierende Rolle verleiht. Trotz dieser Einsicht wird der Interaktionstheorie vorgeworfen, dass sich ihr Hauptinteresse wieder auf die innovativen und kreativen Metaphern richtet. Der Interaktionstheorie folgen dann die Grice'schen Metaphernkonzeptionen, darunter auch die auf dem Konzept der Sprechakttheorie basierenden Arbeiten von Searle [Reimer/ Camp 2007, 36; Świątek 1998, 61ff.; Dobrzyńska 1984, 23], wo die Aufmerksamkeit einerseits auf die pragmatischen Faktoren und andererseits auf die Kontexteinbettung gelenkt wird, die das richtige Entschlüsseln der Metapher garantieren sollten.

Dass der metaphorische Sinn vom Kontext abhängig bleibt, sieht auch Weinrich [vgl. 1976, 311]. Seiner Meinung nach ist die Metapher nie als ein einfaches Wort, sondern immer als „ein-wenn auch kleines-Stück Text“ [1976, 319]

---

¹ Die Konzeption von Aristoteles wird dann in den Überlegungen von Cicero, Quintilian und Demetrius fortgesetzt [vgl. Bertau 1996, 67 ff.; Debatin 1995, 25 ff.].

zu betrachten. Infolgedessen stellen die Metaphern keine isolierten Einheiten dar. In seiner Bildfeldtheorie, die sich auf die Wortfeldtherie von Jost Trier [1931] bezieht, geht Weinrich [1976, 322ff.] nämlich davon aus, dass die Metaphern mit ihrer Bedeutung einem festen Bildfeld zugeschrieben werden, das sprachlich sowie kulturell geprägt ist. Aus diesem Grund werden sie mühelos auch über die Sprachgrenzen verstanden. Ferner unterscheidet Weinrich [1976], der auch den alltäglichen Charakter der metaphorischen Ausdrücke betont, zwischen dem Bildspender und dem Bildempfänger, wobei der erstere als sprachliches Element gilt. Demnach sollten wir die im Bildfeld verbundenen Bezirke „in ein bildspendendes und ein bildempfangendes Feld“ [Peil 1993, 187] differenzieren. Diese Unterscheidung wird dann in der Metaphernforschung mit verschiedenen Begriffspaaren vorgenommen und modifiziert. All die Richtlinien bestätigen nun die Annahme, dass Weinrichs [1976] Untersuchungen einen bedeutsamen Beitrag zur Entwicklung der kognitiven Interpretation der Metapher geleistet haben [vgl. Drewer 2003, 19 ff.].

Zu einem eindeutigen Wendepunkt in der Metaphernforschung kam es mit dem Buch „*Metaphors we live by*“ [1980] von George Lakoff und Mark Johnson, die als Gründer dieser neuen Theorie angesehen werden. Die beiden Amerikaner haben den Einfluss von Metaphern auf das Denken und Handeln [vgl. Tabakowska 2008, 20] untersucht. Nach Lakoff und Chilton [1995, 37] fungieren die metaphorischen Ausdrücke als gewisse Denkwerkzeuge, die die Sprache strukturieren². Bei der metaphorischen Übertragung haben wir also mit einem schwer fassbaren Zielbereich zu tun, auf den ein Teil des Wissens über den Herkunftsbereich projiziert wird. Laut Drewer [2003, 6] werden „die aus dem Herkunftsbereich stammenden Strukturen auf der sprachlichen Ebene zur Beschreibung des Zielbereichs mit bestimmten Lexemen“ genutzt, was sich an dem bekannten Beispiel engl. ARGUMENT IS WAR (dt. ARGUMENTIEREN IST KRIEG) erkennen lässt. Die metaphorische Projektion kann aus verschiedenen Erfahrungen des Menschen resultieren. Die Metaphern treten in Form von den so genannten Konzepten auf und ihr Gebrauch erfolgt unbewusst und automatisch, was sich in der alltäglichen Sprache widerspiegelt.

Lakoff und Johnson [1980, 14 ff.] gliedern die konzeptuellen Metaphern in strukturelle (structural metaphors) und ontologische Metaphern (ontological metaphors) sowie die Metaphern der räumlichen Orientierung (orientational metaphors), die dann um die so genannten Image-Schemata (image schema) Johnsons [1987] sowie das Konzept der Idealisierten Metaphermodelle (idealized cognitive models) Lakoffs [1987] ausgebaut wurden. Die Grundsätze dieser Theorie sollten bei der Beschreibung des hier untersuchten Korpus Anwendung finden.

---

² Zitat im Original: „Metaphors are not mere words or fanciful notions, they embody modes of thought, and they structure the do discours (...) – not just the words used but also the mode of thinking“ [Lakoff, Chilton 1995, 37].

Korpus und Methode

Durch den kognitiven Ansatz lässt die konzeptuelle Metapher, so Drewer [2003, 10], „ihre Vergangenheit als bloßes Schmuckstück endgültig hinter sich“ und „schlägt eine Brücke zwischen dem Bekannten und dem Unbekannten“. Aus diesem Grund musste ihr erkenntnisförderndes Potenzial auch im fachwissenschaftlichen Diskurs einen beachtlichen Widerhall finden³. Der hier untersuchte Text ist ein populärwissenschaftlicher Online-Bericht unter dem Titel „Covid-19: Infektion mit dem Coronavirus“ von Lisa Vogel und Christiane Fuchs, der am 26. Mai 2021 auf dem Gesundheitsportal *NetDoktor*⁴ veröffentlicht wurde. Der Bericht besteht aus 15 Abschnitten bzw. Meldungen⁵ unterschiedlicher Länge, die mit ausführlichen medizinischen Verweisen und Kommentaren versehen sind. Jeder Abschnitt wird mit einem größeren Schriftgrad markiert. Die Autorinnen beschreiben hier die durch das SARS-CoV-2-Virus ausgelöste Krankheit mit ihren typischen Symptomen sowie möglichen Therapieansätzen, die im Kampf gegen das Coronavirus eingesetzt werden. Bei dem fachspezifischen Wortschatz gibt es oft zusätzliche Links, die den Leser auf weitere Artikel verweisen. Um den Inhalt der Texte übersichtlich zu gestalten, werden an manchen Textstellen oder Textabschnitten Spiegelstriche oder Fettschrift genutzt.

Die Analyse soll einen Überblick darüber verschaffen, welche Bilder in der Berichterstattung über CoV-2 zur Konzeptualisierung dieser abstrakten Domänen relevant und ergiebig sind. Demnächst wird nach den Lexemmetaphern gesucht, die so formulierte Konzepte realisieren. Sie werden dann systematisiert und den Arten von konzeptuellen Metaphern zugeordnet. Dabei stütze ich mich auf das Modell der Metaphernanalyse von Liebert [1992, 98ff.] und die alternative Einteilung der konzeptuellen Metaphern von Baldauf

---

³ An dieser Stelle muss man jedoch bemerken, dass die Anwesenheit der Metapher im fachwissenschaftlichen Diskurs lange unterschätzt wurde und heftiger Kritik ausgesetzt war. Einen scharfen Tadel der Metapher findet man bei Thomas Hobbes [vgl. Wahrig-Schmidt 1997, 23 f.], der den Metaphern eine feste Stelle unter den sieben Ursachen absurder Schlüsse zuschreibt, welche man neben anderen rhetorischen Figuren an Stelle eigentlicher Wörter gebraucht. Laut diesem Ansatz ist die Anwesenheit der Metapher nur in der Alltagssprache berechtigt, während ihr Gebrauch in der Sprache der Wissenschaft irreführend und täuschend wirkt. Dies resultiert aus dem „Motiv der Klarheit“, das streng an die Wörtlichkeit der wissenschaftlichen Aussagen gebunden ist [vgl. Bertau 1996, 81ff.; 200]. Außerdem bergen die Metaphern „die Gefahr der perspektivischen Verfälschung in sich“ und können einen verhüllenden bzw. verschleiernenden Charakter aufweisen [Bağ 2012, 14f.]. Lakoff und Johnson [1980, 10] verstehen diesen Prozess als „Highlighting and Hiding-Effekt“.

⁴ Wie man auf der Internetseite des Portals lesen kann, bietet *NetDoktor* seit 20 Jahren „leicht verständliche Informationen zu Krankheiten, Symptomen, Medikamenten, Behandlungsmethoden und Laborwerten“. Außerdem sind alle *NetDoktor*-Inhalte von Ärzten, Biologen und Fachjournalisten erstellt und sollen hohen Qualitätsansprüchen folgen. In: <https://www.netdoktor.de/ueber-uns/> [Zugang 25 IX 2021].

⁵ Der Bericht besteht aus folgenden Abschnitten: Definition, Symptome, Behandlung, Ansteckung, Verlauf der Krankheit, Komplikationen und Folgen, Post-Covid, Folgeschäden von Covid-19, Risikofaktoren für schweren Verlauf, Schwangerschaft und Geburt, Untersuchungen und Diagnose, Coronavirus-Test, Impfung, Vorbeugen, Covid-19 bei Kindern, Coronavirus FAQ. In: <https://www.netdoktor.de/krankheiten/covid-19/> [Zugang 25 IX 2021].

[1997, 83]. Die hier genannten Klassen lassen sich nach der von ihnen in den Zielbereich importierten Struktur in Attributmetaphern, ontologische Metaphern, bildschematische Metaphern und Konstellationsmetaphern einteilen⁶. Außerdem wird auch geprüft, ob die Konzepte sowie die von ihnen abgeleiteten Subkonzepte in dem Vermittlungsprozess erkenntnisfördernd sind, oder ob es auch solche gibt, die falsche Implikationen hervorrufen können und der erklärenden Funktion der Metapher widersprechen [vgl. Tabakowska 2008, 19].

Bildschematische Metaphern

Unter bildschematischen Metaphern versteht man solche Konzepte, die auf die Realitätserfahrung des Menschen mit seiner Umgebung zurückgehen. Diese Art der metaphorischen Übertragung korrespondiert einerseits mit den Metaphern der räumlichen Orientierung (eng. *orientational metaphors*) von Lakoff und Johnson [1980] und andererseits mit der „Image-Schemata-Theorie“ von Johnson [1987]. Wie Baldauf [1997, 22] erklärt, beruht die Entstehung bildschematischer Metaphorik „auf der Projektion gestalthafter, bildschematischer Strukturen“ auf abstrakte Zielbereiche. Ihr Komplexitätsgrad lässt sich zwischen den einfachen ontologischen bzw. attributiven Metaphern und der komplexen Struktur der Konstellationsmetaphern ansiedeln. So werden sie als einfache Gestalten betrachtet, die abstrakte Zielbereiche strukturieren und sich auf der sprachlichen Ebene an dem systematischen Auftreten entsprechender Metaphorik erkennen lassen.

Das erste Konzept⁷, das bei der Beschreibung der Covid-Thematik bemerkbar ist, basiert auf dem Prinzip der Schwerkraft, die mit der elementaren Erfahrung des körperlichen Gewichts zusammenhängt. Das von Johnson [1987, 86] vorgeschlagene GLEICHGEWICHTS-Schema⁸ ruft die allgemeine Überzeugung hervor, dass Balance durch „Kräfteausgleich zustandekommt“ und „Stabilität gewährleistet“ [Baldauf 1997, 174]. Im untersuchten Textkorpus wird die metaphorische Nutzung dieses Schemas an der Attributmetapher: COVID-19 ALS ERNSTER SACHVERHALT IST SCHWER deutlich. Hierbei geht es um „die Erfahrung des Abwiegens von Objekten oder Substanzen mit Hilfe einer Balkenwaage“ [Baldauf 1997, 114; vgl. auch Schöffner 1991, 80], wo ein schweres Gewicht zum Ausschlagen des Züngleins an der Waage führt und die Wirkung eines leichteren Gewichts aufheben kann. Die polare

⁶ Diese Klassifikation eignet sich auch zur Beschreibung allgemeiner medizinischer Inhalte [vgl. Gierzyńska, 2015, 157 ff.; 2014, 25ff.; 2013, 31ff.] und soll auch der Covid-Auswertung zugrunde liegen.

⁷ Die Großschreibung metaphorischer Konzepte wird in der vorliegenden Arbeit aus Gründen der Einheitlichkeit von Lakoff und Johnson [1980] übernommen.

⁸ Zitat im Original: „The experience of balance is so pervasive and absolutely basic for our coherent experience of our world, and for our survival in it, that we are seldom ever aware of its presence“ [Johnson 1987, 86].

Opposition *schwer-leicht* kann man auch auf medizinische Inhalte übertragen, wo das, was schwer ist, negativ bewertet wird, während das, was leicht ist, weniger belastend empfunden werden soll. Das betrifft auch das Virus SARS-CoV-2, das als krankheitserregender Faktor unseren Organismus und seine Funktionen ins Wanken bringt [vgl. Krug 2021, 214]. Die Konzeptualisierung der COVID-ERKRANKUNG als LAST belegen folgende Beispiele:

1. **Covid-19** ist die Bezeichnung einer Krankheit, die durch das neuartige Coronavirus Sars-CoV-2 verursacht wird. Sie betrifft vor allem die Atemwege und kann eine **schwere** Lungenentzündung hervorrufen.
2. Mediziner teilen Covid-19-Patienten je nach Krankheitsverlauf in verschiedene **Schweregrade** ein: **leicht** und unkompliziert (...), **schwer**, (...) kritisch.
3. Die Leber wird von Sars-CoV-2 nach derzeitigem Kenntnisstand wohl nicht direkt angegriffen. Trotzdem steigen die Leberwerte vieler **schwer** erkrankter Patienten. Ursache ist zum einen die **Belastung** der Leber durch die verabreichten Medikamente.
4. Auch die **Schwere** des Covid-19-Verlaufs scheint mit der Blutgruppe zusammenzuhängen.
5. Schwangere Frauen sind meist recht jung. Experten gehen davon aus, dass die große Mehrheit von ihnen im Falle einer Sars-CoV-2-Erkrankung nur leichte bis **mittelschwere** Symptome entwickelt.
6. Ein Gegenmittel gegen das Coronavirus gibt es noch nicht. Derzeit konzentrieren sich die Ärzte auf die Behandlung der **belastenden** Covid-19-Symptome wie Fieber und Atemnot.

Ein anderes und hier präsenteres Schema beruht auf der Erfahrung von Vertikalität, die die menschliche Zurechtfindung im Raum strukturiert. Die Oppositionen *oben-unten* bzw. *hoch-niedrig* treten hier als grundlegende Orientierungsvarianten auf und werden auf den Bereich des Abstrakten projiziert [vgl. Baldauf 1997, 150]. In diesem Sinne wird jede Zunahme als Bewegung nach *oben* betrachtet, während jede Form der Abnahme eine Bewegung nach *unten* verursacht. Das SKALEN-Schema [vgl. Johnson 1987, 122] geht also auf die Korrelation VIEL/MEHR IST OBEN und WENIG/WENIGER IST UNTEN zurück. Diesen Ausführungen zufolge kann man die Zunahme oder den Anstieg bzw. die Verringerung von Substanzen und Prozessen beschreiben. Das mit der Covid-Erkrankung verbundene Risiko ist doch hoch und die Empfindungen intensiv, so wird die ZUNAHME VON EMPFINDUNGEN UND BESCHWERDEN ALS AUFWÄRTSBEWEGUNG konzeptualisiert, was sich an diesen Beispielen erkennen lässt:

7. Männer erkranken allerdings häufiger schwer an Covid-19 und haben insgesamt ein **höheres** Sterberisiko.
8. Eine Sars-CoV-2-Infektion **erhöht** zudem die Gerinnungsneigung des Blutes.
9. Bei einer Infektion mit Sars-CoV-2 **nimmt** die Blutgerinnungsneigung erheblich **zu**. Dadurch bilden sich häufig Blutgerinnsel /Thromben), die Gefäße verstopfen können (...).

10. Das Protein ist an Entzündungsprozessen beteiligt und bei 58 Prozent der Covid-19-Patienten **erhöht**.
11. In der Folge haben psychische Beschwerden in der Pandemie stark **zugenommen**.

Nun ist die Annahme, dass der Besitz größerer Mengen in der Regel positiv bewertet wird⁹, nicht immer bei der Beschreibung von Covid-19 so eindeutig. Das KRANKHEITSERLEBEN versteht man in diesem Sinne nicht nur ALS EINE BEWEGUNG NACH OBEN (vgl. Beispiele Nr. 7-11), sondern auch ALS EINE BEWEGUNG NACH UNTEN. In diesem Sinne kann man die GESUNDHEITSVERSCHLECHTERUNG ALS AUFWÄRTSBEWEGUNG und ALS ABWÄRTSBEWEGUNG betrachten [vgl. Beispiele Nr. 12 und 13]:

12. Sie atmen schnell und schwer, der Blutdruck **sackt ab**, das Herz rast.
13. Bei etwa 14 Prozent aller Betroffenen verläuft die Lungeninfektion schwer: Sie entwickeln eine ausgeprägte Lungenentzündung, wobei der Sauerstoffgehalt im Blut **sinkt** – das verursacht unter anderem Atemnot.

Während das SKALEN-Schema an die Erfahrung der Vertikalität gebunden ist, geht das nächste Konzept auf die Erfahrung der Horizontalität zurück und knüpft somit auch an den Begriff des Raums an. Hierbei geht es um eine Bewegung von einem Ausgangspunkt zu einem Zielpunkt, was mit dem WEG-Schema [vgl. Johnson 1987, 28] zum Ausdruck kommt. Ins Spiel kommen auch solche Faktoren wie „Direktionalität“ oder „zeitliche Dimension“ [Baldauf 1997, 140; Schäffner 1991, 84], die bei der Konzeptualisierung vom Abstrakten genutzt werden. Daraus folgt, dass man jeden Vorgang oder Wandel als einen Weg zum Zielpunkt verstehen kann. Das gleiche gilt auch für die Beschreibung des Krankwerdens [vgl. Beispiele Nr. 14-15]. So lässt sich DIE ANSTECKUNG VON COVID-19 als EIN WEG verstehen, den die Krankheitserreger mit dem Ziel zurücklegen, den Körper zu infizieren:

14. **Übertragungsweg**: hauptsächlich über Tröpfcheninfektionen und Aerosole.
15. Die Hauptübertragung von Coronaviren findet nach aktuellem Wissensstand über **schwebende** Kleinsttröpfchen in der Luft (Aerosole) oder eine Tröpfcheninfektion statt. Doch auch andere **Ansteckungswege** sind wahrscheinlich oder zumindest möglich.

Dass unser Organismus einen Übergang von dem Zustand A in einen Zustand B erfährt, wobei A als Gesundsein und B als Kranksein aufzufassen sind, kann man DIE ENTWICKLUNG VON COVID-19 als EINEN WEG bzw. EINE BEWEGUNG AUF DEM WEGE betrachten, was dem von Baldauf [1997, 146] vorgeschlagenenen Konzept ENTWICKLUNG IST EIN WEG entspricht [vgl. Beispiele Nr. 16-24]. Zum Ausdruck kommt hier auch die zeitliche Ebene, die diesen Vorgang zusätzlich betont:

---

⁹ Hierbei sollte man auf das bekannte Beispiel von Lakoff [1980, 15ff.] und Johnson HAPPY IS UP-SAD IS DOWN oder GOOD IS UP- SAD IS DOWN verweisen.

16. Im Verlauf der Erkrankung bilden sich häufig Thrombosen, die in die Lunge oder ins Gehirn **wandern** können.
17. Experten gehen inzwischen davon aus, dass Sars-CoV-2 endemisch werden wird – das heißt, es wird wohl langfristig weltweit in der Bevölkerung **kursieren** (...).
18. Im Verlauf der Infektion kann es zudem **zu** Corona-Symptomen im Magen-Darm-Trakt **kommen**.
19. Außerdem **geht** eine Coronavirus-Infektion häufiger mit Schnupfen **einher** als eine Grippe.
20. (...) die neuen, ansteckenderen Virusvarianten (haben) sich nun **weitgehend** durchgesetzt (...).
21. Anfangs geschieht diese Viren-Vermehrung meist vor allem im Rachen. Darum ist Sars-CoV-2 auch so ansteckend – über Husten, Niesen, Sprechen oder Singen werden leichte Viren aus dem Rachen nach außen **andocken**.
22. Wird das Virus nicht **gestoppt**, **breitet** es sich noch **weiter** in die tiefen Atemwege **aus**.
23. (...) beim Anlegen einer Beatmungsmaske, bei der Intubation sowie dem Anschließen an ein Beatmungsgerät **gelangen** potenziell virenhaltige Aerosole in die Raumluft.
24. Diese Viren sind kleiner als fünf Mikrometer und können vom Atem in die Raumluft **übergehen**. (...) Zum einen können sie **weitere Strecken zurücklegen** als größere Tröpfchen.

Im weiteren Sinne wird auf der sprachlichen Ebene das Konzept DAS FORTSCHREITEN VON COVID-19 ALS VORWÄRTSBEWEGUNG AUF DEM WEG (vgl. Beispiel Nr. 25) und DER RÜCKSCHRITT VON COVID-19 ALS RÜCKWÄRTSBEWEGUNG (vgl. Beispiel Nr. 26) realisiert. Wie Baldauf [1997, 144] schreibt, liegt jeder Form des Fortschritts eine Bewegung nach vorne und jeder Form des Nachlasses eine Bewegung zurück zugrunde:

25. Ein wichtiger Unterschied ist allerdings das Tempo, in dem die Krankheit **fortschreitet**. Auch wenn sich die Luftnot nicht bedrohlich anfühlt, sollten Sie sie sehr ernst nehmen und schnellstmöglich ärztlich abklären lassen. Ihr Zustand kann sich nämlich mit **Fortschreiten** der Entzündungsprozesse rasch verschlechtern.
26. Nach einem vorübergehenden **Rückgang** des Durchschnittalters der Infizierten auf 32 Jahren liegt es inzwischen bei 42 Jahren. Die Hospitalisierungsquote ist auf sechs Prozent **zurückgegangen**.

Um wieder gesund zu werden, muss man einen langen Weg zurücklegen, bekannte und unbekannt Wege gehen und, wenn nötig, auch auf halbem Wege umkehren. In diesem Sinne erscheint das Konzept DIE THERAPIE GEGEN COVID-19 ist EIN WEG besonders treffend zu sein. DIE THERAPIEN SIND in diesem Sinne als VORGEHENSWEISEN zu betrachten (vgl. Beispiele Nr. 27-28), die laut Baldauf [1997, 140] „als unterschiedliche, zur Wahl stehende Wege konzeptualisiert“ werden:

27. In den meisten Fällen wird eine antibiotische Therapie **eingeleitet**. Zusätzlich verabreichen Mediziner bei der Hyperinflammation entzündungshemmende Steroide.
28. Wenn es der Zustand des Covid-19-Kranken zulässt, ist **der erste Schritt** die nicht-invasive Beatmung. Diese erfolgt über eine spezielle Beatmungsmaske oder -haube. (...) Allerdings ist das nicht bei allen Patienten problemlos **durchführbar** und kann zudem **zu Komplikationen führen**.

Aufgrund der Tatsache, dass auf dem Wege unvorhergesehene Hindernisse auftreten können, müssen DIE MEDIZINER den Heilprozess überwachen bzw. in richtige Wege leiten. Infolgedessen WERDEN sie ZU DEN FÜHRERN AUF DEM WEGE (vgl. Beispiele Nr. 29-32). Der Arzt handelt zielorientiert. Seine Tätigkeiten, die durch die Richtung und das Tempo beeinflusst werden [vgl. Baldauf 1997, 143], versteht man also als Handlungsschritte, die den Weg zur Gesundheit ebnen:

29. Experten **gehen** davon **aus**, dass der Erreger ursprünglich aus Fledermauspopulationen stammt.
30. Bei der körperlichen Untersuchung **richtet** der Arzt sein Augenmerk auf Zustand und Funktionsfähigkeit der Atemwege.
31. Ganz zu Beginn kann dieser Coronavirus-Test also negativ sein, obwohl eine Infektion vorliegt. Besteht dennoch der Verdacht auf Covid-19, **führen** Ärzte dann in der Regel nach zwei bis drei Tagen einen weiteren Covid-19-Test **durch**.
32. Leidet der Patient an einem akuten und fulminanten Lungenversagen, (...) Ärzte **versetzen** ihn dafür in ein künstliches Koma (...).

Konstellationsmetaphern

Im Gegensatz zu der bildschematischen Metaphorik zeichnen sich die auf dem Konzept der idealisierten Metaphernmodelle von Lakoff [1987] basierenden Konstellationsmetaphern durch ihr viel höheres Komplexitätsniveau aus. Wie Baldauf [1997, 178 f.] erklärt, geht es bei den Konstellationen, die als Herkunftsbereich dienen, um „komplexe Wissensstrukturen“ oder um rekurrenz- und detaillierte Bilder, die wir als typische Repräsentationen alltäglicher Situationen betrachten. Die hier zugrunde liegende Erfahrung ist nicht nur physischer, sondern vor allem kultureller Art und wird auf der sprachlichen Ebene auf abstrakte Zielbereiche projiziert. Die Rolle von konstellationsartigen Metaphern erkennt man in dem untersuchten Korpus an dem Verfahren der Animation bzw. Personifikation¹⁰. Derartig wird die infektiöse organische Struktur belebt und nimmt die Eigenschaften bzw. die Grundfähigkeiten von

¹⁰ Wie Baldauf [1997, 192] schreibt, ist „keine Erfahrung denkbar, die unmittelbar und elementarer wäre als die Selbsterfahrung des Menschen“. Die bedeutende Rolle dieses Herkunftsbereichs für das Fach Medizin betont auch Rybarkiewicz [2013, 121], indem sie auf die Arbeit von Goschler [2007] verweist, wo metaphorische Projektionen in Hinblick auf die Konzeptualisierung des menschlichen Gehirns untersucht wurden.

Lebewesen oder Personen an. Es kann sich bewegen und hat seine Herkunft. Das Subkonzept DAS CORONAVIRUS IST EIN LEBEWESEN BZW. EINE PERSON wird an den folgenden Belegen [vgl. Beispiele 33-35] erkennbar:

33. Im Dezember 2019 sind erste Fälle von Covid-19 aus China **bekannt geworden**.
34. Woher **kommt** das Coronavirus? Nach aktueller Sachlage ist das Virus von einem Wildtier auf den Menschen **übergesprungen**.
35. Sars-CoV-2 „**springt**“ leicht von Menschen zu Menschen.

Das menschliche Wesen kann rational und intelligent handeln. Aus diesem Grund kann es verschiedene gesellschaftliche Rollen annehmen. Dieser Überzeugung zufolge betrachtet man das CORONAVIRUS UND SEINE SYMPTOME als SCHAUSPIELER, die ein großes Aufsehen erregen. Daher kann DER VERLAUF DER KRANKHEIT ALS EIN SCHAUSPIEL wahrgenommen werden [vgl. Beispiele Nr. 36-42]. In dieser Hinsicht umfasst das Theaterszenario [vgl. Baldauf 1997, 187] die dargestellte Handlung, die ihr Beginn und ihr Ende hat. Das Publikum, hier sind das vor allem interessierte Laien, wird zu einem passiven Beobachter und wartet auf den weiteren Gang der Geschichte. Das aufgeführte Theaterstück ruft eher negative Konnotationen hervor, weil das, was gespielt wird, eine große Spannung erzeugt und als etwas Verborgenes erscheint:

36. **Eine Rolle spielen** auch Medikamente, die gegen die Lungenentzündung bei Covid-19 verabreicht werden.
37. Sie (die Viren) entwickeln typischerweise sieben bis zehn Tage **nach dem ersten Auftreten** der Symptome Atemnot und einen Sauerstoffmangel im Blut.
38. Das **Infektionsgeschehen** ändert sich schnell.
39. Solche Schmierinfektionen **spielen** in der Übertragung des Coronavirus allerdings **eine untergeordnete Rolle**.
40. Schwere und kritische Covid-19-Verläufe können auch bei Menschen **auftreten**, die keiner der oben genannten Risikogruppen angehören.
41. Zudem **rufen** sie (die Antikörper) Fresszellen **auf den Plan**, welche das Virus „verschlingen“.

Das nächste auf dem Prinzip der Personifikation basierende Konzept knüpft an die Vorstellung des Verbrechens an. DAS CORONAVIRUS IST EIN VERDÄCHTIGTER BZW. EIN VERBRECHER (vgl. Beispiele Nr. 43-46), dessen Taten entdeckt und bestraft werden sollten. Nach Krug [2021, 6] stellt man das Virus als „eine kleine Macht“ dar, „die heimtückisch in einem Zero-day-Angriff weltweit die unvorbereitete Menschheit befällt und zur globalen Gefahr wird“. Seine Handlungsweise ähnelt einem Rätsel, das man lösen soll, um den Eindringling zu beseitigen. An dieser Stelle kann man auch von einem Ermittlungsverfahren sprechen, das gegen die Viren und die von ihnen ausgelösten Symptome eingeleitet wird. So suchen die Mediziner wie Ermittlungsbeamten nach Beweisen, um die Krankheitserreger auf frischer Tat zu erwischen:

42. Aerosole **bergen** aber noch zwei weitere Probleme.
43. **Das Tückische** bei einer Infektion mit Sars-CoV-2-Viren ist, dass Infizierte bereits ansteckend sein können, noch bevor die ersten Krankheitszeichen auftreten.
44. Um in den Körper **hineinzuschlüpfen**, nutzt Sars-CoV-2 bestimmte Rezeptoren (Andockstellen auf der Zelloberfläche) – und zwar jene für das Enzym ACE2. Ein wichtiger Punkt bei einem **Verdacht auf** Covid-19 ist das Abhören des Brustkorbes. Mit einem Stethoskop prüft er (der Arzt) die Atemgeräusche. Fällt dabei zum Beispiel ein Rasseln auf, kann das ein **Hinweis auf** eine Lungenentzündung sein.
45. Bei stark ausgeprägten Covid-19-Symptomen wie Atemnot muss der Patient im Krankenhaus genauer untersucht werden, unter anderem mit bildgebenden **Verfahren**. Mit einem PCR-Test lassen sich zuverlässig selbst kleinste Mengen genetischem Material **aufspüren**. Der Test gilt daher als „Goldstandard“ für den **Nachweis** einer Sars-CoV-2-Infektion. (...) Neben den PCR- und den Antigentests, die eine akute Infektion **aufdecken** sollen, gibt es Corona-Antikörpertests.

Dieses Konzept korrespondiert mit der im medizinischen Diskurs gut bekannten Kriegsmetaphorik¹¹ [vgl. Rybarkiewicz 2017, 118]. Die Berichterstattung über CoV-2 ist reich an Metaphern dieser Art, wo der Aufruf zu Verteidigung und Kampf mit dem „ungeheuerlichen und überraschend angreifenden Gegner“ [Krug 2021, 6ff.] präsent ist. Das resultiert aus der oppositiven Vorstellung „von Freund und Feind“ [vgl. Link, Parr 1989, 228] und aus der Tatsache, dass die Kriegsvorstellung überall dort empfunden wird, „wo aktive menschliche Tätigkeit“ [Pasierbsky 1983, 22] bemerkbar ist. In diesem Zusammenhang wird DAS VIRUS wieder personifiziert und zum GEGNER gemacht [vgl. Beispiele Nr. 51 und 53], während DER VERLAUF und die von den Medizinern, die als Kriegsstrategen fungieren, unternommene THERAPIEANSÄTZE GEGEN DAS VIRUS SARS-COV. 19 als KRIEG [vgl. Beispiele Nr. 47-58] konzeptualisiert werden. Die ganze Menschheit wird nämlich in ihrer Auseinandersetzung mit dem Virus „in eine Defensive gedrängt“ und muss sich gegen diese Erscheinungen verteidigen, die ihre Existenz oder Lebensqualität bedrohen [Baldauf 1997, 221]. Das Resultat der auf Kriegsvorstellung basierenden Konzeptbildung ist der militärische Wortschatz:

46. Ihren Ursprung haben die neuartigen Sars-Viren nach aktuellem Kenntnisstand in China. Epizentrum **des Ausbruchs** war die Stadt Wuhan.
47. Gefürchtet ist auch eine überschießende Immunreaktion des Körpers auf das Virus, eine sogenannte Sepsis, die **lebensbedrohlich** ist.
48. Ein ernstes **Warnsignal** für einen beginnenden schweren Verlauf ist Atemnot.

¹¹ Hiermit verweise ich auf die Arbeit von Susan Sonntag [1988], die die Anwesenheit der Kriegsmetapher bei der Beschreibung medizinischer Inhalte am Beispiel von Krebsbehandlung kritisch beurteilt. Ihrer Meinung nach ist der Einsatz dieser Art von Metaphorik mit Dämonisierung der Krankheit und Schuldzuweisung an den Patienten gebunden.

49. Durch eine Corona-Ansteckung über unterschiedlich große Tröpfchen ist die **Ansteckungsgefahr** in einem Umkreis von einem bis zwei Metern um eine infizierte Person besonders hoch!
50. Noch bevor die Coronaviren aber in Körperzellen **eindringen** können, treffen sie auf die **unspezifische Immunabwehr** – das erste **Bollwerk** des Immunsystems **gegen Krankheitserreger**. Zur unspezifischen **Immunabwehr** gehören unter anderem bestimmte **Abwehrzellen**. Sie erkennen, dass es sich bei den Viren um **körperfremde** Strukturen handelt und **bekämpfen** sie.
51. Trotz dieser **Abwehrmaßnahmen** erkrankt ein gewisser Teil der Infizierten mehr oder weniger schwer an Covid-19.
52. **Im Kampf gegen** das Virus reguliert der Körper unter anderem seine Temperatur nach oben – das schafft ein ungünstiges Klima für das Virus.
53. Rund sechs Prozent der Covid-19-Patienten erkranken so schwer, dass sie **in Lebensgefahr geraten**. Bei einem akuten und schweren Lungenversagen **droht** der Erstickungstod.
54. Die **Ausschüttung** von Immunbotenstoffen (Zytokinen) bewirkt, dass die Blut-Hirn-Schranke, die das Gehirn normalerweise **vor** schädlichen Stoffen **schützt**, **durchlässiger** wird.
55. Das klinische Personal trägt bei allen Behandlungen von Covid-19-Patienten besondere **Schutzausrüstung**.
56. Ein ungewöhnliches Phänomen von Covid-19 ist die Luftnot ohne schwere Lungenentzündung. Dieses Phänomen könnte durch **einen Befall** des Atemzentrums im Gehirn **ausgelöst werden**.
57. Wenn der Patient die Coronavirus-Infektion **überwunden** hat, kann es Wochen und Monate dauern, bis er sich vollständig erholt. (...) Bei manchen **Überlebenden** gibt es offenbar auch dauerhafte Schäden.

Zusammenfassung

Die konzeptuellen Metaphern sind unabdingbar, um die Welt und Gesetze, die die Welt regieren zu verstehen. Ihr hoher Konventionalisierungsgrad [vgl. Boyd 1993, 485] verursacht nämlich, dass die metaphorischen Konzepte selbstverständlich und instinktiv wirken und sich zur Verarbeitung, Versprachlichung, Präsentation sowie Vermittlung schwer erfassbarer Themen [vgl. Drewer 2003, 57 ff.] eignen können. Das gilt auch für das Fach Medizin. Sowohl Krankheiten, als auch die mit ihnen verbundenen Therapieansätze sind als komplexe Sachverhalte zu betrachten. Das Erleben von Krankheit bietet ein weites Feld für Projektionen, wo konzeptuelle Metaphern ein wichtiges Vehikel für Deutungsmuster bilden [vgl. Schmitt 2000, 5]. Diese Feststellung betrifft auch die heutige Situation, wo die Welt unter dem Einfluss der Covid-19-Erkrankung steht. Die durch das Virus SARS-CoV-2 ausgelöste Krankheit lässt sich als ein mehrdimensionales Geschehen klassifizieren, das sehr „intensiv wissenschaftlich wie gesellschaftlich kommuniziert und diskutiert“ [Krug 2021, 213] wird. Die hier dargestellten Beispiele erlauben uns festzustellen, dass Metaphern nicht isoliert, sondern

in den so genannten Metaphernfeldern [vgl. Stocker 1999, 157] vorkommen und als theoriefördernde bzw. theoriekonstitutive Mittel oder Maßnahmen [vgl. Debatin 1995, 149] für abstrakte Inhalte wahrgenommen werden sollten. Ihr mystifizierender Charakter beobachtet man nur bei dem SKALEN-Schema, wo ohne medizinisches Minimalwissen falsche Implikationen entstehen können. Täuschend wirkt auch das Theaterkonzept, wo das Erlebnis der Krankheit keinerlei mit einem Schauspiel im unterhaltenden Sinne assoziiert werden kann.

Es lässt sich auch feststellen, dass die Grenzen zwischen den einzelnen Feldern vage sind, was die konkrete Klassifizierung einzelner Metaphern manchmal erschwert. Das beobachtet man vor allem, wenn von einem allgemeinen Konzept die so genannten Subkonzepte abgeleitet werden. Trotzdem funktionieren sie als immanente Charakterisierungsansätze [vgl. Kurz 1997, 25], die in großem Maße das Verständnis der Covid-Problematik erhellen, weil sie an die Alltagswelt der Laien [vgl. Lieber 1992, 189] anknüpfen und vertraute Bilder hervorrufen. Ihr systematisches Auftreten beobachtet man auch bei der Beschreibung anderer medizinischer Probleme, was den universellen Charakter der untersuchten Konzepte bestätigt. Schließlich soll man auf die gesellschaftlich orientierte Spiegel- bzw. Prägefunktion der konzeptuellen Metapher aufmerksam machen, da sie nicht nur das Pandemiegeschehen aufgreift, sondern zugleich die „Haltungen und Einstellungen in menschlichen Denkprozessen“ [Krug 2021, 6] bildet, die sowohl individuell, als auch kollektiv verarbeitet werden und sich im Umgang mit der Krankheit widerspiegeln.

Bibliografie

- Arystoteles. 1988. *Retoryka. Poetyka*. Warszawa: PWN.
- Baldauf Christina. 1997. *Metapher und Kognition. Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Bąk Paweł. 2014. *Denken – Sprechen – Handeln. Zur Erforschung der Metapher des Wirtschaftsdeutschen auf der Text-, Satz- und Wortebene*. In: *Text – Satz – Wort. Studien zur germanistischen Linguistik*. Hrsg. Bąk P., Rolek B., Sieradzka M. Rzeszów: ATUT: 9-28.
- Berg Wolfgang. 1978. *Uneigentliches Sprechen. Zur Pragmatik und Semantik von Metapher, Metonymie, Ironie, Litotes und rhetorischer Frage*. Tübingen: TBL Gunter Narr Verlag.
- Bertau, Marie- Cécile. 1996. *Sprachspiel Metapher. Denkweisen und kommunikative Funktion einer rhetorischen Figur*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Black Max. 1983. *Mehr über die Metapher*. In: *Theorie der Metapher*. Hrsg. Haverkamp A. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft: 379-413.
- Boyd Richard. 1993. *Metaphor and theory change: what is 'metaphor' a metaphor for?* In: *Metaphor and Thought*. Hrsg. Ortony A. Cambridge: Cambridge University Press: 481-533.
- Chilton Paul, Lakoff George. 1995. *Foreign Policy by Metaphor*. In: *Language and Peace*. Hrsg. Schäffner, Ch., Wenden A.L. London: Routledge: 37-59.

- Debatin Berhnhard. 1995. *Rationalität der Metapher*. Berlin – New York: Walter de Gruyter Verlag.
- Dobrzyńska, Teresa. 1984. *Metafora*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: PAN.
- Drewer Paul. 2003. *Die kognitive Metapher als Werkzeug des Denkens. Zur Rolle der Analogie bei der Gewinnung und Vermittlung wissenschaftlicher Erkenntnisse*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Gierzyńska Marta. 2013. *Metaphorische Phraseologismen in nichtwissenschaftlichen Texten mit medizinischer Thematik*. „Acta Neophilologica“ Vol. XV(2): 31-41.
- Gierzyńska Marta. 2014. *Bildschematische Metaphern in nichtwissenschaftlichen Texten mit medizinischer Thematik*. In: *Linguistische Beiträge zur deutschen Sprache. Akten der 7. Tagung der polnischen Doktoranden im Bereich der germanistischen Linguistik*. Hrsg. Ciecharowska J., Ryczywolska E. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego: 25-32.
- Gierzyńska Marta. 2015. *Konzeptuelle Metaphern in medizinischen Texten*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Johnson Mark. 1987. *The Body in the Mind. The bodily basis of meaning, imagination and reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Johnson Mark, Lakoff George. 1980. *Metaphers we live by*. London: Chicago, University of Chicago Press.
- Kurz Gerhard. 1997. *Metapher, Allegorie, Symbol*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag.
- Krug Henriette. 2021. *Mit den Augen Susan Sontags: Metaphern im Umgang mit COVID-19*. „Zeitschrift Für Ethik Und Moralphilosophie“ Nr. 4(1): 213-229.
- Lakoff George. 1987. *Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Liebert Wolfgang-Andreas. 1992. *Metaphernbereiche der deutschen Alltagssprache. Kognitive Linguistik und die Perspektiven einer Kognitiven Lexikographie*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien: Peter Lang Verlag.
- Link Jürgern, Parr Rolf. 1989. *Militarisierung der Sprache. Zum Verhältnis von elementarer Literatur, Medienkursen und subjektiver Aufrüstung*. In: *Wozu noch Germanistik. Wissenschaft-Beruf-kulturelle Praxis*. Hrsg. Förster J., Neuland E., Rupp G. Berlin: J.B. Metzler: S. 224-238.
- Pasierbsky Fritz. 1983. *Krieg und Frieden in der Sprache. Eine sprachwissenschaftliche Textanalyse*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuchverlag.
- Peil Dietmar. 1993. *Zum Problem des Bildfeldsbegriffs*. In: *Studien zur Wortfeldtheorie*. Hrsg. Lutzeier P.R. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Pielenz Michael. 1993. *Argumentation und Metapher*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Reimer Marga, Camp Elisabeth. 2007. *Metapher*. In: *Zur Metapher. Die Metapher in Philosophie, Wissenschaft und Literatur*. Hrsg. Czernin F.J., Eder T. München: Wilhelm Fink Verlag, 23-44.
- Richard Ivor Armstrong. 1983. *Die Metapher*. In: *Theorie der Metapher*. Hrsg. Haverkamp A. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft: 31-52.
- Rybarkiewicz Dorota. 2017. *Metafora w działaniu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Schäffner Christina (1991): *Zur Rolle von Metaphern für die Interpretation der außersprachlichen Wirklichkeit*. „Folia linguistica“ Nr. 25(1-2): 75-110.
- Sontag Susanne. 1981. *Krankheit als Metapher*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

- Schmitt Rudolf. 2000. *Metaphernanalyse und helfende Interaktion*. "Psychomed. Zeitschrift für Psychologie und Medizin" Heft 3. 12. Jahrgang: 165-170.
- Stocker Christina. 1999. *Funktionen und Leistungen von Metaphernfeldern in der populärwissenschaftlichen Wissensvermittlung*. In: *Wissenschaftssprache und Umgangssprache im Kontakt*. Hrsg. Niederhauser J., Adamzik K. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien: Peter Lang Verlag: 153-172.
- Świątek Jerzy. 1998. *W świecie powszechnej metafory. Metafora językowa*. Kraków: PAN.
- Tabakowska Elżbieta. 2008. *Metafora w języku i w "języku nauki"*. In: *Wielojęzyczność nauki*. Seria FNP: „Dyskusje o Nauce” nr 12: 18–29.
- Trier Jost. 1931. *Der deutsche Wortschatz im Sinnesbezirk des Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes*. Heidelberg: C. Winter.
- Wahrig-Schmidt Bettina. 1997. *Metapher, Metaphern für Metaphern und ihr Gebrauch in wissenschaftstheoretischer Absicht. Zur Vermittlung der AIDS- Forschung in Presse und Rundfunk*. In: *Metapher, Medien, Wissenschaft*. Hrsg. Biere B.-U., Liebert W.-A. Opladen: Westdeutscher Verlag: 23- 48.
- Weinrich Harald. 1976. *Sprache in Texten*. Stuttgart: Klett Verlag.

Korpusquelle

- Fuchs Christiane, Vogel Lisa. 2021. *Covid-19: Infektion mit dem Coronavirus*. Gesundheitsportal *NetDoktor*
<https://www.netdoktor.de/krankheiten/coronavirus-infektion-covid-19/> [Zugang 25 IX 2021].

DOI: 10.31648/an.7818

INNOWACYJNOŚĆ W GWARACH UKRAIŃSKICH

INNOVATIONS IN EAST SLAVIC UKRAINIAN DIALECTS

Tatiana Kołodyńska

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1801-0509>

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II / The John Paul II Catholic University in Lublin

e-mail: kolodyns@kul.pl

Keywords: Ukrainian dialect, innovations, East Slavic

Abstract: The analysis concerns the dialect of the Donetsk area and Southwestern dialects found in Poland and Ukraine. Innovations involve mainly the phonetic system, the morphological system, and the syntactic and lexical systems. These innovations demonstrate new processes that are occurring in dialects. They shape the contemporary development of dialects.

Innowacja dialektalna (łac. *innovatio* ‘odnowienie’) to nowy element językowy wprowadzony do danego systemu gwarowego. Innowacje dialektalne dotyczą wszystkich poziomów języka. Są to zmiany zarówno fonetyczne, jak i gramatyczne czy leksykalne. Można zatem wyróżnić:

- a) fonetyczne innowacje dialektalne,
- b) fleksyjne innowacje dialektalne,
- c) słowotwórcze innowacje dialektalne,
- d) składniowe innowacje dialektalne.

Innowacje występują o wiele częściej w gwarach, posługujących się głównie językiem mówionym i nieposiadających skodyfikowanej formy [Karaś].

Przedmiotem badań w niniejszym artykule są wybrane zjawiska innowacyjne występujące w gwarach ukraińskich na terenie Polski: lemkowski, nadszańskich, podlaskich, naddniestrzańskich oraz w zakarpackich i wschodnio-stepowych na Ukrainie.

Materiał badawczy częściowo został wyekscerpowany przez autorkę od ukraińskojęzycznej ludności autochtonicznej, znającej i posługującej się gwara w stopniu dobrym i bardzo dobrym, do których zaliczyć należy przedstawicieli najstarszego oraz średniego pokolenia respondentów. Zamieszkują oni teren występowania ukraińskich gwar podlaskich, nadszańskich, bojkowskich oraz lemkowych w Polsce, tworząc swoiste enklawy językowe z odrębną kulturą i tradycjami. W artykule uwzględnione zostały także wyniki badań dialektologicznych z różnych regionów Ukrainy: południowo-wschodniej Ukrainy oraz Zakarpacia.

Według danych, opracowanych przez Towarzystwo Geograficzne, terytorium dialektów ukraińskich (w klasyfikacji K. Mychalczuka) obejmowało dwie trzecie ziem etnicznie ukraińskich, natomiast dialekty ukraińskie dzieliły się na trzy poddialekty: północno-ukraiński lub ukraińsko-poleski, środkowo-ukraiński lub ukraiński i południowo-ukraiński lub stepowy [Михальчук 1877, 473; Фроляк 2013, 19]. Jak podkreśla uczony: „Choć nazwane tereny zostały zasiedlone w różnym czasie przez uchodźców z różnych województw Rusi południowej (Ukrainy), których przyciągały najpierw Zaporozże, a potem wolne przestrzenie niezależnych ziem, jednak, w specyfice tych wszystkich miejscowości wyraźnie odbiły się te same wspólne cechy prawdopodobnie najstarszego pochodzenia, które charakteryzują południową gałąź ukraińskiego dialektu”. W związku z tym K. Mychalczuk określa nowo zasiedlony masyw jako „niejednorodny według pochodzenia i różny według czasu osiedlania, podkreślając zarazem jego jedność etniczną i językową” [Фроляк 2013, 22]. Zauważając specyfikę nowo stworzonych gwar, które wykształciły swoje innowacyjne cechy, badacz zaznacza także, że proces formowania nowego masywu dialektalnego jeszcze trwa:

Chociaż mieszanka gwar ukraińskich: podolskich, wołyńskich i siwierskich z wpływem czasu ulegając przekształceniom, wykształciła najnowsze cechy, które charakteryzują całe wschodnie odgałęzienie gwar lewego brzegu Dniepru, znane pod specjalną nazwą *małoruskie*, z tym wszystkim spotyka się do dziś stan z pierwszego etapu mechanicznego mieszania tej nowej gwary i zdarzają się osobliwości, które niosą jawną odbitkę Podolszczyzny, Siwierszczyzny lub Ukrainśzczyzny, albo też Wołynia [Михальчук 1877, 458; Фроляк 2013, 22].

Aktywność i ciągłość tego dialektologicznego procesu, wskutek przesiedleń i w okresie przed zasiedleniem na terenie stepu ukraińskiego, K. Mychalczuk porównuje ze stanem heterogenicznych gwar obszaru pogranicza ukraińsko-polskiego – na Podlasiu i Chełmszczyźnie. Wyodrębniając typologiczne różnice tych formacji dialektalnych, uczony stwierdza:

Podobne jest zmieszanie różnych cech dialektalnych w jednej miejscowości, nawet w jednych ustach, ale już innego rodzaju i pochodzenia: z miejscowymi rdzennymi elementami w podstawie, lecz z domieszką Polesia, lub Wołynia lub Rusi Galickiej, i nawet – choć w nieznaczej mierze – z elementami białoruskimi i polskimi, spotykamy na innym przeciwległym skrawku południowo-ruskiego miejsca – na tak

zwanym Podlasiu i Chełmszczyźnie, czyli w południowo-ruskich powiatach guberni grodzieńskiej, siedleckiej, lubelskiej (...) [Михальчук 1877, 458; Фроляк 2013, 22].

Badacz podkreśla także nowożytny charakter gwar stepowych oraz określa zjawiska innowacyjne na tle zachowania przez nowo utworzone gwary dawnych cech ogólnoukraińskich. W badaniach współczesnych wnioski K. Mychalczuka odgrywają doniosłą rolę w określeniu dynamiki i wciąż trwającego procesu formowania heterogennych nowo utworzonych gwar oraz ich cech dyferencyjnych, na co wskazuje zaklasyfikowanie współczesnych stepowych gwar do różnych podgwar i narzeczy [Фроляк 2013, 23].

Ze swoistą innowacją dialektalną stykamy się w nowo utworzonych gwarach wschodniostepowych na Doniecczyźnie, które uformowały się w XVI-XVII wieku stanowiących najnowszą formację dialektalną, której podstawą były przesiedlenia i migracje ludności ukraińskojęzycznej z różnych regionów Ukrainy. Na obszarze tym wystąpiło kilka fal przesiedleńczych, określanych m.in. jako fala „urzędowa” w XVIII stuleciu, oraz ostatnia z początku XX wieku, która pojawiła się w związku z industrializacją kraju.

Specyfika omawianych gwar heterogenicznych – mieszanych i różnorodnych wskazuje na nowy proces ich formowania się, a także obecny etap rozwoju tych gwar, który jest zjawiskiem dynamicznym, natomiast ustanowienie cech starych archaicznych jest niemożliwe i opiera się jedynie na danych dialektologicznych stanu obecnego. W warunkach masowych przesiedleń ludności ukraińskojęzycznej gwary Doniecczyzny należą przede wszystkim do niejednorodnych, w których rozwój uwarunkowany jest kontaktem między poszczególnymi przedstawicielami różnych grup dialektalnych, oraz wpływem języka rosyjskiego i ludności rosyjskojęzycznej zamieszkującej te tereny i wchodzącej w bezpośredni kontakt językowy z nosicielami gwar ukraińskich. Współistnienie wymienionych gwar, wzajemne przenikanie wpływów językowych w obrębie fonetyki, morfologii oraz leksyki warunkuje powstanie innowacji dialektalnych, m.in. występowanie leksykalizowanych zjawisk językowych, zmian w słowotwórstwie, przenikanie do języka gwarowego elementów zapożyczonych z innych gwar bądź z języka rosyjskiego.

Większość współczesnych gwar wschodniostepowych Doniecczyzny, według L. Frolak, stanowi heterogeniczny system, który łączy w sobie cechy dwóch lub więcej gwar ukraińskich, określanych jako podstawy. Do cech charakterystycznych tych gwar należy w zakresie słownictwa równoległe używanie dubletów językowych bez ich semantycznej dyferencyjności [Фроляк 2013].

Wszechstronna analiza gwar doliny rzeki Kińska, zawierająca opis fonetyczny, fleksyjny, słowotwórczy i składniowy, pozwoliły W. Czabanence wysnuć wnioski o nowo stworzonym charakterze tych gwar oraz sklasyfikowanie ich jako przejściowych od starożytnych środkowo-naddnieprzańskich i nowo utworzonych gwar stepowych [Фроляк 2013, 31]. Według ukraińskiego dialektologa F. Żyłki genetyczna niejednorodność tych gwar, w pewnym stopniu

innowacyjność, polega na fakcie, iż są grupy gwarowe, których system fonetyczny spokrewniony jest ze środkowo-naddnieprzańskimi, inne gwary stepowe zaś posiadają struktury fonetyczne dialektu południowo-zachodnioukraińskiego, natomiast w jeszcze innych gwarach stepowych fonetyczne struktury zawierają elementy gwar północnych lub podstawy dialektów języka rosyjskiego [Жилко 1966, 266; Фроляк 2013, 34]. Warto dodać, że ważną rolę w procesie kształtowania gwar odgrywają czynniki wewnątrzsystemowe oraz ekstralingwalne mechanizmy rozwojowe.

O archaiczności i zarazem o innowacyjności można mówić w przypadku zjawiska na styku fonetyki i morfologii, które występuje w archaicznych gwarach zakarpaccich, nadszańskich, naddnieprzańskich, łemkowskich, m.in. w formach 2 os. trybu rozkazującego l. poj., oraz w niektórych przysłówkach, gdzie końcowa samogłoska uległa redukcji, np. *bars* || *barc* (łemk.) (< bjerzo) ‘ukr. дуже, pol. bardzo; *byr!* (zakarp.) || *bi’ry* (nads.) ‘ukr. беры, pol. bierz to’; *čom* (łemk.) ‘ukr. чому, pol. czemu’; *dos* (zakarp.) (< досить) || *dôs!* (nads.) ‘ukr. досить, pol. dość; *xot!* (zakarp.) || *xôt!* (nads.) ‘ukr. ходи, pol. chodź!’; *do xyš* (łemk.) skrócone od formy *do xyšybi*, *xôč* (< хочеш); *klat!* (zakarp.) ‘ukr. клади, pol. kładź to’; *pony!* (zakarp.) ‘ukr. понеси, pol. nieś’; *rop!* (zakarp.) [Чучка 1957, 73] || *rop, zróp to!* (nads.) ‘ukr. робы, pol. rób!’; *wôs to!* ‘ukr. візьми це, pol. weź to’; *zróp to!* ‘ukr. зроби, pol. zrób to’. Przykłady te w pewnym stopniu mogą świadczyć o innowacyjności zjawiska, które wynika z wewnętrznego rozwoju gwary lub gwar ukraińskich, a zarazem, biorąc pod uwagę ich bliskie sąsiedztwo z otaczającymi gwarami polskimi, można stwierdzić, iż jest ono rezultatem interferencji obu systemów językowych: gwarowego ukraińskiego oraz polskiego. Przenikanie cech zachodniosłowiańskich (polskich) do systemu gwarowego ukraińskiego (bojkowskiego, łemkowskiego, nadszańskiego) skutkuje powstaniem licznych kalk językowych oraz formacji hybrydalnych, co należy uznać za innowację dialektalną. Wymienione formy są przykładem innowacji dialektalnych wywołanych wewnętrznym rozwojem gwary oraz wpływem otaczających gwar polskich i języka polskiego.

Wpływ języka polskiego w gwarach zakarpaccich wydaje się jednak znikomym, trudno bowiem stwierdzić jego bezpośrednie oddziaływanie.

W badaniach systemów gwarowych istotny jest opis cech gwarowych archaicznych oraz nowych elementów, powstałych wskutek kontaktu językowego. Współczesne tendencje rozwojowe gwar ukraińskich występujących na obszarze Polski dotyczą zmian fonetycznych w mowie ludzi młodszych posługujących się gwarą, którzy m.in. zamieniają archaiczną wymowę tylnojęzykowego lub środkowo-tylnojęzykowego [ɟ] dźwiękiem języka kontaktującego [y], w tym przypadku języka polskiego. W tym procesie archaizmy fonetyczne zanikają, natomiast pojawiają się innowacje fonetyczne, mniej skomplikowane i łatwiejsze w artykulacji. Pod wpływem interferencji językowej następuje także przenikanie zapożyczeń z języka polskiego oraz otaczających gwar polskich do ukraińskiego gwarowego systemu leksykalnego i składniowego.

W takim przypadku obok siebie funkcjonują w gwarze rodzime ekwiwalenty gwarowe, a także zapożyczone z języka polskiego odpowiedniki, czyli dublety leksykalne i składniowe. Postać archaiczna gwary zmienia się wraz z upływem czasu i postępem cywilizacyjnym, społecznym, kulturowym.

Swoistą innowacją jest również przejmowanie zapożyczeń językowych w postaci adaptowanej do gwary bądź w postaci nieadaptowanej. Obecnie w gwarach ukraińskich występujących na terenie Polski można odnotować bardzo dużą liczbę zapożyczeń językowych, przejmowanych z języka polskiego przez średnie i młodsze pokolenie nosicieli gwary. Licznie występują także kalki językowe, swoiste hybrydy językowe, tzn. połączenia podstaw polskich z ukraińskimi gwarowymi, bądź dodawanie końcówek polskich do podstaw gwarowych ukraińskich, czy też „tłumaczenie” polskich wyrazów za pomocą ekwiwalentów gwarowych. Te nowe procesy warunkują współczesny rozwój gwary i stanowią innowację dialektalną, u której podstaw leży asymilacja językowa. Wśród zapożyczeń językowych, przejmowanych z języka polskiego, adaptowanych pod względem fonetycznym w formie niezmienionej występują m.in. nazwy przedmiotów codziennego użytku, instytucji, zjawisk, np. *bańiék* (nads.) ‘ukr. кастрюля, pol. baniak’; *bijłgunka* (nads.) ‘pol. biegunka’; *bocan* (łemk.-bojk.) ‘pol. bocian’ [Lewicka 2002, 117]; *gmına* ‘pol. gmina’; *cmyntar*, *cmontar* (łemk.-bojk.) [Domaradz 2002, 72] || *cmıntar*, *cwin'tar* (nads.) ‘pol. cmentarz’; *gorset* (łemk.) || *gôrșyt* (nads.) ‘pol. gorset’ [Bronikowska 2002, 31]; *gu'ž'ěl'ńa* ‘pol. gorzelnia’; *ha'daty* (łemk.-bojk.) [Rudolf-Ziółkowska 2002, 239] || *ha'dati* (nads.) ‘pol. mówić, gadać’; *kle'banija* (łemk.-bojk.) [Rudolf-Ziółkowska 2002, 249] || *pli'banija* (nads.) ‘pol. plebania’; *ku'bita* (łemk.) ‘pol. kobieta’; *ku'rali* (nads.) ‘pol. korale’; *l'udufka* || *l'udiu'ka* (nads.) ‘ukr. холодильник, pol. lodówka’; *kun'ěfka* ‘pol. konewka’; *pa'ž'zer* (łemk.) ‘pol. październik’ [Bronikowska 2002, 45]; *piłkarnik* (nads.) || *pełkarnyk* (łemk.) ‘pol. piekarnik’; *pluca* (łemk.) [Bronikowska 2002, 47] || *pl'luca* (nads.) ‘ukr. легені, pol. płuca’; *prał'ka* ‘ukr. пральна машина, pol. pralka’; *sušarka* ‘pol. suszarka’; *tapčan* ‘pol. tapczan’; *zł'ěu* ‘ukr. кран, pol. zlew’; *sa'mól'ot* || *sa'mól'ut* (nads.) ‘ukr. літак, pol. samolot’; *spuł'z'ěl'ńa* ‘pol. spółdzielnia’; *žybu* (łemk.-bojk.) [Domaradz 2002, 103] || *žyby* (nads.) ‘pol. żeby’ itd.

Wśród hybryd językowych powszechne jest w badanych gwarach łączenie podstaw słotwórczych polskich z ukraińskimi sufiksami gwarowymi, dodawanie ukraińskich końcówek gwarowych lub redukcja polskich sufiksów, np. *barz* (łemk.) [Domaradz 2002, 69] || *barzu* (nads.) ‘pol. bardzo’; *ka'wałok* (łemk.) [Bronikowska 2002, 33] || *ka'watuk* (nads.) ‘ukr. шматок, pol. kawałek’; *kep'skyj* (łemk.-bojk.) || *k'ěpskiij* (nads.) ‘pol. kiepski’; *kiellušok* (łemk.-bojk.) [Domaradz 2002, 78] || *kilišuk* (nads.) ‘ukr. чарка, pol. kieliszek’; *kin'ciw-ka* (łemk.) [Bronikowska 2002, 33] || *kin'ciu'ka* (nads.) ‘ukr. закінчення, pol. końcówka’; *klocok* (łemk.-bojk.) [Domaradz 2002, 78] || *kl'ócuk* (nads.) ‘pol. klocek, polano’; *kryž* (nads.) || *kryży* (łemk.-bojk.) [Domaradz 2002, 80] ‘ukr. хрест, pol. krzyż’; *para'bačyti* (nads.) ‘ukr. простити, pol. przebaczyć’;

para/stanuk (nads.) ‘ukr. зупинка, pol. przystanek’; *paraži/bitišê* (nads.) ‘ukr. застудитися, pol. przeziębic się’; *pry/šutuk* (nads.) ‘ukr. присілок, pol. przysiółek’; *pry/šwitliñê* || *pry/šwitliñi* (nads.) ‘pol. prześwietlenie’; *ugir* (nads.) ‘pol. ugór’; *wu/guli* ‘ukr. загально, pol. w ogóle’; *sa/môxit* ‘ukr. машина, pol. samochód’; *hwęšyĭ* (łemk.) [Bronikowska 2002, 59] || *hwjênkšyĭ* (nads.) ‘ukr. більший, pol. większy’; *hwšyto* (łemk.) [Domaradz 2002, 99] ‘ukr. все, pol. wszystko’; *zdenća* (łemk.) ‘pol. wzdęcie’ [Bronikowska 2002, 62].

W ukraińskich gwarach podlaskich występujących na terenie Polski innowacje gwarowe dostrzec można także na poziomie leksykalnym – w postaci adaptowanych z języka polskiego zapożyczeń, np. *braće, xto-łbońć, xto-łkolwiek, kšonż, pałm’ontka, von/troba, v žyću, ніс, łzakrent, łzomkw – nebo/rakuw* [Лесів 1997, 342, 401].

W ukraińskiej gwarze Hłomczy, na pograniczu nadsańsko-łemkowskim, w mowie respondentów można usłyszeć zarówno rodzime (gwarowe) słownictwo, jak i liczne dublety leksykalne, powstałe na skutek interferencji języka polskiego oraz ukraińskiego języka literackiego. Wśród przykładów pojawiły się dublety w zakresie akcentuacji, np. *łznaĭu žy rułbiĭ višila* (gwar.) oraz *łbudut łspriatuwały sułbi bu łbude višila*. Można dodać, że formę z akcentem padającym na końcówkę w słowie *višila* notuje także *Атлас української мови*. Akcent paroksytoniczny z kolei w wyrazie *višila* pojawił się najprawdopodobniej pod wpływem języka polskiego bądź ukraińskiego języka literackiego.

Na pograniczu badanych gwar usłyszeć można także formę z akcentem paroksytonicznym w słowie *łstarym*, który charakteryzuje gwary nadsańskie i łemkowskie, choć paralelnie funkcjonuje tu identyczna forma z akcentem padającym na końcówkę, podobnie jak w ukraińskim języku literackim – *starym*: *tu załstarym, a tam za nułwym* (gwar.) oraz *za starym śano młmaju łpołe*.

Obok form czasownikowych w czasie przeszłym z dawnym [ɨ] (< *łbuty*), powszechnie występujących w gwarach karpackich, w mowie respondentów pojawiają się dublety identycznie brzmiące jak w ukraińskim języku literackim – *łbuty*: *šimxalti ułbyło* (gwar.) oraz *pry dułrohax łstudni łbuty*.

W ukraińskiej gwarze Hłomczy występują także formy z gwarowym przyimkiem *h-* oraz konstrukcje z przyimkiem *v-*, który występuje zarówno w języku polskim, jak i ukraińskim, np. *h łmamy łrodyćiu, h łvasie* (gwar.) oraz *v łmišłtečku, v łmeštax*.

Podobnie w gwarach zachodnio-ukraińskich z terenu Polski obecne są formy z gwarowym protetycznym *h-* (także w funkcji przyimka) oraz z *v-*, charakterystycznym dla języka polskiego i ukraińskiego języka literackiego, np. *łbapka łm’erła, łbudu łhmyłrau* (nadsańskie, łemkowskie) oraz *łdido pułmer, dvox syłnių pułmerło* (gwara Hłomczy); *h łnas, h łvas, h łm’eni* oraz *v łnas, v łvas, v łm’eni* (gwary nadsańskie).

Pod wpływem ukraińskiego języka literackiego w gwarze Hłomczy funkcjonują też dublety leksykalne w znaczeniu *widzieć*, np. *łbudu łvydlių f sułbotu*

(Hłomcza), *'bačyū, 'peršyĭ ras ta'koje'bačyū* (Hłomcza) [BorD 11-15], *'budu 'vid'iu f su'botu* (nadszańskie).

Wspólnym elementem leksykalnym w gwarach lemkowych i nadszańskich występujących na terenie Polski jest wyraz *barz* || *barz* || *barc* || *barzu*, którego istnienie tłumaczyć należy interferencją języka polskiego oraz procesem adaptacyjnym, np. *barc t'a 'lubju, barz 'krašni* (lemkowskie), *barzu 'mału, barz 'pjekni* (nadszańskie).

Reasumując, występujące w analizowanych gwarach innowacje na poziomie fonetycznym, morfologicznym, składniowym i leksykalnym są przede wszystkim wynikiem interferencji językowej, tj. bezpośredniego oddziaływania języka polskiego na gwary ukraińskie.

Niektóre z innowacji dialektalnych są natomiast wynikiem wewnątrzgwarowych procesów rozwojowych, które charakteryzują tylko gwary zakarpackie. Współczesny rozwój gwar ukraińskich warunkują wszelkie zmiany zachodzące pod wpływem kontaktu językowego oraz współlistnienia na badanym terenie gwar polskich. Archaiczne zjawiska, obecne niegdyś systemowo w gwarach ukraińskich, są zaś wypierane przez procesy nowe oraz współczesne mechanizmy ich kształtowania.

Bibliografia

- Atlas ukraińskoi movi*. T. II: *Volin', Naddniŭstrânsina, Zakarpattâ i sumižni zemli*. 1988. Kiiŭ: Naukova Dumka [*Атлас української мови*. Т. II: *Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі*. 1988. Київ: Наукова Думка].
- Borciuch Maria. 2016. *Dublety w gwarze Hłomczy na pograniczu nadszańsko-lemkowskim*. W: Teza Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych – OL PAN. Lublin.
- Bronikowska Renata. *Dawne słownictwo zachodniolemkowskiej gwary Szczawnika*. 2002. W: *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Lemkowszczyzna i gwary nadszańskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Čučka Pavlo P. 1957. *Fonetični zmini v pівденнокарпатських говірках околиці Ужгорода*. W: *Naukovi Zapiski*. T. XXVI, вип. II. Užgorod [Чучка Павло П. 1957. *Фонетичні зміни в південнокарпатських говірках околиці Ужгорода*. W: *Наукові Записки*. Т. XXVI, вип. II. Ужгород].
- Domaradz Katarzyna. 2002. *Słownictwo wsi Żernica na pograniczu lemkowo-bojkowskim*. W: *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Lemkowszczyzna i gwary nadszańskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Frolák Lúbov. 1997. *Ukraińsk'i shidnostepovi govirki Doneččini*. Drogobič: Posvit [Фроляк Любов. 1997. *Українські східноstepові говірки Доне́ччини*. Дрогоби́ч: Посвіт].
- Karaś Halina. *Leksykon terminów i pojęć dialektologicznych*. Kompendium internetowe pod red. Haliny Karaś. W: *dialektologia.uw.edu.pl* [Dostęp 1 III 2022].
- Lesiv Mihajlo. *Ukraińsk'i govirki u Pol'si*. Varšava: Bidavnicтво „Ukraińsk'ij Arhiv” [Лесів Михайло. *Українські говірки у Польщі*. Варшава: Видавництво „Український Архів”].

- Lewicka Urszula. 2002. *Słownictwo wsi Terka na pograniczu lemkowski-bojkowskim. W: Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Lemkowszczyzna i gwary nadszańskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Mihal'čuk Kostantin. 1877. *Narěčĭâ, podnarěčĭâ i govori Ūžnoj Rossii v" svâzi s" narěčĭâmi Galičĭn*. V: *Trudi Ėtnografičesko-Statističeskoj ěnciklopedii v" Zapadno-Russkĭj kraj, snarâžennoj Imperatorskim" Russkim"geografičeskim" Obšestvom", Ūgo-Zapadnyj Otdĕl"*. Materialy i izslĕdovanĭâ, sobrannyâ d. čl. P.P. Čubĭnskĭm". T. 7, vyp. 2. Peterburg" [Михальчук Костянтин. 1877. *Нарѣчĭя, поднарѣчĭя и говори Южноĭ Россіи въ связи съ нарѣчĭями Галичини*. В: *Труди Этнографическо-Статистической Энциклопедіи въ Западно-Русскĭй край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ, Юго-Западный Отдѣлъ*. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П.П. Чубинскимъ. Т. 7, вып. 2. Петербургъ].
- Rudolf-Ziółkowska Elżbieta. 2002. *Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-lemkowskiego. W: Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Lemkowszczyzna i gwary nadszańskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Žilko Fedot T. 1966. *Narisi z dialektologĭi ukraińs'koĭ movi*. Kĭĭv [Жилко Федот Т. 1966. *Нариси з діалектологĭї української мови*. Кĭїв].

DOI: 10.31648/an.7801

MODEL REKONSTRUKCJI AKTUALNEGO
ZNACZENIA INTERJĘZYKOWYCH LAKUN
NA PODSTAWIE PARADYGMATU
DYSKURSOLOGICZNEGO

MODEL FOR THE RECONSTRUCTION OF THE ACTUAL
MEANING OF INTERLINGUAL LACUNAS BASED
ON A DISCOURSE PARADIGM

Karolina Miłosz-Szewczyk

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4331-8089>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie / Maria Curie Skłodowska University in Lublin

e-mail: karolina.milosz-szewczyk@mail.umcs.pl

Keywords: interlingual lacuna, actual meaning, discourse

Abstract: This paper presents a model for the reconstruction of the actual meaning of interlingual lacunas. Lacunas as lexical units, present in one culture and absent in another, that hinder the reception of texts and cause difficulties in translation. The clarification of their meaning is possible by analysing the discursive contexts and the discourse fragments in which they occur. Based on the discourse paradigm, a model for the reconstruction of the actual meaning has been developed that consists of individual stages of analysis. According to the assumptions of the proposed model, the case study reconstructs the actual meaning of the lacuna *Drachenfutter* in German.

1. Wprowadzenie

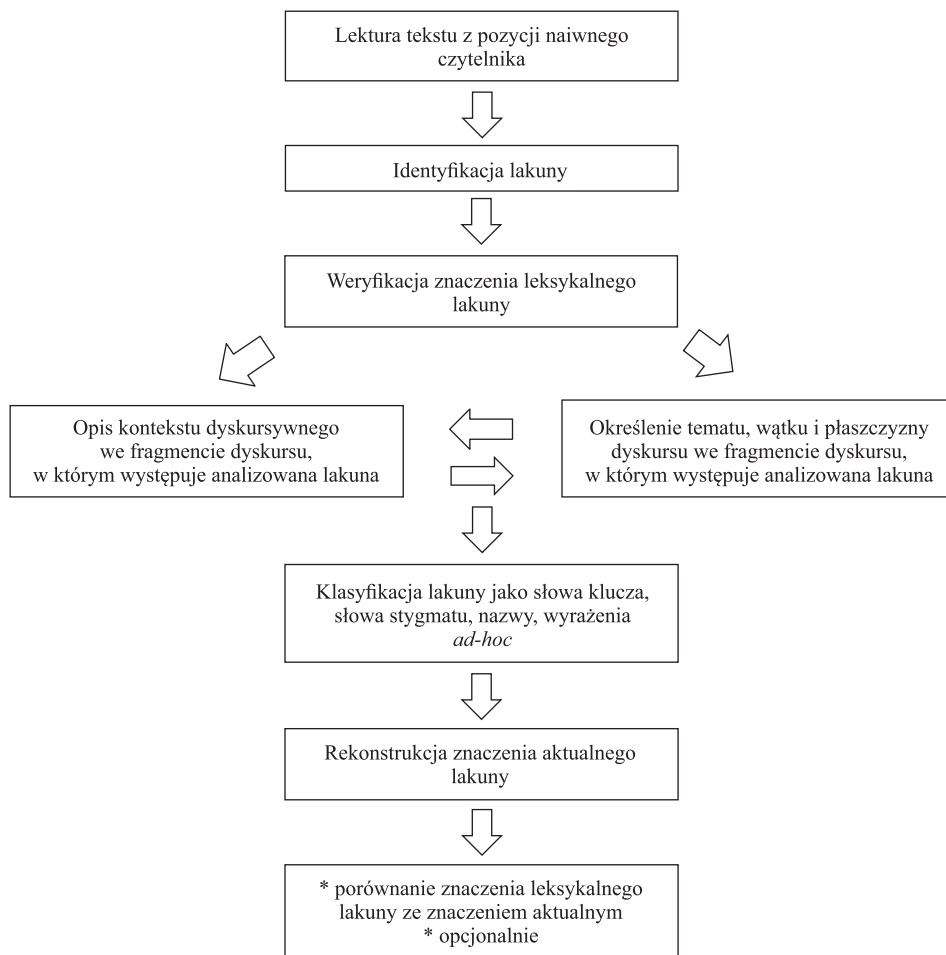
Lakuny interjęzykowe sygnalizują obecność w tekście elementów specyficznych, typowych dla danej kultury, w której ów tekst powstał, które dla innej kultury pozostają nieznanne, obce [Sorokin 1989, 96]. Lakuna jest określeniem

różnic znaczeniowych, które stają się widoczne dopiero w momencie kontaktu interkulturowego, do którego dochodzi przy pomocy tekstów lub w komunikacji werbalnej [Panasiuk, Schröder 2006, 14]. Lakuny utrudniają recepcję obcojęzycznego tekstu, mogą prowadzić zarówno do zakłóceń w komunikacji, jak i do nieporozumień międzykulturowych [Freihoff 2001, 219–220]. Jako jednostki leksykalne lakuny interjęzykowe nie mają jednowyrazowego odpowiednika w kulturze docelowej, przez co przysparzają problemów translatorycznych. Ertelt-Vieth [2006, 66] określa lakuny jako lakuny znaczeniowe [*Bedeutungslakunen*, 2004, 84] i traktuje ich analizę jako odkrywanie, przedstawienie, wyjaśnienie¹. Odkrywanie polega na ukazaniu różnic kulturowych, które rozumiane są jako lakuny interjęzykowe. Przedstawienie lakun polega w niniejszym opracowaniu na zaprezentowaniu ich znaczenia leksykalnego zgodnie z koncepcją słownika Schaedera [1981]. Wreszcie Ertelt-Vieth [2006, 54] postuluje wyjaśnienie lakun, a więc podanie ich znaczenia aktualnego. Znaczenie aktualne, zwane też kontekstowym, tekstowym lub pragmatycznym, jest znaczeniem leksemu w użyciu, w konkretnej sytuacji komunikacyjnej, „(...) jest więc przypisane konkretnej realizacji tekstowej określonego leksemu” [Markowski 2012, 43]. Kontekst determinuje znaczenie aktualne. W niniejszej pracy jest ono rekonstruowane na podstawie analizy fragmentów dyskursu, w których występuje analizowana lakuna. Ponieważ lakunami są elementy (realia, procesy, stany rzeczy) szeroko rozumianego tekstu², które nie odpowiadają doświadczeniom przedstawicieli innej kultury [Ertelt-Vieth 2006, 50], zostały one przeanalizowane w dyskursie. Samo pojęcie dyskursu jest wieloznaczne i rozmyte, definiowane w zależności od sformułowanego celu badawczego. W niniejszym opracowaniu dyskurs rozumiany jest za Bilut-Homplewicz [2013, 28] jako konkretne użycie języka i jego funkcjonowanie w kontekście. Na potrzeby przeprowadzonego badania i sprawdzenia efektywności zaprezentowanego modelu dyskurs potraktowany został jako „używanie tekstów w kontekstach” [Angermuller 2018, 30]. Ponadto jest on językowym konstruktem, zbiorem fragmentów dyskursu powiązanych tematycznie. Spieß [2010, 207] podkreśla, że „nie istnieją żadne przeddyskursywne i stałe znaczenia. Znaczenia kształtują się w dyskursie i są doprecyzowane poprzez kontekst”. Dyskursy determinują zatem powstawanie znaczeń. Angermuller [2018, 29] określa dyskurs jako „społeczną aktywność produkcji znaczenia”, znaczenia zaś podlegają profilowaniu [por. Czachur 2013] w dyskursie. Proces profilowania jest dynamiczny, ponieważ członkowie danej społeczności profilują znaczenia obiektów na podstawie swoich wyobrażeń, poglądów, co jest również powiązane z procesem wartościowania, konstruują systemy orzekania o świecie i o hierarchii wartości [Czachur 2013, 191].

¹ „Aufdecken, Nachzeichnen, Erklären” [Ertelt-Vieth 2006, 66].

² Tekst jako środek komunikacji międzyludzkiej, posiadający określoną funkcję, za pomocą którego realizowane są konkretne cele komunikacyjne, przyjmujący rozmaite formy (tekst pisany, mówiony, multimodalny, etc.).

Zoperacjonalizowany poniżej Model rekonstrukcji aktualnego znaczenia lakun interjęzykowych [Miłosz-Szewczyk 2022, 124] powstał na podstawie paradygmatu dyskursologicznego i ma na celu rekonstrukcję aktualnego znaczenia niemieckojęzycznej lakuny *Drachenfutter*. Znaczenie aktualne i konteksty użycia lakuny przyczyniają się do odtworzenia fragmentu rzeczywistości, którą identyfikuje lakuna, a co za tym idzie do wypełnienia luki w wiedzy. Ponadto zbadana zostanie funkcja lakuny *Drachenfutter* w dyskursie i jej status. Analizowana lakuna występuje w niemieckim dyskursie, w polskim jest zaś nieobecna. Wywodzi się ona z języka potocznego, codziennego, na co wskazuje kwalifikator stylistyczny *pot.* w słownikach, co sytuuje lakunę na płaszczyźnie praktyk codziennych według Jägera [2004]. Analizie dyskursywnej zostaną poddane teksty internetowe, blogi, komentarze, w których wystąpiła wymieniona lakuna, co z kolei sytuuje ją automatycznie na płaszczyźnie mediów Jägera [2004]. Teksty internetowe (artykuły online, komentarze, blogi)

są fragmentami dyskursu, a więc wyselekcjonowanymi tekstami bądź częściami tekstów podejmującymi konkretny temat [Jäger 2004, 170-171] i tworzą dyskurs medialny. Aby zrekonstruować aktualne znaczenie lakuny interjęzykowej, posłużono się modelem.

2. Model rekonstrukcji aktualnego znaczenia lakun interjęzykowych

Pierwszym krokiem jest lektura tekstu z pozycji naiwnego czytelnika, która umożliwi identyfikację lakuny będącej elementem tekstu, fragmentu dyskursu. Wszystko, czego odbiorca obcego tekstu kultury nie rozumie, co wydaje mu się dziwne, wymaga interpretacji i służy jako sygnał obecności w tym tekście elementów specyficznych dla danej kultury narodowej, z której tekst pochodzi. Te elementy Markovina i Sorokin [2006, 22] nazywają lakunami. Zostały one zidentyfikowane jako lakuny i poddane kolejnemu etapowi analizy.

Aby potwierdzić autentyczność lakuny, która może być myloną z luką w wiedzy odbiorcy tekstu, który nie jest aktywnym uczestnikiem dyskursu, zidentyfikowaną lakunę poddano weryfikacji, tzn. jej znaczenie leksykalne, słownikowe zostało sprawdzone w dwujęzycznych (niemiecko-polskich, polsko-niemieckich) słownikach internetowych PONS, DEPL, DIKI, Langenscheidt oraz w leksykonach internetowych i na innych stronach, które definiowały lakunę (w tym przypadku: wiktory.pl, urbandictionary.com). W razie niezalezienia odpowiednika docelowego znaczenie lakuny zostało ponownie sprawdzone w jednojęzycznych słownikach takich jak: niemieckojęzyczne DUDEN i *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache* (DWDS) oraz polskojęzyczne *Słownik języka polskiego* (SJP), *Wielki słownik języka polskiego* (WSJP). Przyjęto, że leksem, który nie występował w słownikach, bądź jego definicje były niewystarczające, będzie poddany kolejnym etapom analizy. Definicje leksykalne lakuny zostały przytoczone i zaprezentowane z wykorzystaniem koncepcji słownika Schaedera [1981] składającej się z: reprezentacji, eksplikacji i demonstracji. W ramach reprezentacji podano lakunę w formie podstawowej wraz z rejestrem stylistycznym (język potoczny). Eksplikacja zawiera cytaty definicji leksykalnych ze słowników jedno- i dwujęzycznych opatrzone tłumaczeniem. Demonstracja przedstawia przykłady użycia lakuny w autentycznych tekstach internetowych, tj. artykułach, blogach, komentarzach, w których lakuna używana jest w kontekście.

Kolejnym etapem analizy jest opis kontekstu dyskursywnego we fragmencie dyskursu, w którym występuje analizowana lakuna. Warnke i Spitzmüller [2008, 7] reprezentują pogląd, iż znaczenie jest nadawane w dyskursie, co czyni je specyficznym i wynika z kontekstualizacji. Mówcy i słuchacze wykorzystują znaki werbalne i niewerbalne, aby powiązać to, co zostało powiedziane z wiedzą

zdobytą w wyniku wcześniejszych doświadczeń [Gumperz 1982, 230, za: Glück 1993, 346]. Auer [1999, 174] definiuje kontekstualizację jako wzajemną relację środków wyrazu, znaczenia i zasobów wiedzy umożliwiających interpretację, zaś Busse [2007, 102] jako proces umiejscawiania znaków językowych w przestrzeni wiedzy, uznając dyskurs za płaszczyznę kontekstualizacji. Znaczenie lakun jest dookreślane przez kontekst. Konteksty w poddanych analizie fragmentach dyskursu zostaną odtworzone i zaprezentowane, w wyniku czego ostatecznie zostanie zrekonstruowane znaczenie aktualne lakuny interjęzykowej *Drachenfutter*.

Kolejnym krokiem badawczym jest określenie tematu, wątku i płaszczyzny dyskursu we fragmencie dyskursu, w którym występuje analizowana lakuna. Temat konstytuuje dyskurs [Pędzisz 2012, 240], oddaje główną myśl tekstu bądź fragmentu dyskursu, pokazuje tok myślowy w tekście i jest jego streszczeniem [Kaczmarek 2018, 112]. Wątki dyskursywne to zbiór powiązanych tematycznie fragmentów dyskursu, które mogą się na siebie nakładać, krzyżować się z sobą [Jäger 2004, 160]. Na podstawie wątków dyskursywnych można określić płaszczyznę dyskursu [tamże, 163].

Następnym etapem opisanym w modelu jest klasyfikacja lakuny jako słowa klucza, słowa stygmatu, nazwy, wyrażenia *ad-hoc* oraz rekonstrukcja jej funkcji. Autorzy *Modelu wielopoziomowej lingwistycznej analizy dyskursu* (DIMEAN) – Warnke i Spitzmüller [2008, 26] – postulują badanie inwentarza leksykalnego w ramach analizy dyskursu. Na płaszczyźnie intratekstualnej dokonywana jest analiza jednostek leksykalnych (w tym wypadku lakun), które zgodnie z kryteriami analitycznymi mogą zostać sklasyfikowane w toku analizy dyskursywnej fragmentów dyskursu jako słowa kluczowe, słowa stygmaty, nazwy i wyrażenia *ad-hoc* wraz z podaniem ich funkcji. Słowa kluczowe zależą od kontekstu, cechują się szybką zmianą znaczenia oraz dominującym znaczeniem konotacyjnym [Liebert 1994, 4], ponieważ słowa kluczowe są indywidualnie kontekstualizowane przez uczestników procesu komunikacji. Ponadto identyfikują temat, wskazują na przesłanie tekstu, determinują styl życia, ideały konkretnej społeczności dyskursywnej i danej kultury. Słowa stygmaty określają pejoratywnie osoby, przedmioty, zjawiska [Warnke, Spitzmüller 2008, 26], przy czym jedna grupa jest deprecjonowana, by druga mogła być zaprezentowana pozytywnie [Spitzmüller, Warnke 2011, 144]. Wywołują silne negatywne konotacje i za ich pomocą następuje stygmatyzacja osób. Nazwy odpowiadają toponimom, które wyznaczają granice danej przestrzeni dyskursu, umiejscawiając go pojęciowo i przestrzennie. Zaś wyrażenia *ad-hoc* to formy językowe cechujące się chwilowym charakterem, zależnym od kontekstu [Warnke, Spitzmüller 2008, 26], występujące jednorazowo w dyskursie bądź we fragmencie dyskursu. Możliwe są również klasyfikacje krzyżowe [*Kreuzklassifikationen*, Warnke, Spitzmüller 2008], gdy lakuny mają więcej niż jeden status.

Powyższe kroki prowadzą do rekonstrukcji znaczenia aktualnego lakuny. Na podstawie wyników analiz tekstów tworzących wycinki dyskursu zostanie zrekonstruowane i szczegółowo opisane aktualne znaczenie lakuny *Drachenfutter*.

Opcjonalnym etapem modelu jest porównanie znaczenia leksykalnego lakuny ze znaczeniem aktualnym. Zaprezentowany model to schemat. Kolejność poszczególnych kroków analitycznych nie jest ściśle określona. Zależy ona od obszerności zgromadzonego korpusu. W przypadku dużej liczby tekstów poddanych analizie kolejność realizowanych kroków może ulec zmianie. W pierwszej kolejności można wówczas określić temat, wątek i płaszczyzny dyskursu we fragmentach dyskursu. Następnie zaś opisać kontekst dyskursywny. Model ten jest uniwersalny i może być stosowany w odniesieniu do innych języków w różnych konstelacjach par językowych.

3. Analiza kontekstów dyskursywnych

das Drachenfutter³ (pot.) – DUDEN, PONS, Langenscheidt, DEPL: brak korpusu; DIKI: „prezent na przeprosiny dla partnerki lub żony”; Wiktionary⁴: „czekoladki lub kwiaty dla teściowej lub żony po kłótni; *dosł.* żarcie dla smoka”; Joemonster⁵: „w praktyce jest to prezent ofiarowywany przez jednego ze współmałżonków drugiemu po ostrej kłótni”. Na stronie internetowej urbandictionary.com⁶ z kwietnia 2010 roku widnieje angielska definicja lakuny *Drachenfutter* jako definicja na czasie „Top definition”:

Drachenfutter⁷ is a gift or some other form of peace offering used by a husband or boyfriend in order to appease an angry woman or girlfriend. Used primarily in cities where there is a significant population of German origin⁸.

Z powyższej definicji wynika, że *Drachenfutter* jest prezentem lub inną formą pojednania, wręczanym przez męża lub chłopaka, by uspokoić rozgniewaną żonę bądź dziewczynę. Pojęcie to jest stosowane głównie w miastach, w których występuje liczna grupa ludności niemieckiej. Jako przykład użycia lakuny przytoczono następujące zdanie: „Since Jack forgot Madeline’s birthday and went out with her older sister, she will punish him by withholding affection until

³ „Drachenfutter” to również tytuł pierwszego filmu fabularnego Jana Schütte. Niniejszy artykuł nie odnosi się do filmu i jego fabuły, ponieważ analizuje znaczenie lakuny jako prezentu ofiarowanego w ramach przeprosin.

⁴ <https://pl.wiktionary.org/wiki/Drachenfutter> [Dostęp 5 VII 2021].

⁵ <https://joemonster.org/art/24929/Zagraniczne%20s%C5%82owa,%20kt%C3%B3rych%20nie%20ma%20w%20j%C4%99zyku%20polskim> [Dostęp 5 VII 2021]. (dostęp: 5.07.2021).

⁶ <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=drachenfutter> [Dostęp 6 VII 2021].

⁷ Lakuna została wytluszczone przez autorkę w cytowanych tekstach.

⁸ <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=drachenfutter> [Dostęp 6 VII 2021].

he expresses sufficient repentance with some appropriate **drachenfutter**⁹. Opisuje ono sytuację, w której mężczyzna zapomniał o urodzinach kobiety i wyszedł z jej starszą siostrą, ona zaś chce go ukarać, trzymając go na dystans do czasu, aż wyrazi wystarczającą skruchę za pomocą *Drachenfutter*.

Przykłady użycia lakuny *Drachenfutter* w dyskursie:

- 1) W tygodniku „Die Zeit” nr 7 opublikowano 15 lutego 1988 roku następujący fragment dyskursu:

[1.] **Drachenfutter** hießen früher die Blumen, die man in der Kneipe kaufte, um die Frau daheim zu beruhigen und die Nudelrolle zu polstern¹⁰.

Z cytatu wynika, że *Drachenfutter* było utożsamiane z kwiatami, które można było kupić w pubie, gdzie prawdopodobnie znajdowała się osoba wręczająca *Drachenfutter*. Kwiaty miały uspokoić kobietę, która czekała w domu z wałkiem. Ponadto miały one chronić przed rękoczynami. Wątkiem dyskursywnym poruszonym we fragmencie dyskursu są *relacje między kobietą a mężczyzną*, odnosi się on konkretnie do codziennej sytuacji, w której znajduje się para i w której należy użyć *Drachenfutter*. W analizowanym fragmencie dyskursu lakuna *Drachenfutter* ma status słowa klucza, ponieważ określa temat fragmentu, zaś inne informacje odnoszą się do niej.

- 2) W berlińskim dzienniku „Der Tagesspiegel”¹¹ opublikowano 13 sierpnia 2000 roku następujący fragment dyskursu:

[2.] Doch dafür braucht er etwas **Drachenfutter**, das er den SPD-Urviechern hinschmeißen kann.

Z cytatu wynika, że osoba płci męskiej („er”) osiągnie wyznaczony przez siebie cel tylko wtedy, gdy będzie miała *Drachenfutter*, który będzie mogła dać członkom Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (SPD) – autor tekstu określa ich mianem „Urviecher”¹², oznaczającego potocznie i żartobliwie osoby naiwne. Lakuna *Drachenfutter* nabiera nowego znaczenia. Tym razem nie odnosi się do wątku dyskursywnego *relacje między kobietą a mężczyzną*, lecz do *kształtowania sceny politycznej*, czyli wątku usytuowanego na płaszczyźnie polityki. Nie można jednoznacznie stwierdzić, czy osoba wręczająca *Drachenfutter* i osoba go przyjmująca pochodzą z tej samej czy przeciwnej partii. W analizowanym fragmencie lakuna ma status słowa klucza, gdyż odnosi się do tematu tekstu. Przypuszczalnie *Drachenfutter* traktowany jest jako forma pojednania i złagodzenia zaistniałych okoliczności, umożliwiająca realizację założonych celów.

⁹ Tamże.

¹⁰ Źródło: DWDS, brak dostępu do pełnej wersji tekstu, 12 VII 2021. Podjęta została jednak próba analizy fragmentu dyskursu w skali mikro (zdanie).

¹¹ Źródło: DWDS, brak dostępu do pełnej wersji tekstu, 12 VII 2021.

¹² DUDEN: „urwüchsiger, drolliger, etwas naiver Mensch; Original”.

3) Na stronie internetowej www.thelokal.de¹³ zamieszczono 30 stycznia 2020 fragment pt. „German word of the day: Das **Drachenfutter**”.

[3.] What does it mean? This compound word is one of those ‘only in German’ words that captures a life experience. Der Drache translates to the “dragon”, and Das Futter translates to “the feed or fodder”. Das Drachenfutter literally means “the dragon food”. (...) Das Drachenfutter is the term used to describe the chocolate, flowers, or other treats that one might pick up on the way home from the bar when he or she starts to feel guilty about the one beer with friends that turned into an entire night out. The Drachenfutter is a treat meant to mitigate the angry reaction from your dragon, er, beloved¹⁴.

We fragmencie dyskursu posłużono się dokładnym tłumaczeniem lakuny *Drachenfutter* na język angielski – „jedzenie dla smoka” – by wytłumaczyć jej znaczenie. Zaznaczono, że *Drachenfutter* jest jednym z tych słów, które występują tylko w języku niemieckim („one of those ‘only in German’ words”) oraz że opisuje doświadczenie życiowe („captures a life experience”). Lakuna *Drachenfutter* oznacza czekoladę, kwiaty lub inne smakołyki, które można wziąć w drodze do domu z baru, jeśli dana osoba czuje się winna, gdy wyjście na jedno piwo z przyjaciółmi zamieniło się w całą noc poza domem („chocolate, flowers, or other treats that one might pick up on the way home from the bar when he or she starts to feel guilty about the one beer with friends that turned into an entire night out”). *Drachenfutter* jest smakołykiem mającym złagodzić gniewną reakcję „smoka”, będącym ironicznym określeniem ukochanej („treat meant to mitigate the angry reaction from your dragon, er, beloved”). Pod wyjaśnieniem słowa dnia („German word of the day”) podano następujące przykłady jego użycia:

Example Sentences:

*Ich muss in den Späti gehen und meiner Frau etwas **Drachenfutter** kaufen.* (I must go into the late night shop and buy some dragon food for my wife.)

*Schokolade ist bei weitem das beste **Drachenfutter**.* (Chocolate is by far the best dragon food)¹⁵.

Z przykładów użycia wynika, że *Drachenfutter* jest najczęściej kupowany w późnych godzinach nocnych i wręczany głównie kobiecie. Co więcej, czekolada jest uważana za najlepszy *Drachenfutter*. Omówiony fragment dyskursu wpisuje się w wątek dyskursywny *relacje między kobietą a mężczyzną*, który jest realizowany na płaszczyźnie praktyk codziennych. Lakuna ma status słowa kluczowego w analizowanym fragmencie dyskursu, gdyż wskazuje na jego temat oraz informacje odnoszące się do analizowanej lakuny.

¹³ <https://www.thelokal.de/20200130/german-word-of-the-day-das-drachenfutter> [Dostęp 10 VII 2021].

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

- 4) Użytkownik „Nachtigaller” umieścił na stronie www.mundmische.de¹⁶ następujący wpis:

[4.] **Drachenfutter**: Pralinen, die Mann seiner Lebensgefährtin bei alkoholisiertem Zuspätkommen mitbringt,

który został następująco skomentowany przez użytkownika „Carilian”:

ich kannte **Drachenfutter** immer nur als Pralinen (oder sonstiges Naschwerk) für die Schwiegermutter....

Drachenfutter postrzegane jako czekoladki dla partnera życiowego uzupełnione zostało o przekonanie internauty, który zna to pojęcie z własnego doświadczenia, że jest ono wręczane teściowej. Dla niego lakuna *Drachenfutter* oznacza słodczyce, którymi obdarowuje się teściową. Lakuna tematyzuje wątek dyskursywny relacje między kobietą a mężczyzną i sytuuje ją na płaszczyźnie praktyk codziennych. Może to być, zgodnie z komentarzem, relacja między zięciem a teściową. Lakuna *Drachenfutter* ma status słowa klucza w omawianym fragmencie dyskursu, ponieważ znajduje się w centrum rozważań, a odpowiedź internauty w formie komentarza odnosi się bezpośrednio do lakuny.

- 5) Na stronie internetowej dw.com¹⁷ w kategorii *Word of the week* Helen Whittle zamieściła 8 maja 2012 roku wpis pt. „**Drachenfutter**. Fearing a reprimand for your drunken antics?”:

[5.] We’ve all been there: You promise your nearest and dearest you’ll be back home at a reasonable hour after a “quick” drink with friends or work colleagues. Then after the second, third or fourth beer you lose track of time – or simply don’t care anymore. As you drunkenly stumble home, your guilty conscience kicks in, and the prospect of a tongue-lashing as you falter through the front door becomes real. Well, next time think about taking some *Drachenfutter* as a form of damage limitation. *Drache* simply translates as dragon in German, while *Futter* is animal feed. You can probably work out the rest! Or take a look at the somewhat gender-biased [sic!] German definition for **Drachenfutter**: Chocolates, brought by a man for his wife when coming home too late, and too drunk, from the pub. Easy¹⁸.

Fragment dyskursu opisuje sytuację, w której ktoś obiecuje bliskiej osobie, że wróci do domu o rozsądnej porze po konsumpcji alkoholu z przyjaciółmi lub kolegami z pracy. Po późnym powrocie ma jednak wyrzuty sumienia i jest świadomy kłopotów, które czekają go na miejscu. Powinien więc pamiętać, by następnym razem wziąć *Drachenfutter*, aby złagodzić sytuację. Należy zauważyć, że dla autora niemiecka definicja *Drachenfutter* jest specyficzna dla płci. Mężczyzna przynosi czekoladki swojej żonie, kiedy wraca późno

¹⁶ <https://www.mundmische.de/bedeutung/4955-Drachenfutter> [Dostęp 10 VII 2021].

¹⁷ <https://www.dw.com/en/drachenfutter/a-15912189> [Dostęp 10 VII 2021].

¹⁸ Tamże.

z pubu po nadmiernej konsumpcji alkoholu. Autor tekstu przedstawia sytuację z życia codziennego. Wątkiem dyskursywnym, który tworzy ten fragment dyskursu, są *relacje między kobietą a mężczyzną* usytuowane na płaszczyźnie dyskursu praktyk codziennych. Fragment odnosi się do sytuacji, w której jest używany *Drachenfutter* oraz do jego funkcji, jaką jest pojednanie. Lakuna pojawia się w tytule analizowanego fragmentu dyskursu oraz tematyzuje relacje damsko-męskie, przez co został jej nadany status słowa klucza.

Z analizy tekstów nr 1-5 wynika, że lakuna *Drachenfutter* wpisuje się w wątek *relacje między mężczyzną a kobietą* (teksty nr 1, 3-5) oraz w wątek *kształtowanie sceny politycznej* (tekst nr 2). Wątki te są usytuowane na płaszczyznach dyskursu praktyk codziennych (teksty 1, 3-5) i polityki (tekst nr 2). Tematem fragmentów dyskursu jest rodzaj *Drachenfutter*, do którego należą przede wszystkim smakołyki, takie jak praliny, czekolada, ale także kwiaty. *Drachenfutter* jest zazwyczaj wręczane żonie, partnerce, ale także teściowej, co czyni lakunę charakterystyczną dla płci żeńskiej. Sytuacje, w których wręcza się *Drachenfutter*, to długi pobyt poza domem, nadmierna konsumpcja alkoholu lub zapomnienie o urodzinach. *Drachenfutter* jest dawany w celu rozluźnienia napiętej atmosfery, uspokojenia kobiety i spowodowania pojednania. We wszystkich poddanych analizie fragmentach dyskursu lakuna ma status słowa klucza. Wskazuje na temat fragmentu, zaś wokół niej gromadzone są informacje, które tworzą kontekst i uwypuklają aktualne znaczenie lakuny. Nie stwierdzono statusu słowa stygmatu, nazwy ani wyrażenia *ad-hoc*. Lakuna *Drachenfutter* według słownikowego rejestru stylistycznego zaliczana jest do leksemów potocznych, należy więc do słownictwa życia codziennego. We fragmentach dyskursu, tj. w dyskursie medialnym, lakuna występuje jednak zarówno na płaszczyźnie praktyk codziennych, jak i polityki.

4. Znaczenie leksykalne i aktualne lakuny *Drachenfutter*

W tabeli 1 zestawione zostało znaczenie leksykalne lakuny *Drachenfutter* ze znaczeniem aktualnym będącym syntezą analiz.

Definicja lakuny w słowniku internetowym DIKI jest zbyt ogólna, nie określa rodzaju *Drachenfutter* ani powodu czy funkcji jego wręczania. Wskazane byłoby uzupełnienie definicji tak, aby była ona kompletna. W definicjach leksykalnych podkreślono jednak, że *Drachenfutter* jest wręczany kobiecie przez mężczyznę, co czyni znaczenie lakuny specyficznym dla płci i co zostało potwierdzone w analizie fragmentów dyskursu. Wykazała ona również, że powodem wręczania *Drachenfutter* jest długi pobyt poza domem i nadmierna konsumpcja alkoholu. Definicje leksykalne jako powód podają kłótnię, po której

Tabela 1. Znaczenie leksykalne i aktualne lakuny *Drachenfutter*

Lakuna	Znaczenie leksykalne	Znaczenie aktualne
Drachenfutter	<ul style="list-style-type: none"> • DIKI: „prezent na przeprosiny dla partnerki lub żony” • joemonster.org: „w praktyce jest to prezent ofiarowywany przez jednego ze współmałżonków drugiemu po ostrej kłótni” • wiktionary.pl: „czekoladki lub kwiaty dla teściowej lub żony po kłótni; <i>dost.</i> żarcie dla smoka” • urbandictionary.com: „<i>Drachenfutter</i> is a gift or some other form of peace offering used by a husband or boyfriend in order to appease an angry woman or girlfriend. Used primarily in cities where there is a significant population of German origin” [Tłumaczenie: <i>Drachenfutter</i> jest prezentem lub inną formą pojednania stosowaną przez męża lub chłopaka w celu uspokojenia rozgniewanej kobiety lub dziewczyny. Pojęcie używane głównie w miastach, gdzie jest duża liczba ludności pochodzenia niemieckiego]. • PONS, DUDEN, Langenscheidt, DEPL: brak korpusu 	Łakocie (praliny, czekolada) lub kwiaty wręczone zazwyczaj kobiecie (małżonce, partnerce, teściowej) z powodu dłuższego pobytu poza domem, nadmiernej konsumpcji alkoholu, zapomnienia o urodzinach, by załagodzić napiętą atmosferę, uspokoić kobietę lub w celu pogodzenia się

Źródło: opracowanie własne

Drachenfutter jest ofiarowywane jako prezent na przeprosiny. Wskazane byłoby rozszerzenie istniejących definicji leksykalnych o funkcję lakuny. *Drachenfutter* wręczany jest mianowicie w celu złagodzenia napiętej atmosfery, pogodzenia się lub uspokojenia. Słowniki takie jak PONS, DUDEN, Langenscheidt, DEPL powinny dodać lakunę *Drachenfutter* i jej znaczenie do haseł słownikowych, ponieważ leksem ten jest obecny w toczonym dyskursie.

5. Podsumowanie

Analiza udowodniła, że konteksty dyskursywne, tematy, wątki dyskursywne, wydarzenia dyskursywne i status lakuny są źródłem aktualnego znaczenia, za pomocą którego lakuna może zostać wyjaśniona. Znaczenie lakuny można zidentyfikować i zrekonstruować, analizując jej użycie w dyskursie. Dzięki Modelowi rekonstrukcji aktualnego znaczenia możliwe jest zatem wyjaśnienie lakun interjęzykowych. Z przeprowadzonych analiz wynika, że niemieckojęzyczna lakuna *Drachenfutter* występuje w anglojęzycznych tekstach, co świadczy o obecności typowo niemieckich zjawisk również w anglojęzycznym dyskursie. Jest ona określeniem pewnego zjawiska, działania, które dotyczy realiów niemieckojęzycznego społeczeństwa. Za pomocą lakuny *Drachenfutter* opisany jest styl życia obecnego społeczeństwa. Różnorodność tematyczna świadczy o szerokiej palecie kontekstów, w jakich używana jest lakuna, oraz o tematycznych powiązaniach z innymi dyskursami, a także o dynamicznym tematycznym charakterze dyskursu. Na podstawie lektury i analizy tematycznych powiązanych tekstów możliwa jest rekonstrukcja znaczenia danej lakuny,

co podkreśla językowy potencjał dyskursu. Znaczenie jest uwarunkowane kontekstem i tylko w kontekście możliwe jest uchwycenie i opisanie znaczenia lakuny. W ramach realizacji poszczególnych etapów modelu określono na podstawie wspólnych tematów wątki dyskursywne, które dotyczą głównych tematów społecznych. Tematy i wątki zostały przyporządkowane płaszczyznom dyskursu. Na wstępie usytuowano lakunę *Drachenfutter* z języka potocznego na płaszczyźnie praktyk codziennych [Jäger 2004] oraz mediów i przypisano dyskursowi medialnemu z powodu faktu, iż występowała ona w tekstach internetowych, blogach, komentarzach. Analiza wykazała, że lakuna *Drachenfutter* z języka codziennego występuje również na płaszczyźnie polityki, co świadczy o szerszym spektrum jej użycia. Potwierdzona została teza Jägera [2004, 166], że płaszczyzny dyskursu przeplatają się (*Diskursstrangverschränkung*). Lakuny uważane są za elementy dyskursu, który jest toczony na różnych płaszczyznach. Ponadto status słowa klucza mogą mieć lakuny w konkretnym fragmencie dyskursywnym, w którym występują. Lakunie *Drachenfutter* został nadany status słowa klucza, gdyż występowała ona w tytułach tekstów, pojawiała się wielokrotnie w tekście, streszczała ideę i treść tekstu, wskazywała na temat fragmentów dyskursu. Lakuna ze statusem słowa klucza determinuje styl życia danej kultury i wspólnoty dyskursywnej, ponadto lakuna jako słowo klucz zachęca do dyskusji na forach internetowych, w komentarzach.

Zaprezentowane wyniki, czyli aktualne znaczenie niemieckojęzycznej lakuny *Drachenfutter*, mogą być wykorzystane przez tłumaczy pisemnych, ustnych w przekładach w celu znalezienia odpowiedniego ekwiwalentu i lepszego zrozumienia obcej rzeczywistości kulturowej. Co więcej, leksykografowie mogą wykorzystać znaczenia aktualne lakun (odpowiednio sformułowane) do rozszerzenia, uzupełnienia, aktualizacji, a nawet skorygowania definicji słownikowych, by oddawały one językową i kulturową specyfikę lakuny. Lakuny wykazują również potencjał dla kontrastywnej analizy dyskursu. Możliwe jest porównanie słownictwa w paralelnych, jednolitych tematycznie dyskursach dwóch społeczności językowych i dyskursywnych w celu szukania odpowiedników lakun w języku docelowym w równoległych tekstach kultury.

Bibliografia

Źródła

- <https://pl.wiktionary.org/wiki/Drachenfutter> [Dostęp 5 VII 2021].
<https://www.urbandictionary.com/define.php?term=drachenfutter> [Dostęp 6 VII 2021].
<https://joemonster.org/art/24929/Zagraniczne%20s%C5%82owa,%20kt%C3%B3rych%20nie%20ma%20w%20j%C4%99zyku%20polskim> [Dostęp 5 VII 2021].
<https://www.thelocal.de/20200130/german-word-of-the-day-das-drachenfutter> [Dostęp 10 VII 2021].
<https://www.mundmische.de/bedeutung/4955-Drachenfutter> [Dostęp 10 VII 2021].
<https://www.dw.com/en/drachenfutter/a-15912189> [Dostęp 10 VII 2021].

Słowniki

- DEPL – *Słownik online niemiecko-polski, polsko-niemiecki*. W: <http://www.depl.pl> [Dostęp 10 VII 2021].
- DIKI – *Multimedialny słownik niemieckiego online*. W: <http://www.diki.pl/sownik-niemieckiego> [Dostęp 10 VII 2021].
- DUDEN – *Deutsches Universalwörterbuch online*. W: <https://www.duden.de> [Dostęp 10 VII 2021].
- DWDS – *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*. W: <https://www.dwds.de/> [Dostęp 12 VII 2021].
- LANGENSCHIEDT – *Słownik internetowy*. W: <https://pl.langenscheidt.com/niemiecki-polski> [Dostęp 10 VII 2021].
- PONS – *Słownik online*. W: <https://de.pons.com> [Dostęp 10 VII 2021].
- SJP – *Słownik języka polskiego*. W: <https://sjp.pl/> [Dostęp 10 VII 2021].
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*. W: <https://www.wsjp.pl/> [Dostęp 10 VII 2021].

Literatura

- Angermüller Johannes. 2018. *Analiza dyskursu «po strukturalizmie»*. W: *Analiza dyskursu w badaniach szkolnictwa wyższego*. Red. Ostrowicka H. Warszawa: Sedno: 29-56.
- Auer Peter. 1999. *Sprachliche Interaktion. Eine Einführung anhand von 22 Klassikern*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Bilut-Homplewicz Zofia. 2013. *Między wieloznacznością a uprecyzjowaniem pojęcia „dyskurs”. Miejsce tekstu w germanistycznych ujęciach dyskursu*. „Stylistyka” XXII: 27-46.
- Busse Dietrich. 2007. *Diskurslinguistik als Kontextualisierung: Methodische Kriterien. Sprachwissenschaftliche Überlegungen zur Analyse gesellschaftlichen Wissens*. W: *Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände*. Hrsg. Warnke I. Berlin – New York: Walter de Gruyter: 81-105.
- Czachur Waldemar. 2013. *Das diskursive Weltbild und seine kognitionstheoretische Fundierung in der Diskurslinguistik*. „Studia Germanica Gedanensia” nr 29: 186-197.
- Ertelt-Vieth Astrid. 2006. *Weiterentwicklung des Lakunen-Modells und der Lakunen-Theorie: axiologische Lakunen, Dreiteilung des Modells, Symbole*. W: *Lakunen-Theorie. Ethnopsycholinguistische Aspekte der Sprach- und Kulturforschung*. Hrsg. Panasiuk I., Schröder H. Berlin: LIT: 49-72.
- Freihoff Roland. 2001. *Kernfragen der Übersetzerausbildung. Curriculumentwicklung – Praxis und Theorie der Translation*. „Acta Wasaensia” No. 95 Sprachwissenschaft Kommunikation 19. Vaasa: Universitas Wasaensis.
- Glück Helmut. 1993. *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart – Weimar: J.B. Metzler.
- Gumperz John. 1982. *Discourse strategies*. UK: Cambridge University Press.
- Jäger Siegfried. 2004. *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*. Münster: Unrast-Verlag.
- Kaczmarek Dorota. 2018. *Binationale Diskursanalyse. Grundlagen und Fallstudien zum deutsch-polnischen medialen Gegendiskurs*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Liebert Wolf-Andreas. 1994. *Das analytische Konzept Schlüsselwort in der linguistischen Tradition. Arbeiten aus dem Sonderforschungsbereich 245 Sprache und Situation*. Heidelberg – Mannheim: Sonderforschungsbereich 245.
- Markovina Irina, Sorokin Jurij. 2006. *Systematisierungsvergleich linguistischer und kultureller Lakunen*. W: *Lakunen-Theorie. Ethnopsycholinguistische Aspekte der Sprach- und Kulturforschung*. Hrsg. Panasiuk I., Schröder H. Berlin: LIT: 21-34.
- Markowski Andrzej. 2012. *Wykłady z leksykologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Miłosz-Szewczyk Karolina. 2022. *Interlinguale Lakunen in Diskursen. Eine empirische Studie anhand von ausgewählten deutschen und polnischen Textbeispielen*. Lubliner Beiträge zur Germanistik und Angewandten Linguistik Bd. 15. Berlin et al.: Peter Lang.
- Panasiuk Igor, Hartmut Schröder. 2006. *Thematische Einleitung: Ethnopsycholinguistik. W: Lakunen-Theorie. Ethnopsycholinguistische Aspekte der Sprach- und Kulturforschung*. Hrsg. Panasiuk I., Schröder H. Berlin: LIT: 13-18.
- Peździsz Joanna. 2012. *Diskursthema und Themen im Diskurs. Zur thematischen Profilierung der diskursiven Wirklichkeit*. „Tekst i Dyskurs = Text und Diskurs” nr 5: 231-247.
- Schaeder Burkhard. 1981. *Lexikographie als Praxis und Theorie*. Reihe germanistische Linguistik 34. Tübingen: Niemeyer.
- Sorokin Jurij. 1989. *Tëorija lakun i optimizacija mežkul'turnogo obščeniija*. W: *Edinicy jazyka i ich funkcionirovanije. Mežvuzovskij sbornik naučnych trudov*. Vyp. 4. Izdarëlstvo Saratovskogo univërsitëta (*Lakunen-Theorie und Optimalisierung interkultureller Kommunikation*). In: *Sprachliche Einheiten und ihre Funktionierung*.
- Spieß Constanze. 2010. *Lingwistyczna analiza dyskursu jako analiza wielopoziomowa. Przyczynek do problematyki wielowymiarowego opisu dyskursów z perspektywy praktyczno-naukowej*. „Tekst i Dyskurs = Text und Diskurs” nr 3: 199-220.
- Spitzmüller Jürgen, Warnke Ingo H. 2011. *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin – Boston: Walter de Gruyter.
- Warnke Ingo H., Spitzmüller Jürgen. 2008. *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen*. W: *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*. Hrsg. Warnke I.H., Spitzmüller J. Berlin – New York: Walter de Gruyter: 3-54.

DOI: 10.31648/an.7225

NAUKA JĘZYKÓW OBCYCH
U OSÓB W WIEKU SENIORALNYM
– PRZEGLĄD NURTÓW BADAWCZYCH
I POSTULATY BADAWCZE

TEACHING LANGUAGES TO THIRD-AGE LEARNERS:
REVIEW OF CURRENT RESEARCH TENDENCIES
AND DIRECTIONS FOR FUTURE RESEARCH

Sylwia Niewczas

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7349-5679>

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II / The John Paul II Catholic
University of Lublin

e-mail: sylwia.niewczas@kul.pl

Keywords: foreign language geragogy, language teaching and learning, third-age
language learners

Abstract: The aim of this article is to present the current state of knowledge in the field of teaching foreign languages to third-age learners as well as to suggest some directions for future research. The selection of studies to be included in the paper was accomplished by choosing the most important keywords and, in the second stage, verifying the abstracts of the studies found. After the initial search, 30 papers were selected for the analysis. Results indicate a growing interest in the subject among researchers both in Poland and abroad, and also pinpoint the challenges inherent in working with this age group. In the light of presented research studies, developing methods and strategies of teaching third-age learners seems crucial and, in the long term perspective, preparing materials adjusted to third-age learners' needs.

1. Wprowadzenie

Według prognoz Światowej Organizacji Zdrowia liczba osób powyżej 60. roku życia wzrośnie w 2050 roku do ok. 2 mld¹. Populacje tzw. krajów wysokorozwiniętych starzeją się z wielką szybkością, a władze państw oraz specjaliści poszukują nowych metod na podniesienie jakości życia osób starszych. Szybkie starzenie się społeczeństwa wiąże się również z częstym zapadaniem na choroby wieku podeszłego. Należy do nich m.in. demencja, której jednym z objawów jest obniżenie zdolności poznawczych. Jak pokazują statystyki, aktualnie ok. 50 mln ludzi na świecie cierpi z powodu demencji, liczba ta ma gwałtownie rosnać i w 2050 roku osiągnie ok. 152 mln [Klimova i in. 2019, 1]. Niezwykle istotne jest więc, aby szukać metod i rozwiązań, które mogą poprawić funkcjonowanie poznawcze i społeczne starszych osób.

Literatura przedmiotu definiuje seniora w różnoraki sposób. E. Trafiałek uznaje, iż starość

jest naturalną fazą życia, następującą po młodości i dojrzałości, wieńczącą dynamiczny proces starzenia się. Określana mianem „końcowej trzecji życia”, utożsamiana jest ze spadkiem wydolności organizmu, utratą mobilności, osłabieniem sił immunologicznych (starość biologiczna, fizjologiczna), ograniczeniem zdolności przystosowania się do wszelkich zmian, a w kontekście socjoekonomicznym – niezadko też z pauperyzacją, samotnością (starość psychiczna), koniecznością korzystania z pomocy innych (starość ekonomiczna) i funkcjonowaniem na marginesie życia społecznego (starość społeczna) [Trafiałek 2006, 69].

W Polsce mianem seniora najczęściej określa się osoby w tzw. wieku poprodukcyjnym wynoszącym 60 lat dla kobiet i 65 lat dla mężczyzn, czyli wiek w momencie przejścia na emeryturę. Są też jednak inne podejścia, przykładowo – w dyskursie polityki społecznej można spotkać kryterium wieku 50+ jako wyznacznik osoby w wieku senioralnym. Wobec braku powszechnie przyjętego kryterium starości w niniejszym artykule przyjęto normy proponowane przez ekspertów Światowej Organizacji Zdrowia, gdzie wiek starzenia się to przekroczenie progu 60. roku życia [Zych, 2001, 202].

Za jedną z bardziej efektywnych form treningu umysłowego usprawniającego funkcje poznawcze osób starszych uważa się obecnie naukę języków obcych [Antonίου 2013, 2691]. Jak zauważają Wong i in. [2019], uczenie się języków obcych angażuje te obszary mózgu, które zwykle są najbardziej narażone na efekty starzenia. Według Blumenfeld i in. [2017] osoby starsze mają lepszą pamięć epizodyczną i wyobraźnię niż ludzie młodzi. W świetle wielu dotychczasowych interdyscyplinarnych badań nauka języków obcych poprawia także jakość życia oraz dobrostan osób starszych [Pilar 2014, 515].

¹ World Health Organization. 2017. *Global strategy and action plan on ageing and health*. Geneva (Licence: CC BY-NC-SA3.0 IGO).

2. Cel analiz i dobór materiału badawczego

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie aktualnego stanu wiedzy na temat nauczania języków obcych wśród seniorów, przegląd światowych i krajowych nurtów w tym obszarze i wskazanie na tym tle nowych potrzeb badawczych. Uwzględnione zostały różne perspektywy badawcze, przy czym nacisk został położony na omówienie kwestii najczęściej poruszanych w dyskusjach, takich jak podtrzymanie lub poprawa zdolności poznawczych seniorów oraz społeczny wymiar uczęszczania osób starszych na kursy językowe. Jednym z ważniejszych postulatów płynących z dokonanych analiz wydaje się konieczność dalszego powadzenia badań w obszarze nauczania języków obcych seniorów, a także wypracowanie propozycji (strategii, modeli) metodycznych i dydaktycznych dopasowanych do możliwości i oczekiwań osób w starszym wieku podejmujących naukę języków obcych.

Dobór publikacji, które poddano analizie, został przeprowadzony poprzez eksplorację zasobów naukowych z następujących baz: Academic Search Complete (EBSCO), Wiley oraz Springer Link. Powyższe bazy wybrano ze względu na obszerność ich zasobów oraz fakt, że w zakresie lingwistyki są one uznawane za najlepsze źródła wyszukiwań dziedzinowych. Ponadto, słowa i frazy przyjęte za najbardziej reprezentatywne dla podjętej problematyki były wyszukiwane zarówno w języku polskim, jak i angielskim, aby pozyskane dane ukazywały jak najszerzą perspektywę. Na zestaw ten składały się następujące jednostki (korzystano z nich w różnych kombinacjach i modyfikacjach): „*bilingualism*”, „*healthy aging*”, „*second language teaching/learning*”, „*foreign language education*”, „*teaching/learning/pedagogy*”, „*third-age students*”, „*geragogy*”, „*older adult learners*”, „*lifelong learning*”, „*nauka języka obcego*”, „*glottogeragogika*”, „*nauczanie języka obcego*”, „*przyswajanie języka obcego*”, „*zdrowe starzenie się*”. Wyszukiwanie nie zostało zawężone do określonych lat, ponieważ omawiane tu zagadnienie jest stosunkowo nowym obszarem badań, w związku z czym nie spodziewano się dużej liczby publikacji z jego zakresu. Kwerenda na podstawie słów kluczy dała ostatecznie 52 rezultatów. Kolejnym etapem selekcji była lektura abstraktów zebranych publikacji pod kątem istotności danych badań dla interesującej nas tematyki. Ten etap pozwolił na wybór 30 opracowań ściśle związanych z zagadnieniem przyswajania języków obcych przez seniorów.

3. Wyniki badań oraz dyskusja

Publikacje dotyczące wpływu nauki języków obcych na jakość życia seniorów zostaną zaprezentowane w dwóch grupach. Pierwsza z nich dotyczy wpływu udziału w zajęciach językowych na zdolności poznawcze seniorów, druga zaś odnosi się do oddziaływania uczestnictwa w lektoratach na społeczne funkcjonowanie osób starszych.

Jeśli chodzi o pierwszą grupę, hipotezę poprawy funkcji poznawczych mózgu pod wpływem dwujęzyczności w późnej dorosłości potwierdzają dwa niezależne eksperymenty zrealizowane przez Bąka [2014]. Pierwsze badanie, które zostało przeprowadzone na próbie 853 uczestników, wykazało pozytywny wpływ dwujęzyczności zwłaszcza na ogólną inteligencję osób starszych oraz ich umiejętność czytania, a także na ich funkcje poznawcze [Bąk i in. 2014, 962]. Drugie badanie przeprowadzone na mniejszej próbie (67 uczestników w wieku 18-78 lat) dowiodło, że nawet tygodniowy intensywny kurs językowy może mieć dobroczynny wpływ na zdolność koncentracji i skupienia uwagi osób starszych [2016, 8].

Pfenninger oraz Polz [2018, 11], w badaniach podłużnych przeprowadzonych na 12 dwujęzycznych uczestnikach w wieku 63-90 lat, dowiodły, że nauka języka w wieku senioralnym może spowolnić procesy starzenia się mózgu, jak również ma pozytywny wpływ na pewność siebie w używaniu języka przez osoby starsze oraz na ogólną poprawę ich samopoczucia. Podobne konkluzje ze swoich obserwacji przedstawia Kurdziel [2017, 11], która podkreśla, że nauka języka obcego w podeszłym wieku jest idealnym rozwiązaniem, aby uniknąć depresji czy obniżenia funkcji poznawczych. Językowy trening mózgu może bowiem pomóc w zdrowym starzeniu się. Kliesch i in. [2017, 66] stwierdzają, że dwujęzyczność osób w wieku późnej dorosłości może pomóc w przyswajaniu kolejnego języka obcego. Dowodzą tego przeprowadzone przez nich badania na próbie 10 rodzimych użytkowników języka niemieckiego w wieku 65-74 lat, którzy uczestniczyli w 3-tygodniowym kursie języka angielskiego. Badanie miało na celu sprawdzenie, jakie czynniki determinują styl uczenia się starszych dorosłych. Jak zauważyli badacze, wiek, w którym rozpoczynamy naukę, nie zawsze jest głównym czynnikiem decydującym o sukcesie w procesie przyswajania języka. Keijzer i in. [2020] również zwracają uwagę na ważne kwestie dotyczące dwujęzyczności osób w wieku senioralnym. Podzielają one zdanie Kliesch, że wiek nie jest głównym kryterium w sukcesie językowym, a dużo ważniejsze są różnice indywidualne pomiędzy uczestnikami kursu, a także ekspozycja na język poza kursem.

Publikacja Wonga i in. [2019] opisuje przebieg i efekty badań, których celem była weryfikacja wpływu sześciomiesięcznego kursu językowego przeprowadzonego z wykorzystaniem programu komputerowego na poprawę funkcji poznawczych u 153 uczestników w wieku 60-85 lat. Wszyscy respondenci byli rodowitymi Chińczykami i nikt z grupy nie uczył się wcześniej języka angielskiego. Po zakończonym kursie porównano wyniki grupy testowej i grupy kontrolnej. Trening językowy okazał się stymulujący dla pamięci podręcznej wśród grupy, która uczestniczyła w kursie językowym, co przełożyło się na poprawę ich funkcji poznawczych. Do podobnych konkluzji doszli Borella i in. [2013] na podstawie eksperymentu polegającego na obserwacji efektów treningu pamięci przeprowadzonego we Włoszech wśród 36 uczestników w wieku 75-87 lat. Eksperyment ten wykazał, że grupa, w której zastosowano specjalnie opra-

cowany trening pamięci operacyjnej, lepiej radziła sobie z zadaniami zleconymi jej do wykonania po zakończeniu treningu. Nijmeijer i in. [2020] zbadali możliwości wykorzystania treningu językowego jako efektywnego narzędzia w walce z obniżeniem funkcji poznawczych seniorów. Ich eksperyment dotyczył wpływu intensywnego trzymiesięcznego kursu językowego na poprawę funkcji poznawczych u 66 seniorów z Niderlandów. Wyniki pokazały, że kurs językowy wspomagał opóźnienie rozwoju zaburzeń związanych z wiekiem starszym (np. objawów depresyjnych).

Zdecydowanie mniej jest publikacji przedstawiających badania, których wyniki sugerują, że nauka języka obcego w wieku późnej dorosłości nie ma bezpośredniego związku z poprawą zdolności poznawczych. Niezależne eksperymenty przeprowadzone przez Wilson [2015] oraz Yeung i in. [2014], sugerują, że nie ma związku między nauką języka obcego w wieku późnej dorosłości a demencją lub opóźnieniem jej objawów. Z kolei, jak zauważają Valis i in. [2019], nauka języka obcego w wieku późnej dorosłości może pomóc w utrzymaniu funkcji poznawczych na odpowiednim poziomie, nie przyczynia się ona jednak do ich poprawy.

Drugi wyodrębniony przeze mnie obszar badawczy w analizowanych publikacjach dotyczy wpływu edukacji językowej na relacje społeczne seniorów. Nauka języka obcego może pomóc w podtrzymywaniu oraz rozwijaniu interakcji społecznych, co jest ważnym aspektem dla seniorów, którzy po przejściu na emeryturę często czują się samotni. Badania przeprowadzone przez Diaz-Orueta [2012] wykazały, że dla osób starszych głównymi motywatorami w nauce języków obcych są elementy zabawy i rywalizacji, nowe wyzwania, socjalizacja oraz ucieczka od codziennej rutyny. Narushima [2018] zauważa, że udział w różnych formach edukacji w ramach koncepcji uczenia się przez całe życie może poprawić poczucie przynależności do pewnej społeczności, a to z kolei podnosi ogólny dobrostan seniorów. W badaniach kwestionariuszowych przeprowadzonych na próbie badawczej 416 Kanadyjczyków w wieku powyżej 60 lat zauważono, że udział w różnych formach aktywizacji osób starszych pozwala im rozwinać poczucie przynależności, ale także pomaga skupić się na aspektach życia innych osób, a nie na pogarszającym się zdrowiu czy słabnącej sprawności fizycznej. Keijzer i inni badacze [2020] prowadzący obserwacje subpopulacji osób starszych w Niderlandach podkreślają, że zagadnienie starości oraz pomyślnego starzenia się wymaga interdyscyplinarnego podejścia. Dlatego na współczesnym etapie rozwoju tych badań muszą się w nich przenikać takie dziedziny jak gerontologia, andragogika, wyrastająca z nich geragogika oraz glottodydaktyka ukierunkowana na seniorów.

Na gruncie polskim odpowiednikiem geragogiki języków obcych jest proponowana w 2013 roku przez Annę Jaroszewską glottogeragogika i wskazany rok należy uznać za początek nowej fazy dla tej dyscypliny w badaniach krajowych. W swoich obserwacjach i analizach Jaroszevska [2010; 2013] podjęła próbę charakterystyki seniorów jako uczących się oraz procesu uczenia się

w wieku senioralnym, zajęła się także metodologią prowadzenia badań wśród tej grupy wiekowej. Jej monografia *Nauczanie języków obcych seniorów w Polsce* prezentuje wyniki badań empirycznych z wykorzystaniem kwestionariusza online przeprowadzonych na próbie 2145 osób. Jaroszevska przedstawia szereg postulatów dla przyszłych badań związanych m.in. z czynnikami utrudniającymi realizację celów dydaktycznych, charakterystyką międzykulturowego uczenia się, zadaniami stawianymi przed lektorem czy złożonością potrzeb i oczekiwań osób starszych wobec procesu dydaktycznego. Z kolei Joanna Kic-Drgas [2013] w publikacji *Fremdsprachenlernen im senioralter. Entwicklung und evaluation von lehr und lernmaterialien fur senioren* przedstawia rezultaty analiz oczekiwań i potrzeb osób w wieku senioralnym w aspekcie nauczania języków obcych na podstawie języka niemieckiego. Część empiryczną pracy stanowi analiza wybranych podręczników do nauki języka niemieckiego w kontekście ich adekwatności do potrzeb badanej grupy, a także przedstawienie wyników ankiet i wywiadów przeprowadzonych z seniorami uczęszczającymi na kursy UTW oraz lektorami w tych placówkach. Autorka postuluje popularyzację kształcenia obcojęzycznego wśród seniorów oraz podnoszenie jego efektywności m.in. poprzez dostosowanie materiałów dydaktycznych do potrzeb i możliwości osób starszych.

Jednym z aspektów nauczania języka angielskiego seniorów zajęła się Agata Słowik-Krogulec [2016; 2019; 2020]. W badaniach zrealizowanych z wykorzystaniem kwestionariusza oraz uzupełnionych o krótkie wywiady z 49 uczestnikami kursów językowych wieku 50-83 lat autorka skupiła się na użyciu języka rodzimego przez lektorów w trakcie zajęć. Wyniki badania pokazały, że oczekiwania uczestników kursów co do używania języka ojczystego znacząco różniły się od wyobrażeń nauczycieli na ten temat. Z kolei na motywacji seniorów do uczestniczenia w kursach językowych skupiły się Agata Klimczak-Pawlak oraz Sylwia Kossakowska-Pisarek [2018]. Ankiety i wywiady z udziałem 54 kursantów (w wieku 50-59 lat) Uniwersytetu Otwartego w Warszawie pokazały, że osoby w wieku późnej dorosłości często zapisują się na kursy językowe przede wszystkim po to, aby dalej być ludźmi aktywnymi i nauczyć się komunikować w języku obcym. Nie chcą jednak podlegać ocenie i ewaluacji, ponieważ testowanie jest dla nich stresujące. Ten sam aspekt przeanalizowały Monika Grotek oraz Grażyna Kiljańska-Przybyło [2014]. Swoje badania oparły na narracji pisemnej i ankietach przeprowadzonych wśród 87 uczestników lektoratów UTW w wieku 53-83 lat. Z badań wyłoniły się następujące motywy: chęci komunikacji w języku obcym, ale także uczestnictwa w anglojęzycznej kulturze, nawiązania kontaktu z innymi seniorami oraz wymiany doświadczeń z użyciem nowego języka. Wspomniane badaczki podjęły także inne zagadnienie [2012] – rolę czynników afektywnych w procesie nauki języka obcego przez osoby w wieku senioralnym. Z badań skupiających się na roli emocji w nauce języka obcego, przeprowadzonych wśród 87 uczest-

ników lektoratów na UTW, m.in. wynika, że seniorzy chętnie dzielą się swoimi odczuciami zarówno pozytywnymi, jak i negatywnymi. Problemy z pogarszającą się pamięcią czy błędy językowe są dla nich źródłem lęku, jednak starają się koncentrować na pozytywnych aspektach nauki.

Małgorzata Walczak [2015] zainteresowała się trudnościami w uczeniu się języków obcych przez seniorów (grupa badawcza – osoby w wieku 50+). Autorka zwraca uwagę na wiele barier, które seniorzy muszą pokonać, ucząc się języków obcych – podzieliła je na wewnętrzne, typowe dla okresu starości (fizjologiczne oraz psychologiczne), oraz zewnętrzne (brak dostosowanych programów, materiałów, niewiedza lektorów w zakresie specyfiki pracy z seniorami). Natomiast Iwona Janowska i Mariola Fiema [2017] przeanalizowały podręczniki do nauczania języka polskiego jako obcego stosowane na kursach dla seniorów. W konkluzjach autorki postulują konieczność tworzenia nowego typu materiałów dydaktycznych, które dopasowane do możliwości i preferencji seniorów mogłyby wspomagać proces uczenia się języka obcego czyniąc go bardziej efektywnym i przyjemnym.

W omówionych powyżej (z konieczności – w dużym skrócie) inicjatywach badawczych z lat 2013-2019 niewątpliwie podjęto próbę rekonesansu potrzeb i możliwości seniorów w kontekście uczenia się języka obcego, a także czynników wpływających na efektywność procesu nauczania języków obcych w tej grupie wiekowej. Polska glottogeragogika – jeśli porównać ją z glottogeragogiką światową – jest jednak na wstępnym etapie rozwoju, dlatego wymaga szczególnej intensyfikacji badań, ponieważ wszelkie przedstawione we wprowadzeniu uwagi związane ze starzeniem się społeczeństw dotyczą również Polski.

4. Wnioski i postulaty badawcze

Omówione badania nad wpływem uczenia się języków obcych w wieku senioralnym na funkcje poznawcze mózgu ukazują zainteresowanie tą problematyką w zespołach badawczych z całego świata, a cytowani autorzy reprezentują kraje takie jak Kanada, Wielka Brytania, Francja, Czechy, Chiny, Włochy czy Polska. Uzyskiwane rezultaty mają wiele punktów wspólnych i z reguły napawają optymizmem – wyniki większości eksperymentów wyraźnie wskazują, że nauka języka pozwala obniżyć objawy demencji starczej o kilka lat w przypadku seniorów bez problemów zdrowotnych, a trening pamięci towarzyszący edukacji językowej może wspomóc ogólne funkcjonowanie seniorów w społeczeństwie. Zauważa się również, że seniorzy okazują coraz większe zainteresowanie kursami językowymi, co należy traktować jako ważne wyzwanie dla dydaktyki języków obcych skoncentrowanej na starszych odbiorcach (m.in. konieczność dostosowania metod pracy, wypracowanie odpowiednich narzędzi i pomocy dydaktycznych itp.).

Wobec sformułowanych już – przynajmniej w ogólnym zarysie – ustaleń o charakterze psychologiczno-socjologicznym istnieje potrzeba podjęcia badań skupiających się bardziej na wymiarze glottodydaktycznym, w tym np. na czynnikach podnoszących efektywność procesu przyswajania języka w wieku senioralnym oraz na weryfikacji metod i technik pracy z seniorami pod kątem wyboru tych, które mogą przynieść najlepsze rezultaty. Pozwoliłoby to na zaprojektowanie materiałów dydaktycznych wychodzących naprzeciw oczekiwaniom i możliwościom seniorów, jak również na dostosowanie warsztatu pracy lektorów języków obcych do specyfiki pracy z osobami 60+. Jest to postulat niezwykle istotny, ponieważ – jak zauważyli badacze zarówno w Polsce, jak i w innych krajach – seniorzy są coraz większą grupą uczącą się języków obcych, a nie ma w ofercie glottodydaktycznej ani materiałów, ani propozycji modeli metodycznych, które by te potrzeby uwzględniały. Pomimo wielu lat badań w obszarze glottogeragogiki za granicą oraz dekady badań w tym obszarze w Polsce nadal brakuje też analiz ukazujących perspektywę lektora, jego rolę w procesie dydaktycznym i aspekt przygotowania merytorycznego i psychologicznego do pracy z seniorami.

Jeśli chodzi o badania na gruncie polskim oraz wnioski, jakie nasuwają się po ich przeanalizowaniu, to jako jeden z głównych postulatów jawi się konieczność szkolenia nauczycieli pracujących z seniorami. Jest to co prawda postulat aplikacyjny, nie badawczy, ale niezwykle istotny, ponieważ ma znaczenie dla jakości i kierunku kształcenia filologów obcych w Polsce wobec potrzeb rynku pracy. Należałoby zatem rozbudować część metodyczną studiów filologicznych o blok zajęć poświęconych andragogice z elementami geragogiki lub ewentualnie włączyć do praktyk pedagogicznych zajęcia z grupami starszych dorosłych. Co niezwykle istotne, przynajmniej w odniesieniu do polskich realiów, należałoby w prowadzonych badaniach wziąć również pod uwagę stereotypowe postrzeganie osób starszych oraz ich dotychczasowe doświadczenia związane z nauką języków obcych. Polscy seniorzy, którzy uczyli się języka obcego w młodości, byli nauczani zupełnie innymi metodami niż te, które rozwinęły się i dominują obecnie – jest to czynnik o dużym prawdopodobieństwie oddziaływania na poczucie efektywności nauki czy odczuwanie przyjemności z poznawania języka obcego.

Natomiast kluczowym wyzwaniem badawczym jest zainicjowanie i realizacja badań podłużnych, których dotychczas nie udało się zaprojektować. Wynika to przede wszystkim z trudności pozyskania grupy chętnej do udziału w takich badaniach. Dlatego przedstawione eksperymenty były zazwyczaj przeprowadzone na małych próbach, co z kolei utrudnia generalizowanie wyników badań, a także może obniżać ich wiarygodność. Dodatkowo, co można zaobserwować po przeanalizowaniu dostępnych w literaturze badań, większość z nich opiera się na metodach ilościowych. Należałoby zatem włączyć do badań metody jakościowe, które pozwolą na holistyczne przyjrzenie się nauce języków obcych wśród seniorów, a także wieloaspektowe ukazanie procesu kształcenia i przedstawienie punktu widzenia samych seniorów bądź ich nauczycieli.

Bibliografia

- Antoniou Marc, Gunasekera Geshri, Wong Patrick C.M. 2013. *Foreign language training as cognitive therapy for age-related cognitive decline: a hypothesis for future research*. „Neuroscience Biobehavioral” Vol. 37.
- Bąk Tomasz H., Long Madeleine R., Vega-Mendoza Mariana, Sorace Antonella. 2016. *Novelty, challenge, and practice: the impact of intensive language learning on attentional functions*. „PLOS ONE” Vol. 11.
- Bąk Tomasz. H., Nissan Jack J., Allerhand Michael M., Deary Ian J. 2014. *Does bilingualism influence cognitive aging?* „Annals of Neurology” Vol. 75.
- Blumenfeld Henrike K., Quinzon Sim J., Alsol Cindy, Riera Stephanie A. 2017. *Predictors of successful learning in multilingual older adults acquiring a majority language*. „Frontiers in Communication” Vol. 2(23).
- Borella Erika, Carretti Barbara, Zanoni Giulia, Zavagnin Michela, De Benin Rossana. 2013. *Working memory training in old age: an examination of transfer and maintenance effects*. „Arch. Clin. Neuropsychol.” Vol. 28.
- Diaz-Orueta Unai, Facal David, Nap Henk H., Ranga Myrto-Maria. 2012. *What is the key for older people to show interest in playing digital learning games? Initial qualitative findings from the LEAGE project on a multicultural European sample*. „Games Health Journal” Vol. 1(2).
- Escuder-Mollon Pilar, Esteller-Curto Roger, Ochoa Luis, Bardus Massimo. 2014. *Impact on Senior Learners’ Quality of Life through Lifelong Learning*. „Procedia Social and Behavioral Science” Vol. 131.
- Grotek Monika, Kiliańska-Przybyło Grażyna. 2012. *Rola czynników afektywnych w procesie nauki języka obcego przez osoby w wieku senioralnym*. „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” nr 3/59.
- Grotek Monika, Kiliańska-Przybyło Grażyna. 2014. *Společne aspekty uczenia się języków obcych w późnej dorosłości – doświadczenia uczestników lektoratów w UTW*. W: *Nowe tendencje w edukacji osób starszych*. Red. Krystoń M., Šerák M., Szyszka M., Tomczyk Ł. T. III. Seria „Czesko-polsko-słowackie studia z zakresu andragogiki i gerontologii społecznej”. Banská Bystrica – Praga – Oświęcim: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistycznej w Sosnowcu.
- Janowska Iwona, Fiema Mariola. 2017. *Analiza wybranych podręczników do nauczania języka polskiego jako obcego w kontekście edukacji seniorów*. „Neofilolog” nr 49(1).
- Jaroszewska Anna. 2013. *Nauczanie języków obcych seniorów w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Keijzer Merel, Van der Ploeg Mara, Lowie Wander. 2020. *Methodological concerns and their solutions in third-age language learning studies*. „Dutch Journal of Applied Linguistics” Vol. 9(1-2).
- Kic-Drgas Joanna. 2013. *Fremdsprachenlernen im Seniorenalter. Entwicklung und Evaluation von Lehr- und Lernmaterialien für Senioren*. Wrocław – Dresden: Quaestio – Neisse Verlag.
- Kliesch Maria, Giroud Nathalie, Pfenninger Simone, Meyer Martin. 2017. *Research on second language acquisition in old adulthood: What we have and what we need*. W: *Third Age Learners of Foreign Languages*. Ed. Gabrys-Barker D. Bristol: Multilingual Matters.
- Klimczak-Pawlak Agata, Kossakowska-Pisarek Sylwia. 2018. *Language Learning over 50 at the Open University in Poland: An Exploratory Study of Needs and Emotions*. „Educational Gerontology” Vol. 44(4).

- Klimova Blanka, Toman Josef, Kuca Kamil. 2019. *Effectiveness of the dog therapy for patients with dementia – a systematic review*. „BMC Psychiatry” Vol. 19(1).
- Kurdziel Laura B. F., Mantua Janna, Spencer Rebecca. M. C. 2017. *Novel word learning in older adults: a role for sleep?* „Brain and Language” Vol. 167.
- Nijmeijer S.E., van Tol M.-J., Keijze M. [Accepted/In press]. *Learning to preserve: foreign language training as a cognitive ‘vaccine’ to prevent old-age disorders?* Abstract from Cognitive Aging Conference 2020, Atlanta, Georgia, United States.
- Narushima Miya, Liu Jian, Diestelkamp Naomi. 2018. *Lifelong learning in active ageing discourse: Its conserving effect on wellbeing, health and vulnerability*. „Ageing Society” Vol. 38.
- Pfenninger Simone E., Polz Sarah. 2018. *Foreign language learning in the third age: a pilot feasibility study on cognitive, socio-affective and linguistic drivers and benefits in relation to previous bilingualism of the learner*. „JESLA” Vol. 2.
- Pot Anna, Porkert Joanna, Keijzer Merel. 2019. *The bidirectional in bilingual: cognitive, social and linguistic effects of and on third-age language learning*. „Behavioral Science” Vol. 9(9), 98.
- Słowik Agata. 2016. *Different Perspectives on the Use of L1 in Teaching English to the Elderly*. „Journal of Education Culture and Society” Vol. 7(2).
- Słowik-Krogulec Agata. 2019. *Developing efficient foreign language classroom environment for older adult learners*. „Journal of Education Culture and Society” Vol. 10(2).
- Słowik-Krogulec Agata. 2020. *What motivates older adult learners in Poland to study foreign languages in later life?* „ET Journal” Vol. 9: 153-173.
- Trafiałek Elżbieta. 2006. *Starzenie się i starość. Wybór tekstów z gerontologii społecznej*. Kielce: Wszechnica Świętokrzyska.
- Valis Martin, Slaninova Gabriela, Prazak Pavel, Poulouva Petra, Kacetl Jaroslav, Klimova Blanka. 2019. *Impact of learning a foreign language on the enhancement of cognitive functions among healthy older population*. „Journal of Psycholinguistics” Vol. 48.
- Walczak Małgorzata. 2015. *Wybrane trudności słuchaczy 50+ w nauce języka obcego. W: Wyzwania i dylematy edukacyjno-zawodowe*. Red. Baron-Polańczyk E., Klementowska A. Zielona Góra: Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Profesjologicznego.
- Wilson Robert S., Boyle Patricia A., Yang Jingyun, James Bryan D., Bennett David A. 2015. *Early life instruction in foreign language and music and incidence of mild cognitive impairment*. „Neuropsychology” Vol. 29.
- Wong Patrick C.M., Ou Jinghua, Pang Celestina W.Y., Zhang Ling, Tse Chi Shing, Lam Linda C.W., Antoniou Mark. 2019. *Language training leads to global cognitive improvement in older adults: a preliminary study*. „Journal of Speech, Language and Hearing Research” Vol. 62.
- World Health Organization. 2017. *Global strategy and action plan on ageing and health*. Geneva.
- Yeung Caleb M., St John Phillip D., Menec Verena, Tyas Suzanne L. 2014. *Is bilingualism associated with a lower risk of dementia in community-living old adults? Cross-sectional and prospective analyses*. „Alzheimer Dis. Assoc. Disord.” Vol. 28.
- Zych Adam A. 2001. *Słownik gerontologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

DOI: 10.31648/an.7185

TRAILS¹-AUSBILDUNGSPROGRAMM
FÜR ANGEHENDE UND AKTUELLE
FACHFREMDSPRACHENLEHRENDE
– ZIELE, DURCHFÜHRUNG UND EVALUATION

TRAILS TEACHER TRAINING FOR ASPIRING
AND CURRENT FOREIGN LANGUAGE TEACHERS:
OBJECTIVES, IMPLEMENTATION, AND EVALUATION

Joanna Woźniak

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9671-9375>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu / Adam Mickiewicz

University in Poznań

e-mail: woa@amu.edu.pl

Joanna Kic-Drgas

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8133-9190>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu / Adam Mickiewicz

University in Poznań

e-mail: j.drgas@amu.edu.pl

Joseph Cullen

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3060-5735>

Arcola Research LLP

Greg Holloway

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7379-7864>

Arcola Research LLP

---

¹ LSP Teacher Training Summer School

Keywords: LSP teacher training, LSP curriculum development, LSP in the European Higher Education Area, LSP teacher competences

Abstract: Increasing interest in learning languages for specific purposes, resulting primarily from the growing need for communication in the professional field, has contributed to the expansion of the offer of various language courses for specific purposes at universities and colleges. The international TRAILS project is being carried out to investigate the state of specialist language teaching in European higher education and to prepare and implement methods to develop the competences of language for specific purposes teachers. The aim of this article is to present activities undertaken within the TRAILS project in order to standardise the manner of training for LSP teachers.

1. Einleitung

Der von vielen Fachsprachenlehrenden und -forschenden vorgebrachten Behauptung, dass „[e]ine umfassende fachsprachliche Schulung in einer Fremdsprache (...) heutzutage mehr als je zuvor zum festen Bestandteil der Hochschulausbildung werden [sollte]“ [Bukovčan 2014, 54], ist grundsätzlich nicht zu widersprechen. Mit der Globalisierung und der damit einhergehenden beschleunigten Entwicklung in Technik und Wirtschaft tritt eine neue Form von Lernenden in den Vordergrund, die ihre eigenen Gründe und Motive für das Erlernen einer Fremdsprache haben. An diese werden schrittweise auch die Ausbildungsprogramme angepasst, die immer häufiger fachsprachenorientierten Fremdsprachenunterricht anbieten. Daher steht die universitäre Fremdsprachlehrerausbildung vor einer Herausforderung, die künftige Lehrkraft auf das Unterrichten von Fachfremdsprachen vorzubereiten. Ein Schritt in diese Richtung soll das im Rahmen von TRAILS-Projekt konzipierte Kursprogramm sein, das zum ersten Mal im Februar 2021 durch ein internationales Gremium von Fachfremdsprachenlehrenden und von Studierenden des Fremdsprachenlehramtes in der TRAILS-Winterschule getestet wurde.

Im Folgenden werden nach einer kurzen theoretischen Einführung die wichtigsten Ansätze des Programmes dargestellt. Anschließend wird die methodologische Vorgehensweise bei der Ausarbeitung der Lernergebnisse erläutert und die Beispiele von ihnen angeführt. Abschließend werden die Ergebnisse der Evaluation des durchgeführten Kurses besprochen.

2. Fachsprachendidaktik – Wesen und Hauptziele

Die kommunikativ pragmatische und später die kognitive Orientierung in der Fachsprachenforschung eröffnete der Fachsprachendidaktik neue Ansätze, mit denen „(...) die Lerner zu einer umfassenden kommunikativen Handlungsfähigkeit im Fach geführt werden [sollen]“ [Baumann 2000, 155]. Lernende sollen sich im jeweiligen Fach in der Zielsprache angemessen informieren und verständigen und überdies einem schriftlichen und/oder mündlichen Text das Maximum an Informationen entnehmen können [vgl. Buhlmann & Fearn 2018]. Dies führte zu einer Neudefinition des Fachsprachenunterrichts. Er kann in Anlehnung an Anthony [2015] als ein Ansatz für den Sprachunterricht erklärt werden, der auf die aktuellen und/oder zukünftigen akademischen oder beruflichen Bedürfnisse der Lernenden abzielt. Zudem konzentriert er sich auf sprachliche Fertigkeiten und Kompetenzen, auf Texte und Textsorten, die erforderlich sind, um diese Bedürfnisse zu erfüllen [vgl. Anthony 2015, 2]. Der Fachsprachenunterricht gilt nicht nur als Raum, in dem ausschließlich sprachliche Kompetenzen entwickelt werden, denn Sprachkenntnisse alleine reichen nicht aus, um effektiv in einer Fachsprache zu kommunizieren. Er trägt vor allem zur Entwicklung weiterer sogenannter fachkommunikativer Kompetenzen bei, darunter [vgl. Baumann 2000]:

- interkultureller Teilkompetenz – Sensibilisierung für das Vorhandensein von kulturdeterminierten fachlichen Kommunikationsstrategien, die typisch für ein bestimmtes Fach sind [vgl. Baumann, Kalverkämper 1992];
- sozialer Teilkompetenz – Entwicklung der Kompetenz, eine bestimmte Rolle in der Fachkommunikation zu spielen;
- Teilkompetenz des Fachdenkens – Entwicklung individueller kognitiver Fähigkeiten, um das Funktionieren von Fachbegriffen zu verstehen, fachliche Sachverhalte zu rekonstruieren, Informationen zu verarbeiten und zu speichern;
- fachlicher Teilkompetenz – Entwicklung der Kompetenz des Kommunikationsteilnehmenden, das Fachgebiet zu überschauen und zu beherrschen;
- funktionaler Teilkompetenz – Entwicklung der Fähigkeit der Lernenden, sprachliche und nichtsprachliche Mittel adäquat zu gebrauchen, „(...) die das Denken bzw. die Handlungs- und Erkenntnisfähigkeit im jeweiligen Fachgebiet auf dem jeweiligen Erkenntnisstand repräsentieren“ [Baumann 2000, 165];
- textueller Teilkompetenz – Kenntnisse über einzelne für das Fach typische Fachtextsorten und deren Struktur;
- stilistischer Teilkompetenz – Verwendung der für die jeweilige Fachsprache (und der jeweiligen Fachtextsorte) relevanten stilistischen Elemente;

- textsyntaktischer Teilkompetenz – syntaktische Kenntnisse, darunter Kenntnisse der Satzstrukturen, die für die Fachtextproduktion und -rezeption unabdingbar sind;
- lexikalisch semantischer Teilkompetenz – Verwendung von Termini und Fachphrasen sowie anderen fachgebundenen Wendungen.

3. Anforderungen an die Fachfremdsprachenlehrkraft

Im Bereich der akademischen Praxis wird von der Fachfremdsprachenlehrkraft u. a. erwartet, dass sie ein angemessenes Wissen über die organisatorischen, pädagogischen und kommunikativen Richtlinien, Praktiken und Werte von Hochschulen und Universitäten hat. Sie soll auch in der Lage sein, disziplinäre Unterschiede zu erkennen und diese zu erforschen. Überdies muss sie über hohe systemische Sprachkenntnisse sowie über Kenntnisse der Diskursanalyse verfügen [vgl. BALEAP 2008, 3].

In Bezug auf die **Studierenden** sollen Lehrende die Anforderungen des Zielkontextes, in den die Studierenden eintreten wollen sowie ihre Lernbedürfnisse im Hinblick auf frühere Lernerfahrungen verstehen. Sie sollen sich auch der Bedeutung des kritischen Denkens in akademischen Kontexten bewusst sein und Aufgaben, Prozesse und Interaktionen in den Fachsprachenunterricht einführen, die von den Studierenden kritisches Denken verlangen. Schließlich sollen sie die Bedeutung der Lernendenautonomie im akademischen Kontext verstehen und Aufgaben, Prozesse und Interaktionen einsetzen, die von den Studierenden verlangen, effektiv in Gruppen oder alleine zu arbeiten [vgl. BALEAP 2008, 3].

Eine weitere Gruppe von Kompetenzen bezieht sich auf die **Lehrplanentwicklung** und setzt voraus, dass Fachsprachenlehrende die Haupttypen der Sprachlehrpläne kennen und in der Lage sind, einen Lehrplan zu erstellen, der die Bedürfnisse von Studierenden im akademischen Kontext erfüllt. Darüber hinaus wird von ihnen erwartet, dass sie Konzepte zur Textklassifikation und Diskursanalyse kennen und einen Kurs, einzelne Module oder Aufgaben rund um ganze Texte oder Textsegmente in einer Weise organisieren können, die die Fähigkeiten der Studierenden zur Verarbeitung und Produktion von gesprochenen und geschriebenen Texten fördert [vgl. BALEAP 2008, 3].

Die letzte Gruppe von Kompetenzen betrifft die **Implementierung des Kurses**. Lehrende sollen mit den Methoden, Praktiken und Techniken des kommunikativen Sprachunterrichts vertraut sein und diese in einem akademischen Kontext anwenden können. Sie sollen akademische Sprach- und Wissensaufgaben mithilfe von formativen und summativen Evaluationen bewerten können [vgl. BALEAP 2008, 3].

4. Zielsetzung des TRAILS²-Ausbildungsprogramms

Mit der Entwicklung eines innovativen Ausbildungsprogramms beabsichtigen die „TRAILS“-Partner die Förderung qualitativ hochwertiger und innovativer Lehrmethoden und -techniken im Bereich des Fachsprachenunterrichtens. Dies soll erreicht werden durch:

- die Verbindung von methodischem Fachwissen und didaktischer Herangehensweise;
- die Berücksichtigung internationaler und regionaler Lernziele;
- einen Brückenschlag zwischen Strategie- und Kompetenzentwicklung;
- die Praxisfokussierung der vorgeschlagenen Lösungen.

Somit dient das Ausbildungsprogramm der „TRAILS“-Winterschule einer aktiven Beteiligung aller Teilnehmenden, dem Austausch von Ideen zwischen Lehrkräften und Trainern aus verschiedenen Ländern und mit unterschiedlicher Erfahrung, der Autonomieentwicklung der Kursteilnehmenden.

Die „TRAILS“-Winterschule zielt auf zwei Gruppen von Teilnehmenden ab. Die erste Gruppe sind erfahrene Fachsprachenlehrkräfte, die bisher nur wenige oder gar keine Gelegenheit hatten, an Fortbildungsprogrammen für Fachsprachenlehrkräfte teilzunehmen, und die ihre Fachsprachenkenntnisse, -fertigkeiten und -kompetenzen erweitern möchten. Die zweite Gruppe sind angehende Fachsprachenlehrkräfte, die noch keine oder nur begrenzte Erfahrungen mit dem Fachfremdsprachenunterricht gemacht haben.

Die Grundlagen für die Entwicklung des TRAILS-Winterschule-Ausbildungsprogramms sind die von den Projektpartnern formulierten Lernergebnisse, die als Folge der Lücken zwischen dem aktuellen fachfremdsprachendidaktischen Angebot im Hochschulwesen und den tatsächlichen Bedürfnissen der Fachfremdsprachenlehrenden entstanden sind.

4.1. Erwartete Lernergebnisse – theoretische Grundlagen

Im Projekt wurden die Lernergebnisse als das Wissen oder die Fähigkeiten beschreibende Aussagen verstanden, die künftige Fachsprachenlehrende (hiermit sind vor allem die Kursteilnehmenden gemeint) bis zum Ende einer bestimmten Aufgabe, einer Unterrichtseinheit, eines Kurses oder eines Programms erwerben sollen und die ihnen helfen zu verstehen, warum dieses Wissen und diese Fähigkeiten für sie nützlich sind [vgl. Battersby 1999, 2]. Die Grundlage für die Formulierung der Lernergebnisse ist die Lernzieltaxonomie von Bloom et al. [1956], die von Anderson, Krathwohl [2001] und Krathwohl [2002] erneuert und vervollständigt wurde. Diese Taxonomie zielt darauf ab,

---

² Mehr zum TRAILS-Projekt, zu Ergebnissen einzelner Projektaufgaben in Kic-Drgas und Woźniak [2020].

qualitativ unterschiedliche Denkweisen zu strukturieren, weshalb sie zu einem breit angelegten Planungsinstrument für den Einsatz im Unterricht wurde. Sie wird angewendet, um den Umfang zu beschreiben, in dem von den Lernenden erwartet wird, bestimmte Konzepte zu verstehen und anzuwenden, bestimmte Fähigkeiten zu demonstrieren und ihre Werte, Einstellungen und Interessen flexibel zu gestalten [vgl. Pohl 2000, 7-8]. Das Hauptergebnis der Lernzieltaxonomie ist die Einteilung der Bildungsziele in drei Bereiche:

- kognitiv (bezogen auf das Wissen),
- affektiv (bezogen auf Einstellungen, Gefühle),
- psychomotorisch (bezogen auf die körperliche Leistungsfähigkeit).

Für die Erstellung der Lernziele der „TRAILS“-Winterschule ist der kognitive Bereich relevant. Innerhalb der kognitiven Domäne gibt es sechs Komplexitätsebenen: Wissen, Verstehen, Anwenden, Analysieren, Beurteilen und Erschaffen [vgl. Anderson, Krathwohl 2001; Krathwohl 2002]. Je höher das Niveau ist, desto komplexere mentale Operationen sind erforderlich (höhere Denkfähigkeiten).

4.2. Verfahren zur innovativen Kursgestaltung

Für die Formulierung von Lernergebnissen wurde ein dreistufiger Ansatz gewählt. Zuerst wurden einerseits die europäischen Ausbildungsprogramme für angehende Fremdsprachenlehrkräfte in Hinblick auf fachfremdsprachendidaktische Punkte und andererseits die beruflichen Bedürfnisse der Fachfremdsprachenlehrenden analysiert [mehr zu Ergebnissen vgl. Kic-Drgas, Woźniak 2020]. Danach wurden die Defizite zwischen Ist-Zustand und Soll-Zustand identifiziert und in sieben thematische ‚Säulen‘ gegliedert:

- Bedarfsanalyse und Curriculumentwicklung,
- Fachsprachenlehr- und -lernmethoden,
- Materialgestaltung,
- Testen und Bewerten,
- allgemeine Fachsprachenforschung und -didaktik,
- Zusammenarbeit und professionelle Entwicklung,
- transversale Kompetenzen.

In der dritten Etappe wurde jede ‚Säule‘ einem Projektpartner zugeordnet. Die Partner haben konkrete Lernziele innerhalb des jeweiligen Bereiches vorgeschlagen.

Im Rahmen jedes Bereiches des Modells wurden weitere thematische Untergruppen bestimmt, denen kollektiv einzelne detaillierte Lernergebnisse zugeschrieben wurden. Jede thematische Untergruppe wird in einem dreistufigen Prozess formuliert.

- Für die Festlegung der kognitiven Anforderung (**Leistung**) wird präzisiert, was die Lernenden nach Abschluss des Kurses wissen, kennen und vergleichen sollen. Die Ziele beziehen sich direkt auf die Inhalte und Konzepte, die dem geplanten Unterricht zugrunde liegen. Dieser Schritt ermöglicht es, das formulierte Ziel auf der relevanten Ebene der Taxonomie [vgl. Anderson, Krathwohl 2001; Krathwohl 2002] zu verorten. Hier werden vor allem Verben gebraucht, die die Denkfähigkeiten niedrigerer Ordnung beschreiben (kennen, verstehen, wissen, vergleichen).
- Der zweite Schritt der Ergebnisformulierung besteht in der Bestimmung der **Bedingungen**, die für die zu erfüllenden Aufgaben notwendig sind. Dieser Schritt beinhaltet z. B. die Bezugnahme auf Variablen wie: disziplinäre Genres, Liefer- und Zielsprachen, Größe und Zusammensetzung der Gruppen, die technischen Möglichkeiten, der Zugang zu Applikationen, die den Lehrprozess unterstützen u. a.).
- Der dritte Schritt bezieht sich auf die Definition des erwarteten **Standards**. Dieser Teil nimmt Bezug auf die höheren Ebenen der Lernzieltaxonomie (Analyse, Auswertung, Kreation) [vgl. Anderson, Krathwohl 2001; Krathwohl 2002]. Die Lernergebnisse in diesem Teil schließen an die im ersten Schritt beschriebenen elementaren Lernergebnisse an und zielen auf eine Abrundung des Kurses, indem die anfangs erworbenen sog. niedrigeren theoretischen Kenntnisse weiter ausgebaut, miteinander kombiniert und für die Praxis aufbereitet werden.

4.3. Beispiele für Lernergebnisse

Im Rahmen der entwickelten sieben ‚Säulen‘ wurden insgesamt 131 Lernergebnisse im Bereich **Leistung** (untere Ebene) und 161 Lernergebnisse im Bereich **erwartete Standards** (obere/ höhere Ebene) ausgearbeitet. Da die vollständige Präsentation der entwickelten Lernergebnisse den Rahmen dieses Artikels sprengen würde, werden im Folgenden die Lernergebnisse von jeweils nur einer thematischen Untergruppe aufgeführt.

1. Im Rahmen der **Bedarfsanalyse und Curriculumentwicklung** wurden fünf Untergruppen bestimmt:

- Methodologie der Bedarfsanalyse,
- Analyse der Zielgruppenbedürfnisse,
- Kursgestaltung/-entwicklung,
- Lehrplangestaltung/-entwicklung,
- Unterrichtsplanung.

Methodologie der Bedarfsanalyse

Am Ende des Moduls sind die Kursteilnehmenden in der Lage (LEISTUNG),

- die grundlegenden Konzepte der Bedarfsanalyse in Fachsprachenkontexten zu kennen und zu verstehen,
- verschiedene Arten von Bedürfnissen zu identifizieren, die Fachsprachenlernende haben können,
- die geeigneten Methoden der Bedarfsanalyse anzuwenden und
- die verschiedenen Arten der Bedürfnisse zu betrachten, zu verstehen und zu vergleichen,

unter Berücksichtigung (BEDINGUNG)

- verschiedener theoretischer Aspekte der Bedarfsanalyse,
- verschiedener Interessengruppen und
- verschiedener Lehr-/Lernziele und Lehr-/Lernresultate,

um (STANDARD)

- eine geeignete Methode auszuwählen und eine Bedarfsanalyse durchzuführen,
- die gesammelten Daten auszuwerten,
- die Lehr-/Lernziele und -ergebnisse auf der Grundlage der Ergebnisse der Bedarfsanalyse zu bewerten,
- die Methoden der Bedarfsanalyse zu evaluieren und
- die Wirksamkeit bestimmter Methoden im gegebenen Kontext zu bewerten.

2. Im Rahmen der Säule **Fachsprachenlehr- und -lernmethoden** wurden fünf Untergruppen bestimmt:

- fachsprachendidaktische Fertigkeiten – Verstehen des Wesens der Eingangsfertigkeiten (sog. LSP-Input): Hörverstehen, Leseverstehen,
- Lehren/Lernen von Fachterminologie,
- selektiver grammatikalischer Lehr-/Lernprozess im Fachsprachenunterricht,
- fachdidaktische Fertigkeiten – Entwicklung der Abschlussfertigkeiten (sog. LSP-Output): schriftliche und mündliche Kommunikationskompetenz,
- aufgaben-/projekt-/problembasiertes Lehren/Lernen von Fachsprachen.

Aufgaben-/projekt-/problembasiertes Lehren/Lernen von Fachsprachen

Am Ende des Moduls sind die Kursteilnehmenden in der Lage (LEISTUNG),

- die wichtigsten theoretischen Annahmen und Unterschiede zwischen aufgaben-, projekt- und problembasiertem Lehren/Lernen im Fachsprachenunterricht zu definieren und zu verstehen,
- den Prozess und den strukturellen Rahmen (vor, während und nach der Aufgabe) des aufgaben-, projekt- und problembasierten Lehrens und Lernens im Fachsprachenunterricht zu verstehen,
- den Unterschied zwischen dem Prozess und dem Produkt des aufgaben-, projekt- und problembasierten Lehrens und Lernens im Fachsprachenunterricht zu verstehen,
- die grundlegenden Merkmale eines gut durchdachten aufgaben-, projekt- und problembasierten Konzepts im Fachsprachenunterricht zu verstehen und
- Online-Tools für kollaboratives Lernen zu verstehen und zu nutzen,

unter Berücksichtigung (BEDINGUNG)

- der Bedürfnisse der Fachsprachenlernenden und
- der Anforderungen potentieller künftiger Arbeitgeber,

um (STANDARD)

- den aufgaben-, projekt- und problembasierten Unterricht mit anderen Fachsprachenlernansätzen zu vergleichen,
- die Lernenden dabei zu unterstützen, Denkfähigkeiten höherer Ordnung zur effektiven Kommunikation, Kooperation und Teamarbeit zu entwickeln,
- eine beispielhafte aufgaben-, projekt- oder problembasierte Skizze für eine bestimmte Gruppe von Fachsprachenlernenden vorzubereiten und zu präsentieren sowie
- die Aufgaben-/Projekt-/Problemskizzen der anderen Teilnehmer zu bewerten.

3. Im Rahmen der Säule **Materialgestaltung** wurden drei Untergruppen bestimmt:

- Materialbewertung,
- Materialgestaltung,
- Korpora.

Bewertung von LSP-Materialien

Am Ende dieses Moduls sind die Kursteilnehmenden in der Lage (LEISTUNG),

- verschiedene Kriterien zur Bewertung von Lehrmaterialien für Fachsprachen zu benennen,
- die Vor- und Nachteile der Übernahme, Anpassung und Erstellung von Lehrmaterialien für Fachsprachen zu verstehen und zu erklären,
- die Auswirkungen der gewählten Materialien (übernommen, angepasst, erstellt) im Unterricht zu beschreiben,

unter Berücksichtigung (BEDINGUNG)

- unterschiedlicher Sprachniveaus, Gruppengrößen und Bedürfnisse der Fachsprachenlernenden und
- der Motivation der Fachsprachenlernenden,

um (STANDARD)

- die vorhandenen gedruckten und/oder digitalen/interaktiven Ressourcen im Hinblick auf ihre Nützlichkeit für das Lehren/Lernen von Fachsprachen zu evaluieren und
- die mögliche Anpassung der Materialien an den bevorzugten Lehrstil/die bevorzugte Lehrmethode/den bevorzugten Ansatz für einzelne Lernendengruppen vorzunehmen.

4. Im Rahmen der Säule **Testen und Bewerten** wurden drei Untergruppen bestimmt:

- Bewertung der Fachsprachenlernenden,
- Selbstbewertung der Fachsprachenlehrenden,
- Bewertung des Fachsprachenlehrplans.

Selbstbewertung der Fachsprachenlehrenden

Am Ende des Moduls sind die Kursteilnehmenden in der Lage (LEISTUNG),

- die Bedeutung einer kontinuierlichen Selbstevaluation zu verstehen,
- die Prinzipien der kritischen Selbstevaluation einschließlich einer reflektierenden Unterrichtspraxis zu formulieren (Analyse und Bewertung der eigenen Praxis und des eigenen Lernens),
- die wichtigsten Grundsätze zu verstehen, die der Fachsprachenforschung und -didaktik zugrunde liegen und
- die Vorteile der Peer-Beobachtung zu verstehen,

unter Berücksichtigung (BEDINGUNG)

- der Besonderheiten der verschiedenen Disziplinen und
- institutionellen Richtlinien,

um (STANDARD)

- die Ergebnisse der eigenen Forschung zu analysieren und zu reflektieren, um die Lehrpraxis zu verbessern,
- das Feedback der Peer-Beobachter zu analysieren,
- eine Skizze der Schlüsselkriterien für die Selbsteinschätzung der eigenen Lehrpraxis zu erstellen und vorzulegen,
- die Skizzen anderer zu den wichtigsten Selbstbewertungskriterien zu bewerten und ggf. die eigenen zu ändern
- das berufliche Selbstvertrauen von Fachsprachenlehrkräften zu stärken.

5. Im Rahmen der Säule **allgemeine Fachsprachenforschung und Fachsprachendidaktik** wurden sechs Untergruppen bestimmt:

- disziplinäres Wissen, Training und Kontextbewusstsein,
- fachsprachentypische Textsorten,
- Fachsprachenforschungsmöglichkeiten,
- akademischer Diskurs,
- allgemeine Grundsätze der Fachsprachen und Herausforderungen, Chancen und Einschränkungen der Fachsprachen,
- Lehrgespräch von Fachsprachenlehrkräften.

Fachsprachentypische Textsorten

Am Ende des Moduls sind die Kursteilnehmenden in der Lage (LEISTUNG),

- zu verstehen, dass sich verschiedene Fachdisziplinen unterschiedlicher Textsorten bedienen,
- zu wissen, wo die verschiedenen fachsprachentypischen Textsorten zu finden sind und
- verschiedene Ansätze zur Erforschung fachsprachentypischer Textsorten zu vergleichen,

unter Berücksichtigung (BEDINGUNG)

- der Besonderheiten der verschiedenen Disziplinen und
- der verschiedenen Fachsprachenlerngruppen,

um (STANDARD)

- sich der disziplinären Unterschiede zwischen den Disziplinen und deren Textsorten bewusst zu werden,
- die disziplinspezifischen Textsorten durch den Einsatz von IKT-Werkzeugen zu analysieren,
- eine Skizze der auf fachsprachentypischen Textsorten basierenden Lehrmaterialien zu erstellen und
- die eigenen und fremden Entwürfe der auf fachsprachentypischen Textsorten basierenden Lehrmaterialien zu reflektieren und zu bewerten.

6. Im Rahmen der Säule **Zusammenarbeit und professionelle Entwicklung** wurden drei Untergruppen bestimmt:

- Zusammenarbeit mit Fachlehrkräften, Fachleuten und der Industrie,
- Fachsprachenlehrerkooperation/ Teilnahme an nationalen und internationalen Gruppen/ Fachsprachen-Praxisgemeinschaften,
- formelle berufliche Entwicklungsmöglichkeiten.

Formelle berufliche Entwicklungsmöglichkeiten

Am Ende des Moduls sind die Kursteilnehmenden in der Lage (LEISTUNG),

- zu verstehen, wie wichtig es für die eigene berufliche Entwicklung ist, in unstrukturierten und strukturierten Gremien aktiv zu sein (entweder als Delegierte, Vortragende oder Podiumsmitglieder),
- Angebote, auch digitale, für die formelle und informelle lebenslange berufliche Weiterbildung zu finden und auszuwählen (z. B. auf den Fremdsprachenunterricht bezogene Ausbildungskurse, Konferenzen, MOOCs),
- die eigenen Stärken und Schwächen zu definieren und dementsprechend angemessene Möglichkeiten zur Weiterentwicklung zu wählen und
- die Entwicklung anderer als Teil der eigenen Entwicklung zu unterstützen,

unter Berücksichtigung (BEDINGUNG)

- der verschiedenen unterrichteten Fachdisziplinen,
- unterschiedlicher Liefer- und Zielsprachen und
- der institutionellen Politik,

um (STANDARD)

- den eigenen Karriereweg zu entwerfen und/oder weiterzuentwickeln und das erworbene Wissen anzuwenden, um innovative und kooperative Lehrmethoden anzuwenden und/oder zu entwickeln,
- den eigenen beruflichen Werdegang zu entwerfen und anderen zu präsentieren,
- die Entwürfe anderer zu bewerten.

7. Im Rahmen der Säule **Transversale Kompetenzen** wurden acht Untergruppen bestimmt:

- autonomes und selbstgesteuertes Lernen,
- Zeitmanagement,
- Gruppenarbeit,
- Verhandlungen,

- Qualitätsmanagement,
- Mentoring,
- Motivation der Lehrkraft und der Lernenden,
- kritisches Denken / Innovationsmöglichkeiten

Zeitmanagement

Am Ende des Moduls sind die Kursteilnehmenden in der Lage (LEISTUNG),

- den Zeitplan des Fachsprachen-Lehrprozesses zu planen,
- die Zeit, die für die Durchführung der Aufgaben benötigt wird, richtig einzuschätzen,
- den Fortschritt bei der Umsetzung der Aufgaben zu überwachen und zu modifizieren,

unter Berücksichtigung (BEDINGUNG)

- der Möglichkeiten und Erwartungen sowie der Bedürfnisse der Zielgruppe und
- der institutionellen Politik,

um (STANDARD)

- die höchste Zeiteffizienz bei der Abwicklung der Lernziele zu erreichen.

4.4. Durchführung der TRAILS-Winterschule

Als Zusammenfassung des Projektes wurde im Februar 2021 eine internationale Winterschule online organisiert. Während fünf Tagen hatten die praktizierenden und angehenden Fachsprachenlehrenden die Möglichkeit an unterschiedlichen Veranstaltungen in Form von Diskussionen, Workshops oder Miniprojekten teilzunehmen. Das Programm war auf 80 Unterrichtsstunden (à 45 Minuten) ausgelegt und basierte auf den Projektergebnissen. Die in Pkt. 4.3. präsentierten Lernergebnisse wurden in 11 umfassende Schulungsmodule unterteilt, wobei die Reihenfolge bewusst mit allgemeinen Themen begann und mit spezifischeren und detaillierteren Themen endete: (M1) Bedarfsanalyse, (M2) Kurs- und Lehrplangestaltung, (M3) disziplinärer Kontext – disziplinäre Gattungen, (M4) fachspezifische Sprachlehrkompetenzen, (M5) Materialien für die Didaktik der Fachsprachen, (M6) aufgaben-/projekt-/problembasierter Unterricht, (M7) Evaluation im Fachsprachenunterricht, (M8) transversale Kompetenzen im Fachsprachenunterricht, (M9) Sprachkorpora im Unterricht von Fachsprachen, (M10) Forschung in den Fachsprachen, (M11) Unterrichtsplanung.

Für die ersten sieben Module wurden jeweils zwei Sitzungen vorgesehen: eine Plenarsitzung – in Form eines interaktiven Vortrags – und eine eher praktische Gruppensitzung. Bei der Gestaltung des Schulungsprogramms berücksichtigten die Projektmitglieder die unterschiedlichen Kenntnisse und Erfahrungen der potenziellen Schulungsteilnehmenden. Daher richteten sich die Plenarsitzungen an alle, während die Gruppensitzungen je nach Erfahrung

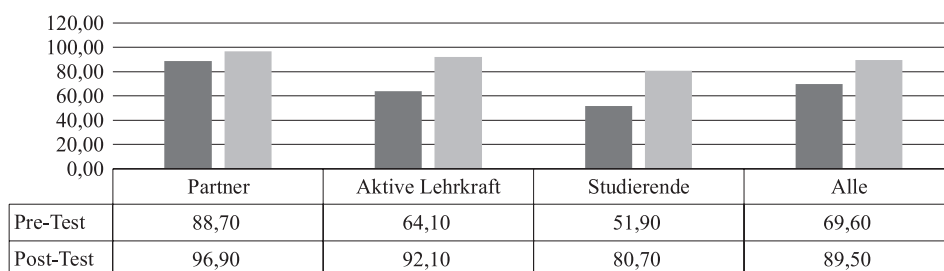
ausgewählt werden konnten. In den Plenarsitzungen wurden die Lernergebnisse der unteren Ebene und in den Gruppensitzungen die der oberen Ebene umgesetzt. Für alle Module und ihre Sitzungen wurden detaillierte Unterrichtspläne mit spezifischen Inhalten und Aufgaben entwickelt.

5. Die Evaluierung des Ausbildungsprogramms

Die Grundlage für die abschließende Evaluierung der Kurseffektivität stellten unterschiedliche Bewertungsinstrumente dar. Eines davon ist Umfrage unter allen Teilnehmenden der Winterschule. An der Umfrage nahmen sowohl die im Kurs unterrichtenden TRAILS-Partner als auch die Kursteilnehmenden (die Lehrkraft und die Studierenden) teil. Im Rahmen der Umfrage sollten die Befragten einen Fragebogen zu Beginn des Kurses (Pre-Test) und an dessen Ende (Post-Test) ausfüllen. Sie sollten darin angeben, ob und inwieweit sich ihr Wissen, und ihre Fähigkeiten in einzelnen Bereichen verbessert haben. Zu diesem Zweck antworteten sie auf 22 Fragen (zwei Fragen pro Modul), in welchen sie ihr Wissens- und Fähigkeitsniveaus in einzelnen Bereichen selbst einschätzen sollten. Das Wissen wurde mithilfe folgender Skala bewertet: 1 – sehr niedrig / 2 – niedrig / 3 – moderat / 4 – hoch / 5 – sehr hoch. Die Fähigkeit, dieses Verständnis und Wissen in der fremdsprachendidaktischen Lehr- und Lernpraxis anzuwenden, wurde mithilfe folgender Skala bewertet: 1 – Ich kann das gar nicht tun / 2 – Ich kann dies ein wenig tun / 3 – Ich bin moderat gut darin / 4 – Ich kann das gut machen / 5 – Ich kann dies sehr gut tun. Insgesamt konnten maximal 110 Punkte erreicht werden.

52 Teilnehmende füllten Pre-Test aus, darunter 21 Partner (Trainer), und 41 Kursteilnehmende (12 praktizierende Fachsprachenlehrer und -lehrerinnen und 19 Studierende). Am Post-Test nahmen 19 Partner, 12 Lehrervertreter und 18 Studierende teil.

Im Folgenden werden die Ergebnisse für die einzelnen Gruppen dargestellt.

■ Pre-Test   ■ Post-Test

Abb. 1 Der Selbsteinschätzungswert der Kursteilnehmenden im Pre-Test und Post-Test in absoluten Zahlen (der Höchstwert war 110)

Insgesamt stieg die Selbsteinschätzung der Teilnehmenden im Durchschnitt um 28%. Den größten Zuwachs verzeichneten die Studierenden mit einem Plus von 55% und die aktive Lehrkraft mit einem Plus von durchschnittlich 44%. Auch bei den Partnern, die als Experten galten, gab es einen Zuwachs an Fähigkeiten und Wissen, wenn auch in geringerem als in den beiden anderen Gruppen Umfang. Bei der Bewertung des Wissens und der Fertigkeiten gab es keine größeren Unterschiede zwischen den einzelnen Modulen, obwohl die Teilnehmenden ihre Kompetenzen in M9 am niedrigsten bewerteten, was darauf hindeuten könnte, dass der Stoff in diesem Bereich für sie neu und relativ schwierig war.

Die großen Lernzuwächse deuten darauf hin, dass der Kurs effektiv war. Am meisten profitierten von dem Kurs die Studierenden. Sie hatten zu Beginn einen Rückstand bei den Kenntnissen und der praktischen Anwendung, der sich jedoch bis zum Ende des Kurses deutlich verringerte.

Zusätzlich zu den quantitativen Ergebnissen wurden qualitative Daten zur Zufriedenheit der Kursteilnehmenden während und unmittelbar nach der Winterschule gesammelt. Zu diesem Zweck füllten sie täglich eine Zufriedenheitsumfrage aus und nahmen an einer Evaluierungssitzung am Ende der Winterschule teil. In ihrem Portfolio beantworteten sie täglich folgende Fragen:

- Was hat Ihnen an der täglichen Teilnahme an der Winterschule am besten gefallen?
- Was hat Ihnen an der täglichen Teilnahme an der Winterschule am wenigsten gefallen?
- Haben Sie Probleme oder Herausforderungen erfahren und wie wurden diese gelöst?
- Alles, was Sie sonst noch über die Gesamterfahrung sagen möchten.

Neben den Informationen aus dem Portfolio wurde das Zielpublikum stichprobenartig – geteilt in drei Fokusgruppen: TRAIL's-Trainer, erfahrene Lehrende und Studierende – interviewt. Die Stichprobe widerspiegelte die Merkmale der an der Initiative beteiligten Personen. Die verschiedenen Gruppen wurden getrennt befragt, damit ihre Ansichten nicht „verfälscht“ werden und damit sie sich nichtungezwungen fühlen, Kritik auszuüben. Das Feedback der Lernenden war insgesamt sehr positiv. Sie waren anfangs etwas überfordert, das hat sich aber mit der Zeit geändert. Die Kursteilnehmenden schätzen an der Winterschule u.a. die Möglichkeit mit anderen Fachsprachenlernenden zusammenzuarbeiten, ihr bisheriges Wissen aufzufrischen und zu vertiefen. Sie fanden die Verbindung zwischen Theorie, Forschung und Praxis ausgezeichnet und motivierend. Ihnen gefiel auch die gute Struktur des Kurses (Plenarsitzungen + Gruppenarbeit) und die Vielfalt der Themen. Sehr begrüßt wurde auch die Internationalisierung der unterrichtenden Experten und der Kursteilnehmenden. Auch die Idee, den Kurs in Mischgruppen (bestehend aus Lehrkraft und Studierenden) durchzuführen wurde von den beiden Seiten positiv bewertet. Dies hat in der Auffassung der Befragten deutlich gezeigt, dass das

Lernen ein fortlaufender Prozess ist und auch erfahrene Lernende auf neue Unterrichtsmethoden und -ansätze sowie neue Werkzeuge aufgeschlossen sind.

Einige wenige Kritikpunkte wurden in Bezug auf das schnelle Tempo des Kurses und das Zeitmanagement geäußert. Die Teilnehmenden gaben zu, dass die Pausen zwischen einzelnen Unterrichtseinheiten zu kurz waren, und dass sie manchmal mit dem Material überfordert waren. Sie schlugen vor, den Kurs um Inhalte zur allgemeinen Fremdsprachendidaktik und Fachsprachenforschung zu reduzieren und sich ausschließlich auf Fachfremdsprachendidaktik zu konzentrieren. Andere kritische Anmerkungen betrafen die fehlende Zurverfügungstellung des gesamten Materials vor dem Kurs und die fehlenden Zusammenfassungen im Plenum. Die Kursteilnehmenden wünschten sich auch mehr direkten Kontakt, mehr Zeit für die Kommunikation mit anderen, mehr Gespräche über Probleme und mögliche Lösungen, was wegen der Pandemie und der Online-Realisierung des Kurses tatsächlich erschwert wurde.

6. Zusammenfassung

Mit der zunehmenden Zahl der angebotenen Fachsprachenkurse steigt auch der Bedarf an qualifizierten Lehrkräften. Spezialisierte Kurse und Schulungen, die u. a. von Universitäten angeboten werden, können eine Möglichkeit sein, Lehrende auf die Arbeit mit Fremdsprachen zu beruflichen Zwecken vorzubereiten. Das internationale Projekt TRAILS wird durchgeführt, um den Stand des Fachsprachenunterrichts in der europäischen Hochschulbildung zu untersuchen und Methoden zur Entwicklung der Kompetenzen von Fachsprachenlehrenden auszuarbeiten und umzusetzen. Die im Rahmen des Projekts durchgeführten Aktivitäten zielen darauf ab, eine Form der Ausbildung für Fachsprachenlehrkraft zu standardisieren.

Durch Entwicklung des innovativen Ausbildungsprogramms setzten sich die TRAILS Partner die Förderung qualitativ hochwertiger und innovativer Lehrmethoden und -techniken im Bereich Fachsprachenunterricht zum Ziel. Die positiven Befragungsergebnisse und Zuwachs an Wissen unter den Teilnehmenden haben es bewiesen, dass es einen sehr großen Bedarf an Kursen dieser Art gibt und die im Projekt entwickelte Methodik eine Antwort auf diesen Bedarf sein kann.

Bibliografie

- Anderson Lorin W., Krathwohl David R. 2001. *A taxonomy for learning, teaching and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*. New York: Longman.
- Anthony Laurence. 2015. *The changing role and importance of ESP in Asia*. "English as a Global Language Education (EaGLE) Journal" No. 1: 1-21.

- BALEAP = British Association of Lecturers in English for Academic Purposes. 2008. *Competency framework for teachers English for academic purposes*. In: <https://www.baleap.org/wp-content/uploads/2016/04/teap-competency-framework.pdf> [Zugriff am 19 X 2021].
- Battersby Mark. 1999. *Assessment & learning*. "Learning Quarterly" No. 3: 2-7.
- Baumann Klaus-Dieter. 2000. *Die Entwicklung eines integrativen Fachsprachenunterrichts – eine aktuelle Herausforderung der Angewandten Linguistik*. In: *Sprachen im Beruf. Stand – Probleme – Perspektiven*. Hrsg. Baumann K.-D., Kalverkämper H., Steinberg-Rahal K. Tübingen: Narr: 149-173.
- Baumann Klaus-Dieter, Kalverkämper Hartwig. 1992. *Kontrastive Fachsprachenforschung*. Tübingen: Narr.
- Bloom Benjamin S. et al. 1956. *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. Handbook 1: *Cognitive domain*. New York: David McKay.
- Buhlmann Rosemari, Fearn Anneliese. 2018. *Handbuch des fach- und berufsbezogenen Deutschunterrichts DaF, DaZ, CLIL*. Berlin: Frank and Timme.
- Bukovčan Dragica. 2014. *Fachsprachendidaktik auf der Hochschulebene – Zielsetzung und Herausforderungen*., "Strani Jezici" No. 43(1): 49-60.
- Kic-Drgas Joanna, Woźniak Joanna. 2020. *Fachsprachendidaktik an europäischen Hochschulen – Stand und Perspektiven*. In: *Angewandte Linguistik – neue Herausforderungen und Konzepte*. Hrsg. Adamczak-Krysztofowicz S., Szczepaniak-Kozak A., Rybszleger P. Göttingen: V&R Unipress: 311-328.
- Krathwohl Dawid R. 2002. *A revision of Bloom's taxonomy*. "Theory into Practice" Vol. 41(4): 212-281. In: <https://www.depauw.edu/files/resources/krathwohl.pdf> [Zugriff am 19 X 2021].
- Pohl Michael. 2000. *Learning to think and thinking to learning*. Hawker Brownlow Educatio.

DOI: 10.31648/an.7209

(UN)OBTAINABLE LUXURY AND PERFORMANCE: THE SEMIOTICS OF MICHAEL JORDAN'S 1996 V12 MERCEDES S600 LORINSER

Tomasz Jachec

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1168-1038>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie / University of Warmia and Mazury in Olsztyn

e-mail: tomasz.jachec@uwm.edu.pl

Keywords: Michael Jordan, Mercedes-Benz, brand, semiotics, automobile, commodities, cultural units, basketball, socio-economic interpretation

Abstract: On August 23rd, 2020, a 1996 V12 Mercedes S600 Lorinser was sold at an eBay auction. While the asking price for this particular model, in 2020, was approximately between \$4,500 and \$11,000, this specific car was sold for the hefty sum of \$202,200. What makes this Mercedes car unique and pricey is the fact that it used to belong to a basketball great, Michael Jordan. The timing of the auction in question, finalized in the midst of the global Coronavirus pandemic, and following the release of *The Last Dance* documentary on Jordan's career, factors into the interpretation of the semiotics of the automobile itself. The aim of this article is to analyze: the semiotic dimension of Michael Jordan as a persona and a brand/sign; the semiotic dimension of the Mercedes brand and cars; and, ultimately, the semiotic dimension of the auction of Jordan's 1996 V12 Mercedes S600 Lorinser in the context of time and selling price, with nostalgia as a factor, in order to examine the result of the synergy of "Jordan" and "Mercedes."

[A]utomobiles, as culturally intensive products, have been a common topic for semiotic analysis, "with their meanings often tied to Western science and technology, sociocultural status and power, and personal freedom and escape" [Mick et al. in Wilson, Haładewicz-Grzelak 2015, 6].

On August 23rd, 2020, a 1996 V12 Mercedes S600 Lorinser was sold at an eBay auction. While the asking price for this particular model, in 2020, was approximately between \$4,500 and \$11,000, this particular car was sold

for the hefty sum of \$202,200 [Schrader 2020]. What makes this Mercedes car unique and pricey is the fact that it used to belong to a basketball great, Michael Jordan. The fact that the auction in question was finalized in the midst of a global Coronavirus pandemic, and following the release of *The Last Dance* documentary on Jordan's career, factors into the interpretation of the semiotics of the automobile itself.

This article deals with mainly two terms: Jordan and Mercedes, which begs the question, "What, then, is the meaning of a term?" [Eco 1967, 67], to which Eco's answer is:

From a semiotic point of view it can only be a cultural unit. In every culture "a unit ... is simply anything that is culturally defined and distinguished as an entity. It may be a person, place, thing, feeling, state of affairs, sense of foreboding, fantasy, hallucination, hope or idea. In American culture, such units as uncle, town, blue (depressed), a mess, a hunch, the idea of progress, hope and art are cultural units" [Schneider 1968, 2]. [Eco 1976, 67].

Eco also notes that "a unit of this type might also be recognized as an intercultural unit which remains invariable despite the linguistic symbol with which it is signified" [Eco 1976, 67]. Given the above, Jordan and Mercedes are cultural units, both of which signify two phenomena respectively: Jordan signifies the person of Michael Jordan and the Jordan Brand; Mercedes signifies a make of a car and any given car of this brand. Moreover, due to the global reach of both brands, Jordan and Mercedes are also intercultural units which, as linguistic expressions, carry particular messages. Eco describes the relation between cultural units and their messages in the following manner:

Recognition of the presence of these cultural units ... involves understanding language as a social phenomenon. If I declare that /There are two natures in Christ, the human and the divine, and one Person/ a logician or scientist might observe to me that this string of sign-vehicles has neither extension nor referent – and that it could be defined as lacking meaning and therefore as a pseudo-statement. But they will never succeed in explaining why whole groups of people have fought for centuries over a statement of this kind or its denial. Evidently this happened because the expression conveyed precise contents which existed as cultural units within a civilization. Since they existed they became the supports for connotative developments and opened up a whole range of semantic reactions of a type that directly affected behavior. But behavioral reactions are not necessary in order to establish that the expression has a content; the civilization itself elaborated a series of definitions and explanations of the terms involved (person, nature, etc.). Each definition was a new linguistic (or visual) message whose meaning had in turn to be clarified by means of other linguistic expressions which defined the cultural units carried by the preceding expression [Eco 1976, 67-68].

In Eco's view, every statement, even though it may seem semantically empty, carries an interpretable message due to the fact that it is comprised of linguistic expressions of cultural units with messages assigned to the said units. Therefore, the statement: "Mercedes is the Michael Jordan of car

manufacturers” might appear as lacking meaning and a pseudo-statement, but those who see Jordan as a cultural unit, e.g., basketball fans, and etymologists, will read the statement as: “The Mercedes company is best when it comes to manufacturing cars,” i.e., “Mercedes makes the best cars.”

In this article, I will discuss the meanings of the cultural units of Jordan, Mercedes (having previously analyzed both cultural units, and having assigned their semiotic meanings), and Michael Jordan’s Mercedes, as it is assumed that this particular automobile, as a cultural unit, carries semiotic meanings extending the very similar meanings of the first two units. After taking into consideration the fact that the automobile in question used to belong to a mass culture icon (Jordan), the nostalgia of whose heydays was kindled by the 2020 *The Last Dance* documentary, and the fact that the automobile’s auction took place in the midst of the COVID-19 pandemic, as well as the above-the-market-value price obtained for the automobile, I intend to demonstrate that the semiotics of Jordan’s Mercedes is one that carries more meanings than could be assumed in discussing the synergy of meanings of the two cultural units in question.

Semiotics of Michael Jordan

In his book, *Michael Jordan and the New Global Capitalism*, Walter LaFeber entitled one of his chapters “The Greatest Endorser of the Twentieth Century” or “An Insidious Form of Imperialism?” [LaFeber 1999, 130], which succinctly epitomizes the polysemic nature of Jordan. Jordan has meant different things to different readers of his semiotic meanings, largely due to the dual nature of his public persona – an athlete and a celebrity endorser. As a basketball superstar, Jordan has been described almost exclusively in superlatives, all of which are summed up in Harry Edwards’s statement: “If I were charged with introducing an alien life form to the epitome of human potential, creativity, perseverance, and spirit, I would introduce that alien life form to Michael Jordan” [LaFeber 1999, 28]. LaFeber adds that

Jordan personified not only the imaginative, individual skills that Americans dream of displaying in a society that adores graceful and successful individualism, but the all-out competitive spirit and discipline that Americans like to think drove their nation to the peak of world power [LaFeber 1999, 28],

and emphasizes the fact that Jordan “became famous for grace and success” [LaFeber 1999, 31] and that he was “a respected person with good values instilled by strong parents” [LaFeber 1999, 63].

Jordan’s image was, for a long time, that of a perfect human being. Physically, he embodied athletic excellence, which, in 2016, led President

Barack Obama to justify the fact that he was awarding Jordan with the Presidential Medal of Freedom, in the following manner:

There is a reason you call somebody “the Michael Jordan of...” ..., they know what you are talking about. Because Michael Jordan is the Michael Jordan of greatness; he is the definition of somebody so good at what they do that everybody recognizes it. That’s pretty rare [NBA online].

As a human being, Jordan was a family man honoring traditional, American values; he was graceful, successful and did not “alienate anybody” [LaFeber 1999, 64]. With time, Jordan’s perfectly polished image gained fractures, as a darker side of his character came to light (gambling, divorce, and political indifference). Nevertheless, in the consciousness of the masses, he remains an American icon of success, ingenuity and greatness.

To a large extent, Michael Jordan symbolizes the USA’s cultural dominance of the 1990s. He (as the face of Nike and the NBA) was one of the main American exports in the first decade after the collapse of the communist bloc, along with other American multinational companies and international brands, such as Levi’s, Coca-Cola and IBM. Moreover, America’s economic, cultural and political dominance in the last decade of the twentieth century is reflected in Jordan’s dominance on basketball courts (six NBA championships in 1991-98, Olympic gold in Barcelona in 1992, and McDonald’s Tournament championship in Paris in 1997), as well as in the world of advertising, as among numerous products endorsed by Jordan, there were those immanent with American culture – Coca-Cola, McDonald’s, and Chevrolet. To use a simile, after Ervin “Magic” Johnson and Larry Bird retired in 1991 and 1992 respectively, Jordan was the only superpower left in the NBA, much like the USA, which in the 1990s was the only superpower in a world where the Soviet empire was no more, and China had not yet emerged as a superpower.

As the embodiment of the zeitgeist of late twentieth century America, Jordan’s success also exemplified “U.S. exploitation of the new information age” [LaFeber 1999, 13]. LaFeber begins his book with this statement:

[a]t the end of the twentieth century, Americans, their economy, and their culture seemed to dominate many parts of the globe. A basketball player who lived in Chicago, Michael Jordan, was arguably the most recognized and revered of those Americans to billions of people worldwide [LaFeber 1999, 27].

thus placing Jordan in the semiotic space of representing American culture of the era. However, to LaFeber, Jordan was the face of 1990s America not only due to his athletic achievements and charismatic personality; Jordan was also an

immensely profitable commodity in a society that, especially with the end of the Cold War, seemed to value profit, celebrity, and marketability above all else. He and Nike thus became post-Cold-War symbols—indeed phenomena—of American culture, American globalization, American marketing, American wealth, American-

headquartered media, American-based transnationals. Jordan and Nike were also becoming symbols for the sometime corruption of this Americanization, when its too often seamy underside contaminated its professed principles [LaFeber 1999, 128].

LaFeber, in referring to Jordan as a “commodity”, and an “image like the [Nike] Swoosh” [LaFeber 1999, 63], as well as observing that ““His Airness” ... and the Air Jordan shoe became one” [LaFeber 1999, 65] echoes Denzin’s description of Jordan as “The man who became a sign of himself” [in Andrews ed. 3]. Such immanence of the person and the sign poses a semiotic challenge as “[e]very attempt to establish what the referent of a sign is forces us to define the referent in terms of an abstract entity which moreover is only a cultural convention” [Eco 1976, 66]. In the case of Jordan, the referent of “Jordan” is both, a real person and an abstract identity whose cultural meanings are the result of Jordan’s athletic accomplishments as well as the “aggressive promotion” [Kellner in Andrews ed. 45] of Jordan as an endorser and a commodity in one. Therefore, while as a person Jordan could be perceived as many things: a champion, a prominent African American, an American success story, an arrogant and tyrannical teammate, a business-owner, a philanthropist, etc., as a brand (or sign), he is at the core of the Jordan Brand (Nike’s subsidiary), both physically as the face and the logo of the brand, and as the brand’s representation of abstract values and cultural identity.

Mark Aronoff’s account of how he “first looked at brand names in general and discovered very little in the way of meaning, finding instead that brand names are words which are owned by individuals” [Aronoff 1981, 339], on the one hand, applies to the Jordan Brand, which obtained its name from one Michael Jordan (although the word is *de facto* owned by Nike). However, on the other hand, the immanence of Michael Jordan and the Jordan Brand turns the name into a signifier of values and meanings which Michael Jordan stood for as an active NBA player and an American icon.

When discussing car names (i.e. brands), Aronoff makes the claim that:

First and most important, car names are not proper names, but rather common nouns. This can easily be shown by the fact that they readily allow determiners and adjectives:

- (1) a blue Chevrolet
two big Cadillacs

In addition, they exhibit the characteristically English peculiarity [Levi 1978] of appearing as attributives:

- (2) a pink Cadillac coupe
a Chevrolet Impala sedan [Aronoff 1981, 331],

which is also true in the case of the player-shoes immanence. In the sentence “The player laced up his brand new Jordans and went out and played,” determiners and adjectives are allowed, and in “This season Russel Westbrook

is playing in his new model of Air Jordan sneakers” an attributive is present. In both sentences, “Jordan(s)” signifies a pair of basketball shoes and the only manner in which the word relates to the person is by means of association. Since the Jordan Brand is immanent with Michael Jordan, so are the brand’s semiotic meanings. In the market of basketball sneakers and apparel, the Jordan Brand represents athletic performance, endurance, dominance and innovation as well as being chic, cool, trendy and yet classic (or vintage), and fashionable – everything that Michael Jordan has stood for in basketball. Moreover, Jordan’s basketball superiority (to his contemporary rivals, and, as some would have it, to any other basketball player ever) is incorporated into the Jordan Brand, whose basketball shoes are worn by a selected group of players and whose price is higher than the average price of Nike shoes. Air Jordans are to Nikes as Maybach is to Mercedes – a luxury line of the finest quality.

Jordan himself was, and still is, a brand whose marketing potential has been valued in millions of dollars and whose advertising power was frequently employed by other companies to sell their products on the simple premise that if Jordan, for example, drinks Gatorade, then the soft drink must be good. Gatorade was actually, next to Nike, the brand that not only used Jordan’s marketing power but, in fact elevated his brand by highlighting his role model status in the now classic “Be like Mike. Drink Gatorade” commercial spot [Bigwayne84 2006] in which Jordan leisurely plays basketball and drinks Gatorade. This commercial, featuring a catchy song whose lyrics went “Sometimes I dream that he is me ... Like Mike, if I could be like Mike...” [Bernie Pitzel – *Be Like Mike* 1992], was so popular and impactful that in the mass consciousness the “Drink Gatorade” part of the slogan was dropped and “Be like Mike” became a life philosophy of hard-work and dreams of success (a.k.a. the American Dream) and a call to teenagers dreaming of careers as pro-athletes. The “Be Like Mike” commercial epitomizes what Łukasz Muniowski sees as the “brand myth” of Michael Jordan, whom Muniowski sees as “the only athlete who reached mythical status in the anthropological as well as in the brand sense” [Muniowski 2019, 5]. In Muniowski’s view, brand myths permeate cultures rooted in capitalism and provide meaning for a price (5). Therefore, Jordan is a commodity, which semiotically “still gives meaning to human life as it provides it with a sort of ritual action, practiced through watching the mythical hero perform and buying the merchandise he promotes” [Muniowski 2019, 5].

Semiotics of Mercedes-Benz

As observed by Roland Barthes, “cars today are ... the supreme creation of an era, conceived with passion by unknown artists, and consumed in image if not in usage by a whole population which appropriates them as a purely magical object” [Barthes 1991, 88]. Barthes’s observation on modern cars, which he based on the 1960-70s Citroen DS car still applies to cars manufactured by Mercedes. The Mercedes-Benz brand, much like the Jordan Brand, relies on its own brand myth to produce the semiotic connotations of prestige, professionalism, innovation, and reliability and sell their cars as purely magical objects. Like most car companies, and unlike brands specializing exclusively in luxury cars (Rolls Royce, Bugatti, etc.), over the years the company released different models of its vehicles of diverse purposes, body lines, and sizes, from trucks and vans through buses and sports models, to family sedans and limousines. Regardless of the company’s rich portfolio, semiotically, the brand is definitely more in line with Aston Martin than Honda Civic.

As observed by Aronoff: “[t]he only property which is constant, besides the name, is the position which the car occupies in the field. That is why position in the field is so important in the semantics of automobiles” [Aronoff 1981, 338]. Mercedes-Benz’s position is that of a top shelf in the car market, which is especially visible when juxtaposed with the company’s competitor from its home, German market – Volkswagen. In Aronoff’s ranking of car makes according to their price, VW is lower- to mid-priced, while Mercedes is above mid-priced, on the verge of luxury [Aronoff 1981, 333]. The differences in price ranges between the two makes stem from technical specification as well as from brand connotations. As Aronoff points out:

price category ... is a comparative scale or ranking, not an absolute one: the fact that Chevrolet is lower-priced does not mean that all Chevrolets will be less expensive than all Pontiacs; it means rather that a given Chevrolet will be less expensive than a comparably equipped Pontiac, and so on up the line. ... It follows that the price ranking is related to prestige. One reason why a person buys a Pontiac rather than a similarly equipped Chevrolet is that the Pontiac carries more prestige. The higher the category, the greater the prestige [Aronoff 1981, 333].

The Chevrolet-Pontiac comparison used by Aronoff, may as well be applied to Volkswagen and Mercedes. Therefore, semiotically, while Volkswagen literally stands for “car for the people” and is associated with masses of working-class drivers, Mercedes has been associated with upper class executives and professionals. As observed by Jing and Yan in their study of Mercedes’s application of signs in creative technology design, “[a]s an innovative automobile brand, it [Mercedes] leads and represents the unique symbol image of high-quality automobiles” [Jing, Yan 2021, 1] and “Mercedes-benz leads the German car elegant, high-performance brand image” [Jing, Yan 2021, 4].

Their observations are supported by those of Aronoff, who approaches car brands as cultural concepts:

With cultural concepts, there is a closer tie between sense and reference than there is for natural kinds, and the nature of the tie is different. For example, Cadillacs are luxury cars. This is in part a referential fact which we could discover if we knew nothing about the sense of the term Cadillac. But why are there no economy model Cadillacs, with rubber floor mats and manual transmissions? Because of the sense of the word. Thus, the sense of Cadillac influences the nature of Cadillacs [Aronoff 1981, 346].

Again, Aronoff's example of Cadillac applies to Mercedes as well; even though the company sells economy models, the semiotic meaning of the brand still results in them being perceived as top shelf cars for wealthier members of society. Even Mercedes's car design reflects the company's image of luxury and prestige. While BMW "using strong shapes and dynamic forms ... clearly communicate BMW's values of performance and power" [Wilson, Haładewicz-Grzelak 2015, 9], Mercedes' large and limo-like bodies, rounded shapes and smooth lines communicate comfort and a sense of significance as "smoothness is always an attribute of perfection because its opposite reveals a technical and typically human operation of assembling" [Barthes 1991, 88]. Moreover, by applying the symbol design into the product design, Mercedes creators directly or indirectly shape and maintain the company's image [Jing, Yan 2021, 1]. Mercedes's designers and engineers make use of "the appearance design of products as an important means to show the basic functions, express the original intention of design, highlight the value of products and flout the brand concept" [Jing, Yan 2021, 4]. These professionals "[t]hrough research and analysis ... integrate lines, colors and local details, logos that represent brand characteristics into the appearance of the product" [Jing, Yan 2021, 4], which, in turn, allows:

Mercedes Benz ... [to] always take a leading position in the competitive world market environment, because it has the core symbol of the brand (visual identification function, form, language, etc.). With the change of the environment, regardless of the evolution and innovation of product appearance, the modeling symbols of these core products have never been abandoned, and have played an important role in the "product family gene" for a long time [Jing, Yan 2021, 4].

Jing and Yan's observations echo those of Barthes's comments on the Citroen DS car. Much like Citroen, Mercedes is not merely a machine but is "more spiritual and more objectlike, ... and more homely" [Barthes 1991, 89], and the Mercedes brand cars signify "comfort rather than performance" thus "[o]ne is obviously turning from an alchemy of speed to a relish in driving" [Barthes 1991, 89].

Semiotics of Jordan's 1996 V12 Mercedes S600 Lorinser

It can be argued that Mercedes-Benz was a pioneering brand in the sense that, while it retained its upper-class image, it managed to sell to [the] mass customer. For example, its CLA class sedan model, while cheaper than S or C class sedans, and aimed at middle-class drivers, still offers a relative level of “[e]legance and authenticity through engineering excellence” [Anonymous 2013], for which the brand is known. In this respect Mercedes is much like the Air Jordan brand – mass-sold basketball (and not only) sneakers of a cultural value higher than that of “regular” Nikes. The two brands are also semiotically similar given the fact that Jordan was a pioneering figure in American marketing of the 1980s, who broke an “unwritten, but acknowledged, rule among advertisers ... that black players’ endorsements did not sell products” [LaFeber 1999, 45].

There is actually a number of similarities between the brands of Jordan and Mercedes. Both brands are associated with luxury which encompasses “scarce products with an objective or symbolic extra value, with a higher standard of quality, and with a higher price than comparable products” [Mortelmans in Wilson, Haładewicz-Grzelak 2015, 5] and “those products that have a sign value on top of (or in substitution of) their functional or economical meaning” [Mortelmans in Wilson, Haładewicz-Grzelak 2015, 5]. Both Air Jordans and Mercedes are famous for using high quality materials, and their symbolic value translates to economic added value expressed in a higher price than comparable products. Also, both entities (the person and the company) behind the brands have had their share of bad press – Jordan was accused of having gambling problems and being politically insensitive, and Mercedes-Benz wishes their collaboration with the rulers of Nazi Germany was forgotten. The bad press could translate into problems for both brands, e.g., affect said brands’ sales numbers, but, in fact, it has not.

In terms of the semiotic meanings of Jordan and Mercedes combined, the S600 Lorinser, which once belonged to Michael Jordan, carries the messages of greatness, reliability, and class. However, the 1996 model can no longer be seen as a semiotic symbol of innovation and technological excellence; therefore its value (well exceeding the market value of the model in 2020) needs to be derived only through the prism of association with Michael Jordan, and the fact that the superstar of basketball used to drive the car in question. It is the fact that Jordan was once the owner of this car that shifts the car’s economic value from a second-hand and somewhat outdated car to the cultural value of a memorabilia item marked by the greatness of its previous owner. Given the above, the S600 Lorinser in question is similar to a pair of vintage Air Jordans; not, however, the regularly released renditions of e.g. Air Jordan 3s

which are replicas of the shoes worn by Jordan in the 1987-88 season, but a pair of Air Jordans which Jordan actually wore in a game, such as the Air Jordan 1s worn by Jordan for the 1985 exhibition game in Trieste, Italy, and sold for \$615,000 at a Christie's auction [Boren 2020]. Quite remarkably, the worn-out sneakers reached a price higher than the Lorinser in question by a margin of \$400,000, which can only be explained by the fact that the sneakers are semiotically associated with Michael Jordan to a higher degree than the Mercedes car which appeared in the *The Last Dance* documentary only for a brief moment.

The Last Dance premiered in April 2020; the Beverly Hills Car Club put the Mercedes car in question up for auction in August 2020. Given that the auction lasted only ten days and managed to attract "177 bids before Sunday's sale. For reference, that S600 sale price is just shy of the \$204K you'd need for a brand new Porsche 911 Turbo S" [Schrader 2020] before the final bid of \$202,200, it is safe to say that the eBay auction of Jordan's Mercedes was the aftermath of the car being featured in the *Last Dance* miniseries, which premiered four months before the internet auction. The question is what motivated the seller and, more importantly, the buyer of the car in question. Since the seller is known to be the Beverly Hills Car Club, a Los Angeles based car dealer specializing in classic cars, their motivation is obvious – it is their business. The buyer, on the other hand, remains anonymous, therefore it is only possible to speculate on their motivation.

The timing of the eBay auction in question and *The Last Dance* which boosted the sales of Air Jordan sneakers and enhanced demand for Jordan memorabilia allows us to look at the Lorinser auction as the outcome of yet another example of documentary-inspired nostalgia. As observed by Sean Gammon and Gregory Ramshaw:

sport can serve as a rich source of collective nostalgia: creating important and memorable life moments that can be experienced both by fans and an entire nation.

Producers of films and documentaries are all too aware of the appeal of nostalgically delivered stories that hark back to the 'golden age' of a sport, player, event or team [Gammon, Ramshaw 2013, 204-205].

If the 1990s were the "golden age" of the NBA, it was because basketball (sport) was played by Michael Jordan (player), who, led the Chicago Bulls (team) to six championships (event) that decade. The producers of *The Last Dance* certainly looked at their subject matter in this manner as the docuseries portrays Jordan's feats as some of the most extraordinary moments in sports history. *The Last Dance* met with critical acclaim and, in 2020 and 2021, won: the Primetime Emmy Award, AAFCA TV Honors, Black Reel Award for Television, NAACP Image Award, OFTA Television Award, PGA Award, and TCA Award – all for outstanding documentary series [IMDb]. The series was also highly popular in terms of viewership as, when released in April 2020

by ESPN in the USA, the series averaged “5.8 million viewers across premieres of its first six episodes, which is 62% more viewers than the next-closest documentary debut on ESPN (“You Don’t Know Bo” in 2012)” [NBA online], and on Netflix (released at the same time, outside the US); the documentary was watched by approximately 37,600,000 in the first month of its streaming [Moore 2021]. Given the above, it is fair to assume that nostalgia factored in the timing of the eBay auction of Jordan’s Lorinser.

Another aspect of the timing when the car was sold is the fact that it happened in the middle of the COVID-19 pandemics, i.e., at the period of weakened economy and growing unemployment. According to a report from September 2020 by the Robert Wood Johnson Foundation, during the coronavirus outbreak 46% of American households faced serious financial problems, which included loss of savings, and inability to pay bills and mortgages. Moreover, in 46% of the households, an adult either lost their source of income or had their income reduced [2021, 2]. These statistics not only illustrate the difficult financial situation of an average American household, but also subtly signal the growing disproportion between the wealthy and the poor. In other words, while nearly half of American households were struggling financially due to job or income losses, there were also those who were not affected by the pandemic-induced financial crisis, and who could afford to spend \$200,000 they had “spare” on somewhat frivolous purchases of memorabilia. If that was the case, then Jordan’s once-owned Mercedes S600 Lorinser was, to paraphrase Barthes, totally prostituted and appropriated to actualize “the very essence of petit-bourgeois advancement” [Barthes 1991, 90] by depriving it of any functional value and highlighting its symbolic value. Naturally, it is possible to look at the purchase of Jordan’s Lorinser as a practical purchase of a car which was meant to be driven, or as an investment, much like trading cards or autographed sneakers, although both options seem unlikely as the \$200,000 car is outdated by 2020 standards and it had not been serviced since 2011 [Gorgan 2021] and its current market value of between \$4,500 and \$11,000 [American Collectors Insurance online] is nowhere near the car’s sentimental and semantic value, which stems only from the car’s connection to Michael Jordan. In this context, Jordan’s Mercedes symbolizes the disparity between the *la dolce vita* of the “haves” and the struggles of the “have-nots.” However, there is also another reason why the purchase of Jordan’s Lorinser should not be viewed as an investment; the reason being the fact that it was not actually purchased by the eBay auction buyer, which causes a shift in the semiotics of the car.

“[C]ars are cultural objects and change fairly rapidly” [Aronoff 1981, 346] and so did the story of Michael Jordan’s S600 Lorinser as it did not have its climax in the 2020 eBay auction, thus its semiotics shifted. As reported by autoevolutio.com, the buyer of the said Mercedes did not actually purchase the car once owned by Jordan. The website cites the statement by the Beverly

Hills Car Club, which reads, “the winner [of the auction] failed to raise the necessary amount of cash in due time”, thus the car is being auctioned again, however, it has not yet found a buyer. The fact that the original buyer of the car “failed to raise the necessary amount of cash” [Gorgan 2021] implies that either: a) the purchase was impulsive and not thought through, or b) the buyer, while certain of their financial position at the moment of the purchase, might have lost the financial liquidity, perhaps, as a result of the economic slump caused by the COVID-19 pandemics or for other reasons. Although the new asking price is still the hefty sum of \$159,500 [All Auto Network], it seems that the car, in March 2021, is not as desirable as it was in August 2020. The fact that the car in question has not found a new buyer can be hypothesized to be a result of either miscommunication – the hypothetical new buyer does not realize that the car is still for sale; the uncertain economic situation, which discourages potential buyers from risky investments and, even more so, from making frivolous purchases typical of nostalgia-fueled, die-hard fans; or simply due to the fact that, by the standards of contemporary culture of rapidly changing reality, *The Last Dance* was a long time ago and it no longer inspires behavioral reactions. The narrative shift in the story of Michael Jordan’s Lorinser purchase, or rather the lack of it, results in a shift of its semiotic meaning as it is possible, after applying socio-economic interpretation, to see the car as a symbol of the uncertain reality of the times of the COVID-19 pandemic, during which impractical investments in memorabilia were just one element of reality which was put on hold.

Conclusions

As demonstrated, the immanence of Michael Jordan and the Jordan brand resulted in the Jordan brand myth, and since myth is depoliticized speech [Barthes 1991, 142], semiotically, “Jordan” stands for perfection, high-level performance, dominance, success, style, grace, and greatness. Similarly, the brand myth of Mercedes attaches to the brand the semiotic meanings of reliability, luxury, professionalism, comfort, and high social status. In Marxist terms, both “Jordan” and “Mercedes” function as commodities which are social identity markers, and in the culture of commodity fetishism, they both offer the mark of prestige. The story of Michael Jordan’s 1996 V12 Mercedes S600 Lorinser provides polysemic messages of prestige and demand for collectibles stemming from nostalgia and sentimentality, as well as economic disparity, and the unstable reality of the world in the times of pandemics. Nevertheless, in the *Last Dance* and the subsequent eBay auction, the brands of Jordan and Mercedes ultimately came together, and, despite the contextually conditioned semiotic meanings of Michael Jordan’s Mercedes, what was revealed is how much the semiotics of these two are semantically alike.

However, their similarity is not reflected in the sales figures of the two brands, which, symbolically, reflects the instability of the Coronavirus pandemic era. The Jordan Brand did well in the time of the pandemic as its sales increased by 54% in 2020 compared to 2019 [Richter 2021], to which the *Last Dance*-reawakened interest in the brand, as well as the man behind the brand, has contributed to a degree. During the same period, Mercedes-Benz's sales dropped from 2.8 million units sold in 2019 to 2.46 million in 2020 [Wagner 2021]. Despite its sales going down by 3%, the Mercedes-Benz brand still retains a strong position among car brands with its brand value second to only Toyota and, depending on the source, Tesla [Guthrie 2020; BBC 2020]. Given the semiotic similarity between Jordan and Mercedes, the only question that remains is a linguistic one: are Air Jordans the Mercedes of basketball sneakers or is Mercedes the Michael Jordan of cars?

Bibliography

- All Auto Network. 1996 *Mercedes-Benz S600 Lorinser – Michael Jordan*. Beverly Hills Car Club. In: <https://www.beverlyhillscarclub.com/1996-mercedes-benz-s600-lorinser-michael-jordan-c-11325.htm> [Accessed 25 III 2022].
- American Collectors Insurance. *Classic & Collectible Cars Pricing and Information*. americancollectors.com. In: https://secure.americancollectors.com/CollectorResources/NADA?quote=false&_ga=2.264968015.1199461425.1617015738-12303110.1616494664 [Accessed 29 III 2022].
- Andrews David L. ed. 2001. *Michael Jordan, Inc.: Corporate Sport, Media Culture, and Late Modern America*. State University of New York. Albany. Print.
- Anonymous. 2013. Who are you, Mercedes Benz – Brand identity (Part 2)? dasauto-skema.blogspot.com 25 Nov. In: <http://dasauto-skema.blogspot.com/2013/11/who-are-you-mercedes-benz-brand.html> [Accessed 9 III 2022].
- Aronoff Mark. 1981. *Automobile Semantics*. "Linguistic Inquiry" Vol. 12, No. 3: 329-347.
- Barthes Roland. 1991. *Mythologies*. The Noonday Press. New York. Print.
- BBC. 2020. *Tesla overtakes Toyota to become world's most valuable carmaker*. BBC News 1 Jul. In: <https://www.bbc.com/news/business-53257933> [Accessed 20 III 2022].
- Bernie Pitzel – *Be Like Mike*. 1992. Genius. 1 Jan. In: genius.com/Bernie-pitzel-be-like-mike-lyrics [Accessed 14 VII 2022].
- Bigwayne84. 2006. *Be Like Mike Gatorade Commercial (ORIGINAL)*. YouTube 23 Oct. In: www.youtube.com/watch?v=b0AGiq9j_Ak&feature=youtu.be [Accessed 14 VII 2022].
- Boren Cindy. 2020. *Michael Jordan sneakers, with broken backboard glass in the sole, bring record price at auction*. "Washington Post" 17 Aug. In: <https://www.washingtonpost.com/sports/2020/08/17/air-jordan-1-sneakers-fetch-record-price-auction> [Accessed 25 III 2022].
- Eco Umberto. 1976. *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Gammon Sean, Ramshaw Gregory. 2013. *Nostalgia and Sport*. Contemporary Cases in Sport (Goodfellow Publishers Ltd. Woodeaton). Vol. 1: 201-218.
- Gorgan Elena. 2021. *It Seems No One Wants Michael Jordan's Custom 1996 Mercedes-Benz S600 Lorinser*. "Autoevolution" 15 Feb. In: <https://www.autoevolution.com/>

- news/it-seems-no-one-wants-michael-jordans-custom-1996-mercedes-benz-s600-lorinser-156098.html [Accessed 25 III 2022].
- Guthrie Susannah. 2020. *These are the world's 15 most valuable car brands*. Caradvice.com.au 23 Oct. In: <https://www.caradvice.com.au/895187/these-are-the-worlds-15-most-valuable-car-brands> [Accessed 25 III 2022].
- IMDb. 2021. *The Last Dance Awards*. IMDb.com. In: https://www.imdb.com/title/tt8420184/awards?ref_=tt_awd [Accessed 23 III 2022].
- Jing Zhang, Yan Liang. 2021. *Application of Symbols in Creative Technology Design – Taking Mercedes-Benz as an example*. E3S Web of Conferences 236, 05021.
- LaFeber Walter. 1999. *Michael Jordan and the New Global Capitalism*. New York: W.W. Norton & Company.
- Marx Karl, et al. 1992. *Capital*. Vol. 1: *A Critique of Political Economy (Penguin Classics)*. Illustrated, Penguin Classics.
- Moore Kasey. 26. Feb. 2021. *Every Viewing Statistic Netflix Has Released So Far (February 2021)*. *What's on Netflix*. In: <https://www.whats-on-netflix.com/news/every-viewing-statistic-netflix-has-released-so-far-february-2021> [Accessed 30 III 2022].
- Muniowski Łukasz. 2019. *Beyond (Auto)Biography: Narrating the Lives and Achievements of Selected Leading NBA Players After the Michael Jordan Era*. Doctoral dissertation at University of Warsaw.
- NBA. *Michael Jordan Receives The Presidential Medal of Freedom*. YouTube. In: <https://www.youtube.com/watch?v=UTWvhpd6Qpo> [Accessed 15 III 2022].
- NBA. 4 May 2020. *'The Last Dance' continues to set ratings records for ESPN*. Nba.com. In: <https://www.nba.com/news/last-dance-ratings-continue-impressive-run-official-release> [Accessed 30 III 2022].
- Richter Felix. 2021. *Outside the Box: The Booming Secondary Sneaker Market*. "Statista" 2 Mar. In: <https://www.statista.com/chart/24313/stockx-gross-merchandise-volume> [Accessed 25 III 2022].
- Robert Wood Johnson Foundation. 2021. *The Impact of Coronavirus on Households Across America*. RWJF 26 Feb. In: www.rwjf.org/en/library/research/2020/09/the-impact-of-coronavirus-on-households-across-america.html [Accessed 28 III 2022].
- Schrader Stef. 2020. *Michael Jordan's V12 1996 Mercedes S600 Lorinser Sells for Over \$202K*. thedrive.com 24 Aug. In: <https://www.thedrive.com/news/35979/michael-jordans-v12-1996-mercedes-s600-lorinser-sells-for-over-202k> [Accessed 25 III 2022].
- Wagner I. 2021. *Mercedes-Benz Cars' unit sales between 2019 and 2020*. "Statista" 2 Mar. In: <https://www.statista.com/statistics/347054/unit-sales-of-mercedes-benz-cars> [Accessed 22 III 2022].
- Wilson Andrew, Haładewicz-Grzelak Małgorzata. 2015. *Sports utility semiotics: A semantic differential study of symbolic potential in automobile design*. "Semiotica" Vol. 207: 1-29.

LITERATUROZNAWSTWO I PRZEKŁADOZNAWSTWO

DOI: 10.31648/an.7803

A METAFICTIONAL REFLECTION ON HISTORIOGRAPHY: THE INCLUSIVENESS OF TRUTH IN GRAEME MACRAE BURNET'S *HIS BLOODY PROJECT*

Bożena Kucala

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9882-9305>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie / Jagiellonian University in Kraków

e-mail: bozena.kucala@uj.edu.pl

Keywords: Graeme Macrae Burnet, historiographic metafiction, crime fiction, post-modern historiography, multiperspectivity

Abstract: This article analyses Graeme Macrae Burnet's novel *His Bloody Project* (2015) as a metafictional exemplification of the problem of truth in historical accounts. Spuriously claiming that his novel contains authentic material related to a nineteenth-century crime, Burnet recounts the case in the form of a collection of miscellaneous texts. The novel may be read in the light of the stance upheld in postmodern historiography that there is no ultimate truth to be reached at the end of a historical enquiry. This analysis of *His Bloody Project* aims to demonstrate that the obscure, multifaceted truth about the murder case is constituted by all the diverse – even if incongruous and contradictory – perspectives presented in the book.

***His Bloody Project* – a tricky experiment with fact and fiction**

In 2016 *His Bloody Project* (2015) by the little-known Scottish author Graeme Macrae Burnet, with just one previous novel to his name,¹ was shortlisted for the Man Booker Prize. Subsequently, it attracted reviews which praised its realistic portrayal of a Scottish crofting community [Jordan 2016],

---

¹ In 2014 Burnet published a psychological thriller, *The Disappearance of Adèle Bedeau*, later followed by the sequel *The Accident on the A35* (2017).

its “feel for authentic-seeming time and geography” [Myers 2016] as well as its “tricksy literary experiment” [Forshaw 2016] and “tricksy form” [Kerridge 2016].

The novel recounts a triple murder committed by seventeen-year old Roderick Macrae, a resident of a remote Highland village, in 1869, and the ensuing trial during which the accused was found guilty and sentenced to death. However, this is not a typical crime novel, and not even a typical novel – as was consistently underlined by reviewers. *His Bloody Project* takes the form of a dossier of the case, including Roderick’s memoir written during his imprisonment, witness statements, records of court proceedings, contemporary newspaper reports and medical opinions. The fictive discourse successfully masquerades as factual. The writer resorts to the well-known device of giving an aura of authenticity to his material by presenting it as found rather than invented; accordingly, he poses in the Preface as the editor of the multiple texts which comprise *His Bloody Project*. Indeed, the book harks back to what Barbara Foley calls “the pseudofactual novel” of the seventeenth and eighteenth centuries, which “simulates or imitates the authentic testimony of a ‘real life’ person; its documentary effect derives from the assertion of veracity” [1986, 25] and the promise of offering access to the extratextual world [1986, 67]. The practice was familiar to nineteenth-century writers as well. James Hogg’s *The Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner* (1824), a classic of Scottish literature, passes itself off as document rather than fiction, and has been invoked as a possible hypotext² of *His Bloody Project*.³ Another canonical story by a Scottish writer, Robert Louis Stevenson’s *Dr Jekyll and Mr Hyde* (1886), is conveyed in the form of a collection of texts by several authors, including the transgressor’s own confession.⁴ Yet, the recourse to this time-worn strategy of authentication by a contemporary writer must be regarded as an act of literary self-consciousness, and is indeed quite common in historiographic metafiction. The term, as formulated by Linda Hutcheon in *A Poetics of Postmodernism*, applies to novels which “are both intensely self-reflexive and yet paradoxically also lay claim to historical events and personages” [Hutcheon 1991, 5]. Historiographic metafiction, according to Hutcheon, is grounded in the “theoretical self-awareness of history and fiction as human constructs” [1991, 5]; hence, one of its distinguishing features is the blurring of the distinction between fiction and non-fiction [1991, 10]. Both historiographic metafiction and history-writing reveal scepticism towards “empiricist and positivist epistemologies.” By foregrounding the conventions of genre and “their identity

² Gérard Genette defines the hypotext as a preexistent text upon which a later text is “grafted in a manner that is not that of commentary” [1997, 5].

³ A list of novels which employ a mode of composition comparable to Burnet’s and combine authentic or pseudo-authentic materials with invention may be found in Petr Chalupský [2019].

⁴ Crime is a popular preoccupation of modern Scottish fiction as well. In her article *Concepts of Corruption: Crime Fiction and the Scottish ‘State’*, Gill Plain references numerous examples of contemporary Scottish crime novels and argues that “[c]rime writing has been a vibrant dimension of Scottish literary culture since the 1980s” [2007, 132].

as textuality,” metafictional historical novels problematise “the very possibility of historical knowledge” [1991, 106].

The “editor” of *His Bloody Project* declares that he came across the documents while pursuing research on his grandfather who was born near the site of the crime in 1890. The fact that Graeme Macrae Burnet does have a family connection with the area – as he explained in a BBC programme [Brocklehurst 2017] – seems to legitimise such assertions. In that same programme Burnet admitted that he wanted his readers to believe in the authenticity of the documents and took it as a compliment to his writing when they did.⁵ In the Preface the novelist plays games with his readers by spuriously sharing with them his concerns over the genuineness of Roderick’s memoir (but not the other texts). At the time it was supposedly published, i.e. immediately after the trial, many doubted that a poorly educated peasant boy might have authored it, and cited the case of the *Ossian* scandal as a warning against a gullible reception. By quoting, or, rather, inventing these voices, Burnet, paradoxically, lends credibility to his own fabrication: Roderick’s authorship of the manuscript may be in question, but the fact of its existence apparently is not. Nevertheless, the game of veracity and pretence that the writer plays is only tangentially related to the main controversy at the heart of his story, namely the question of the murderer’s culpability. Among the numerous incarnations of the neo-Victorian crime novel, *His Bloody Project* is representative of the “psychologisation of criminality” [Kohlke 2008/2009, ii]⁶ – insofar as his perpetration of the crime is beyond any doubt, Roderick’s mental condition is the principal question that the court (and, indirectly, the reader of the novel) faces. Roderick cannot be deemed legally accountable for the crime if his mental capacities are deficient; hence, his state of mind and motivation are the truth that the court tries to ascertain.

In his discussion of Burnet’s novel, Petr Chalupský contends that its artful composition is ultimately overshadowed by the plausible representation of a certain segment of Scottish history in the late nineteenth century, in particular the geographical and social milieu of a crofting community [2019, 79]. This article, however, foregrounds the issue of form, which clearly links *His Bloody Project* with the self-reflexive type of contemporary historical fiction that is usually termed, after Hutcheon, historiographic metafiction

---

⁵ By creating an illusion of authenticity, Burnet projects his book as “an intentionally defined [mimetic] contract,” to use Foley’s formulation [1986, 42]. Foley champions the view of “the fictional work as a contract designed by an intending author who invites his or her audience to adopt certain paradigms for understanding reality” [43]. Ironically, however, what seems here to be an instance of straightforward mimesis turns out to be its opposite, thus making the book a deliberately fraudulent contract on the writer’s part.

⁶ Other trends distinguished by Kohlke include “re-visions of real-life crimes,” “the afterlife of literary detectives; and the creation of new kinds of sleuths or sleuthing partnerships.” Another development consists in inventing criminal episodes in the lives of well-known nineteenth-century figures [2008/2009, ii].

[cf. Johnston and Wiegandt 2017, 11]. Referring to chosen contemporary historiographic theories, the article argues that, notwithstanding the author's invitation in the Preface for the reader to reach his or her own conclusions, there is no ultimate truth to be found beyond what the archive contains, or to be extracted by examining and comparing the testimonies. It is more adequate to treat the truth of the case as inclusive, dispersed and inherent in the disparate accounts of Roderick Macrae's "bloody project." All the materials throw some light on the case and, despite their fragmentariness, gaps, contradictions and deficiencies, should be taken collectively as a comprehensive, multifaceted and ultimately indeterminate account of what happened. Since it implicitly draws attention to the strategies of historical enquiry, Burnet's novel may be regarded as a literary reflection on historical scholarship.

Postmodern historiography: many correct views of the past

The prominent metafictional tendency in the British historical novel dates back to the 1980s and is strongly indebted to the conceptual changes in contemporary historiography, especially the work of Hayden White [Robinson 2011, 26-27]. In *History Meets Fiction* Beverley Southgate observes that although the relationship between history and fiction has always been close, over the centuries of their coexistence it has been marked by contradictory tendencies: attempts to draw a distinction between them or, conversely, to emphasise their affinities [2014, 1-7]. Postmodern historiography has come a long way from Leopold von Ranke's positivist ideal of striving to reveal the past "how it essentially was."⁷ During the past few decades, historical theorists have challenged "historians' own claims to be able to represent the 'truth' about the past; and at their most extreme, these critics have likened histories to fictions" [Southgate 2014, 6]. Today, it is a cliché to assert that, the past being an absent object of inquiry, historians never access it "as such"; therefore, the traditional epistemological problem of how they can know the past accurately has been displaced by "what can be derived and constructed from the *historicised* record or archive" [Tony Bennett in Jenkins 1995, 16]. Records and archives ought to be seen as "highly volatile and mutable products of complex historical processes," hence they should not be treated by historians as referents belonging to the non-discursive reality [Jenkins 1995, 17]. Voicing such views, postmodern historians feel compelled to assert the obvious: that the actual existence of the past is never in question. At the same time, however,

⁷ The original formulation, "wie es eigentlich gewesen," appeared in the Preface to Ranke's *History of the Latin and Teutonic Peoples* (1824) and is thought to capture the German historian's belief in the empiricism and objectivity of historical studies [cf. Boldt 2014, 463].

they stress that the past enters historiography “only rhetorically” [Jenkins 1995, 18]. In *Refiguring History: New Thoughts on an Old Discipline* (2003), Keith Jenkins, one of the chief proponents of postmodern history, insists that the past must be read, studied and understood as if it were a text. Drawing on Derrida’s famous dictum that there is nothing outside the text, Jenkins contends that a historical event presents itself as an object of inquiry “only textually – as a piece of writing or another form of representation” [2003, 25]. Postmodernists problematise primarily the form of history – the multifarious ways in which the past leaves its textual traces and the ways in which these traces are subsequently “emplotted” (as Hayden White argued in *Metahistory* (1973)) and converted into explanatory narratives [cf. Jenkins 2003, 15].

Since historical narratives aim at cogency and persuasiveness, discrepancies and incongruities in the available evidence tend to be suppressed; in the words of Stephan Jaeger, “The more the subjective voice of the narrator and the reflexive voice of the academic historian disappear, the more historiographic narration conceals any possible mistrust and creates the illusion of a reliable representation of historical reality” [2015, 381]. This is achieved by “closing gaps” between diverse witnesses and sources, “synthesizing subjectivities” [2015, 382] as well as streamlining multiple voices “in a closed perspectival structure, so that they all work towards the historical reality controlled by the narrator” [Jaeger 2015, 386].

In his seminal volume *Tropics of Discourse* Hayden White observes that “Histories (...) are not only about events but also about the possible sets of relationships that those events can be demonstrated to figure. These sets of relationships are not, however, immanent in the events themselves; they exist only in the mind of the historian reflecting on them” [1985, 94]. The premise of White’s influential philosophy of history concerns the proximity of history and fiction: the process of combining events into “a comprehensible totality” in fiction and history alike is a “poetic” process. As he points out, there is a crucial distinction between historical records and the historical narrative constructed from them: “In the unprocessed historical record and in the chronicle of events which the historian extracts from the record, the facts exist only as a congeries of contiguously related fragments” [1985, 125].

Such far-reaching re-evaluations of the methods and aims of historiography have provoked criticism on the part of its more traditionally-minded practitioners. The well-known American conservative historian and cultural critic Gertrude Himmelfarb accused the advocates of postmodernist concepts of absolute relativism, “a denial of the fixity of the past, of the reality of the past apart from what the historian chooses to make of it, and thus of any objective truth about the past” [1997, 158]. The foregrounding of the textuality of the past supposedly results in what Himmelfarb most strongly objects to: “The disdain for truth (...) as a practical, guiding rule of historical scholarship” [1997, 163].

In his response to Himmelfarb's polemic, Hayden White concurs with her recognition of the "textualist' bias" at the core of postmodernism [1999, 36] but draws different implications from this feature of postmodern history. In his view, the idea of "objectivism" is yet another ideological position, while postmodernism's scepticism does not amount to an opposition to truth and a commitment to "lie, delusion, fantasy, and fiction" [1999, 37-38]. On the contrary, by virtue of being self-referential, postmodernist discourse exposes the constructed nature of representations of reality and the figurativeness of language [1999, 39-40]. Postmodernism, he claims, "is more interested in reality than it is in truth as an end in itself" [1999, 38]. In this reasoning, "any version of the truth is itself another text" [1999, 39]. White's contention is that "comprehensive objectivity" is an unattainable goal, based on a naïve view that statements about the past correspond to a body of raw facts [1985, 47]. Abandoning history's scientific aspirations does not lead to relativism but enables historians to offer a more complex image of the past, whose validity is not diminished by the adoption of an individual style and perspective, as long as this perspective is not championed as the only true and correct one. This claim reiterates a foundational idea of postmodern historiography, as expressed by White in *Tropics of Discourse*: "there is no such thing as a *single* correct view of any object under study but (...) there are *many* correct views, each requiring its own style of representation" [1985, 47].

The multiple truths about the protagonist's "bloody project"

Generically, Burnet's book gives the impression of being a set of (unprocessed) historical records rather than historical fiction. By assuming the position of editor and refraining from converting the diverse materials into a continuous narrative, the writer implicitly acknowledges the supremacy of original evidence, however flawed or incomplete it may be, over authoritative, or authorial, interpretations. Although the jurors reach a verdict in Roderick's case and the judge duly passes a sentence, the legal ending is by no means epistemologically conclusive. The verdict is not unanimous, and some of the witnesses and observers have their doubts as to the adequacy of the ruling. Consequently, the contemporary reader of the faux Victorian archive has to confront – however, belatedly and only textually – the same dilemma as the nineteenth-century judge once did, and is expected by the writer to deduce for himself or herself what truth emerges from the collection of individual accounts [2015, 4].

The historian Robin Winks once drew an analogy between crime fiction and historiography, and compared the historian to the detective: "The historian

must collect, interpret, and then explain his evidence by methods which are not greatly different from those techniques employed by the detective, or at least the detective in fiction [...]. Obviously the author of such fiction does not construct his work as the historian does, for to one the outcome is known and to the other that outcome is at best guessed. But the reasoning processes are similar enough to be intriguing" [in Browne and Kreiser 2000, 2]. Burnet's novel, however, represents the "transgressor-centred" type of crime fiction, which lacks "the reassuring presence of a detective" [Horsley 2005, 3]. Since the crucial element of a conclusive explanation is missing from *His Bloody Project*, it is fair to say that the double role of the detective-historian has been implicitly assigned to the reader.

His Bloody Project may be read as an illustration of White's contention that multiple perspectives and diverse styles collectively convey the truth about events of the past in a more adequate way than a potential unitary perspective would, although this mode of presentation lacks the compelling explanatory power of a unified narrative. The book offers an array of accounts which differ greatly in terms of their scope, the characters' complexity of thought and depth of knowledge as well as their relations with Roderick, but the ungraspable truth of the case is the sum total of the individual contributions, each of which conveys a slightly different portrait of the protagonist.

While building an argument to uphold the notion of truth in history after the narrativist turn – of which he is himself a major proponent – Frank Ankersmit draws an analogy between historical narratives and paintings as modes of representations. If there were a direct correspondence between a portrait of Napoleon and the man himself, then it would logically follow that different pictorial representations of him would refer to different Napoleons. The conundrum may be resolved, suggests Ankersmit, if we accept that "what a representation represents (e.g., Napoleon) must strictly be distinguished from a representation's represented (e.g., some aspect of Napoleon)" [2010, 40]. "[T]he represented," claims Ankersmit, "does not refer to or denote an individual thing: it is (...) an *aspect* of a thing" [2010, 41]. Applied to historical narrative, these insights allow the historian to circumvent both the correspondence and coherence theories of truth and settle for "representationalist historical truth." Notwithstanding its limitations, a historical narrative may still be regarded as possessing cognitive value [2010, 41], despite the fact that the inherently shapeless and meaningless reality has been subject to narrative-making strategies.

The portrait of Roderick Macrae is a composite of his multifarious "aspects," stemming from different points of view. Split into multiple texts and perspectives, Burnet's novel overtly demonstrates that "a narrative text projects a range of subjective private world-models" [Nünning 2001, 212]. Ansgar Nünning asserts that "a character's or a narrator's subjective world-view" is conditioned by "the individual's knowledge, mental traits, attitudes, and

system of values” [2001, 207-208]. Pointing out that a character-perspective is constituted by “subjective judgements, opinions, emotions, and beliefs,” some of which may be erroneous, Nünning stresses that “the world of fictional facts need not be accurately reflected in the mental representations constructed by a character” [2001, 212].

In Burnet’s fictional world, discrepancies emerge at numerous intersections between the individual perspectives and, hence, the individual texts. Most importantly, the disjunction between the murderer’s account of his crime and the evidence compiled by the doctors who examined the bodies leads to speculation and the formulation of alternative explanations. In his memoirs, which constitute the core of the book and which are cited in their entirety, Roderick Macrae sets out his aim to adhere to facts while denying any intention to shape his narrative with a view to influencing the reader’s judgement or the court’s ruling. Indeed, the author of the account pre-empts any such suspicions by immediately admitting to the triple murder: “I have no wish to absolve myself of responsibility for the deeds which I have lately committed” [15]. Roderick’s apparent indifference to his fate (“My life has been short and of little consequence” [15]) corresponds to his strikingly unemotional, dry narration. Factual and straightforward, it avoids self-analysis or self-justification. The flat tone of the narration is sustained also in the section in which he describes in methodical detail how he murdered Lachlan Mackenzie, Mackenzie’s daughter Flora and his little son. The medical reports concerning the injuries found on the bodies of Roderick’s three victims confirm his version, except for one significant divergence: wounds were also found on the girl’s private parts. The fact that no mention is made of it in Roderick’s account is never satisfactorily accounted for: this may be a deliberate omission, in which case his professed intent to tell the plain truth may be questioned, or perhaps at the time of the crime he was not aware that he inflicted those injuries, or even that he has wilfully suppressed those memories and so genuinely does not remember this part of his bloody deed. It is also likely that in his mind there exist no clear-cut boundaries between these options.

This and other indeterminacies and inconsistencies, in turn, give rise to conflicting speculations as to the murderer’s motive. The version that he himself puts forward appears plausible enough: the murder of Lachlan Mackenzie was “in repayment for the suffering he had caused my father” [150]. Indeed, Mackenzie, an influential inhabitant of the same village, later promoted to the position of constable, led a campaign of harassment against the Macrae family. Sufficient evidence of it emerges during the trial, but other evidence precludes such a straightforward explanation. The bond between father and son has never been strong; indeed, according to the neighbours’ testimonies, the father’s attitude to his son oscillated between indifference and cruelty. It is therefore an open question to what extent Roderick’s deed was prompted by a sense of solidarity with his father, and to what extent he acted out

of his own motives. Roderick never admits to being driven by a personal need for revenge, but his account contains several episodes when he himself was the object of Mackenzie's viciousness. Roderick's account also appears to underrate the role that his sister's tragedy played in his decision to kill the hated neighbour. He saw but at the time did not seem to understand fully that Mackenzie sexually abused Jetta. Their father's brutal punishment of Jetta was the immediate cause of her suicide. Although Roderick clearly perceives the murder he committed as an act of justice (which is why during the trial he pleads not guilty, making a distinction between responsibility and guilt), the content of his memoirs belies such a simplistic justification.

Roderick's account reveals another possible incentive for the crime, which, although not featuring in the court proceedings, seems to be uppermost in his mind, taking precedence over the retribution motive. Just before her suicide, his sister shared with him her premonition of Mackenzie's imminent death. On hearing this, Roderick, not unlike Shakespeare's Macbeth, began to consider himself an instrument of some superior power: "The knowledge that Lachlan Broad [the villagers' nickname for Mackenzie] was soon to die loosened the ordinary provisos. If providence had decreed that he was not long for this world, of what importance was the method of his leaving?" [143]. The idea took hold of him, with the result that the necessity to kill Mackenzie presented itself to him with absolute clarity, leaving only the problem of how to do the deed. Ironically, although the local Presbyterian minister has no doubt that Roderick is thoroughly wicked, in his own account the murderer invokes a twisted religious motivation for his crime, elevating himself to the position of "the redeemer that Reverend Galbraith had spoken of at my mother's funeral" [143].

Thus, Roderick's publicly proclaimed objective to achieve justice for his father by killing the malicious neighbour appears to be merely one thread in the tangled and opaque fabric of his thoughts. The other two murders he committed before killing Mackenzie further cast doubt on what one of the court experts calls his "quasi-noble desire to protect his father" [259]. According to Roderick, he killed Flora and her little brother only because he met them first and wanted to stop them warning their father. Doctor Thomson, however, constructs an entirely different narrative out of the available evidence, suggesting that Roderick mispresents his real motive by belittling his murder of the girl. According to Thomson, Flora was not only the first, but also the prime target of the attack, which was in fact sexually motivated. Thomson's construct opens up an entirely new perspective on the case while simplifying and reducing the nature of Roderick's feelings towards Flora to violent sexual urges. The boy's account reveals that his desire for her was coloured by genuine affection, to the point where he fancied himself in love with the girl and even once made her a veiled offer of marriage. Roderick's lawyer points out flaws in Thomson's version, asking him to acknowledge that "another interpretation of the prisoner's actions is possible." Thomson's reply that "Other interpretations

may be possible, but they do not properly account for the facts of the case” [260-261] can be applied to his own explanation, too. In fact, no single account, including the one eventually presented by the judge, can comprehensively and convincingly amalgamate all that is known about the case.

The conventional “who” and “whydunnit” of crime fiction are effectively displaced by the question concerning the condition of the criminal’s mind. The image of Roderick that emerges from all the testimonies, including his own account, remains indistinct and multiperspectival. The individual views neither fully converge nor do they completely exclude one another. Each person knows Roderick in a certain capacity and also is guided in their judgement by their own mindset. His next-door neighbour Mrs Murchison thinks of him as a nice, well-behaved teenager in whom she has never observed any criminal proclivities. Apart from the habit of talking to himself, she has not noticed anything out of the ordinary. She refuses to judge him, instead remarking that Roderick’s mother’s recent death threw his family’s life off balance. She calls the murder “tragic” rather than “evil” [177]. His former schoolmaster describes him as a boy of exceptional intelligence who never gave cause to be disciplined. The teacher did not notice anything unusual in Roderick’s character, apart from his reluctance to socialise with his fellows, which Mr Gillies ascribed to his “academic superiority” [10]. The local minister of the Church of Scotland regards Roderick’s crime as the strongest confirmation of the prejudices he holds against the inhabitants of his parish, who, in his view, continue to exist in a state of “savagism,” which the strict teaching of the Church has not yet succeeded in suppressing [9]. From this perspective, Roderick represents an extreme example of natural human wickedness. The outsider Doctor Thomson,⁸ for whom Roderick is an interesting medical case, produces the most elaborate analysis of his character. Aspiring to the status of expert in the emergent science of “criminal anthropology,” Thomson treats Roderick as a specimen to be studied. He detects both hereditary and environmental factors that have shaped the criminal. Deciding that Roderick’s intellect is sound but his affections deficient, Thomson invents the concept of “moral insanity” to classify him.

There are not sufficient grounds for claiming that any of the witnesses deliberately paints a false image of the perpetrator, but their reliability in terms of the interpretation and judgement of his character and the degree to which they actually know and understand him appear questionable (not least because of the discrepancies between their opinions). James Phelan points out that, as a rule, narrators perform three main roles – reporting, interpreting and evaluating [2017, 95], and unreliability may occur across this spectrum. In *His*

---

⁸This particular character is based on a historical persona – James Bruce Thomson, who was appointed resident surgeon at the General Prison for Scotland in Perth. He wrote articles for medical journals which contributed to the growth of criminology [*Thomson*].

Bloody Project, Roderick as well as all the witnesses are effectively multiple narrators of the case, and a comparison of their accounts hints at unreliability within all the three roles. Nonetheless, the overlaps and contradictions emerge in their interaction rather than from any objective verification.

Conclusion

The multiperspectivity of Burnet's novel serves the usual purposes of such a mode of storytelling, which Marcus Hartner summarises as: to "highlight the perceptually, epistemologically or ideologically restricted nature of individual perspectives and/or draw attention to various kinds of differences and similarities between the points of view presented therein." Multiperspectivity helps to "portray the relative character of personal viewpoints" [Hartner 2014, par. 1]. Despite their limited trustworthiness and notwithstanding their mutual incompatibility, none of the accounts in Burnet's book can be dismissed since each contributes something unique and illuminating to the case. In view of the absence of a dominant, authoritative perspective, *His Bloody Project* may be said to represent what Manfred Pfister termed "open" (as opposed to "closed") multiperspectivity: partial and dissonant views are allowed to co-exist and interact without cohering into a conclusive, explanatory narrative [in Hartner 2014, par. 4].

As Alan Robinson observes in *Narrating the Past: Historiography, Memory and the Contemporary Novel*, "history's truth-claims depend on its referentiality to the actual world" [2011, 28]. *His Bloody Project* may be read as a novelistic response to the constructivist theories of history which foreground the problem of the reliability of accounts and witness statements by exposing gaps and inconsistencies in historical sources. Since the textual records which constitute Burnet's "pseudofactual" book cannot be verified against empirical reality, no truth can be discovered besides the inclusive truth that is diffused among all the individual accounts. But *His Bloody Project* does more than state the obvious, namely the unreachability of the past. The novel demonstrates that it is not only the temporal gap and the inevitable reduction of real life to texts that prevents the reader as historian-detective from arriving at a uniform, conclusive version of events. As the experience of the nineteenth-century characters shows, participation in the spatiotemporal reality does not make it much easier to recount the present "as it essentially is" – to paraphrase von Ranke's formulation. The writer's refusal to make the individual accounts cohere for the sake of an explanatory narrative results in the apparently unprocessed condition of the historical records, at a stage prior to the procedures of historians. Hence, the form of *His Bloody Project* serves as an implicit reflection of the fundamental problem of truth inherent in historiography.

Bibliography

- Ankersmit Frank. 2010. *Truth in History and Literature*. "Narrative" Vol. 18(1): 29-50.
- Boldt Andreas. 2014. *Ranke: Objectivity and History*. "Rethinking History" Vol. 18(4): 457-474.
- Brocklehurst Steven. 2017. *His Bloody Project: Author Returns to the Scene of the Crime*. BBC Scotland news website. 17 September. In: <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-41253753> [Accessed 5 X 2021].
- Browne Ray B. and Lawrence A. Kreiser, Jr. 2000. *Introduction*. In: *The Detective as Historian: History and Art in Historical Crime Fiction*. Eds. Kreiser, Jr. L.A., Browne R.B., Bowling G. Ohio: Bowling Green State University Popular Press: 1-10.
- Burnet Graeme Macrae. 2015. *His Bloody Project*. Glasgow: Saraband.
- Chalupský Petr. 2019. *The (In)authenticity of Invented History in Graeme Macrae Burnet's "His Bloody Project"*. In: *New Perspectives in English and American Studies*. Vol. 1: *Literature*. Eds. Choiński M., Cierpisz M. Kraków: Jagiellonian University Press: 63-81.
- Foley Barbara C. 1986. *Telling the Truth: The Theory and Practice of Documentary Fiction*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Forshaw Barry. 2016. "*His Bloody Project*" by Graeme Macrae Burnet Review – *Crime and Astonishment*. "Financial Times" 16 September. In: <https://www.ft.com/content/597eb882-7a7b-11e6-ae24-f193b105145e> [Accessed 5 X 2021].
- Genette Gérard. 1997. *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. Transl. Newman Ch., Doubinsky C. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Hartner Marcus. 2014. *Multiperspectivity*. In: *the living handbook of narratology*. In: <http://www.lhn.uni-hamburg.de/node/37.html> [Accessed 6 IX 2021].
- Himmelfarb Gertrude. 1997. *Telling It as You Like It: Postmodernist History and the Flight from Fact*. In: *The Postmodern History Reader*. Ed. Jenkins K. London – New York: Routledge: 158-174.
- Horsley Lee. 2005. *Twentieth-Century Crime Fiction*. Oxford: Oxford University Press.
- Hutcheon Linda. 1991. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York: Routledge.
- Jaeger Stephan. 2015. *Unreliable Narration in Historical Studies*. In: *Unreliable Narration and Trustworthiness: Intermedial and Interdisciplinary Perspectives*. Ed. Nünning V. Berlin – Boston: De Gruyter: 371-393.
- Jenkins Keith. 1995. *On 'What Is History?': From Carr and Elton to Rorty and White*. London – New York: Routledge.
- Jenkins Keith. 2003. *Refiguring History: New Thoughts on an Old Discipline*. London – New York: Routledge.
- Johnston Andrew James and Kai Wiegandt. 2017. *Introduction*. In: *The Return of the Historical Novel? Thinking about Fiction and History after Historiographic Metafiction*. Eds. Johnston A.J., Wiegandt K. Heidelberg: Universitätsverlag Winter: 9-18.
- Jordan Justine. 2016. "*His Bloody Project*" by Graeme Macrae Burnet – *Murder in the Highlands*. "The Guardian" 12 August. In: <https://www.theguardian.com/books/2016/aug/12/his-bloody-project-by-graeme-macrae-burnet-review> [Accessed 6 IX 2021].
- Kerridge Jake. 2016. *Man Booker Prize Shortlist 2016: "His Bloody Project" by Graeme Macrae Burnet Is a Tricksy, Ingenious Puzzle*. "The Telegraph" 25 October. In: <https://www.telegraph.co.uk/books/what-to-read/booker-prize-shortlist-2016-his-bloody-project-by-graeme-macrae/> [Accessed 6 IX 2021].

- Kohlke Marie-Luise. 2008/09. *Editor's Note*. "Neo-Victorian Studies" Vol. 2(1): i-vii. In: <http://www.neovictorianstudies.com/> [Accessed 6 VI 2021].
- Myers Ben. 2016. "His Bloody Project" Challenges our Snobbery about Genre Fiction". "New Statesman" 19 October. In: <https://www.newstatesman.com/culture/books/2016/10/his-bloody-project-challenges-our-snobbery-about-genre-fiction> [Accessed 6 IX 2019].
- Nünning Ansgar. 2001. *On the Perspective Structure of Narrative Texts: Steps towards a Constructivist Narratology*. In: *New Perspectives on Narrative Perspective*. Eds. van Peer W., Chatman S. Albany: State University of New York: 207-223.
- Phelan James. 2017. *Reliable, Unreliable, and Deficient Narration: A Rhetorical Account*. "Narrative Culture" Vol. 4(1): 89-103.
- Plain Gill. 2007. *Concepts of Corruption: Crime Fiction and the Scottish 'State.'* In: *The Edinburgh Companion to Contemporary Scottish Literature*. Ed. Schoene-Harwood B. Edinburgh: Edinburgh University Press: 132-140.
- Robinson Alan. 2011. *Narrating the Past: Historiography, Memory and the Contemporary Novel*. Houndsmills – New York: Palgrave Macmillan.
- Southgate Beverley. 2014. *History Meets Fiction*. London – New York: Routledge.
- Thomson, James Bruce. In: *Dictionary of National Biography*. In: [https://en.wikisource.org/wiki/Thomson,_James_Bruce_\(DNB00\)](https://en.wikisource.org/wiki/Thomson,_James_Bruce_(DNB00)) [Accessed 20 VIII 2019].
- White Hayden. 1985. *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- White Hayden. 1999. *Postmodernism and Textual Anxieties*. In: *The Postmodern Challenge: Perspectives East and West*. Eds. Stråth B., Witoszek N. Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi: 27-45.

DOI: 10.31648/an.7804

НА ПУТИ К «МОРАЛИ ЦЕННОСТИ».
РЫЦАРСКАЯ ТОПИКА ИЛИ АКСИОЛОГИЯ
НОВОГО РЫЦАРСТВА – ОПЫТ СООТНЕСЕНИЯ:
БЕДНЫЙ РЫЦАРЬ ЕЛЕНЫ ГУРО
И *РЫЦАРЬ КУБКОВ* ТЕРРЕНСА МАЛИКА

TOWARDS A “MORALITY OF VALUE”. KNIGHTLY TOPIC
OR AXIOLOGY OF NEW CHIVALRY – AN EXPERIENCE
OF CORRELATION: ELENA GURO’S *THE POOR KNIGHT*
AND TERENCE MALICK’S *KNIGHT OF CUPS*

Jekatierina Mielniczuk

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8609-3946>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie / Maria Curie Skłodowska
University in Lublin

e-mail: katiamielniczuk@gmail.com

Keywords: Guro, Malick, *Knight of Cups*, knightly symbolism

Abstract: The subject of the research was E. Guro’s novel *The Poor Knight* and T. Malick’s film *Knight of the Cups*. The analysis, inspired N. Bierdiayev’s reflections on the “ethics of values” and the concept of “new knighthood”, indicates the dialogical relations between distant texts of culture. The comparative analysis reveals the following: 1. Guro introduces a new type of literary hero that has a palimpsest character; 2. updates the axiological sense of the knight; 3. the continuity of the knight’s ethos is brought out by the analogy to Malick’s film – their “common places” are: the initiation scheme, the Master / teacher archetype, and the concept of a knight’s mission.

В предчувствии ночи нужно
духовно вооружиться для борьбы со злом,
обострить способность его различения,
вырабатывать новое рыцарство¹

[Бердяев 1994, 438]

В этюде 1923 года *Новое Средневековье*, фрагмент которой послужил эпиграфом к статье и отправной точкой размышлений, Николай Бердяев призывает человечество на пороге смены эпох к формированию нового духовного рыцарства: «Наступают времена, которые потребуют огромного напряжения человеческого духа, огромного труда... Мы переходим от душевного периода к **духовному** периоду» (Бердяев 1994:437)². Русский философ провозглашает идею созидания/выковывания будущего рыцарства как некой новой реальности, резко отличающейся от актуальной действительности. И речь идет не о возврате к средневековой рыцарской эпохе, а о том, чтобы дать начало иному средневековью, в котором «Все термины, все слова, все понятия должны употребляться в каком-то новом, более углубленном, более онтологическом смысле» [Бердяев 1994, 411]. Однако уже в *Смысле творчества* (книге 1916 г.) Бердяев провозглашает рыцарство извечной задачей человеческого духа, поскольку именно оно восстанавливает желаемую систему ценностей, таких как жертвенность, мужество, верность, любовь [Бердяев 1916]. Таким образом, следуя концепции философа о троичном составе человека³ [Бердяев 1936], где Духу отводится роль посредника между Богом и личностью, можно утверждать, что автор *Проблемы человека* придает рыцарству религиозный характер. В этом же труде Бердяев противопоставляет два типа морали и отождествляет рыцарскую мораль с *моралью ценности*, которой чуждо личное благо, она призвана служить сверхчеловеческим ценностям. Высшей иерархической ценностью философ признает личность как подобие Божие. По Бердяеву, именно рыцарское начало некогда ковало

¹ Здесь и далее все подчеркивания мои – Е.М.

² О различии духа и души писал св. Павел [Евр. 4:12]. «Но не духовное прежде, – пишет апостол, – а душевное, потом духовное» [1 Кор. 15:46]. Само наличие души в человеке не делает его совершенным, для полноценности бытия необходим дух: «Душевный человек не принимает того, что от Духа Божия, потому что он почитает это безумием; и не может разуметь, потому что сего надобно судить духовно» [1 Кор. 2:14]. Из размышлений же Н. Бердяева следует, что дух, как один из трех элементов, составляющих „бытийный феномен“, т.е. человека – это живой огонь, который пронизывает мир Божественным светом. Духовная жизнь характеризуется общением всего живого друг с другом, с Богом в любви [Бердяев 2018; 1997].

³ В своем труде *Проблема человека*, рассуждая на тему соотношений духа, души и тела, т.е. поднимая вопрос о троичном составе человека, Н. Бердяев констатирует: «Духовный элемент в человеке означает, что человек не только природное существо, что в нем есть сверхприродный элемент. Человек соединяется с Богом через духовный элемент, через духовную жизнь» [Бердяев 1936, 21].

личность, «чувство личного достоинства и чести», и именно его, к сожалению, русская история у себя не создала [Бердяев 1997].

В данном философском контексте обращает на себя внимание творческое наследие Елены Гуро (особенно ее сверхповесть *Бедный рыцарь*). Писательница предлагает литературное осмысление концепта рыцаря, проецируя идею созидания новых качеств человеческих отношений, предусматривающих положительное самоопределение личности и ее аксиологическую ориентацию. Отсюда материалом настоящего исследования мы выбрали повесть-завещание *Бедный рыцарь*, в качестве же потенциального контекста для Гуро, связанного с герменевтикой рыцаря и рыцарским топосом, предлагается истолковать кинокартину *Рыцарь кубков* Терренса Малика. Как мы полагаем, данное сопоставление должно способствовать выявлению нюансов смысла в мифопоэтике Гуро. Наша исследовательская цель – используя методологические импульсы Михаила Бахтина, вскрыть диалогические отношения между двумя текстами, отдаленными «друг от друга и во времени, и в пространстве, ничего» не знающими «друг о друге» [Бахтин 1979, 304], учитывая их смысловую конвергенцию, общность мотивики и мифологии. Задачей статьи является указание актуальности⁴ и трансформации культурологемы рыцаря, раскрытие ее аксиологического потенциала, а также выявление функции и семантики рыцарской символики в двух произведениях искусства.

Если учесть, что в сопоставительном анализе и символической⁵ интерпретации существенное место занимает историко-культурный контекст, то важно отметить присутствие фигуры *рыцаря* в русском критико-эстетическом дискурсе рубежа XIX-XX веков. Она появляется у Владимира Соловьева, Дмитрия Мережковского, Вячеслава Иванова, упомянутого Н. Бердяева⁶, который и предложил философское осмысление концепта. Кроме того, в культурных текстах эпохи наблюдается рост заинтересованности рыцарским культом, связанной с ним темой поиска Грааля и Рыцарями Круглого стола у представителей кружка аргонавтов [Лавров 1995]. Рыцарь как литературный персонаж появляется в прозаических и поэтических текстах, в основном, у Александра Блока⁷

⁴ В польских исследованиях важность интереса к присутствию рыцарского топоса в мировой и польской культурах отмечается в работе: [Najder 2016].

⁵ Здесь имеется в виду истолкование многочисленных слоев символики в произведении Гуро, следуя концепции Сергея Аверинцева: «Истолкование смысла есть существенным образом диалогическая форма знания: смысл смысла реально существует только внутри человеческого общения, внутри ситуации диалога, вне которой можно наблюдать только пустую форму смысла. Изучая смысл, мы не только разбираем и рассматриваем его как объект, но одновременно позволяем его создателю апеллировать к нам, быть партнером нашей умственной работы» [Аверинцев 1971, 828].

⁶ Более подробно на данную тему сказано в статьях Марии Цимборской-Лебоды, см.: [Цимборска-Лебода 2018, 360-383; 1999].

⁷ О рыцарских мотивах в творчестве А. Блока см. подробнее в: [Блок 2017].

в стихотворении *Валкирия (На мотив из Вагнера)*, в циклах *Стихи о Прекрасной Даме* и *Маски*, у Андрея Белого⁸ в *Северной симфонии* (1900 г.) и *Королевне и рыцарях* (1918 г.), в стихотворениях Зинаиды Гиппиус *Родина* (1897 г.) и Константина Случевского *Я плыву на лодке. Парус* (1899 г.). Отдельного внимания заслуживает статья Эллиса (Льва Кобылинского) *«Парсифаль» Рихарда Вагнера* (1913 г.), в которой улавливается влияние вагнеровского мистического рыцарства.

В литературном наследии Елены Гуро топика рыцаря приобретает особое значение и возводится в ранг высших ценностей. Как замечает М. Цимборска-Лебода, в творчестве писательницы слово *рыцарь* сохраняет «свое архетипическое и эзотерическое значение; оно отсылает к определенному пласту культурной традиции» [Цимборска-Лебода 1999, 189], предполагает миссию служения любви и культ объекта любви, а также «причастность к категории инициации» [Цимборска-Лебода 1999, 190]. Н. Гурьянова отмечает влияние эзотерической и алхимической традиций (концепция Парацельса) на творчество Гуро, улавливая в образе героя-рыцаря облик астрального, невоплощенного «в тяжелую материю» духа [Гурьянова 1999]. В пределах данной статьи мы предлагаем рассмотреть концепт рыцарства в произведении писательницы как религиозно-метафизическую категорию (в контексте философских исканий Бердяева), указывая на аксиологическую ориентацию рыцарской миссии.

Первые попытки зарождения рыцарской тематики появляются уже на страницах миниатюрных рассказов Гуро. В них автор знакомит читателя с героем униженным и оскорбленным – «*рыцарем печального образа*» [Гуро 1996, 242]. В 1912 году издается ее пьеса *Осенний сон* (первая часть задуманной трилогии⁹), в которой, как отмечал Велимир Хлебников, «слышится» дыхание сервантовского рыцаря [Хлебников 1995, 90]. Рецензию на драму написал Вяч. Иванов (1912 г.), акцентируя пророческий характер символической фигуры главного героя: «...потерянный профиль истончившегося, бледного юноши – одного из тех иных, чем мы, людей, чей приход на лицо земли возвещал творец *Идиота*. И кто уловит мерцание этого образа, узнает, как свидетельство жизни, что уже родятся дети обетования и – первые вестники новых солнц в поздние стужи – умирают» [Иванов 1912, 45]. Герой *Осеннего сна* является предтечей протагониста сверхповести *Бедный рыцарь*, работу над которой Гуро не

⁸ В этой связи важными оказываются исследования Елены Глуховой, которая указывает на наличие данной тематики в произведениях А. Белого [Глухова 2005].

⁹ Об этом вспоминает муж Е. Гуро Михаил Матюшин в своей работе *Творческий путь художника*: «За лето 1910 года были задуманы *История бедного рыцаря*, *Небесные верблюжата*, *Осенний сон*. Из этого постоянно копившегося и постоянно перерабатываемого материала организовался цикл вещей, незаметно выставивший как бы из одной ткани...» [Матюшин, цит. по: Эндер 1988, 117-118].

завершила окончательно перед своей смертью в 1913 году¹⁰ [Эндер 1988]. В повести-завещании писательница раскрывает важные смысловые элементы нового типа героя – *рыцаря*, инспирируясь известными первообразами: пушкинским паладином (идея службы), сервантесовским Дон Кихотом («рыцарь нелепости»¹¹) и князем Мышкиным Достоевского (на уровне заданности миссии и служения любви), а также Франциском Ассизским¹² (рыцарь Земли, «рыцарь Добра и унижения») и Лоэнгрином Вагнера¹³ (на ритуально-обрядовом, инициационном уровне). «Каждый смысл, – пишет Гуро в сверхповести – вмещает легион, бесконечность смыслов, так как смысл /закон/ всякого смысла – бесконечность /у каждого смысла бесконечность смыслов/» [Гуро 1993, 211]¹⁴. В этой связи можно утверждать, что бедный Рыцарь – это образ собирательный, воплотивший в себя аксиологические качества подлинного рыцарства. Используя же концепцию Жерара Женнета, данный тип персонажа позволительно назвать *палимпсестным героем*¹⁵, своего рода многоплановой фигурой-памятью, которая накопила/сохранила знания (смыслы) о героях-предшественниках, чтобы ни один из них не исчез бесследно. Причем у Гуро заметна не только внутренняя гомогенность¹⁶ рыцаря и его первообразов,

¹⁰ Впервые текст *Бедного рыцаря* был опубликован в 1988 г. в Швеции с комментариями проф. Н.А. Нилссона, подготовлен к печати Зоей Эндер, которой «удалось реконструировать авторскую основу текста *Бедного рыцаря*», в свое время готовившегося к печати М. Матюшиным и Екатериной Низен по плану Е. Гуро и, частично, при ее участии» [Гуро 1993].

¹¹ «И смотрела земля, как Святая Мария Дева, как Мадонна, немного улыбаясь, 'на рыцаря отваги и унижения' на рыцаря нелепости, добра, на рыцаря своего верного» [Гуро 1993, 168].

¹² Об инспирациях Гуро Франциском Ассизским см.: [Мельничук 2018а].

¹³ Подробнее об этом в статье Екатерины Мельничук, *Вагнерианский слой в творчестве Елены Гуро (сверхповесть «Бедный рыцарь»)* [Мельничук 2019].

¹⁴ Позже М. Бахтин в своих исследованиях о диалогичности творческого мышления отметит, что «один смысл раскрывает свои глубины, встретившись и соприкоснувшись с другим (...) смыслом: между ними начинается как бы диалог» [Бахтин 2002, 454]. К проблеме рыцарской тематики в творчестве Гуро, где явно и неявно происходит наращивание, соприкосновение и обобщение смыслов, высказывание ученого относится в высшей степени.

¹⁵ Понятие *палимпсест* разработал французский литературовед Ж. Женнет в связи с исследованиями над стилистикой Марселя Пруста. В своих рассуждениях структуралист приходит к выводу, что для создания образов героев автор *À la recherche du temps perdu* использует именно палимпсестный принцип, т.е. один образ складывается из целого ряда первичных набросков/эскизов: «эти эскизы накладываются друг на друга, создавая многоплановую фигуру, бессвязность которой – лишь результат сложения чрезмерных частичных связностей» [Женнет 1998]. Вообще, на наш взгляд, в свете теории Женнета, литературное творчество Гуро, можно сказать фрагментарное, приобретает определенное целостное значение, так как очевидное у писательницы накапливание, смешивание, наслаивание, соприкосновение нескольких смыслов и фигур подлежит расшифровке только благодаря их совокупности, присутствию всех и сразу.

¹⁶ Обобщением идей Ж. Женнета занималась французская исследовательница Натали Пьеге-Гро, которая, следуя его мысли, указывает на двойственную природу палимпсеста: «Таким образом, палимпсест – привилегированный образ интертекстуальности, ибо она тоже представляет собой работу по накоплению текстовых отложений; нередко она стимулирует такое прочтение и такую интерпретацию текста, когда главное заключается в обнаружении

но также и внешняя. Небезынтересно в связи с этим привести несколько слов о его реальном прототипе – Борисе Эндере, художнике и ученике Гуро. О внешнем подобии героя сверхповести и русского авангардиста упоминалось уже не раз¹⁷. Обращает на себя внимание высказывание Зои Эндер, отмечавшей, что писательница стала для Эндера своеобразным духовным наставником, который являлся и давал указания художнику «в процессе его живописной работы, так же как Бедный рыцарь является Эльзе в книге Гуро» [Эндер 1988, 119].

Так, в начале произведения одинокую и мечтательную Эльзу стал навещать юноша, дух без плоти и крови, «кроткий, добрый и жалостный», который «... **из любви к людям пал**, и он больше не может подниматься в селения блаженства, откуда вышел» [Гуро 1993, 151]. Героиню он называет матерью, а себя – духом. В силу своей палимпсестности в последующих эпизодах сверхповести протагонист приобретает черты и качества рыцаря, сошедшего с небес в мирское пространство со специальной миссией – посвятить в любовь свою мать, земную женщину. При этом его миссия мыслится намного шире, ибо его задачей является нести истину таинства любви всей Земле: «Земля, земля, сердце, тебе отданное, навеки, прими... Земля униженная, по тебе возят и ходят, и ты кроткая». Кланялся рыцарь, изогнувшись, кланялся рыцарь, лбом касался земли» [Гуро 1993, 153].

Знаменательно, что в своей автопрезентации герой говорит почти словами Рыцаря Веры – Мейстера Экхарта: «Я малая **искра** Бога. Я только **милосердие и сострадание**. У меня нет других свойств» [Гуро 1993, 164]. Приняв во внимание учение Экхарта¹⁸, можно утверждать, что рыцарь у Гуро, как искра Бога, в одном из своих аспектов, воплощает чистый и высший элемент бытия, не подчиненный пространственным ограничениям. Как бесплотный сын он не подвластен также времени, через него открывается вечность, следовательно, в рыцарстве обнаруживается вечное начало. Тем самым поэтесса придает категории рыцарства метафизическое значение. Сам же образ *искры Бога* трансцендентален, выявляет сакральный характер отношений ‘рыцарь – Всевышний’. Свет

в нем скрытых следов иного текста. Этот образ не нейтрален, он отсылает к особой текстовой модели – такой модели текста, в которой он мыслится как нечто единое, а гетерогенность оказывается всего лишь обратной стороной глубинной гомогенности» [Пьеге-Гро 2008, 167].

¹⁷ Дочь Бориса Эндера – Зоя Эндер, отмечая внешнее сходство художника и героя сверхповести, указывает на то, что авангардист послужил не только как модель для рисунков-портретов бедного Рыцаря, но также «в тетрадах Гуро есть описание Бориса Эндера и характеристика ее персонажа, которые непосредственно связаны между собой», см.: [Эндер 1988; 1999].

¹⁸ «Вот почему я и говорю: пусть человек отвернется от себя самого и от всего сотворенного. Поскольку ты так поступишь, постольку достигнешь ты единства и блаженства в той искре души, которой никогда не коснулись ни время, ни пространство. Эта искра сопротивляется всем творениям и хочет только Бога, чистого, каков Он есть Сам в Себе» [Мейстер Экхарт 2008, 99].

искры позволяет воспринимать Бога непосредственно. При этом автор сверхповести в образе рыцаря акцентирует также храбрость и мужество как противопоставление антиценностям: брезгливости, презрению, неприязни и трусости: «Будьте доблестны, рыцари, и вы будете чисты» [Гуро 1993, 154]. Существенно, что уже в раннем творчестве писательница подчеркивает значение рыцарских достоинств: «Надо быть чистой искренней душой, чтобы – стать рыцарем» [Гуро 1996, 285].

Важным оказывается и следующий момент произведения: рыцарь называет себя *милосердием и состраданием*. Данная самоидентификация отсылает, во-первых, к фигуре Христа, актуализируя значение *Imitatio Christi*, т.е. подобие Иисусу: «Я – дорога к Иисусу» [Гуро 1993, 210]. Во-вторых, она вызывает ассоциации с характерной особенностью любви-*agapē* [Мельничук 2018а]. Ибо рыцарь является не просто носителем любви, он является ее воплощением. Знаменательно также другое: «...он из любви к людям пал» и вместо ‘сияния в высоте’ выбирает миссию служения человеку на земле, призывая к отречению от эгоизма: «Не бойтесь жертвовать спасением вашим для других... Но право получаете это делать только тогда, когда полюбите их больше, чем себя» [Гуро 1993, 206]. Следовательно, любовь рыцаря направлена на все живое¹⁹, в том числе на человека, на личность. Служение в любви и для любви как проявление жизненной деятельности порождает высшие чистые и благородные цели, включая рождение и возрастание добра²⁰. Рыцарь жертвует собой ради блага других. Подобное понимание жертвенности и любви мы позже находим у Бердяева в работе *О назначении человека. Опыт парадоксальной этики* (1931 г.). Определяя духовную личность как «высшую иерархическую ценность», философ подчеркивает, что полноценность ее бытия заключается в наличии другой личности и их взаимообщении: «Личность невозможна без любви и жертвы, без выхода к другому, другу, любимому» [Бердяев 1931, 63]. Вообще, по Бердяеву, существование личности и ее реализация возможны лишь потому, что «есть дух, есть духовное начало в человеке, что в человеке есть образ бытия высшего» [Бердяев 1937, 301]²¹.

В этой связи примечательно, что понятие Духа и духовности приобретает у Гуро ключевое значение. Герой сверхповести обращается с призывом верить больше не закону плоти, а именно закону Духа, Благодати,

¹⁹ По Гуро, любовь рыцаря направлена на весь живой мир: природу, животных, человека: «Кто все считает живым и все живое любит, никогда не останется в темноте. Следите за тем, чтобы росла в вас любовь» [Гуро 1993, 205].

²⁰ «Рождение добра такое болезненное. Но оттенки добра от этого прибавились, выросли в мире. Добро растет. Вырабатываются новые грани соприкосновения-сострадания, понимания тонкостей нужд другого» [Гуро 1993, 212].

²¹ Подобное понимание осуществления личности как формы бытия духа находим, например, у Макса Шелера и Вяч. Иванова. Подробнее об этом см.: [Цимборска-Лебода 2002].

поскольку тогда «нет ни печали, ни жестокости, но есть освобождение всем» [Гуро 1993, 208]:

А закон духа – Благодать.
Благодать – это Сила Сил,
Воскрешающая мертвых
И творящая миры. Пусть верит [Гуро 1993, 209].

Само же определение *благодати* (приведенной цитатой с отсылкой к известной формуле Данте Алигьери) Гуро дает следующим образом: «Но **благодать** – это любовь, и любовь – это безграничность» [Гуро 1993, 207]. В ее концептуализации рыцарь оказывается не только **носителем высших ценностей**, но и их сеятелем, приглашающим обычного человека к духовной трансформации. Ибо: «когда отделяется в мир **чистая искра света**, она приносит в мир новый закон...» [Гуро 1993, 213]. И этим законом является заповедь всемогущей любви: «...любите Благодатью, а не своей любовью» [Гуро 1993, 207], «Не бойтесь закона нового» [Гуро 1993, 208]²². В семантическом поле *закона благодати* у Гуро находятся также следующие понятия: «А закон Духа – Благодать и **радость**» [Гуро 1993, 211], «Благодать не может заключаться в низком. Потому не брезгуйте принимать **милосердие животных**, чтобы не отвергнуть любви» [Гуро 1993, 212]. Такое понимание созвучно библейскому учению св. Павла. Апостол, как известно, призывал жить не по закону плоти, а духа, ведь: «Плод же духа: любовь, радость, мир, долготерпение, благость, милосердие, вера, кротость, воздержание» [Гал. 5:22-23].

Как видим, рыцарство у Гуро – это многообъемная категория, связанная с понятием сострадания, жертвенности и преданности миссии. В дискурсе писательницы эти качества находятся в семантическом поле рыцарской духовности: «Преданность, самопожертвование, сострадание и любовь! – это их **духовность!**» [Гуро 1993, 202]. Приведенной цитатой многое объясняется. Согласно Гуро, духовность рыцаря направлена на высшие нематериальные ценности человеческого бытия, назначением которых является развитие и совершенствование не только человека, но и всего живого мира. Тем самым поэтесса акцентирует аксиологический аспект рыцарской миссии.

При такой перспективе бердяевский философский призыв «вооружиться духовно» к формированию нового рыцарства кажется своего рода продолжением смысла, заданного текстом Гуро. Поэтому нельзя не согласиться со словами художника Владимира Стерлигова относительно

---

²² Как параллель напрашивается здесь поясняющий экскурс опять же к мысли Бердяева. В своем труде 1936 года *Проблема человека* философ, рассматривая вопрос о реализации полноты жизни личности, приходит к выводу, что целостность человеческого существования обретается при помощи духа, духовной победы, т.е. тогда, когда человек постигает истину любви, начинает любить [Бердяев 1936].

творческого вклада писательницы: «Что нам дала Гуро? Огромный образ духовного и нравственного дела. Веру в то, что каждое слово, сказанное здесь – будет ТАМ» [Стерлигов, цит. по: Андреева 2016, 143].

Итак, рыцарство остается вечным человеческим заданием для Гуро в ее повести-завещании. Позже, считая рыцарство категорией религиозно-метафизической, а не социально-исторической, в уже упомянутой работе 1916 года Бердяев писал: «Рыцарство – вечно по своему заданию... Рыцарство остается вечным заданием человеческого духа...» [Бердяев 1916, 50]. Оно предполагает путь, восхождение по иерархии ценностей, новую мораль – «*мораль ценности*» и остается вечной задачей для Бердяева и в годы эмиграции. Как увидим далее, актуальность этой задачи выявляется также у Терренса Малика, американского режиссера, называемого философом кино, ученика Стэнли Кавелла, переводчика Мартина Хайдеггера [Веселова 2018]. В следующей части данного исследования предлагается рассмотреть концепт рыцарства на примере кинокартины *Рыцарь кубков*, трактуемой как потенциальный контекст для Гуро, раскрывая сложные «диалогические» отношения возможного подобия и соприкосновения двух культурных текстов, присущий им изоморфный смысл²³. Отметим, что в связи с Маликом нас не будет интересовать эзотерический исток его сочинений как один из возможных²⁴ (карты таро), а философское истолкование рыцарской топика и метафизической категории рыцарства в творчестве режиссера²⁵.

В свете сказанного существенным является выявить мотивированность вопроса: продолжают ли смысл рыцарства и понимание значения рыцарской традиции, инициированные почти 100 лет назад Гуро, а позже Бердяевым, в произведении Малика (тут важно, что мы учитываем взаимосвязь трех видов творчества: художественное/словесное, критико-философское, визуальное/кинематографическое)? Методологическим обоснованием здесь послужат работы Юрия Лотмана, особенно его замечания относительно оправданности соотнесения различных

²³ В качестве методологического обоснования послужило высказывание М. Бахтина о «далеких контекстах»: «В какой мере можно раскрыть и прокомментировать смысл (образа или символа)? Только с помощью другого (изоморфного) смысла (символа или образа). Растворить его в понятиях невозможно. Роль комментирования. Может быть либо относительная рационализация смысла (обычный научный анализ), либо углубление его с помощью других смыслов (философско-художественная интерпретация). Углубление путем расширения далекого контекста» [Бахтин 1986, 382].

²⁴ Подробнее об этом см.: [Чёрная 2016].

²⁵ В основном, как считают современные исследователи творчества Т. Малика, каждую его работу нужно толковать в философском ключе. Приведем важный фрагмент статьи А. Веселовой о режиссере: «в случае с Маликом мы имеем крайне любопытный случай философа, ушедшего снимать кино и рассматривающего его как искусство, способное говорить на языке самых высоких идей и показать место человека в мире» [Веселова 2018].

произведений искусств²⁶. Кроме того, важной теоретической основой будет идея, высказанная современным российским филологом Дмитрием Торшиловым о том, что в «точке пересечения» вербального и визуального искусств выражается третье, а именно *смысл*, как категория иной, духовной реальности:

«(...) и вербальное, и визуальное – выражают третье, которое ни то, ни другое, и которое не текст и не „гипертекст“, а просто смысл, или реальность (можешь сказать «духовная» – а проще обычная, человеческая реальность. Реальность живого мыслящего существа). Две точки зрения, два луча – словесный и визуальный – не параллельны, именно поэтому могут поймать третье в точке пересечения» [Торшилов, цит. по: Глухова 2005, 390].

Переходя к существу вопроса, напомним: кинокартина *Рыцарь кубков* была снята летом 2012 года, после чего провела два года на стадии пост-продакшена. Премьера состоялась 8 февраля 2015 года. Если сопоставить ее с *Бедным рыцарем* Гуро в связи с использованием рыцарской топики, то можно заметить подобное присутствие сценария инициации и подобие главных персонажей. В то же время существенными являются и отличия. Рыцарь у Малика находится на пути самоискания, самоопределения. Он проходит своеобразный путь от блуждания к посвящению. Его смысл выражается символически, поскольку задача рыцаря духовная – найти библейскую жемчужину [Мф 13:45-46]. Процесс поиска, развивающийся в фильме по сценарию инициационного ритуала, предполагает (в метафизическом смысле) возрастание личности главного героя, обретение им скрытого смысла жизни и, естественным образом, своего места в ней. Ибо как полагает Мирче Элиаде: «(...) родившись, человек еще не завершен, он должен родиться еще раз, духовно...» [Элиаде 1994, 112].

В начале фильма Малик вводит сказочный элемент, напоминающий апокрифическую *Песнь о Жемчужине (Песня апостола Иуды Фомы в земле индийской)*, разъясняющую предназначение героя. Рыцарь послан отцом на Запад отыскать жемчужину из самых глубоких морских вод. Но «люди налили ему **чашу** питья, которая лишила его памяти, он забыл, что он сын короля, забыл о жемчужине», – как рассказывает закадровый голос. Любопытно, что этот фрагмент кинокартины вызывает у осведомленного зрителя ассоциации с романом Достоевского *Братья Карамазовы*, а именно со словами Ивана Карамазова: «и уж как припал к этому **кубку**, то не оторвусь от него, пока его весь не осилю!» [Достоевский 1991, 306].

---

²⁶ «(...) символ выступает в роли сгущенной программы творческого процесса. Дальнейшее развитие сюжета – лишь развертывание некоторых скрытых в нем потенциалов. Это глубинное кодирующее устройство, своеобразный «текстовый ген». Однако то, что один и тот же исходный символ может развертываться в различные сюжеты и что сам процесс такого развертывания имеет необратимый и непредсказуемый характер, показывает, что творческий процесс асимметричен по своей природе» [Лотман 2000, 240].

Кубок Ивана Карамазова и чаша питья рыцаря у Малика символизируют земную жизнь и соблазн, связанные с теми ценностями, которые прельщают человека. Испив из чаши, рыцарь забывает о своей миссии, о своем рыцарском призвании служить высшим ценностям, погружаясь в соблазн пустой светской жизни. Лишь событие землетрясения, своего рода весть от отца, напоминает рыцарю о его предназначении, о поисках жемчужины. Жемчужина, согласно Малику, является символом духа, заключенного в тело, символом постижения тайны/истины, до которой можно прийти лишь прилагая особые усилия. Аналогично у Гуро: рыцарская миссия героя также связана с обретением сокровища: «Но многие страдания послали избранникам, чтобы открылось им многое/чтобы открылся им свет//чтобы получили сокровище» [Гуро 1993, 210]. И далее: «...а избранные покорно в страдании приобретают Сокровище» [Гуро 1993, 211]. Герой сверхповести рыцарь-избранник нисходит с неба, чтобы возродить в мире духовные ценности: «По свету рассеяны рыцари, это избранники страдания. Они вернут свету **сокровище**» [Гуро 1993, 208]. Иначе чем у Малика, он не ищет, а сам является вестником истины, желающим передать ее людям: «Тяжело слышать истину – еще тяжелей нести в мир истину. Я знаю, что моя истина не по силам тебе, но мне некому передать ее в руки, в уши, в сердце, и потому я прихожу и мучаю тебя» [Гуро 1993, 208]. Рыцарь же Малика – это искатель истины. При этом важно, что его роль осмысливается посредством соотнесения с Платоновским мифом. В рыцаре осуществляется удел падшей души, которая забыла о своей небесной родине и потеряла присущие ей ценности, и только на пути посвящения может заново обрести свои утраченные крылья и постичь истину. «Все эти годы я жил жизнью человека», – говорит о себе рыцарь, заточенный в материальном земном быту (телесном). Он живет в мире среднеобщих соблазнов: алкоголь, наркотики, случайные связи, деньги. И чтобы вырваться из мира искаженных ценностей, ему необходимо припомнить себе их настоящее значение, а именно одно из главных «сокровищ»: «увидев красивого мужчину или красивую женщину, душа вспоминает то, что было ей доступно когда-то в раю, и пытается взлететь, но не может, потому-что еще слаба», – возвещает закадровый голос. Здесь Малик напоминает о *красоте* как об одной из высших ценностей, служению которой должен посвятить себя рыцарь. У Гуро же заново „окрыляет” человека *любовь*, самопожертвование ради спасения другого: «Рассекайте душу свою мечом и отдавайте части ее другим, чтобы не было отставших. Но право получаете это делать только тогда, когда полюбите их больше, чем себя. И обрадуетесь, и себя вам не будет жаль, тогда отрастут крылья» [Гуро 1993, 206]. Ибо любовь – это «высшее чудо, оно дает бескрылому крылья» [Гуро 1993, 208]. Глубокий смысл указанной параллели проясняется привлечением слов Ханса-Гейорга Гадамера из его известной работы *Актуальность прекрасного*:

«Для души, обремененной земными тяготами, утратившей крылья, так что она уже не в силах вознестись к вершинам истинного, остается лишь один путь, когда у нее снова начинают расти крылья и возвращается способность воспарения. Это путь любви и искусства, любви к прекрасному» [Гадамер 1991, 279].

Чтобы это обрести, в кинокартине Малика герой (паломник) должен пройти долгий путь земной, путь самосовершенствования, который ведет из темноты к свету. И только тогда он достигнет желанной цели – обретает библейскую жемчужину, т.е. доступ к высшим духовным ценностям. Ибо, как полагал современный венгерский философ Ю. Фрасэр, в этом заключается предназначение души: выход из Платоновской пещеры, постоянное восхождение к свету²⁷. Значение этого типа восхождения осознается также рыцарем Гуро: он спускается на землю разогнать мрак ради торжества света: «Свет и Добро очень плавкие, они воплощаются во все – печаль в радость, облако в любовь, любовь в сияние воды. И потому они всемогущи. Переплавилась любовь в облако и сияет призывом» [Гуро 1993, 186].

Герой же Малика свой вертикальный путь из темноты к свету проделывает фигурально, поскольку символически путешествует душа рыцаря, проходя процесс инициации. Согласно традиции, рыцарями не становились, в рыцари посвящали. Сам посвятительный ритуал совершался под руководством учителя, наставника [Элиаде 1999, 272]. С этой точки зрения, связующим элементом в *Бедном рыцаре* и *Рыцаре кубков* является архетип Мастера, учителя, старца-мудреца. У Гуро в роли посвященного и одновременно духовного наставника выступает сам бедный Рыцарь в одной из своих ипостасей, а посвященной в истину любви является его мать, земная женщина, а затем ее окружение [Мельничук 2019]:

Но в утро священное, час победный
Пусть узнает, знать кому,
Как жил на свете рыцарь бедный
И посвященная ему [Гуро 1993, 191].

Для героя Малика мудрым наставником становится его отец, понимаемый в символическом юнгианском смысле этой фигуры. В качестве показательного момента в фильме можно считать сцену обмывания рук: старый отец умывает руки в раковине, наполненной кровью, которая вызывает ассоциации с *чашей*, *кубком* в метафизическом значении, отсылающим к Рыцарям Круглого стола и Чаше Грааля (эта реминисценция является существенной и у Гуро, и у Малика). В аксиологическом плане можно установить смысловые параллели между поисками Грааля

²⁷ „Przeznaczeniem duszy jest wspinać się z ciemności, ze zmysłów, z czasu do świata, do zrozumienia, jednym słowem – do bezczasowości” [Fraser, цит. по: *Filozofować w kontekście nauki* 1987, 126].

а библейской жемчужиной. Мудрец-наставник у Малика говорит рыцарю, что искал он не там, где нужно было искать, ибо жемчужина – в глазах других людей. Тем самым отец намечает перед рыцарем путь, имеющий аналогию у Гуро: путь служения другому человеку, самоотдачи ради Другого.

Подводя итог рассуждениям, заточив круг, приведем слова автора *Нового Средневековья*: «Рыцарская мораль... – она есть мировое служение, всегда жертвенное. Рыцарь жертвует собой и своим благом, но никогда не жертвует ценностью, абсолютно верен ценности» [Бердяев 1994, 125]. Аксиологическая ориентация обоих героев – это важный и общий элемент двух культурных текстов, подобно как и два других момента: 1) идея метаморфозы, связанная с прохождением ритуала инициации; 2) осознанность героями значения этической миссии – служения живому миру и другому человеку.

Bibliografia

- Andreyeva Yekaterina. 2016. *Organicheskaya kontseptsiya russkogo avangarda. Nekotoryye primery. V: Perekrystok iskusstv. Rossiya – Zapad*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Trudy istoricheskogo fakul'teta SPBGU [Андреева Екатерина. 2016. *Органическая концепция русского авангарда. Некоторые примеры. В: Перекресток искусств. Россия – Запад*. Санкт-Петербург: Издательство Труды исторического факультета СПбГУ].
- Averintsev Sergey. 1971. *Simvol. V: Kratkaya literaturnaya entsiklopediya*. Red. Surkov A. Moskva: Izdatel'stvo Sovetskaya Rossiya [Аверинцев Сергей. 1971. *Символ. В: Краткая литературная энциклопедия*. Ред. Сурков А. Москва: Издательство Советская Россия].
- Bakhtin Mikhail. 1970. *Otvet na vopros redaktsii «Novogo mira»*. «Novyy mir» № 11 [Бахтин Михаил. 1970. *Ответ на вопрос редакции «Нового мира»*. «Новый мир» № 11].
- Bakhtin Mikhail. 1979. *Estetika slovesnogo tvorchestva*. Moskva: Izdatel'stvo Iskusstvo [Бахтин Михаил. 1979. *Эстетика словесного творчества*, Москва: Издательство Искусство].
- Berdyayev Nikolay. 1916. *Smysl tvorchestva. Opyt opravdaniya cheloveka*. Moskva: Izdatel'stvo G.A. Lemana i S.I. Sakharova [Бердяев Николай. 1916. *Смысл творчества. Опыт оправдания человека*. Москва: Издательство Г.А. Лемана и С.И. Сахарова].
- Berdyayev Nikolay. 1931. *O naznachenii cheloveka. Opyt paradoksal'noy etiki*. Parizh: Izdatel'stvo Sovremennyye zapiski [Бердяев Николай. 1931. *О назначении человека. Опыт парадоксальной этики*. Париж: Издательство Современные записки].
- Berdyayev Nikolay. 1936. *Problema cheloveka*. «Put'» № 50 [Бердяев Николай. 1936. *Проблема человека*. «Путь» № 50].
- Berdyayev Nikolay. 1937. *Chelovecheskaya lichnost' i sverkhlichnyye tsennosti*. «Sovremennyye zapiski» № 43 [Бердяев Николай. 1937. *Человеческая личность и сверхличностные ценности*. «Современные записки» № 43].

- Berduayev Nikolay. 1994. *Novoye Srednevekov'ye*. В: *Razmyshleniye o sud'be Rossii i Yevropy*. Moskva: Izdatel'stvo Iskusstvo [Бердяев Николай. 1994. *Новое средневековье*. В: *Размышление о судьбе России и Европы*. Москва: Издательство Искусство].
- Berduayev Nikolay. 1997. *Sud'ba Rossii. Samopoznaniye*. Rostov-na-Donu: Izdatel'stvo Feniks [Бердяев Николай. 1997. *Судьба России. Самопознание*. Ростов-на-Дону: Издательство Феникс].
- Berduayev Nikolay. 2018. *Filosofiya svobodnogo dukha*. Moskva: Izdatel'stvo T8 [Бердяев Николай. 2018. *Философия свободного духа*. Москва: Издательство Т8].
- Blok Aleksandr. 2017. «*Roza i Krest*»: *issledovaniâ i interpretacii*. Sbornik naučnyh statej i materialov konferencii, posvâsennoj 100-letiu dramy A. Bloka. Red. Gluhova E.V. «*Šahmatovskij vestnik*» vup. 14 [Блок Александр. 2017. «*Роза и Крест*»: *исследования и интерпретации*. Сборник научных статей и материалов конференции, посвященной 100-летию драмы А. Блока. Ред. Глухова Е.В. «*Шахматовский вестник*» вып. 14].
- Čerňaa Tat'ána. 2016. *Terrens Malik i karty Tarô: gadanie po «Rycarû kubkov»*. «Cineticle» № 26. V: <https://cineticle.com/tarot-knight-of-cups/> [Чёрная Татьяна. 2016. *Терренс Малик и карты Таро: гадание по «Рыцарю кубков»*. «Cineticle» № 26. В: <https://cineticle.com/tarot-knight-of-cups/>].
- Dostoyevskiy Fedor. 1991. *Brat'ya Karamazovy*. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka [Достоевский Федор. 1991. *Братья Карамазовы*. Ленинград: Издательство Наука].
- Ekkhart Meyster. 2008. *Dukhovnyye propovedi i rassuzhdeniya*. Per. Sabashnikova M.V. Moskva: Izdatel'stvo Amfora [Экхарт Мейстер. 2008. *Духовные проповеди и рассуждения*. Пер. Сабашникова М.В. Москва: Издательство Амфора].
- Eliade Mirche. 1994. *Svyashchennoye i mirskoye*. Moskva: Izdatel'stvo MGU [Элиаде Мирче. 1994. *Священное и мирское*. Москва: Издательство МГУ].
- Eliade Mirche. 1999. *Temy posvyashcheniya v velikikh religiyakh*. V: *Taunyye obshchestva. Obrudy initsiatsii i posvyashcheniya*. Per. Gelfand G.A. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburg [Элиаде Мирче. 1999. *Темы посвящения в великих религиях*. В: *Тайные общества. Обряды инициации и посвящения*. Пер. Гельфанд Г.А. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербург].
- Ender Zoja. 1988. *Istoriya rukopisi neizdannogo proizvedeniya Yeleny Guro «Bednyy rytsar'»*. V: Elena Guro. *Selected Prose and Poetry*. Eds. Ljunggren A., Nilsson N.A. Stockholm: Almqvist & Wicksell [Эндер Зоя. 1988. *История рукописи неизданного произведения Елены Гуро «Бедный рыцарь»*. В: Elena Guro. *Selected prose and poetry*. Eds. Ljunggren A., Nilsson N.A. Stockholm: Almqvist & Wicksell].
- Ender Zoja. 1999. *Stihi 20-h godov Borisaëndera*. V: *Škola organičeskogo iskusstva v russkom modernizme*. Red. Vašmakov N. Hel'sinki: 261-266 [Эндер Зоя. 1999. *Стихи 20-х годов Бориса Эндера*. В: *Школа органического искусства в русском модернизме*. Ред. Башмаков Н. Хельсинки: 261-266].
- Filozofować w kontekście nauki*. 1987. Red. Heller M. Kraków: Wydawnictwo Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Gadamer Khans Geogr. 1991. *Aktual'nost' prekrasnogo*. Per. Malakhova V.S. Moskva: Izdatel'stvo Iskusstvo [Гадамер Ханс Геогр. 1991. *Актуальность прекрасного*. Пер. Малахова В.С. Москва: Издательство Искусство].
- Glukhova Yelena. 2005. *Neopublikovannyye risunki Andreyâ Belogo k «Glossolalii»: Chasha Sv. Graalya*. «Trudy RASH» № 3 [Глухова Елена. 2005. *Неопубликованные рисунки Андрея Белого к «Глоссолалии»: Чаша Св. Грааля*. «Труды РАШ» № 3].

- Guro Yelena. 1993. *Bednyy rytsar'*. V: *Nebesnyye verblyuzhata*. Rostov-na-Donu: Izdatel'stvo Rostovskogo universiteta [Гуро Елена. 1993. *Бедный рыцарь*. В: *Небесные верблюжата*. Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета].
- Guro Yelena. 1996. *Sochineniya*. Kaliforniya: Izdatel'stvo Berkeley Slavic specialties [Гуро Елена. 1996. *Сочинения*. Калифорния: Издательство Berkeley Slavic specialties].
- Gur'yanova Nina. 1999. *Bednyy rytsar'i poetika alkhimii: fenomen «tvorchestva dukha» v proizvedeniyakh Yeleny Guro*. V: *Studia Slavica Finlandensia*. Edit. Baschmakoff N. et al. T. XVI/1. Helsinki: Institute for Russian and East European Studies [Гурьянова Нина. 1999. *Бедный рыцарь поэтика алхимии: феномен «творчества духа» в произведениях Елены Гуро*. В: *Studia Slavica Finlandensia*. Edit. Baschmakoff N. et al. T. XVI/1. Helsinki: Institute for Russian and East European Studies].
- Ivanov Vyacheslav. 1912. *Marginalia*. «Trudy i dni» № 4-5 [Иванов Вячеслав. 1912. *Marginalia*. «Труды и дни» № 4-5].
- Khlebnikov Velimir. 1995. *Pis'mo. 12 yanvarya 1913 g.* V: Elena Guro. *Selected Writings from the Archives*. Edit. Ljunggren A., Gourianova N. Stockholm: Distributed by Almqvist & Wiksell International [Хлебников Велимир. 1995. *Письмо. 12 января 1913 г.* В: Elena Guro. *Selected Writings from the Archives*. Edit. Ljunggren A., Gourianova N. Stockholm: Distributed by Almqvist & Wiksell International].
- Lavrov Aleksandr. 1995. *Andrey Belyy v 1990-ye gody*. Moskva: Izdatel'stvo Novoye literaturnoye obozreniye [Лавров Александр. 1995. *Андрей Белый в 1990-е годы*. Москва: Издательство Новое литературное обозрение].
- Lotman Yuriy. 2000. *Simvol – «gen syuzheta»*. V: *Semiosfera*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Iskusstvo-SPB [Лотман Юрий. 2000. *Символ – «ген сюжета»*. В: *Семиосфера*. Санкт-Петербург: Издательство Искусство-СПБ].
- Mel'nichuk Yekaterina. 2018a. *Kontsept agapicheskoy lyubvi i elementy frantsiskanizma tvorchestve Yeleny Guro (sverkhpovest' «Bednyy rytsar'»)*. В: *O wolność i sprawiedliwość. Chrześcijańska Europa między wiarą i rewolucją*. Red. Cierniak U., Morawiec N., Bańczyk A. Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza.
- Mel'nichuk Yekaterina. 2018b. *Kategoriya rytsarstva i simbolika rytsarya v sverkhpovesti Yeleny Guro «Bednyy rytsar'» (v kontekstual'nom osveshchenii)*. «Acta Humana» 9 [Мельничук Екатерина. 2018b. *Категория рыцарства и символика рыцаря в сверхповести Елены Гуро Бедный рыцарь (в контекстуальном освещении)*. «Acta Humana» 9].
- Mel'nichuk Yekaterina. 2019. *Vagnerianskiy sloj v tvorchestve Yeleny Guro (sverkhpovest' «Bednyy rytsar'»)*. V: *Prazhskaya Rusistika*. Red. Konechny Ya. Praga: Izdatel'stvo Karlov Universitet – Pedagogicheskiy fakul'tet [Мельничук Екатерина. 2019. *Вагнерианский слой в творчестве Елены Гуро (сверхповесть Бедный рыцарь)*. В: *Пражская Русистика 2019*. Ред. Конечны Я. Прага: Издательство Карлов Университет – Педагогический факультет].
- Mify narodov mira. Entsiklopediya*. 1980. Moskva [Мифы народов мира. Энциклопедия. 1980. Москва].
- Najder Zdzisław. 2016. *Etos rycerski*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- P'yeghe-Gro Natali. 2008. *Vvedeniye v teoriyu intertekstual'nosti*. Per. s frants. Kosikova G., Lukasik V., Narumova B. Moskva: Izdatel'stvo LKI [Пьеге-Гро Натали. 2008. *Введение в теорию интертекстуальности*. Пер. с франц. Косикова Г., Лукасик В., Нарумова Б. Москва: Издательство ЛКИ].
- Tsimborska-Leboda Mariya. 1999. *Germenevтика lyubvi. Eroticheskoye soznaniye i eroticheskij mimesis v tvorchestve Yeleny Guro*. «Slavia Orientalis» № 2 [Цимборска-

- Лебода Мария. 1999. *Герменевтика любви. Эротическое сознание и эротический мимесис в творчестве Елены Гуро*. «Slavia Orientalis» № 2].
- Tsimborska-Leboda Mariya. 2018. «*Rytsar' bednyu*» ili «*Strannik po pustynam(ne) bytiya*»? *Andrey Belyu, Vyach. Ivanov i Nikolay Berdyayev o Merezhkovskom*. V: D.S. Merezhkovskiy: pisatel' – kritik – myslitel'. Sbornik statey. Ped.-sost. Korostelev O.A., Kholikov A.A. Moskva [Цимборска-Лебода Мария. 2018. «*Рыцарь бедный*» или «*Странник по пустыням (не)бытия*»? *Андрей Белый, Вячеслав Иванов и Николай Бердяев о Мережковском*. В: Д.С. Мережковский: писатель – критик – мыслитель. Сборник статей. Ред. сост. Коростелев О.А., Холиков А.А. Москва].
- Tsimborska-Leboda Mariya. 2002. *Eros v tvorchestve Vyacheslava Ivanova. Na puti k filosofii lyubvi*. Lyublin: Izdatel'stvo Universitet Marii Kyuri-Sklodovskoy [Цимборска-Лебода Мария. 2002. *Эрос в творчестве Вячеслава Иванова. На пути к философии любви*. Люблин: Издательство Университет Марии Кюри-Скловской].
- Zhenett Zherar. 1998. *Raboty po poetike. Figury*. per. s frants. Vasil'yeva Ye. Moskva: Izdatel'stvo im. Sabashnikovukh [Женетт Жерар. 1998. *Работы по поэтике. Фигуры*. пер. с франц. Васильева Е. Москва: Издательство им. Сабашниковых].

DOI: 10.31648/an.7068

ALIENACJA, INTEGRACJA, AKCEPTACJA – RELACJE INTERPERSONALNE W DRAMATACH HERBERTA BERGERA I PETERA TURRINIEGO

ALIENATION, INTEGRATION, ACCEPTANCE:
INTERPERSONAL RELATIONS IN THE PLAYS
OF HERBERT BERGER AND PETER TURRINI

Dorota Tomczuk

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5223-9142>

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II / The John Paul II Catholic
University in Lublin

e-mail: dtomczuk@kul.pl

Keywords: Herbert Berger, Peter Turrini, interpersonal relations, social criticism

Abstract: The aim of this article is the hermeneutic analysis of two Austrian dramas: the one-act play by Herbert Berger of 1970 and Peter Turrini's play of 2018. Both works are examples of a contemporary variation of the "Volksstück" genre, with a hybrid tradition in German-language literature and theater dating back to the 18th century. The comparative analysis of both works focuses on the mechanisms of actions and the role of the characters' moral instinct, while the diagnoses of important social and political problems made by the playwrights may be the key to a better understanding of these plays by the readers.

Obecność w literaturze problematyki dotyczącej związków międzyludzkich, interakcji uczuć i postaw niejednokrotnie przyciąga uwagę czytelników, szukających w niej odzwierciedlenia znanych sobie stanów emocjonalnych i schematów zachowań. Tematyka ta pojawia się także w dramatach Herberta Bergera i Petera Turriniego, reprezentujących współczesną dramaturgię austriacką, od lat cieszącą się w Polsce zainteresowaniem. W kręgach krytyków literackich i germanistów pojawia się często pytanie, czy piśmienictwo austriackie powinno

być traktowane jako element literatury niemieckojęzycznej, z którą było przez długi czas łączone, czy też jako zjawisko odrębne, którego autonomia wynika z wielokulturowej historii Austrii i trudności w ujęciu go w ściśle określone ramy czasowe i terytorialne. Odrębne traktowanie piśmiennictwa niemieckojęzycznego z Austrii propaguje obecnie wiele polskich ośrodków naukowych, prowadzących intensywne badania w dziedzinie jego historii i recepcji (w Poznaniu, Wrocławiu, Łodzi, Krakowie, Lublinie czy Częstochowie), przyczyniając się do popularyzowania austriackiej kultury i literatury w Polsce.

W tematyce podejmowanej przez współczesnych pisarzy austriackich można odnaleźć pewne powtarzające się cechy charakterystyczne, jak chociażby motywy upadku tradycyjnych wartości czy dyskursu międzypokoleniowego, wynikającego nie tylko z odmiennego podejścia kolejnych generacji do podstawowych kwestii życiowych, lecz także ujawniającego się na płaszczyźnie demitologizowania rzeczywistości i demaskowania społecznych schematów. W utworach scenicznych natomiast na płaszczyźnie formalnej niejednokrotnie uwidacznia się redefiniowanie form dramatycznych, konwencji gatunkowych, środków i technik artystycznego wyrazu oraz poszukiwanie nowych dróg komunikacji z odbiorcą¹. Cechy te pojawiają się też w dramatach Herberta Bergera *Gdy mały ptaszek wypadnie z gniazda* oraz Petera Turriniego *Gościnnosc*, będących przedmiotem niniejszego szkicu. Hermeneutyczna analiza obu utworów skoncentruje się na mechanizmach działań i roli instynktu moralnego bohaterów oraz dowiedzeniu, że stawiane przez dramatopisarzy diagnozy istotnych problemów natury społecznej i politycznej stanowić mogą klucz do lepszego zrozumienia przez czytelnika otaczającej go rzeczywistości.

Wybór tych właśnie dramatów wynika z podobieństwa występującego między nimi zarówno na płaszczyźnie fabularnej, jak i gatunkowej, obie sztuki wyrastają bowiem z tradycji wiedeńskiej „Volksstück” („sztuki ludowej”) – Turrini opatrzył nawet swój utwór takim podtytułem. Warto zauważyć przy tym, że – jak podkreśla Monika Wąsik, autorka najnowszego opracowania poświęconego temu fenomenowi kulturowemu – „Volksstück to literacka hybryda, gatunek «zmacony», niepodlegający żadnym nadrzędnym wyznacnikom formalnym; co więcej, gatunek sam dyskutujący ze swoją tradycją, podważający, a nawet obalający ją w akcie wręcz rewolucyjnego literackiego zrywu” [Wąsik 2016, 12]. Zdaniem badaczki „Volksstück” należy rozpatrywać w co najmniej trzech aspektach: jako „formę trywialnej rozrywki dla mas” [tamże], jako odmianę komedii oraz jako krytyczną i społecznie zaangażowaną sztukę. Realistyczne, zaangażowane dramaty Bergera i Turriniego, będące narzędziem społecznej krytyki stanowią niewątpliwie przykłady współczesnej odmiany gatunku, który według Wąsik stanowi w niemieckojęzycznej literaturze

¹ Artykuły dotyczące dramatu jako obszaru dyskursu z austriacką tożsamością narodową oraz przemian w zakresie formy i redefinicji funkcji dramatu/teatru zawiera m.in. tom *Felix Austria – dekonstrukcja mitu? Dramat i teatr austriacki od początku XX wieku*. 2012. Red. Leyko M. Kraków: Księgarnia Akademicka.

i teatrze zdecydowanie więcej niż jedynie formę czy tradycję literacką: „(...) To niemalże pewien sposób myślenia i egzystowania w sieci społecznych relacji. Ten niezwykle elastyczny gatunek, którego trwanie opiera się na szeroko pojętych «transfuzjach» zachodzących między teatrem a społeczeństwem, odzwierciedla złożoną sieć kulturowych powiązań i zależności” [Wąsik 2016, 7]. Berger i Turrini sięgają po „Volksstück”, by – podobnie jak inni współcześni autorzy – odnaleźć w tradycji tego gatunku formalną i kulturową ramę dla własnej krytycznej refleksji nad otaczającą ich rzeczywistością.

O ile sztuki Petera Turriniego (ur. 1944) należą do grupy najczęściej wystawianych w Polsce dramatów z kręgu dramatopisarzy austriackich (jak dotąd szesnaście spektakli teatralnych, dwie premiery w Teatrze Telewizji, kilka czytań sztuk oraz poświęcony autorowi festiwal w 2005 roku²), zaś jego twórczość dramaturgiczna, prozatorska i poetycka cieszy się nie tylko popularnością czytelników, lecz także niesłabnącym zainteresowaniem środowisk naukowych³, o tyle dzieło wiedeńskiego dramatopisarza i aforysty Herberta Bergera (1932-1999) jest stosunkowo mało znane i zbadane. W latach 90. ubiegłego wieku na deskach krakowskich teatrów wystawiono dwie jednoaktówki jego autorstwa: w 1995 roku w teatrze szkolnym PWST im. Ludwika Solskiego w Krakowie w reżyserii Jerzego Stuhra *Nie strój zdobi nieboszczyka* i w tym samym roku w ramach tournée wiedeńskiego teatru „Brett” po niemiecku *Herr und Frau Saxeder erlauben sich Widerstand zu leisten*. Po 10 latach, w 2005 roku, Małgorzata Siuda wyreżyserowała dramat *Obląkany, czyli upadek III Rzeszy* w Lubuskim Teatrze w Zielonej Górze, zaś w 2014 w ramach jesiennej odsłony „Teatru przy Stole” w sopockim Dworcu Sierakowskich odbyło się sceniczne czytanie sztuk *Podsluch* i *Tam, gdzie kląska wilga*. Jedynym dotąd polskim wydaniem utworów Bergera jest opublikowany przez krakowską Księgarnię Akademicką w 2000 roku w serii „Dramat Współczesny” zbiór *Dziesięć sztuk scenicznych*, w przekładzie Krzysztofa Grabczaka i Marka Ostrowskiego. Z tego wydania pochodzi też jednoaktówka *Gdy mały ptaszek wypadnie z gniazda*, dająca się przyporządkować wspomnianej kategorii „Volksstück” ze względu na bezpośrednie odtwarzanie rzeczywistości i realistyczne odzwierciedlenie codzienności. Podobnie jak w *Gościńności* widz może „przejrzeć się” w sytuacji scenicznej, „(...) dostrzegając w karykaturalnie przerysowanych osobowościach bohaterów nieobce i jemu ułomności ludzkiej natury. Symptomatyczne jest także występowanie (...) podstawowych części struktury dramatycznej, z wyraźnie zarysowanym punktem kulminacyjnym” [Piasecka 2013, 90].

² Dla polskiego widza „odkrył” Petera Turriniego Zbigniew Brzoza [Tomczuk 2020, 11-26]. O innych wystawieniach jego sztuk w Polsce pisze m.in. Radłowska [zob. Radłowska 2020, 73-132].

³ Wiodącą rolę odgrywa tu Uniwersytet Wrocławski, w którego seriach naukowych w ostatnich latach ukazały się trzy obszerne monografie poświęcone twórczości i recepcji Turriniego oraz kilka edycji jego utworów; we Wrocławiu odbyło się także kilka dużych konferencji naukowych poświęconych temu autorowi, w tym jedna z udziałem samego pisarza.

Sceniczna premiera sztuki Bergera odbyła się 8 października 1970 roku w wiedeńskim Theater in der Josefstadt, zaś dramat Turriniego po raz pierwszy wystawiono na tej samej scenie niemal pół wieku później – 25 stycznia 2018. Polscy widzowie mogli poznać jednoaktówkę Bergera zrealizowaną w formie słuchowiska w Teatrze Polskiego Radia, wyemitowanego 5 kwietnia 2004 roku, które wyreżyserował Henryk Rozen. Dramat Turriniego zaprezentowany został natomiast 8 kwietnia 2019 roku na deskach warszawskiego Teatru Ateneum w formie czytania performatywnego w reżyserii Leny Frankiewicz.

Akcja obu sztuk rozgrywa się w Wiedniu w czasach współczesnych, uderzająco podobna jest też sytuacja wyjściowa bohaterów – mieszkających tylko we dwoje starszych ludzi. U Bergera emeryci Hermann i Resi są wobec siebie uprzejmi i troskliwi, ona grzecznie proponuje mu kawę, podsuwa ciasto. Choć szybko tracą cierpliwość i chwilami wyraźnie wzajemnie siebie drażnią, to nie ulega wątpliwości, że nie brak między nimi serdeczności i uczucia. Chwilowo są sami, ale z ich rozmowy wynika, iż regularnie przyjmują u siebie gości, deklarują bowiem, że choć nigdy nie mieli dzieci, to dysponują pokojem gościnnym, który chętnie udostępniają „wypadającym z gniazda małym ptaszkom” – czyli popadającym w konflikt z rodzicami nastolatkom. Resi mówi: „Już wielu młodych ludzi u nas mieszkało. Każdy z nich miał swoje wady”, a Hermann dodaje: „Jesteśmy bardzo tolerancyjni. (...) Nie możemy patrzeć, jak młodzi ludzie wystawiają się na życiowe niebezpieczeństwa” [Berger 2000, 109].

U Turriniego rencistka Baśka i emeryt Heniek⁴ najwyraźniej z trudem wzajemnie tolerują swoją obecność. Nie ma między nimi cienia bliskości, zatem każde na swój sposób usiłuje walczyć z poczuciem osamotnienia i beznadziejności: on skleja całymi dniami papierowe modele samolotów, ona topi smutki w alkoholu i słodyczach albo przegrywa pieniądze w kasynie. Kiedy się spotkają, stać ich tylko na wzajemne pretensje. Heniek mówi: „Dopiero południe, a ty już nawalona? Cuchniesz wódą na kilometr”, na co Baśka: „Piję, kiedy piję. Gównu ci do tego” [Turrini 2020, 5]. Nie szczędzą sobie inwektyw: „(...) Stary pierdoła, co z tego, że dwa lata młodszy ode mnie” [tamże, 6] czy: „(...) On nie ma mózgu. Kapusta, głowa pusta, o!” [tamże, 8]. Choć są we dwoje, to każde czuje się samotne i przegrane życiowo, a wynikające z chłodu emocjonalnego, rozczarowania życiem i znudzenia frustracje pociągają za sobą nieustanne spory. Jak stwierdza Baśka: „Kłócić się da, rozmawiać nie. A kłótnia to nie rozmowa” [tamże, 39].

W obu dramatach relacja bohaterów zaczyna się zmieniać, kiedy w ich domu – i życiu – zjawia się młody człowiek. Hermann przyprowadza do domu włóczącego się dotąd po dworcu Wolfiego, czym od razu wywołuje zachwyty Resi, z entuzjazmem witającej gościa: „Ojej! (...) Jejku! Dzień dobry, proszę niech pan siada, proszę...” [Berger 2000, 107]. Mimo że chłopak od pierwszej

⁴ W oryginale to Herta Zemanik i August „Gustl” Knapp, ale tłumaczka Katarzyna Bikont zmieniając realia austriackie na polskie w swoim przekładzie, zmieniła też imiona bohaterów.

chwili jest nieprzyjemny, zblazowany, nieustannie pali papierosy i, jak zauważa Resi, nie ma „(...) żadnego szacunku, żadnego poważania dla czegokolwiek” [tamże, 109], to jednak gospodarze wręcz prześcigają się w uprzejmościach wobec niego. Bez namysłu udostępniają mu za darmo swój pokój gościnny, proponują napoje, jedzenie – pomimo iż sam gość ma obawy dotyczące zamieszkania u nich: „Pałę niemało, no i z pewnością będę państwa wciąż obrażał, ponieważ przed niczym nie mam respektu ani dla niczego szacunku” [tamże]. Ich motywacja wydaje się niezwykle szlachetna: staje się jasne, że Hermann od pewnego czasu wędrował po dworcach właśnie w poszukiwaniu kolejnego „małego ptaszka”, którego mogliby przygarnąć, a teraz oboje są usatysfakcjonowani: „(...) Spełniamy dobry uczynek zajmując się nim, bo mógłby źle skończyć” [tamże, 116].

U Turriniego Samir – ścigany przez policję imigracyjną młody Syryjczyk – niespodziewanie zjawia się sam, ku niezadowoleniu gospodarzy, którzy wprawdzie także dysponują pustym od lat pokojem gościnnym, jednak ta niespodziewana wizyta zdecydowanie im się nie podoba. Jak zawsze zaczynają od wzajemnych pretensji, kto jest winien zaistniałej sytuacji, zgodni są jedynie co do niezadowolenia z najścia. Jak mówi Heniek: „Nie do wiary. Chwilę cię nie ma, wracasz i zastajesz uchodźcę we własnym domu. (...) Powiedz mu, że się ma wynosić. I to w podskokach” [Turrini 2020, 3], na co Baśka zwraca się do intruza: „On chce, żebyś sobie poszedł. No więc idź sobie” [tamże, 5]. Kiedy jednak rozwścieczony Heniek deklaruje: „Nie będę tolerował czegoś takiego w moim domu”, oburzona kobieta ripostuje: „Mieszkanie jest tak samo twoje, jak i moje”, po czym chcąc dokuczyć partnerowi, nieoczekiwanie zmienia front: „On zostaje! Zobaczymy, czy tylko ty masz tu coś do powiedzenia, a ja nic” [tamże].

Bohaterowie Bergera są wyraźnie szczęśliwi z powodu wizyty, znikło wcześniejsze napięcie między nimi, Resi nieustannie chwali Hermanna, że przyprowadził chłopaka: „Spisałeś się świetnie” [Berger 2000, 110]. Chcąc lepiej poznać gościa, wypytują go o imię, o rodzinę. Kiedy ten przedstawia się jako Wolfgang Auer z Grazu, czytelnikowi nasunąć się może skojarzenie z Wolfgangiem Bauerem, mogącym być pierwowzorem tej postaci. Bauer – związany z okresem rewolty studenckiej przedstawiciel pisarskiej awangardy i współautor (obok Guntera Falka) Pierwszego Manifestu Happy Art & Attitude z 1965 roku – postulował potrzebę zrewolucjonizowania świata i postawy wobec niego, Berger zaś wyraźnie odnosi się do podstawowych idei jego sztuk (zwłaszcza *Magic Afternoon* z 1968 i *Change* z 1969 roku, weryfikujących dotychczasowy model kultury i obalających tabu obyczajowe), konfrontując buntowniczość młodego prowincjusza z konserwatyzmem wiedeńskich mieszczuchów [Ostrowski 2000, 15].

Podczas pierwszego spotkania gospodarze ze współczuciem odnoszą się do przypuszczalnych kłopotów rodzinnych Wolfiego, będących powodem jego ucieczki z domu, obiecując zmianę smutnego dotąd losu, Resi mówi bowiem: „Nie miałeś lekkiej młodości, co? Masz takie smutne oczy. Ale od dziś będzie

inaczej, zobaczysz” [Berger 2000, 111]. Między sobą z troską zaś komentują, że gość jest bardzo chudy, zatem koniecznie trzeba go podkarmić. Podczas kolejnych rozmów powoli ujawniają się ich poglądy. Chociaż Resi deklaruje: „Nie dzielimy ludzi na takich czy innych” [tamże], to jednak nie zaprzecza, kiedy Hermann pogardliwie mówi: „Teraz w szkole uczniom się wmawia, że Murzyni to nie Murzyni” [tamże, 112]. Kiedy zostają sami, otwarcie wyrażają zniecierpliwienie wobec chłopaka, mówiąc o nim: „Ten mały błazen. (...) Wszyscy tacy sami. Żadnej wdzięczności, żadnego szacunku. (...) Włosy sobie jeszcze dłuższe zapuścił. Nigdy się nie myje. (...) Za Hitlera byłoby to niemożliwe, ale powiedz głośno, to okrzyczą cię faszystą” [tamże, 114]. W stosunku do siebie są mili, Resi uspokaja męża: „Nie denerwuj się, skarbenku, nie leży w naszej mocy zmienić biegu rzeczy na tym świecie” [tamże], Hermann zaś pesymistycznie konkluduje: „Tak, tak cały świat się sprzysiągł, by dokonać samozniszczenia” [tamże]. Pobyt gościa mimo wszystko bez wątpienia wpływa pozytywnie na ich wzajemną relację, choć zastanawiać może, dlaczego tak bezwarunkowo godzą się na pobyt u siebie człowieka, którego trudno im znieść, gdyż jego wady ich drażnią, a zachowanie obraża. Mimo że Wolfi odnosi się do staruszków obcesowo, bez ich zgody zaprasza na noc dziewczynę, a potem wulgarnie odpowiada na pytania i nieustannie grozi, iż sobie pójdzie, ci pokornie wszystko znoszą i spełniają każde życzenie chłopaka, nawet tak kosztowne jak kupno maszyny do pisania. Wolfi deklaruje bowiem zamiar zajęcia się twórczością literacką: „Przeleję na papier was. O was będę pisał, wpiszę się w wasze wnętrza, rozpiszę was na tysiące kawałków. Nie próbujcie się bronić i nie udawajcie, bo sobie pójdę!” [tamże, 116]. Chłopak doskonale zdaje sobie sprawę, jak bardzo gospodarzom zależy na jego obecności: „Na wszystko się zgodzicie, byłem tylko nie poszedł sobie. To wasz obłąd. Będziecie teraz robić, co zechcę, w przeciwnym wypadku nie powiem już ani słowa, tylko pójdę sobie, zrozumiano?!” [tamże]. W tym momencie napięcie osiąga punkt kulminacyjny, następuje bowiem niewiarygodna eskalacja przemocy ze strony Wolfiego, który każe staruszkom przed sobą klękać, następnie biegać, wiwatować, a wreszcie skrajnie wyczerpanych ostatecznie upokarza, zmuszając do aktu seksualnego.

Zdaniem Karoliny Piaseckiej, badającej relacje zachodzące między postaciami dramatu Bergera przez pryzmat analizy transakcyjnej (czyli metody wykorzystywanej m.in. w praktyce psychologicznej, edukacyjnej czy marketingowej), specyficzna zależność, w jakiej pozostają Hermann i Resi wobec Wolfiego, nie nosi znamion żadnej więzi emocjonalnej. Zdecydowanie potrzebują się wzajemnie, jednak każdej ze stron zależy jedynie na zaspokojeniu własnych potrzeb. Piasecka ma zatem rację, że mamy tu do czynienia raczej z prostym układem „wymiany dóbr”:

Wolfi realizuje się jako rewolucjonista, para zaś jako opiekunowie. Wydaje się, że koszt owej transakcji ponoszą jedynie Hermann i Resi, to oni bowiem tracą godność i pieniądze. Próżno w nich jednak szukać wątpliwości co do podjętego sposobu postępowania w relacji z Wolfgangiem, bez protestów przyjmują kolejne

obelgi, ataki agresji, obsceniczne zachowanie. Godzą się na nie w imię wyższego celu, ratują przecież „ptaszka wypadłego z gniazda” [Piasecka 2013, 93].

Auer wpada jednak w pułapkę: wie, że może żądać wszystkiego, nie dając w zamian niczego, zatem z jego perspektywy wejście w taką relację wydaje się czystym zyskiem, pozbawionym jakiegokolwiek odpowiedzialności. Niejako „daje się złapać” na uległość swoich gospodarzy, którzy deklarują absolutną tolerancję dla wszelkich jego działań, ale w tej sytuacji jego bunt przestaje mieć sens. W kolejnej scenie pokornie siedzi z gospodarzami przy stole, przyznając z rezygnacją: „Wydawało mi się, że mam władzę” [Berger 2000, 120]. Berger pokazuje tym samym swój dystans do studenckiej rewolty z 1968 roku: wyczerpany dotychczasowym podejściem buntownik Wolfi całkowicie stracił impet i opadł z sił, najwyraźniej dostrzegając, że jego sprzeciw na nic się nie zda. Wydaje się, że ma świadomość dziwnej zależności, w jaką się uwikłał, jednak przestaje już przeciwko niej protestować i grozić wyprowadzką, ze spokojem akceptując fakt, że w gruncie rzeczy od początku to nie on był stroną decyzyjną [Piasecka 2013, 96]. Gospodarze także zdają sobie z tego sprawę, dlatego teraz traktują chłopaka inaczej: nie ma śladu po wcześniejszej uległości i gotowości spełniania wszelkich życzeń. Wolfi nabrał ciała, realizacja ich planu zbliża się zatem do finału – jak się okaże, zaskakująco makabrycznego.

Gość bohaterów Turriniego Samir to przeciwieństwo pewnego siebie, bezczelnego Wolfiego. Jego kłopoty i konieczność poszukiwania schronienia nie wynikają z młodzieńczego buntu, lecz są wynikiem tragedii wojny w Syrii. Przestraszony, początkowo niewiele mówi, ponieważ nie zna języka, powtarza tylko, że Austria jest pięknym krajem. Tym m.in. stara się zaskarbić sobie sympatię gospodarzy, wie bowiem, że to jego jedyna szansa na pozostanie w ich domu. Koncepcja jego postaci zdaje się odpowiadać stereotypowemu obrazowi uchodźcy, kreowanemu przez media: młody mężczyzna, przestraszony, nieznający języka, jednak zasadniczym zamysłem Turriniego jest uczynienie z niego „katalizatora”, którego pojawienie się wpływa na dalszy bieg wydarzeń, wydobywając na światło dzienne skrywane dotąd obawy i problemy pozostałych bohaterów⁵. Heniek i Baśka, początkowo zdecydowanie niechętni wobec obcego, mają mnóstwo uprzedzeń wobec obcokrajowców. Heniek to zdeklarowany rasista i ksenofob, zięjący nienawiścią nawet do własnych rodaków, jeśli mają inne niż on sam poglądy. Uchodźców oskarża o szerzenie zarazy i terroryzm: „A ja wiem, jak to się skończy. Pozarazacie nas i wymrzemy. (...) Syryjczycy, cała ta afrykaneria, (...) podbijają nas swoją zarazą” [Turrini 2020, 7]. Baśka jednak, po szybkim pokonaniu swojego początkowego dystansu wobec chłopaka, zachowuje się jak pełen troskliwości typ matczyny, emanujący ciepłem

⁵Zob. komentarze prasowe po premierze: Affenzeller Margarete. 2018. *Turrinis Fremdenzimmer: Blutdruck! Das ist der Untergang!* W: <http://www.derstandard.at/story/2000073065588/turrinis-fremdenzimmer-blutdruck-das-ist-der-untergang> [Dostęp 25 VIII 2021] oraz Dössel Christiane. 2018. *Xenophober Durchschnitt*. W: <http://www.sueddeutsche.de/kultur/theater-xenophober-durchschnitt-1.3873426> [Dostęp 25 VIII 2021].

i opiekuńczością. Najwyraźniej odzywają w niej uśpione od dawna uczucia, od wielu lat cierpi bowiem z powodu zaginięcia swojego nastoletniego syna. To na niego czeka pusty pokój: „Nadzieja, że wróci, nie umarła we mnie i nigdy nie umrze” [tamże, 13]. Jak twierdzi, tym właśnie różni się od Heńka, pozbawionego w jej oczach wyższych uczuć: „Jak w człowieku umrze nadzieja, to już nie jest człowiekiem. Nie każdy umie iść przez życie taki martwy w środku jak ty” [tamże, 15]. Przybycie Samira prowokuje ich oboje do refleksji nad terażniejszością i przeszłością, „otwierają” się przed nim i zaczynają szczerze opowiadać o swoich przeżyciach, wyrażając tłumione przez lata emocje. Spotkanie z obcym człowiekiem nabiera dla nich wartości terapeutycznej, dzięki której przypominają sobie łączące ich dawniej uczucie i „uzdrawiają” swój wydawałoby się wygasły związek. Początkowo ich zwierzenia mają charakter monologów, ponieważ Samir ich raczej nie rozumie, w każdym razie nie jest partnerem do rozmowy, najwidoczniej zatem każde z nich potrzebowało jedynie kogoś, kto ich wysłucha, pozwalając na analizę własnych uczuć. Heniek i Baśka zdają sobie sprawę, że życie właściwie się kończy, a starość narzuca wiele ograniczeń, wynikających m.in. z konieczności przestrzegania diety czy pojawiających się kłopotów z pamięcią. Przede wszystkim jednak każdemu z nich doskwiera poczucie wykluczenia ze społeczeństwa i dojmująca samotność. Kiedy Baśka mówi, jak bardzo brakuje jej więzi rodzinnych i kontaktów z ludźmi, jak bolesny jest dla niej brak empatii nie tylko w najbliższym otoczeniu, lecz także na całym świecie, określa ten stan jako wszechobecny chłód: „Wszędzie zimno. W przejściu, u sąsiadów, na ulicy, wszyscy tacy obcy dla siebie. Pewnie na całym świecie tak jest. A u ciebie? Tam skąd pochodzisz też jest zimno? U was to wojna jest, najzimniejsze zimno” [tamże, 16].

Wizyta Samira zarówno prowokuje gospodarzy do refleksji nad łączącą ich więzią, jak i nad istotą porozumienia i wzajemnego zrozumienia, które najwyraźniej nie są natury werbalnej. Kiedy Heniek stwierdza: „On nas nie rozumie, tylko udaje, że coś rozumie. Zrobi wszystko, byle mieć się gdzie podziać”, Baśka dostrzega analogię do ich własnej relacji: „Zupełnie jak między nami. Też się nie rozumiemy i tylko udajemy. Po co? Żeby nie być samemu” [tamże, 29]. Nieznajomość języka u Syryjczyka tylko pozornie utrudnia komunikację: Samir niewiele mówi, jednak jest w stanie słuchać i współodczuwać, dzięki czemu gospodarze dochodzą do wniosku, że to nie język jest podstawą porozumienia: „Żeby ktoś, kto nie rozumie naszego języka, umiał zrozumieć mnie, tego to ja nie rozumiem” [tamże]. W rezultacie pojawienie się chłopaka ożywia skostniały związek dwojga starszych ludzi, ich uczucie odradza się, kiedy sięgając do wspomnień na nowo odkrywają to, co ich dawniej łączyło. Cała trójka odczuwa łączącą ich więź emocjonalną, doświadczeniem każdego z nich jest bowiem wewnętrzny ból wynikający z tego, co w życiu przeszli. Heniek i Baśka stopniowo odkrywają analogie między losem uchodźcy a ich własną sytuacją życiową: wszyscy chcieliby zerwać ze swoim dotychczasowym życiem. On podczas sklejania samolotów marzy o odlocie – ucieczce z ich po-

mocą, ona w kasynie śni o wielkiej wygranej, która pozwoliłaby na spełnienie jej marzeń. Wspólne dla całej trójki pragnienie zmiany oraz desperackie poszukiwanie bezpieczeństwa i miłości łączy ich, pozwalając na porozumienie ponad wszelkimi dzielącymi ich barierami.

Niezwykle przejmujący jest kulminacyjny moment dramatu, w którym wreszcie do głosu dochodzi Samir. Dla podkreślenia jego wyobcowania (jak również realizmu sytuacji, w jakiej znajduje się uchodźca) Turrini każe mu mówić po angielsku. Teraz to Baśka i Heniek słuchają i chociaż słabo znając język, nie do końca bowiem rozumieją tragiczną opowieść o śmierci matki i siostry podczas bombardowania, o dramatycznej ucieczce, nieuczciwych przemytnikach ludzi, żerujących na desperacji uchodźców i o wszechobecnej śmierci, której chłopak był świadkiem i sam zaglądał jej w oczy, to jednak poruszeni widzą i czują, jaki ból sprawia mu przywoływanie tych koszmarnych wspomnień.

Nawiązuje się między nimi głębokie porozumienie, którego efektem jest pełne serdeczności dążenie do zademonstrowania chłopakowi swojej akceptacji. W niemal rodzinnej atmosferze Heniek gra z nim w karty, a nawet częstuje go piwem ze słowami: „Tobie też się należy coś dobrego od życia” [tamże, 38], deklarując równocześnie: „Integracja, akceptacja! (...) Świetny z ciebie chłopak, Samir!” [tamże, 39]. Kiedy zaś gość zasypia, widać diametralną zmianę w relacji między gospodarzami: mężczyzna prosi kobietę o zaśpiewanie tylko dla niego piosenki, potem serdecznie jej dziękuje, ona zaś odnosi się do niego z taką czułością, że nie ma wątpliwości co do powrotu łączącego ich dawniej uczucia.

W dramacie Bergera Resi i Hermann prowadzą ze swoim lokatorem pewną grę: świadomie usypiają jego czujność, by doprowadzić do finału swój założony wcześniej plan. Najpierw wręcz „bombardują” Wolfiego troskliwością, zwłaszcza w zakresie odżywiania, szczególnie im bowiem zależy, aby gość nabrał ciała, kiedy zaś jest już utuczony, mogą osiągnąć od początku przyświecający im cel. W finałowej scenie odświeżni ubrani, przy elegancko zastawionym stole zachwycają się swoim życiem i wykwintnym posiłkiem. Resi mówi: „Hermannie, czy ktoś żyje piękniej niż my?” [Berger 2000, 121], dodając jedynie z pewnym niesmakiem, że palenie papierosów zmienia smak mięsa. Okazuje się bowiem, że pozornie poczciwi wiedeńscy staruszkowie to kanibale, konsumujący z apetytem młodego prowincjusza. Scena ta ma znaczenie jak najbardziej symboliczne: Cytując Ostrowskiego, „(...) buntownik padł ofiarą «strasznym mieszczan» i został pożarty” [Ostrowski 2000, 12]. Tym groteskowym zakończeniem Berger wyraża zarówno metaforyczne podejście do buntu i jego konfrontacji z mieszczaństwem, jak i okrucieństwo współczesnego świata, niejednokrotnie zacieraającego granice między prześladowcą a ofiarą. Śmierć Wolfiego – jak trafnie zauważa Piasecka – ma charakter nie tylko cielesny, lecz także ideowy, pieczętując przebieg całej gry, rozgrywającej się między postaciami. Gospodarze są usatysfakcjonowani, uważają, że spełnili swoją powinność, ponieważ schwyтали, utuczylili i skonsumowali kolejnego „młodego ptaszka”, ale i – a może przede wszystkim? – okiełznali młodego buntownika, niejako chroniąc go przed nim

samym i nieprzewidywalnymi skutkami własnej niefrasobliwości, a co więcej, unicestwili bezwartościową (ponieważ bezideową, a przy tym pozbawioną planu naprawczego) koncepcję degradacji rzeczywistości [Piasecka 2013, 98].

Dramat Turriniego ma również nieoczekiwane zakończenie, jednak tu nie ma ono charakteru makabrycznego, lecz baśniowo-surrealistyczny. Chociaż uporządkowanie skomplikowanych relacji między bohaterami sugeruje nadzieję szczęśliwego finału, to jednak nagle atmosferę wzajemnego porozumienia i spokoju zakłóca dobijająca się do drzwi poszukująca Samira policja emigracyjna. Heniek i Baśka, którzy uznali już chłopca za członka swojej rodziny, nie mają zamiaru go wydać, toteż w akcie desperacji wszyscy troje wsiadają do jednego z papierowych samolotów Heńka i po prostu znikają w przestworzach⁶. Ten zaskakujący finał otwiera szerokie możliwości interpretacji. Zdaniem Mottingera lot ten można odczytać jako symboliczną ucieczkę do lepszego świata, poprzez którą Turrini w nieco naiwnej konwencji zdaje się sugerować odbiorcom, że rozwiązanie problemów często leży w zasięgu ręki, trzeba tylko odważyć się po nie sięgnąć, a wprowadzenie nierealistycznego elementu w zakończeniu może zwiastować wiarę w prymat fantazji nad polityką, triumf humanizmu nad brutalnością, a także stanowić postulat dążenia do nieograniczonej wolności, odwagi i radości życia [Mottinger 2021].

Utwory Bergera i Turriniego to dramaty o precyzyjnie dopracowanej konstrukcji, w których akcja konsekwentnie wznosi się do momentu kulminacyjnego, po czym opada. Najistotniejszym elementem scenicznego świata są postaci, o których Ostrowski pisze: „Berger stwarza galerie typów, mających swym jestestwem stanowić wyzwanie dla istoty mieszczańskiej kultury. Są to jednak postaci raczej o naszkicowanych konturach, cechach charakterystycznych niż umotywowane wewnętrznie charaktery, kierujące się w działaniu idea” [Ostrowski 2020, 12]. Obaj dramatopisarze posługują się dwiema typowymi dla dramatu metodami charakterystyki postaci: językową, wyrażającą się w ich wypowiedziach, oraz pozajęzykową, w której postawy, fizjonomie, kostiumy postaci, a także ich gestykulacje, mimika i zachowanie implikują sygnały określające właściwą bohaterom perspektywę w tym samym stopniu co scenografia i rekwizyty [Pfister 2001, 95]. Bohaterowie obu dramatów są skonstruowani według koncepcji dynamicznej (ulegają rozwojowi, zmianom) oraz wielowymiarowej (definiowanej złożonym zestawem cech), przy czym zmiany zachodzące w zachowaniu i relacji Hermanna i Resi nie są trwałe, a raczej stanowią określone fazy pewnego cyklicznie powtarzającego się cyklu: kiedy pojawi się u nich kolejny gość, czarny scenariusz po raz kolejny się powtórzy. U Turriniego zmiany w świadomości i wzajemnym odnoszeniu się do siebie

---

⁶ Motyw bohaterów odlatujących w finale samolotem pojawił się także w sztuce Bergera *Pozdrowienia dla wujka Hansa* [Tomczuk 2016, 153-165]. U Turriniego zaś podobna sekwencja występuje w dramacie *Sława i samotność Hedy Lamarr. Siedem sekund wieczności* [Banachowicz 2020, 295-328].

bohaterów są na tyle głębokie, że całkowicie zmieniają ich dotychczasowe życie, kiedy udaje im wzniesić się ponad wcześniejsze problemy – także w znaczeniu dosłownym.

Warto podkreślić, że w obu dramatach zaznaczony został wpływ na działania ludzkie pierwiastka politycznego. Koncepcja postaci Wolfiego, nawiązująca do Wolfganga Bauera, stanowi u Bergera odniesienie do rewolty studenckiej 1968 roku. Wydarzenia tego czasu, po których nastąpił okres porzucenia wcześniejszych utopii, stanowią też genezę zaangażowania społeczno-politycznego obecnego w pisarstwie Turriniego [Białek 2020, 231]. Jak zauważa Tkaczyk, pisarstwo to cechuje przy tym

(...) łatwość tworzenia z małych historii i prywatnych obrazów metafor całego świata. (...) Turrini przechodzi do refleksji nad otaczającą nas rzeczywistością jak gdyby od niechcenia, jednym małym skokiem, historie bohaterów stają się naszymi, bo i my odnajdujemy się w obrazie rzeczywistości naszkicowanym w makroskali [Tkaczyk 2020, 67-68].

Bliski jest w tym Bergerowi, którego bohaterowie to także osoby w pewien sposób stojące z boku społeczeństwa, wyalienowane, a przy tym desperacko poszukujące więzi i akceptacji, z którymi może się utożsamiać wielu odbiorców jego utworów. Obaj pisarze chętnie sięgają po tematy starości i samotności z nią związanej, utraconych nadziei, bólu przemijania, portretując zwykłych ludzi zmagających się z losem. Obaj wskazują też na skutki rozpadu tradycyjnych wartości: w tle wydarzeń u Bergera znajduje się przeciw dysfunkcyjna rodzina Wolfiego, od której uciekł, u Turriniego natomiast wspomniane jest zaginięcie sprawiającego problemy wychowawcze syna Baški. W obu dramatach następuje przy tym nagle przełamanie realistycznego odbicia codzienności: Berger, określający swoje utwory mianem „böse Stücke” („złe sztuki”), nieoczekiwanie wprowadza elementy grozy, czarnego humoru i groteski, tworząc w ten sposób oryginalny styl satyry społecznej. W pozornie normalnej codzienności pojawiają się momenty nacechowane irracjonalnie i przerażające, protagoniści pokazują swój nieludzki charakter w ekstremalnych sytuacjach, z jakimi nagle przychodzi im się zmierzyć, konflikt pokoleń ukazany zostaje w sposób wręcz demoniczny, obnażając przy okazji „budzący wstręt portret własny wiedeńskiego drobnomieszczanina” [Ostrowski 2000, 8].

Berger zdecydowanie deklaruje przy tym, że nie uważa się za moralistę: Mimo iż niektóre z jego sztuk zawierają wyraźne polityczne implikacje i wskazują na określone wartości etyczne, autor nie zamierza przyjmować roli „uzdrowiciela świata”, określając pisarzy tego typu jako prowokatorów. Dla niego wystarczająca jest obecność publiczności, z którą łączy go ciekawość świata i poszukiwanie odpowiedzi na pytania o to, jaka jest rzeczywistość, jaki jest człowiek i jak można na podstawie własnych doświadczeń budować lepszą przyszłość [tamże, 13].

Jak podkreślali krytycy po premierze *Gościnności*, sztuka ta jest nie tyle dramatem o problemie uchodźców, ile o problemie austriackiej mentalności; po trosze bajką, przede wszystkim jednak typową „sztuką ludową” [Dössel 2020]. Opatrując swój dramat takim podtytułem, Turrini podkreślił, że po raz kolejny chciał stworzyć sztukę – zwierciadło odbijające ludzkie tęsknoty, zalety i wady. Dowiódł tym samym, że jest niezwykle bystrym diagnostą austriackiej duszy, potrafiącym ukazać aktualny obraz relacji społecznych, obfitujących w uprzedzenia, stereotypy i wrogość wobec wszystkiego, co obce [Krause 2020].

Powyższe dociekania dowodzą, iż analiza relacji interpersonalnych stanowi kluczowy element interpretacji obu dramatów. Berger i Turrini to uważni obserwatorzy świata i społeczeństwa, a zwłaszcza trawiących je problemów i kryzysów, śmiało poruszający istotne kwestie dotyczące zagadnień natury społecznej i politycznej, przede wszystkim jednak trafnie diagnozujący problemy współczesnego człowieka – bohatera i odbiorcy ich dramatów. Obaj dążą do przekazania realnego spojrzenia na świat, wzbogacając je jednak elementami nieprzewidywalności. Mimo licznych podobieństw sztuki zasadniczo różnią się jednak od siebie: u Bergera Wolfi pada ofiarą gospodarzy unicestwiających nie tylko jego buntownicze idee, lecz także jego samego. Od początku nie mogło być między nimi mowy o porozumieniu, gdyż żadna ze stron nie była nim zainteresowana, zakładając jedynie osiągnięcie własnych celów. Dramat ten jest swego rodzaju komentarzem Bergera do zjawiska rewolty studenckiej z 1968 roku, a w szerszym kontekście do mentalności wiedeńskiego mieszczaństwa. Turrini tymczasem poprzez przedstawienie wizyty Samira, która odmienia życie tak jego jak i dwójki pozostałych bohaterów, zdecydowanie postuluje możliwość porozumienia ponad wszystkimi dzielącymi ludzi różnicami, o ile tylko zdecydują się przełamać bariery wzajemnych uprzedzeń, przekazując tym samym odbiorcy swego utworu klucz do odnalezienia się w dzisiejszej trudnej rzeczywistości. Jedynym sposobem na pokonanie alienacji jest bowiem integracja, gdyż tylko wzajemne poznanie prowadzi do znalezienia tak potrzebnej każdemu człowiekowi akceptacji.

Bibliografia

- Affenzeller Margarete. 2021. *Turrinis Fremdenzimmer: Blutdruck! Das ist der Untergang!* W: <http://www.derstandard.at/story/2000073065588/turrinis-fremdenzimmer-blutdruck-das-ist-der-untergang> [Dostęp 12 I 2021].
- Banachowicz Joanna Małgorzata. 2020. *Sława i samotność Hedy Lamarr. O sztuce Siedem sekund wieczności Petera Turriniego*. W: *Polskie modele odbioru twórczości Petera Turriniego*. Red. Banachowicz J.M., Huszcza K. Wrocław: Wydawnictwo Quaestio: 295-328.
- Berger Herbert 2000. *Gdy mały ptaszek wypadnie z gniazda*. Przeł. Ostrowski M. W: *Dziesięć sztuk scenicznych*. Przeł. Grabczak K., Ostrowski M. Kraków: Księgarnia Akademicka: 101-122.

- Białek Edward. 2020. *Peter Turrini jako laureat Nagrody Gerharta Hauptmanna*. W: *Polskie modele odbioru twórczości Petera Turriniego*. Red. Banachowicz J.M., Huszcza K. Wrocław: Wydawnictwo Quaestio: 221-249.
- Dössel Christiane. 2018. *Xenophober Durchschnitt*. W: <http://www.sueddeutsche.de/kultur/theater-xenophober-durchschnitt-1.3873426> [Dostęp 25 VIII 2021].
- Felix Austria – dekonstrukcja mitu? Dramat i teatr austriacki od początku XX wieku*. 2012. Red. Leyko M. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Krause Werner. 2018. *Peter Turrini und das Zimmer mit Aussicht*. W: http://www.kleinezeitung.at/kultur/5360266/Nachtkritik_Peter-Turrini-und-das-Zimmer-mit-Aussicht [Dostęp 25 VIII 2021].
- Mottinger Michaela. 2018. *Die Lösung liegt in der Luft* W: <http://www.mottingersmeinung.at/?p=28106> [Dostęp 25 VIII 2021].
- Ostrowski Marek. 2000. *Drobnomieszczanina portret własny*. W: *Dziesięć sztuk scenicznych*. Przel. Grabczak K., Ostrowski M. Kraków: Księgarnia Akademicka: 7-18.
- Pfister Manfred. 2001. *Das Drama. Theorie und Analyse*. Stuttgart: UTB Verlag.
- Piasecka Paulina. 2013. *Relacje międzyludzkie w dramacie Herberta Bergera Gdy mały ptaszek wypadnie z gniazda. Perspektywa analizy transakcyjnej*. „Edukacyjna Analiza Transakcyjna” nr 2: 89-100.
- Radłowska Justyna. 2020. *Niejednorodna jednoznaczność. Sztuki Petera Turriniego na scenach polskich teatrów*. W: *Polskie modele odbioru twórczości Petera Turriniego*. Red. Banachowicz J.M., Huszcza K. Wrocław: Wydawnictwo Quaestio: 73-132.
- Tkaczyk Krzysztof. 2020. *Nieobcy obcy. O starości, samotności i uprzedzeniach w utworze scenicznym Gościnnosc Petera Turriniego*. W: *Polskie modele odbioru twórczości Petera Turriniego*. Red. Banachowicz J.M., Huszcza K. Wrocław: Wydawnictwo Quaestio: 59-71.
- Tomczuk Dorota. 2016. *Jugendliche Auflehnung gegen faschistische Vergangenheit in Herbert Bergers Stück Schönen Gruß an den Hans-Onkel*. W: *Gedächtniskonturen. Memorialer und postmemorialer Diskurs in der deutschsprachigen Literatur*. Red. Grzesiuk E., Jakubów M. Lublin: Wydawnictwo KUL: 153-165.
- Tomczuk Dorota. 2020. *Wpływ działalności Zbigniewa Brzozy na polską recepcję dramatów Petera Turriniego*. W: *Polskie modele odbioru twórczości Petera Turriniego*. Red. Banachowicz J.M., Huszcza K. Wrocław: Wydawnictwo Quaestio: 11-26.
- Turrini Peter. 2018. *Gościnnosc*. Przel. Bikont K. Tekst niepublikowany w formie książkowej. Licencjodawca ADIT. W: www.adit.art.pl [Dostęp 10 XII 2020].
- Wąsik Monika. 2016. *Futro z czcigodnej padliny... Volksstück od Nestroya do Fassbindera*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

DOI: 10.31648/an.7805

SENEGALSKI PISARZ
MOHAMED MBOUGAR SARR.
LAUREAT NAGRODY GONCOURTÓW 2021
W DYSKURSIE MEDIALNYM

SENEGALESE WRITER MOHAMED MBOUGAR SARR.
LAUREATE OF THE GONCOURT PRIZE 2021
IN THE MEDIA DISCOURSE

Bara Ndiaye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7485-1869>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie / University of Warmia and Mazury in Olsztyn

e-mail: bara.ndiaye@uwm.edu.pl

Iwona Anna NDiaye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3881-0474>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie / University of Warmia and Mazury in Olsztyn

e-mail: anna.ndiaye@uwm.edu.pl

Keywords: Mohamed Mbougar Sarr, Goncourt literary prize, media discourse

Abstract: The main goal of the undertaken research was to present how texts devoted to literary events function in contemporary media discourse. The article analyzes the reaction of the French-speaking media to the literary event of the Francophone world – presenting a Senegalese writer with the most prestigious literary award in France. The authors review the major media publishing in French in which the figure of the laureate Mohamed Mbougar Sarr was celebrated, the content of the awarded novel as well as the opinions of critics and journalists. The online versions of, among others, *Le Monde*, *Le Courrier International*, *Le Soleil*, *LaPresse.ca*, *Le Soir*, *L'Observateur Paalga* and audiovisual media such as RFI, TV5 Monde, France 24, TSR were analyzed. The choice of the aforementioned media was motivated by the desire to investigate the

issue in journalistic texts, diverse in terms of themes, content, and style. The authors also try to explain the phenomenon of hatred towards the laureate expressed by some Senegalese Facebook and Twitter users.

1. Wprowadzenie

Zainteresowanie francuskojęzyczną prasą jako nośnikiem dyskursu wynika z przekonania, że frankofońskie media są głównym narzędziem kreowania wizerunku Afryki we frankofońskim dyskursie publicznym. Artykuły prasowe ukazujące się w mediach europejskich i afrykańskich dostarczają odbiorcom wiedzy na temat Afrykańczyków, jak również kształtują wobec nich określone postawy społeczne. Prasa opiniotwórcza wyznacza ramy porządku spraw (tzw. *agenda setting*), poprzez hierarchizację prezentacji tematów, decyduje o tym, co jest godne uwagi¹. Publikacje prasowe stanowią tło debaty wokół stosunków francusko-afrykańskich, budują ramy przestrzeni komunikacyjnej dla dyskursu publicznego. Ważna jest także wielogłosowość prasy – prezentacja szerokiego wachlarza stanowisk, dyskusji i polemik fundamentalnych dla ogólnospołecznej wymiany poglądów w kwestii afrykańskiej. Dyskusje i polemiki toczące się na łamach prasy współtworzą charakter relacji pomiędzy odbiorcami a przedmiotem opisu, kształtują kierunek interpretacji nadając mu odpowiedni ładunek emocjonalny.

Wybór francuskojęzycznej prasy jako nośnika dyskursu wynika z kilku powodów. W tym kontekście należy podkreślić, iż periodyczne komunikowanie masowe jest ważnym aspektem relacjonowania rzeczywistości. Jak podkreśla Walery Pisarek, konkurencja ze strony mediów elektronicznych nie zagraża prasie w segmencie bardziej wymagających kręgów odbiorców, dla których kryterium wyboru medium nie jest rozrywka, ale informacja: „Zdetronizowana przez telewizję prasa codzienna zachowuje status medium bardziej prestiżowego, wyspecjalizowanego funkcjonalnie, tematycznie lub terytorialnie, z publicznością bardziej wykształconą, zamożniejszą, bardziej krytyczną i aktywną społecznie” [Pisarek 1988, 65]. W świetle tej koncepcji media wyznaczają tzw. porządek spraw, ukierunkowują bowiem uwagę na wybrane wydarzenia, nadają określonym wydarzeniom znaczenie, a inne marginalizują, tematy dnia dobiegane są według hierarchii ważności z punktu widzenia nadawców. Decydując o tym, co jest ważne, media wywierają znaczny wpływ na formowanie opinii publicznej. Dlatego też w obliczu rozwoju innych form komunikowania masowego to właśnie prasa stanowi główne źródło wiedzy na temat współczesnej frankofońskiej Afryki, dostarczając informacji na temat polityki, społeczeństwa, historii i kultury afrykańskiej.

¹ Sformułowana przez Maxwella McCombsa teoria *agenda setting* ilustruje rolę prasy w przestrzeni społecznej [McCombs, D. Shaw 1972, 176-187; McCombs 2008].

2. Cel i założenia metodologiczne

W niniejszych rozważaniach podjęto próbę pokazania roli, jaką pełnią teksty publicystyczne we współczesnej komunikacji masowej. Przyjęto założenie, iż analiza tego typu tekstów pozwoli wykazać ich funkcje w zakresie wywierania wpływu na czytelnika oraz kształtowania opinii społecznej. Zasadniczym celem, jaki został sformułowany w ramach podjętych przez nas badań, była chęć przedstawienia, w jaki sposób we współczesnym dyskursie medialnym funkcjonują teksty poświęcone wydarzeniom literackim.

Celem artykułu jest analiza reakcji francuskojęzycznych mediów na wydarzenie literackie frankofońskiego świata – przyznanie senegalskiemu pisarzowi najbardziej prestiżowej literackiej nagrody we Francji. Autorzy dokonują przeglądu najważniejszych mediów publikujących w języku francuskim, w których celebrowano sylwetkę laureata Mohameda Mbougara Sarra, prezentowano treść nagrodzonej powieści oraz opinie krytyków i dziennikarzy. Szczegółową analizą objęto wersje online wybranych tytułów prasowych („Le Monde”, „Le Courrier International”, „Le Soleil”, „La Presse.ca”, „Le Soir”, „L’Observateur Paalga” oraz mediów audiowizualnych (RFI, TV5 Monde, France 24, TSR). O kryteriach wyboru powyższych mediów zdecydowała pozycja na rynku medialnym, oddziaływanie społeczne, zakres problemowy i tematyczny publikacji, nie tylko w poszczególnych krajach, lecz także w świecie frankofońskim. Wszystkie należą do opiniotwórczych organów, natomiast różni je profil polityczny, zakres tematyczny oraz doświadczenie na rynku medialnym. Wybór powyższych tytułów prasowych był podyktowany chęcią prześledzenia interesujących nas zjawisk w tekstach publicystycznych, zróżnicowanych zarówno pod względem tematycznym, merytorycznym, jak i stylistycznym. Autorzy podejmują również próbę wyjaśnienia zjawiska skrajnie negatywnych reakcji ze strony senegalskich użytkowników Facebooka oraz Twittera.

Obraz świata zawarty w mediach może być analizowany z różnej perspektywy². Analiza treści jako metoda badawcza skoncentrowana jest na „stworzeniu obiektywnego, mierzalnego i podlegającego weryfikacji zestawienia jawnej części przekazu” [Fiske 1999, 172]. Wymaga skategoryzowania i podania liczby pewnych elementów występujących w komunikatach: „analiza ta polega na formułowaniu kategorii, a następnie na liczeniu stwierdzeń wtedy, gdy kategorie te są używane w określonym fragmencie tekstu (...)” [Silverman 2007, 148]. Selekcja publikacji na potrzeby niniejszej publikacji nastąpiła za pośrednictwem użycia słów kluczowych: *Mohamed Mbougar Sarr, Prix Goncourt 2021, „La Plus Secrète Mémoire des hommes”, Le Goncourt remis au Sénégalais*. Następnie przeprowadzono jakościową analizę treści z uwzględnieniem perspektywy medialnej.

² Więcej na ten temat zob. [Ptaszek 2015, 21].

3. Goncourt – najstarsza nagroda literacka we Francji

Nagroda Goncourtów (fr. Prix Goncourt) to najstarsza i najbardziej prestiżowa nagroda literacka we Francji, ufundowana w 1896 roku przez Edmonda Louisa Antoine Huot de Goncourta (1822-1896). Towarzystwo Literackie jego imienia powstało oficjalnie w 1902 roku (Société littéraire des Goncourt). Od czasu pierwszego przyznania nagrody 21 grudnia 1903 roku Académie Goncourt, zgodnie z życzeniem zawartym w testamencie francuskiego krytyka literackiego i wydawcy, wyróżnia „najwybitniejsze francuskojęzyczne dzieła literackie”. Laureat Nagrody Goncourtów, przyznawanej najlepszemu w danym roku utworowi prozaicznemu (zwykle powieści), ogłaszany jest zawsze w listopadzie. Uroczystości wręczenia nagrody tradycyjnie odbywają się w paryskiej restauracji Drouant³.

W latach 1903-2021 uhonorowano 129 pisarzy, wśród których znaleźli się tak wybitni francuscy prozaicy jak Marcel Proust, Simone de Beauvoir, Michel Tournier, Patrick Modiano (późniejszy noblista) i wielu innych. Nagroda może być przyznana jednemu autorowi tylko raz w życiu. Jedynym wyjątkiem był Roman Gary, który otrzymał ją dwukrotnie po dokonaniu mistyfikacji. Po raz pierwszy w 1956 roku za powieść *Les Racines du ciel* (*Korzenie nieba*), a po raz drugi w 1975 roku za *La Vie devant soi* (*Życie przed sobą*), którą wydał pod pseudonimem Émile Ajar. Prawdziwą tożsamość autora Gary ujawnił dopiero w książce *Vie et mort d'Émile Ajar* (*Życie i śmierć Émile'a Ajara*), wydanej po śmierci.

Laureat prestiżowej Prix Goncourt otrzymuje jedynie symboliczny czek na 10 euro, jednak nagroda przynosi laureatom ogromny rozgłos oraz sukces komercyjny. Doskonałym przykładem jest Hervé Le Tellier – laureat z 2020 roku, członek eksperymentalnej grupy literackiej OuLiPo⁴, określanej mianem spadkobiercy francuskiego eseisty Georges'a Pereca (1936–1982), zaliczanego do grona istotnych współczesnych twórców⁵. Nagrodzona powieść *L'Anomalie* (*Anomalia*) Le Telliera w samej tylko Francji rozeszła się w liczbie ponad miliona egzemplarzy. Książka jest najlepiej sprzedającą się laureatką od czasów opublikowanej w 1984 roku powieści *L'Amant* (*Kochanek*) francuskiej pisarki

³ Drouant – historyczna paryska restauracja założona w 1880 r., mieszcząca się w dzielnicy Opera. Od 1903 r. siedziba słynnych nagród literackich Goncourt i Renaudot.

⁴ OULIPO [ulipo], Ouvroir de Littérature Potentielle [‘pracownia literatury potencjalnej’], francuskie ugrupowanie literackie, założone w 1960 r. m.in. przez R. Queneau i F. Le Lionnais; jego członkowie (poza założycielami m.in. G. Perec i J. Roubaud), uprawiali przeważnie – obok twórczości literackiej – logikę, matematykę i in. dziedziny nauk ścisłych, dokonywali śmiałych eksperymentów formalno-językowych w prozie i poezji, ściśle przestrzegając narzuconych sobie wymogów (contraintes), obowiązujących w trakcie tworzenia danego utworu. W: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/OULIPO;3952826.html>.

⁵ Z uwagi na sytuację pandemiczną COVID-19 uroczystość wręczenia nagrody odbyła się online w formie wideokonferencji.

Marguerite Duras [*Nagroda Goncourtów*]https://pl.wikipedia.org/wiki/Nagroda_Goncourt%C3%B3w].

W 1988 roku utworzono inną wersję Nagrody Goncourtów – Prix Goncourt des lycéens, która przyznawana jest autorom powieści w języku francuskim. Nagroda została ustanowiona przez Ministerstwo Edukacji Francji, we współpracy z nauczycielskim stowarzyszeniem Bruit de Lire i FNAC, największą francuską detaliczną sieć sprzedaży produktów z dziedziny kultury i elektroniki. Jej celem było zachęcanie młodych ludzi do czytania, dlatego też wręczają ją francuscy licealiści. Jury składa się z ok. 2000 uczniów liceów i innych szkół średnich (łącznie ze szkołami w zakładach poprawczych), którzy czytają powieści autorów nominowanych przez Académie Goncourt. Przez dwa miesiące przeprowadzane są dyskusje na temat prac i spotkania z autorami, po których młodzież dokonuje wyboru. W połowie listopada przedstawiciele oddziałów regionalnych spotykają się w celu odbycia ostatecznej narady w Rennes. Prix Goncourt des lycéens jest ogłaszana w Rennes, kilka dni po „dużym” Goncourt. Z czasem nagroda zdobyła prestiż i stała się jedną z ważnych nagród dla francuskiej literatury.

Od 1998 roku istnieje również polska nagroda Goncourtów – Choix Goncourt de la Pologne. Prestiżowe wydarzenie literackie organizowane jest corocznie przez Instytut Francuski w Krakowie we współpracy z uniwersytetami z całej Polski. W skład jury wchodzi studenci romanistyki. Ogłoszenie laureata następuje podczas Targów Książki w Krakowie. W 2020 roku z powodu pandemii COVID-19 wybór najlepszej francuskiej powieści spośród 15 tytułów nominowanych do głównej Nagrody Goncourtów nastąpił podczas wideokonferencji. W skład jury weszli studenci reprezentujący dwanaście wydziałów filologii francuskiej z polskich uczelni. Zwycięzcę ogłoszono na Międzynarodowym Festiwalu Literatury im. Josepha Conrada. Jury przyznało nagrodę z następującym uzasadnieniem: „Tegoroczną nagrodę Polski wybór Nagrody Goncourtów otrzymuje Hervé Le Tellier za powieść *L'Anomalie* za przewrotne połączenie logiki i absurdu zarówno formy, jak i treści, wywołujące u czytelnika niepokój i niezrozumienie, które, jak pisze sam autor, przewyższa wiedzę, inteligencję i geniusz. Wyróżniając się formą *L'Anomalie* zadaje pytanie o granice naszego pojmowania świata. Każde zastanowić się, czy nie jesteśmy tylko symulacją z przemyśleń Nicka Bostroma...” [5-godzinna debata...]. W 2021 roku uroczystości odbyły się w słynnej Piwnicy pod Baranami w Krakowie. Takie „narodowe wersje” Goncourtów istnieją także w Rumunii, Serbii, Algierii, Chinach, Brazylii – w sumie jest ich czternaście.

4. Finaliści Nagrody Goncourtów 2021

Grono finalistów Nagrody Goncourtów w 2021 roku reprezentują pisarze należący do różnych pokoleń, o odmiennym doświadczeniu oraz tożsamości kulturowej. Wśród czterech finalistów znalazły się powieści: *Le Voyage dans l'Est (Podróż na Wschód*, wyd. Flammarion) Christine Angot; *Enfant de salaud (Dziecko drania*, wyd. Grasset) de Sorj Chalandon, *Milwaukee Blues* (wyd. Sabine Wespieser) Louis-Philippe'a Dalemberta, *La plus secrète mémoire des hommes (Najbardziej sekretna pamięć ludzi*, wyd. Philippe Rey / Jimsaan) Mohameda Mbougara Sarra.

Louis-Philippe Dalembert (ur. w 1962 w Port-au-Prince na Haiti), haitański poeta i powieściopisarz mieszkający w Paryżu, pisze w języku kreolskim i francuskim. Jego prace zostały przetłumaczone na kilka języków. Dalembert jest autorem przejmującej powieści *Milwaukee Blues*, której fabuła nawiązuje do realnych wydarzeń⁶. Morderstwo George'a Floyda w maju 2020 roku zainspirowało pisarza do napisania książki o trudnym, pełnym wyrzeczeń i niesprawiedliwości społecznym życiu czarnoskórego chłopca pochodzącego z getta. Imię głównego bohatera Emmetta przywraca także pamięć o Emmecie Tillu, nastolatku zamordowanym przez rasistów z Południa w 1955 roku [*Goncourt 2021: Milwaukee Blues...*]. Wielogłosowa narracja literacka stanowi wielogłos osób, które opowiadają historię Emmetta i gwałtownie przerwana karierę dobrze zapowiadającego się młodego piłkarza. Tragedia George'a Floyda i wszystkich ofiar rasizmu pozwoliły haitańskiemu autorowi stworzyć książkę o uniwersalnym znaczeniu. *Milwaukee Blues* jest czymś więcej niż zwykłą powieścią, przybiera formę apelu, elegii wzywającej do tolerancji. Przypomnijmy, że L.-Ph. Dalembert jest autorem powieści *Mur Méditerranée* (wyd. Sabine Wespieser), którą napisał, zainspirowany tragedią nielegalnych imigrantów, którzy latem 2014 roku zatopili na Morzu Śródziemnym, oraz łodzi uratowanej przez duński tankowiec Torm Lotte. Z właściwą sobie empatią, umiejętnością zarysowania wyrazistych charakterów i poczuciem humoru powieściopisarz nakreślił portrety kobiet o różnym pochodzeniu: Nigeryjki żydowskiego pochodzenia (Ibo), prawosławnej chrześcijanki z Erytrei (Semhar), muzułmańskiej Syryjki (Dima). W 2019 roku powieść o migracji i wygnaniu została nagrodzona Prix Goncourt des lycéens oraz La Liste Goncourt – le choix polonais i przyniosła autorowi ogromny rozgłos⁷.

Sorj Chalandon (ur. w 1952 roku) przez ponad 30 lat był dziennikarzem „Libération”, a następnie „Le Canard Enchaîné”. W 1988 roku otrzymał nagrodę

⁶ *Milwaukee Blues* – tytuł utworu nagranych we wrześniu 1930 r. przez Charliego Poole'a (1892-1931) i North Carolina Ramblers. Grupa przeszła kilka zmian personalnych, odkąd zaczęła nagrywać w 1925 r. Skrzypkiem w czasie nagrywania był Odell Smith (1908-1959). Po śmierci Poole'a Smith zaczął grać z Carolina Buddies. W połowie lat 30. współpracował z gitarzystą Cliftonem Kinnym „Cliff” Clinardem (1915-2001).

⁷ Powieść *Mur Méditerranée* otrzymała m.in. Prix de la langue française 2019.

Albert-Londres za reportaże o Irlandii Północnej i procesie Klausa Barbiego⁸. Również proza Chalandon zyskała uznanie krytyków. W 2011 roku powieść *Une promesse (Obietnica)*, opublikowana przez wydawnictwo Grasset, otrzymała nagrodę Médicis. Powieść *Retour à Killybegs (Powrót do Killybegs)* zdobyła Grand Prix du Roman de l'Académie française oraz znalazła się na krótkiej liście Prix Goncourt. Zaś powieść *Le Quatrième Mur (Czwarta ściana)* została nagrodzona Prix Goncourt des Lycéens 2013. Nominowana do Nagrody Goncourta w 2021 roku książka *Enfant de salaud (Dziecko drania)* przywołuje pamięć o trudnych czasach okupacji niemieckiej. Autor po raz kolejny powraca do nazistowskiej przeszłości swojego ojca. Z problemem dramatycznych relacji ojciec – syn zmierzył się wcześniej w powieści *Profession du père (Zawód ojca)* z 2015 roku. Tym razem odwołał się również do swojej dziennikarskiej przeszłości. Sorj Chalandon relacjonował dla gazety „Libération” proces sądowy, w którym mężczyzna nazywany „rzeźnikiem Lyonu” został oskarżony o zbrodnię przeciwko ludzkości. Wielką siłą książki *Enfant de salaud* jest sposób opisu głośnego procesu z 1987 roku byłego oficera SS i szefa gestapo w Lyonie Klausa Barbie.

Christine Angot (ur. w 1959 roku w Châteauroux), autorka powieści i dramatów łączących osobisty ton z kontrowersyjnymi treściami, ma opinię pisarki prowokacyjnej. Angot była laureatką wielu prestiżowych nagród, w tym Kultury Francuskiej (2005), Flore (2006) oraz Médicis (2021). Jej powieści były tłumaczone na wiele języków, m.in. na angielski, hiszpański i niemiecki. Od czasu wydania *L'Inceste (Kazirodztwo)* w 1999 roku stała się jedną z pierwszoplanowych postaci współczesnej francuskiej literatury⁹, podejmującą tematy homoseksualizmu oraz wykluczenia społecznego. W nocie wydawniczej polskiego wydawcy *Kazirodztwa* czytamy:

Temat *Kazirodztwa* Christine Angot jest potrójny, każda jego część łamie jakieś tabu: homoseksualizm, kazirodztwo i szaleństwo. Autorka, realizując postulat całkowitej szczerości, zachowuje w tekście rzeczywiste imiona swoich bliskich, przyjaciół i rodziny, dokonuje wiwisekcji własnego wnętrza, której intensywność nikogo nie może pozostawić obojętnym. Angot odrzuca artystyczną formę, jej tekst jest intymnym wyznaniem, pełnym gorzkości i złości. (...) Bezkompromisowość w ukazywaniu szczegółów erotycznych zbliżeń przyniosła Angot miano skandalistki, a gorączkowy, „szalony” rytm jej prozy – uznanie wśród krytyków [*Nota wydawcy W.A.B.*].

Książka *Le Voyage dans l'Est* nominowana w 2021 roku to również wstrząsająca opowieść o kazirodztwie. Temat kazirodczego związku między narratorką a jej ojcem nieprzypadkowo powraca w twórczości francuskiej powieściopisarki. Autorka w dzieciństwie przeżyła podobną traumę [*Prix Goncourt 2021...*].

⁸ Zob. nota biograficzna. W: <https://www.lepetitlitteraire.fr/auteurs/sorj-chalandon>.

⁹ Książka *L'Inceste* (Paris, wyd. Stock, 1999) otrzymała entuzjastyczne recenzje w wielu opiniotwórczych dziennikach (m.in. „Les Inrockuptibles”, „Libération”, „Le Monde des livres”).

Nasyconie autobiograficzne prozy Angot powoduje, że krytyka literacka często klasyfikuje jej utwory, odwołując się do terminu autofikcji.

Tym samym utwory nominowane w 2021 roku do Nagrody Goncourtów cechuje różnorodność tematyczna i estetyczna, ich autorzy podejmują tematy trudne i aktualne społecznie, takie jak kazirodztwo, nazizm, rasizm, przemoc policyjna. Natomiast wspólną klamrą tych różnorodnych kreacji literackich pozostają lęki współczesnego świata, których źródłem pozostają poczucie bólu, strachu i nienawiści, towarzyszące każdemu człowiekowi. Temat ten stał się motywem przewodnim rozmowy Louisa-Philippe'a Dalemberta z Julią Kristevą:

Kristeva dostrzega związek lęku z nienawiścią: nienawiść, nierozłączna od lęku, stanowi przede wszystkim także lęk przed samym sobą, nieumiejętność radzenia sobie z własnymi popędami. Lęk i nienawiść są silnie zakorzenione w kruchości jednostki, a nieumiejętność zgłębienia, „przepracowania” własnego strachu i nienawiści powoduje, że rzutujemy je *en face*: obciążam innego stanem zagubienia, którego doświadczam [*Zło, które nas zamieszkuje...* 1996; Rawski 2012, 102-103].

Spośród przedstawionych powyżej laureatów zdaniem francuskich krytyków mniejsze szanse na otrzymanie nagrody miała książka *Milwaukee Blues* Louisa-Philippe'a Dalemberta. Zdecydowana większość dziennikarzy literackich na zwycięzcę typowała Senegalczyka. Z jednej strony podkreślano, że książka *La plus secrète mémoire des hommes* Mohameda Mbougara Sarra była bardzo dobrze przyjęta przez krytyków i wywarła silne wrażenie na kilku jurorach. Z drugiej – zwracano uwagę na skuteczną strategię promocyjną. Wydawnictwa Philippe Rey (Francja) i Jimsaan (Senegal) podejmowały działania promocyjne, mające na celu przybliżenie twórczości młodego pisarza szerokiej publiczności. Przypuszczenia francuskich publicystów znalazły potwierdzenie w decyzji jury. 3 listopada 2021 roku Nagroda Goncourtów została wręczona senegalskiemu pisarzowi młodego pokolenia.

5. Mohamed Mbougar Sarr – laureat Nagrody Goncourtów

31-letni francuskojęzyczny pisarz Mohamed Mbougar Sarr (ur. w 1990 roku w Dakarze) jest pierwszym laureatem Nagrody Goncourtów pochodzącym z Afryki Subsaharyjskiej i najmłodszym zwycięzcą od czasów Patricka Grainville'a, nagrodzonego w 1976 roku. Jak poinformował sekretarz generalny jury Philippe Claudel, senegalski pisarz w pierwszej turze uzyskał 6 głosów na 10.

M. Sarr jest synem lekarza, najstarszym z siedmiorga braci. Dzieciństwo spędził w mieście Diourbel położonym na zachodzie Senegalu. Wrodzone zdolności oraz chęć zdobywania wiedzy sprawiły, że dołączył do wojskowego elitarnego liceum Prytanée militaire w Saint-Louis. Z późniejszej perspektywy pisarz

w następujący sposób komentował wybór drogi zawodowej: „Zanim wybrałem literaturę, wahalem się, czy nie zostać oficerem. Te dwa powołania mają coś wspólnego, przede wszystkim pewną dyscyplinę moralną. W literaturze etyka sprawia, że odrzucasz wszystkie udogodnienia, co redukuje powieść do produktu konsumenckiego” [*Lauréat du Goncourt 2021...*]. W dzieciństwie snuł marzenia o karierze piłkarza, które podsyciała historyczna kwalifikacja reprezentacji Senegalu do udziału w Mistrzostwach Świata w Piłce Nożnej w 2002 roku. Rozwagał również zawód prawnika, dziennikarza czy lekarza, jak jego ojciec. Zapytany, czy czuł jakąkolwiek presję ze strony rodziców, aby odnieść sukces jako najstarszy z siedmiu braci, odpowiedział: „Nie, niekoniecznie! Chcę jedynie dać moim braciom jak najlepszy przykład” [Ibidem].

Z czasem uświadomił sobie, że jego prawdziwym powołaniem jest literatura. Dlatego też trafił do liceum Pierre d'Ailly w Compiègne (Oise) we Francji. Następnie podjął studia doktoranckie w dziedzinie literatury w École des Hautes Études en Sciences Sociales w Paryżu. Ukończenie doktoratu zatrzymała błyskotliwa kariera pisarska, którą rozpoczął w wieku 24 lat. Debiutował powieścią *Terre ceinte* (*Ziemia skrzepowana*, wyd. Présence africaine). Nagrodzony w 2021 roku utwór jest czwartą powieścią młodego pisarza [Desorques].

Od ponad 10 lat Sarr mieszka wraz z francuską partnerką w Beauvais, na północ od Paryża. Pisarz nie ubiegał się o obywatelstwo francuskie, zachowując własną tożsamość kulturową i narodową, choć nie zawsze ułatwia to funkcjonowanie we francuskim społeczeństwie: „Nie pozostaje w związku małżeńskim z Francją, raczej w otwartym związku. Bycie obcokrajowcem to idealna pozycja, aby zawsze odkrywać ten kraj na nowo, nawet jeśli nie ułatwia to sprawy, zwłaszcza gdy musisz lecieć samolotem” [*Le prix Goncourt 2021...*].

Niezależnie od ogromnego sukcesu medialnego Sarr pozostaje skromnym człowiekiem, odnoszącym się z dystansem do wszelkich wyróżnień i popularności: „Oczywiście byłem nimi zainteresowany, czułem się bardzo zaszczycony, wzruszony, ale na te historie nagrodowe zawsze patrzyłem z dystansem” – podkreślał podczas spotkania na festiwalu w Nancy. Jak pisze w artykule opublikowanym na stronie internetowej TV5 Monde dziennikarz Francuskiej Agencji Prasowej AFP, Pierre Desorgues, zdobywca prestiżowej francuskiej nagrody literackiej nie goni za wyróżnieniami, liczy się dla niego tylko jedna obsesja – literatura: „Literatura to punkt widzenia świata. Nie ma różnicy między życiem a literaturą. Dla mnie to ta sama energia” [Desorgues].

Niezależnie od zdystansowanej opinii samego pisarza do faktu uzyskania nagrody Mohamed Mbougar Sarr na trwale zapisał się na kartach współczesnej literatury, obok takich wielkich twórców jak Marcel Proust, André Malraux, Simone de Beauvoir czy René Maran [Sama]. Przypomnijmy, że ten ostatni był pierwszym pisarzem pochodzenia afrykańskiego, który dokładnie 100 lat temu otrzymał Nagrodę Goncourta za swoją książkę *Batouala – Véritable*

roman *nègre* (*Batouala – Prawdziwa powieść murzyńska*, wyd. Albin Michel)¹⁰, opublikowaną w 1921 roku¹¹. Nagroda Goncourt dla *La plus secrète mémoire des hommes* stanowi zatem wyraz hołdu dla senegalskiej humanistyki.

6. Najbardziej sekretna pamięć ludzi

Konstrukcję świata przedstawionego powieściopisarz opiera na koncepcji narracyjnych labiryntów. Fabułę tworzą różne wątki narracyjne, formaty (pamiętnik, artykuły prasowe, e-mail itp.), pochodzące z różnych okresów historycznych. Akcja rozgrywa się w wielu miastach: w Senegalu, Buenos Aires, ale także w Amsterdamie i Paryżu. Mohamed Mbougar Sarr spogląda również wstecz, na historię burzliwych relacji między Afryką a Europą. Dlatego krytycy, charakteryzując utwór jako „podróż pamięci” przez miejsca i epoki, określają dzieło Sarra jako powieść edukacyjną [*Le prix Goncourt*].

Książka opowiada o losach senegalskiego pisarza. Bohater powieści udaje się do Paryża, by odnaleźć ślad T.C. Elimane’a, autora wydanego w 1938 roku arcydzieła *Labirynthe de l’inhumain* (*Labirynt tego, co nieludzkie*), dzięki któremu zyskał przydomek „Rimbaud nègre” („Czarny Rimbaud”). Niestety, Elimane popadł w niełaskę po tym, jak krytycy uznali, że jego powieść jest plagiatem i stanowi kompilację fragmentów utworów pisarzy klasycznych. Rozwój linii fabularnej przybiera formę śledztwa, młody pisarz stara się odkryć, co kryje się za historią tego dzieła. Powieść zawiera również refleksje nad zawodem pisarza. Rozwój wątków fabularnych, pojawiających się pomiędzy głównym motywem śledztwa, nie przynosi jednoznacznych odpowiedzi. Wskrzeszając duchy Elimane’a, autor urodzony w 1990 roku w Dakarze, kontynuuje refleksje o sile fikcji, samotności, bólu i namiętności, poszukując w ludzkiej pamięci i najskrytszych zakamarkach duszy („pragnienie absolutu, pewność nicości – to równanie stworzenia”). Narrator-wirtuoz, Mohamed Mbougar Sarr, wiedzie czytelników przez różne przestrzenie geograficzne i historyczne, do zmasakrowanych szeregów senegalskich strzelców, do Argentyny w okresie dyktatury wojskowej, Paryża w czasie II wojny światowej, zasiada przy biurku Instagramera, przy łóżku ślepego uzdrowiciela we współczesnym Dakarze. Postaci są wyraziste, język łączy formy i dyskursy, lawirujące między surową zmysłowością, epistolarnymi fragmentami, politycznymi refleksjami na temat kolonialnej dominacji, rodzinnych historii, obrazów z przeszłości Senegalu lat 30. XX wieku oraz współczesnego Paryża [Kiner, online].

¹⁰ Powieść M. Marana ukazała się po polsku w 1923 r., w tłumaczeniu Jana Parandowskiego, w wydawnictwie Lector „Romania”.

¹¹ René Maran (1887-1960) – pisarz urodzony na Martynice, jest autorem ponad dwudziestu książek opublikowanych we Francji w latach 1912-1958.

Dominantą problemową powieści *La plus secrète mémoire des hommes* pozostaje kwestia wyboru między pisaniem a życiem, pragnienie wyjścia poza kwestię spotkania twarzą w twarz Afryki i Zachodu. Belgijski dziennik „La Libre Belgique”¹² charakteryzował powieść jako „napisany z przepychem hymn miłosny o potędze literatury i jej ponadczasowej mocy” [*La plus secrète mémoire...*]. Jednakże jest to złożone dzieło niepoddające się oczywistej klasyfikacji, pozwalające na odczytanie świata przedstawionego na kilku poziomach. Może właśnie w tym tkwi jego wielka siła i uniwersalizm przekazu, które zyskały uznanie tak wielu odbiorców.

7. Decyzja Académie Goncourt w dyskursie medialnym

Zainteresowanie mediów budził przede wszystkim fakt, iż wśród nominowanych znalazł się 31-letni pisarz pochodzenia senegalskiego. Prezentując laureatów Nagrody Goncourta 2021 roku telewizja frankofońska TV5 Monde oraz agencja Międzynarodowej Organizacji Frankofonii zastanawiały się nad szansami każdego z czterech finalistów oraz wydawnictw. Rywalizacja stanowiła bowiem konfrontację między wielokrotnie nagradzаныmi wielkimi domami wydawniczymi – Grassetem (grupa Hachette) i Flammarionem (grupa Madrigall) oraz małymi niezależnymi wydawnictwami, nowicjuszami w tej dziedzinie. Louis-Philippe Dalembert i Mohamed Mbougar Sarr byli reprezentowani przez wydawnictwa Sabine Wespieser i Philippe Rey, których nazwa pochodzi od nazwisk założycieli. W wywiadzie dla kanału telewizyjnego France 24 Sabine Wespieser podkreślała, że dla tego typu wydawnictw konkurowanie z wielkimi markami w branży, „jest niezwykle ważne zarówno pod względem symbolicznym, jak i ekonomicznym” [*Prix Goncourt 2021...*].

Wyniki głosowania podał m.in. francuski tygodnik społeczno-polityczny „L’Obs”¹³. Cytując Philippe’a Claudela, sekretarza generalnego Académie Goncourt, redakcja odnotowała, iż Senegalczyk uzyskał sześć głosów. Pozostałe powędrowały do Sorja Chalandona za powieść *Enfant de salaud (Dziecko drania)* oraz Haitańczyka Louisa-Philippe’a Dalemberta za *Milwaukee Blues*. Natomiast nikt nie oddał głosu na utwór *Le Voyage dans l’Est* Christine Angot, który tydzień wcześniej zdobył nagrodę Médicis. Decyzja członków jury była zgodna, dlatego zwycięzcę wybrano już w pierwszej turze. Jak podkreśliła Paule Constant, laureatka Prix Goncourt w 1988 roku, członkini Académie

¹² „La Libre Belgique”, znana jako „La Libre”, to belgijska francuskojęzyczna gazeta codzienna, która prezentuje wiadomości krajowe i międzynarodowe. Rozpoczęła swoją historię w 1884 r. pod nazwą „Le Patriote” (aktualna nazwa od 1915 r.).

¹³ „L’Obs” (wcześniej „Le Nouvel Observateur”) – francuski tygodnik światopoglądowo związany z francuską socjaldemokracją. W obecnej formie powstał w 1964 r.

Goncourt od 2013 roku, książka Sarra to „hymn na cześć literatury”. Z kolei przewodniczący Philippe Claudel konstatował: „Za sprawą tego młodego autora powróciliśmy do podstaw testamentu Goncourta. (...) Mijmy nadzieję, że Goncourt nie odbierze mu pragnienia pisania” [Ibidem].

Przyznanie najbardziej prestiżowej nagrody literackiej Afrykańczykowi było szeroko komentowane w mediach – od afrykańskich po europejskie. Zasadniczo uwaga dziennikarzy koncentrowała się na dwóch aspektach: narodowości oraz wieku laureata. Hugues Richard Sama zauważa, że „wyróżnienie to jest wyjątkowe z uwagi na młody wiek pisarza, ale także dlatego, że Senegalczyk został zwycięzcą w pierwszej turze, uzyskując sześć głosów na dziesięć. Komentując ten wynik „Tribune de Genève”¹⁴ podkreślała, że honorując sześcioma głosami młodego senegalskiego pisarza, czcigodna Akademia Goncourt zdecydowanie opowiedziała się „po stronie młodości”.

LaPresse.ca w Quebecu, najbardziej wszechstronna francuskojęzyczna strona informacyjna w Ameryce Północnej, w publikacji pod tytułem *Le Goncourt remis au Sénégalais Mohamed Mbougar Sarr (Goncourt przyznany Senegalczykowi Mohamedowi Mbougarowi Sarr)*, pisała, że „młody, nieznan szerokiej publiczności pisarz i lider sprzedaży Senegalczyk Mohamed Mbougar Sarr Otrzymał nagrodę Prix Goncourt za powieść *Najbardziej sekretna pamięć ludzi* oraz belgijską nagrodę Amélie Nothomb Renaudot za *Pierwszą krew*” [Le Goncourt remis...]. „Mały Mbougar w wielkich ligach” – stwierdził „L’Observateur Paalga”, jeden z największych dzienników w Burkina Faso¹⁵. Z kolei dziennik senegalski „EnQuête” tytułując autora „dumą Senegalu i kontynentu”, podkreślał, że „Mohamed Mbougar Sarr honoruje Afrykę”¹⁶. W artykule *Le prix Goncourt au Sénégalais Mohamed Mbougar Sarr et à son „roman étourdissant” (Nagroda Goncourt dla senegalskiego Mohameda Mbougara*

¹⁴ „Tribune de Genève” – gazeta wydawana w języku francuskim, założona w 1879 r. przez amerykańskiego bankiera Jamesa T. Batesa. Jedyna popularna gazeta codzienna, mająca znaczenie w Genewie (kanton).

¹⁵ „L’Observateur Paalga” – gazeta założona w 1973 r. pod nazwą „L’Observateur”. Obecnie najchętniej czytana spośród trzech dzienników burkińskich (Burkina Faso). W latach 1984-1987 została zakazana przez prezydenta Thomasa Sankarę, a następnie na początku prezydentury jego następcy, Blaise’a Compaoré. Dopiero w 1991 r. ponownie zaczęła ukazywać się pod obecnym tytułem. „Paalga” w języku moré, którym posługuje się grupa etniczna Mossi, oznacza „nowy”. W 2008 r. z okazji 35-lecia tytułu dyrektor agencji Edouard Ouédraogo uznał, że gazeta wypełniła historyczną rolę, „tworząc przestrzeń, w której ludność Burkina Faso uczyła się konfrontować swoje idee, przekonania polityczne, przekonania ideologiczne w zdrowy sposób, ku wielkiemu szczęściu demokracji” – zob. <https://www.courrierinternational.com/notule-source/l-observateur-paalga> [Dostęp 4 XI 2021].

¹⁶ „Enquête” – dziennik założony w czerwcu 2011 r. Gazeta miała na celu prezentowanie wyników śledztwa przeprowadzonych przez senegalskich dziennikarzy. W ciągu jednego roku istnienia ugruntowała swoją pozycję w bardzo konkurencyjnym krajobrazie prasy senegalskiej. „Enquête” jest prowadzony przez zespół około 30 dziennikarzy na czele z Mamadou Wane, dobrze znanym w dakarskim środowisku dziennikarskim, z wykształcenia filozofem. Wane był redaktorem najpopularniejszych gazet w kraju – „Le Populaire” i „L’Observateur”.

Sarra i jego „oszałamiającej powieści”) tygodnik „Courrier International”¹⁷ w ślad za innymi periodykami podkreślał, że wyróżniony jest pierwszym pisarzem z Afryki Subsaharyjskiej, który zdobył najbardziej prestiżową francuską nagrodę literacką. Tygodnik przedstawił również reakcje francuskojęzycznej prasy zagranicznej.

Francuskie media bardzo szczegółowo omawiały problematykę nagrodzonej powieści. Salomé Kiner/aq, dziennikarka szwajcarskiej telewizji TSR, w publikacji pt. „*La plus secrète mémoire des hommes*”, *roman-labyrinthe de Mohamed Mbougar Sarr* („*Najbardziej sekretna pamięć ludzi*” – powieść-labyrinth Mohameda Mbougara Sarra), zamieszcza obszernie fragmenty powieści, które opatruje rozbudowanym komentarzem. Publicystka podkreśla, że Diégane Latyr Faye jest postacią fikcyjną, ale łatwo można go sobie wyobrazić, iż jego prototypem jest powieściopisarz Mohamed Mbougar Sarr:

Autor z powodzeniem mógłby być tym młodym pisarzem, który nocą spaceruje paryskimi ulicami, rozmyślając o swoich egzystencjalnych wątpliwościach i literackich osiągnięciach. Diégane w Paryżu odwiedza grupę młodych afrykańskich literatów: wszyscy obserwują się nawzajem, dyskutują, piją, uprawiają seks i snują rozważania nad potrzebą twórczości na wygnaniu. Afrykańscy pisarze żyją w Francji w realiach swoistego „czarnego literackiego ghetta”, w którym wszyscy egzystują w stanie między pragnienie zdobycia uznania a odmową posłuszeństwa [Kiner, online].

Treść utworu skrótkowo przedstawia również senegalski portal informacyjny Seneweb¹⁸. Jak podkreśla autor publikacji, inspiracją do powstania fabuły powieści Senegalczyka była postać Yambo Ouologuema¹⁹, francuskojęzycznego autora, urodzonego w Bandiagarze (kraj Dogonów) we francuskim Sudanie (obecnie Mali). W 1968 roku Ouologuem, gdy miał zaledwie 28 lat, otrzymał

¹⁷ „Courrier International” – francuski tygodnik z siedzibą w Paryżu, który tłumaczy i publikuje fragmenty artykułów z międzynarodowych gazet. Założony w 1987 r. przez pięciu paryżan (Jean-Michel Boissier, Hervé Lavergne, Maurice Ronai, Jacques Rosselin i Juan Calderon) po raz pierwszy ukazał się 8 listopada 1990 r., rok po upadku muru berlińskiego [zob. <http://www.jolpress.com/article/courrier-international-lactualite-vue-dailleurs-22172.html>] [Dostęp 20 XI 2021].

¹⁸ Seneweb został założony w 1999 r. przez Abdoulaye Salama Madiora Falla. W ciągu kilku miesięcy strona odniosła ogromny sukces, zwłaszcza wśród diaspory senegalskiej. Oprócz wiadomości udostępnia materiały wideo i audio oraz fora polityczne. Kilka lat po powstaniu portal stał się najczęściej odwiedzanym i popularnym we frankofońskiej Afryce Zachodniej. Każdego dnia setki tysięcy internautów logują się do Seneweb, który jest senegalskim gigantem internetowym. Dziś Seneweb zajmuje pierwsze miejsce wśród treści zawierających wyłącznie senegalskie strony. Seneweb jest również klasyfikowany jako 2176 strona najczęściej odwiedzanych witryn w Internecie spośród 234 mln na całym świecie. Miesięcznie ponad 4 mln odwiedzających i ponad 30 mln odsłon. Większość odwiedzających pochodzi z Senegalu, Francji, Stanów Zjednoczonych i innych krajów afrykańskich [zob. <https://www.alex.com/siteinfo/seneweb.com>] [Dostęp 18 XI 2021].

¹⁹ Yambo Ouologuem (1940–2017) – szkołę średnią ukończył w Mali, następnie kontynuował naukę w Liceum Henri IV we Francji, dokąd udał się w 1960 r. Uzyskał licencjaty z literatury, filozofii oraz anglistyki. Zdobyl doktorat z socjologii. Nigdy nie ukrywał licznych zapożyczeń, którym nadawał nowe ujęcie. Jednak oskarżenia o plagiat i procesy zmusiły go do zaprzestania działalności literackiej [zob. <https://information.tv5monde.com/culture/mali-pourquoi-faut-il-rehabiliter-l-ecrivain-yambo-ouologuem-198264>] [Dostęp 12 XI 2021].

Nagrodę Renaudota za książkę *Le devoir de violence* (*Nakaz gwałtu*). Wyróżnienie Afrykanina jedną z najbardziej prestiżowych nagród literackich we Francji było wydarzeniem bezprecedensowym w świecie współczesnej literatury. Jednak w 1972 roku pisarz został oskarżony o „zapożyczenie” treści z utworów innych pisarzy, w tym angielskiego pisarza i dramaturga Henry Grahama Greene’a (1904-1991) oraz powieści *Le Dernier des Justes* André Schwartz-Bart, za którą pisarz otrzymał w 1959 roku Nagrodę Goncourtów.

Wydarzenie literackie było również szeroko komentowane we francuskich audiowizualnych mediach publicznych²⁰. Telewizja frankofońska TV5 Monde relacjonowała gratulacje napływające z Francji oraz kontynentu afrykańskiego, a także reakcje samego laureata. „Czuję dużo radości po prostu. W literaturze nie ma wieku. Można być bardzo młodym, mając 67, 70 lat lub 30 lat i nadal być starym” – powiedział dziennikarzom laureat. Tym „literackim gestem” Akademia Goncourt, według niego, wysłała „bardzo czytelny sygnał do wszystkich kręgów literackich francuskojęzycznego świata”. Uważa, że nie jest to „przysługa wyświadczana afrykańskiemu pisarzowi”, jednocześnie precyzuje, ale nie należy, jego zdaniem, ignorować „kwestii politycznych, które mogą kryć się za podobną nagrodą” [*Prix Goncourt...*].

Z kolei Międzynarodowe Francuskie Radio (Radio France Internationale – RFI), które od początku śledzi karierę młodego pisarza, przypomina liczne wyróżnienia i nagrody oraz fakt, iż wypowiedź radiowa Mohameda Mbougara Sarra po raz pierwszy wybrzmiała właśnie na falach radiowych RFI. W wieku zaledwie 23 lat autor otrzymał nagrodę literacką Stéphane Hessela za najlepszą nowelę w konkursie zorganizowanym przez RFI. Od czasu nagrody Ahmadou Kourouma i Grand Prix du roman métis w 2015 roku za pierwszą powieść *Terre ceinte* młody Senegalczyk nigdy nie przestał pisać i wykazał się coraz większym talentem. RFI przypomina wielokrotnie nagradzaną powieść-odysęję o imigrantach *Silence du cœur* oraz nagrodę French Voices Grand Prize, którą pisarz otrzymał w 2018 roku za angielskie tłumaczenie jednej z jego książek – *Terre Ceinte* (Earth Girdle).

Nagrodzony za swoje trzy poprzednie powieści Mohamed Mbougar Sarr osiągnął szczyt w sztuce pisania dzięki *Najbardziej sekretnej pamięci ludzi* (...). Stawia główne pytania twórcy: dlaczego, jak i dla kogo piszemy? Od kontynentu afrykańskiego przez Amerykę Południową po Europę senegalskiemu powieściopisarzowi udaje się połączyć wszystkich pisarzy bliskich jego sercu, poczynając od Yambo Ouologuema, pisarza malijskiego. Pomysłowa, wymagająca, prowokująca książka. Mistrzowska książka, która będzie się wyróżniać [*Mohamed Mbougar Sarr...*].

Przyznanie prestiżowej francuskiej nagrody literackiej senegalskiemu pisarzowi z oczywistych przyczyn spotkało się z żywą reakcją Afrykańczyków oraz afrykańskich mediów. Kilka godzin po oficjalnych uroczystościach oficjalne

²⁰ Zob. Komentarz Elizabeth Alain, dziennikarki telewizji informacyjnej France 24: [*Le prix Goncourt 2021...*].

pisma z gratulacjami skierowali przedstawiciele świata kultury i literaci. Alain Mabanckou, kongijski pisarz, poeta i eseista, napisał na Twitterze, „Gratulacje dla Senegalczyka Mbougara Sarra, Prix Goncourt 2021. Senegal honoruje światową literaturę w tym historycznym dniu. Brawo!” [*Le prix Goncourt 2021...*]. Pape Faye, senegalski autor i reżyser wspomina, że Mbougar Sarr był wybitnym studentem i że już będąc uczniem, został odznaczony Narodowym Orderem Zasługi jako najlepszy licealista w prestiżowym ogólnokrajowym konkursie z filozofii, historii i geografii (2009). Nagrodę wręczył osobiście prezydent Republiki Senegalu, Macky Sal, który podkreślił, że jest „dumny z tej pięknej konsekracji”, która uświetnia „tradycję doskonałości senegalskich literatów”²¹.

Zbieg okoliczności sprawił, że w czasie ceremonii wręczenia Nagrody Goncourta w Paryżu członkowie Stowarzyszenia Pisarzy Senegalu zebrali się, aby przygotować się do Międzynarodowego Dnia Pisarza Afrykańskiego. Posiedzenie stowarzyszenia zdominował temat osiągnięć nagrodzonego twórcy. Alioune Badara Bèye, prezes Stowarzyszenia, podkreślał odwagę Mohameda Mbougara Sarra, który w swoich pracach podejmuje trudne tematy: „czy to władza, czy to religia, czy to homoseksualizm... To ktoś, kto z wielką łatwością podejmuje te wszystkie tematy. To młoda osoba, która weszła do świata literatury, aby odkryć nowe pisanie. To powód do dumy dla naszego kraju i całego kontynentu” [*Le prix Goncourt...*]. Według Mamadou Camary, również członka Stowarzyszenia Pisarzy, jest to powód do dumy dla Senegalu, ale także dla całej Afryki: „przeczytałem kilka jego poprzednich powieści. Odważny i poetycki styl. To znakomity przykład młodej literatury senegalskiej” [*Le prix Goncourt...*].

W nagłówkach prasowych nie brakowało emocjonalnych wyrażen i pochlebnych epitetów zarówno pod adresem samego pisarza, jak i jego niezwykłego osiągnięcia. Senegalska Agencja Prasowa APS w artykule pt. *La presse rend honneur à Mohamed Mbougar Sarr (Prasa honoruje Mohameda Mbougara Sarra)* wymienia nagłówki senegalskiej prasy z 4 listopada 2021 roku na temat wyróżnienia senegalskiego pisarza: *Le sacre d'un crack (Koronacja asa)*, *Mbougar, le formidable (Mbougar, Wspaniały)*, *Le fabuleux destin de Mohamed Mbougar Sarr (Wspaniałe przeznaczenie Mohameda Mbougara Sarra)*, *Mbougar à jamais le premier (Mbougar na zawsze pierwszy)*, *Mbougar au firmament (Mbougar na firmamencie)* czy *Mohamed Mbougar Sarr, la sensation littéraire de l'année (Mohamed Mbougar Sarr, literacka sensacja roku)*, jak pisał „Le Soleil”, największy dziennik w kraju.

Jednym z pierwszych dzienników, które poinformowały o osiągnięciu pisarza urodzonego w Dakarze, była senegalska gazeta „Le Soleil” (*Mohamed Mbougar Sarr wygrywa Nagrodę Goncourt*). Senegalski portal Seneweb

²¹ W 2018 r. David Diop otrzymał Goncourt des Lycéens, a w 2021 r. – Międzynarodową Nagrodę Bookera. Poza tym literatura senegalska została nagrodzona Międzynarodową Nagrodą Neustadt, którą otrzymał pisarz Boubacar Boris Diop.

zauważa, że Mohamed Mbougar Sarr nie był najbardziej znanym spośród finalistów, ale imponująca ambicja i zaskakująca narracja jego powieści zdołały przekonać do siebie tych, którzy ją przeczytali. Powieść senegalskiego pisarza zachwyciła zarówno krytyków literackich i publicystów, jak i czytelników. Decyzja Akademii, zdaniem redakcji dziennika „L'info”, jest „uhonorowaniem senegalskiej humanistyki!": „Lekcja życia. Słowa, które brzmią jak negacja defetyzmu, lenistwa. Odmowa fatalizmu” [*La presse rend honneur...*]. W „Sud Quotidien”, pierwszym niezależnym dzienniku w kraju, senegalski poeta Amadou Lamine Sall, zdobywca Grand Prix Akademii Francuskiej, złożył wyrazy uznania powieściopisarzowi, który „ulepszył i [swój] kraj, i pisarzy [swojego] kraju” [Ibidem].

Jednakże talent literacki Mohameda Mbougara Sarra nie był jednoznacznie postrzegany w jego ojczystym kraju. Nie wszyscy cieszyli się sukcesem młodego Senegalczyka, a na senegalskich mediach społecznościowych, takich jak Twitter i Facebook, pojawiła się fala negatywnych komentarzy [*Sacré Prix Goncourt...*]. Kontrowersje dotyczyły przede wszystkim stanowiska pisarza w kwestii homoseksualizmu. W 2018 roku Mohamed Mbougar Sarr wydał książkę *De purs hommes*, w której bezpośrednio podejmował kwestię homoseksualizmu. Bohater powieści młody nauczyciel Ndéné Guèye znajduje odwagę, by rozpocząć moralną walkę z hipokryzją społeczeństwa. Krytycy reprezentujący konserwatywne i tradycjonalistyczne kręgi negatywnie odebrała powieść i gdy w przestrzeni medialnej pojawiła się informacja o nagrodzie, niektórzy senegalscy internauci byli przekonani, że nagrodzono kontrowersyjny utwór młodego pisarza. Na forach internetowych rozpowszechniano informację, że laureat Goncourta 2021 napisał książkę o homoseksualizmie w Senegalu, co wywołało falę skrajnych reakcji i nieprzychylnych opinii pod jego adresem w mediach społecznościowych.

Pomimo zajadłych wpisów i skrajnie negatywnych wypowiedzi części internautów pisarz z dystansem odniósł się do tych reakcji:

Szanuję wszystkie opinie, o ile są wyrażane z szacunkiem i z zachowaniem mojego prawa do wolności twórczej. Nie odbieram innym prawa do krytyki, jednak krytyka powinna być uczciwa. Otrzymałem wspaniałą nagrodę, która uszczęśliwiła wiele osób. Myślę, że ta radość musi zwyciężyć. Ale jeśli radość nie zwycięży, to też nie ma problemu. W każdym razie, jeśli o mnie chodzi, życie toczy się dalej, a pisanie będzie dla mnie trwać dalej [Ndiaye T., online].

8. Podsumowanie

Przyznanie Nagrody Goncourta 2021 sprawiło, że Mohamed Mbougar Sarr, utalentowany i odważny pisarz młodego pokolenia, zyskał międzynarodową sławę. Senegalczyk był celebrowany jako bohater przez międzynarodową

prasę frankofońską od Paryża, Brukseli, Genewy po Wagadugu, Dakar i drugą stronę Atlantyku, z Montrealem.

Jak słusznie zauważa Tomasz Piekot, „skoro media w różnym stopniu koncentrują swoją uwagę na różnych typach wydarzeń, to możliwe jest dotarcie do systemu wartości, który tymi procesami steruje” [Piekot 2006]. Przeprowadzona przez nas analiza dyskursu medialnego pozwala stwierdzić, iż w odniesieniu do interesującego nas wydarzenia literackiego francuskojęzyczne i frankofońskie media koncentrują swoją uwagę na wybranych aspektach: młodym wieku pisarza oraz jego pochodzeniu afrykańskim. Zaś kwestia analizy nagrodzonego dzieła literackiego z uwzględnieniem takich aspektów jak treść, problematyka, tradycja literacka czy środki artystyczne należą do nielicznych.

W rozmowie z dziennikarzem Francuskiej Agencji Prasowej AFP Mbougar Sarr w następujący sposób komentował status francuskojęzycznego pisarza afrykańskiego pochodzenia: „Miałem szczęście, że otrzymałem wsparcie: nie dotyczy to wszystkich pisarzy afrykańskich. Ani też wszystkich pisarzy! Doskonale zdaję sobie sprawę, że bycie afrykańskim pisarzem publikującym we Francji może być skomplikowane, podobnie jak w przypadku wszystkich, którzy pochodzą z marginesu. Ale to się zmienia, chociaż literatura afrykańska pozostaje w dużej mierze nieznaną” [Ibidem]. Spośród ogromnej liczby artykułów prasowych i komentarzy, które podejmowały tę kwestię, warto odnotować artykuł Khadima Ndiaye na stronie „Senepus”, którego tytuł stanowi parafrazę nagrodzonej książki M. Sarra *La plus secrète des charges contre l'assignation identitaire (Najbardziej sekretny zarzut przeciwko przypisaniu tożsamości)* [Ndiaye K., online]. Senegalski myśliciel podkreśla, że nagrodzony pisarz otwarcie wyrażał stanowisko, iż pragnie być po prostu uważany za pisarza, a nie przez pryzmat swojego afrykańskiego pochodzenia²². Przypomina, że podczas odbioru Prix Goncourt laureat wypowiedział znamienne słowa: „Moim marzeniem jest, aby od dzisiaj czarnoskóry pisarz afrykański, który otrzymuje Nagrodę Goncourtów, nie był już uważany za wyjątek, rzadkość, przysługę, którą zrobiono mniejszościom” [Ibidem]. Dodajmy, że w wywiadzie dla „Afrique Magazine” Mbougar Sarr potwierdza ten punkt widzenia:

Nie zawsze utwory francuskojęzycznych pisarzy afrykańskich są uważane za dzieła literackie same w sobie. Istnieje pokusa, aby powiązać je z kulturową, a nawet biologiczną specyfiką, aby je zrozumieć, odrzucając na dalszy plan kwestię czysto literacką. Można argumentować, że nie ma czegoś takiego jak literatura czysto literacka i że cała literatura jest przesiąknięta kulturą. To prawda. Ale problem pojawia się, gdy ten kulturowy bagaż staje się ważniejszy niż sam tekst [Ibidem].

Dlatego Mbougar Sarr chciał uwolnić swoją twórczość od „bagażu kulturowego” i nadmiernej „egzotyki”, unikając postrzegania jego twórczości w kontekście narracji postkolonialnej, a jego samego jako pisarza afrykańskiego.

²² Takie stanowisko od lat 90. reprezentuje większość pisarzy afrykańskich. Więcej na ten temat zob. [Kalinowska 2018, 29-48].

Jednakże odnosząc się do sformułowanej w latach 50. XX wieku teorii *gatekeepingu*, zakładającej, że przekazy o charakterze informacyjnym podlegają subiektywizacji już na etapie selekcji materiału, możemy stwierdzić, że w dyskursie medialnym francuskich mediów dominuje narracja postkolonialna. Z kolei rytualne ujęcie senegalskich mediów społecznościowych umożliwia spojrzenie na kulturę afrykańską przez pryzmat konstruowanych przekazów oraz zaobserwować korelacje między kulturą, komunikatami i uczestnikami kultury [McCombs 2008; *Nauka o komunikowaniu* 2001; Baran, Davis 2007, 364-365]. Pozwala to z kolei sformułować wniosek o opiniotwórczej funkcji prasy, zaś wybór nośnika „dyskursu społecznego” pada na media społecznościowe.

Bibliografia

- Baran Stanley J., Davis Dennis K. 2007. *Teorie komunikowania masowego*. Tłum. Sadza A. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: 364-365.
- Desorgues P. *Qui est Mohamed Mbougar Sarr, l'écrivain sénégalais, lauréat du Goncourt?* W: <https://information.tv5monde.com/info/qui-est-mohamed-mbougar-sarr-l-ecrivain-senegalais-favori-du-goncourt-430812> [Dostęp 4 XI 2021].
- Fiske John. 1999. *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*. Wrocław.
- Goncourt 2021: Milwaukee Blues by Louis-Philippe Dalembert among the 4 finalists*. „iciHaiti”. W: <https://www.icihaiti.com/en/news-35099-icihaiti-goncourt-2021-milwaukee-blues-by-louis-philippe-dalembert-among-the-4-finalists.html> [Dostęp 11 XI 2021].
- Kalinowska Ewa. 2018. *Postkolonialne dzieci francuskojęzycznej literatury afrykańskiej*. „Afryka” nr 48: 29-48.
- Kiner Salomé [Kiner/aq]. « *La plus secrète mémoire des hommes* », roman-labyrinthe de Mohamed Mbougar Sarr. W: <https://www.rts.ch/info/culture/livres/12566483-la-plus-secrete-memoire-des-hommes-romanlabyrinthe-de-mohamed-mbougar-sarr.html> [Dostęp 5 XI 2021]
- « *La plus secrète mémoire des hommes* » Mohamed Mbougar Sarr. W: http://www.philippe-rey.fr/livre-La_plus_secr%C3%A8te_m%C3%A9moire_des_hommes-504-1-1-0-1.html [Dostęp 12 XI 2021].
- La presse rend honneur à Mohamed Mbougar Sarr*. W: <http://aps.sn/la-une/article/la-presse-rend-honneur-a-mohamed-mbougar-sarr> [Dostęp 5 XI 2021].
- Lauréat du Goncourt 2021 : 10 choses à savoir sur Mohamed Mbougar Sarr*. W: https://www.seneweb.com/news/Culture/laureat-du-goncourt-2021-10-choses-a-sav_n_362967.html [Dostęp 4 XI 2021].
- Le prix Goncourt au Sénégalais Mohamed Mbougar Sarr et à son « roman étourdissant »*. W: <https://www.courrierinternational.com/article/vu-de-letranger-le-prix-goncourt-au-senegalais-mohamed-mbougar-sarr-et-son-roman> [Dostęp 4 XI 2021].
- Le prix Goncourt de Mohamed Mbougar Sarr fait la fierté du Sénégal*. W: <https://www.rfi.fr/fr/afrique/20211103-le-prix-goncourt-de-mohamed-mbougar-sarr-fait-la-fierte%C3%A9-du-s%C3%A9n%C3%A9gal> [Dostęp 15 XI 2021].
- Le prix Goncourt 2021 a été décerné à Mohamed Mbougar Sarr pour son roman «La Plus Secrète Mémoire des hommes»*. W: <https://www.france24.com/fr/info-en-continu/20211103-le-prix-goncourt-est-attribu%C3%A9-%C3%A0-mohamed-mbougar-sarr-pour-la-plus-secr%C3%A8te-m%C3%A9moire-des-hommes> [Dostęp 4 XI 2021].

- Le prix Goncourt pour le Sénégalais Mohamed Mbougar Sarr.* W: <https://www.nouvelobs.com/topnews/20211103.AFP4199/le-prix-goncourt-pour-le-senegalais-mohamed-mbougar-sarr.html> [Dostęp 11 XI 2021].
- Le Goncourt remis au Sénégalais Mohamed Mbougar Sarr.* W: <https://www.lapresse.ca/arts/litterature/2021-11-03/le-goncourt-remis-au-senegalais-mohamed-mbougar-sarr.php> [Dostęp 5 XI 2021].
- McCombs Maxwell. 2008. *Ustanawianie agendy. Media masowe i opinia publiczna.* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008.
- McCombs Maxwell, Shawa Donald. 1972. *The agenda-setting function of mass media.* „Public Opinion Quarterly” no 2, Vol. 36: 176-187.
- Mohamed Mbougar Sarr remporte le prix Goncourt avec son roman «La plus secrète mémoire des hommes».* W: <https://www.rfi.fr/fr/culture/20211103-mohamed-mbougar-sarr-remporte-le-prix-goncourt-avec-son-roman-la-plus-secre-C3%A8te-m%C3%A9moire-des-hommes> [Dostęp 4 XI 2021].
- Nagroda Goncourtów.* W: https://pl.wikipedia.org/wiki/Nagroda_Goncourt%C3%B3w [Dostęp 4 XI 2021].
- Nauka o komunikowaniu: podstawowe orientacje teoretyczne.* 2001. Red. Dobek-Ostrowska B. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Ndiaye Khadim. *La plus secrète charge contre l'assignation identitaire.* W: <https://www.senepius.com/opinions/la-plus-secrete-charge-contre-lassignation-identitaire> [Dostęp 11 XI 2021].
- Ndiaye Thiebeu. *Mohamed Mbougar Sarr: Le Goncourt de la polémique.* W: https://www.seneweb.com/news/Culture/mohamed-mbougar-sarr-le-goncourt-de-la-p_n_363390.html [Dostęp 13 XI 2021].
- Nicolas Michel. *René Maran, premier auteur noir à remporter le Goncourt, est de retour.* W: <https://www.jeuneafrique.com/1258062/culture/rene-maran-premier-auteur-noir-a-remporter-le-goncourt-de-retour/> [Dostęp 4 XI 2021].
- Nota wydawcy W.A.B.* W: <https://www.biblionetka.pl/book.aspx?id=49614> [Dostęp 11 XI 2021].
- Piekot Tomasz. 2006. *Dyskurs polskich wiadomości prasowych.* Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas. W: <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2014/1012/164254-piekot-t-dyskurs-polskich-wiadomosci-prasowych-calosc.pdf> [Dostęp 15 XI 2021].
- 5-godzinna debata po francusku!* W: <https://www.institutfrancais.pl/pl/wydarzenia/herve-le-tellier-i-l-anomalie-gallimard-23ci-laureat-polskiego-wyboru-goncourtow> [Dostęp 11 XI 2021].
- Pisarek Walery. 1988. *Prasa wobec wyzwania nowych mediów.* „Zeszyty Prasoznawcze” nr 4(118): 65-82.
- Prix Goncourt de Mohamed Mbougar Sarr, les félicitations affluent de France et d'Afrique.* W: <https://information.tv5monde.com/afrique/prix-goncourt-de-mohamed-mbougar-sarr-les-felicitations-affluent-de-france-et-d-afrique> [Dostęp 10 XI 2021].
- Prix Goncourt 2021 : l'heure du renouveau ou de la consécration ?* W: <https://information.tv5monde.com/info/prix-goncourt-2021-l-heure-du-renouveau-ou-de-la-consecration-430947> [Dostęp 4 XI 2021].
- Ptaszek Grzegorz. 2015. *Jak badać medialny obraz świata?* W: *Współczesne media. Medialny obraz świata.* T. 1: *Zagadnienia teoretyczne.* Red. Hofman I., Kępa-Figura D. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 13-24.
- Rawski Jakub. 2012. *Gorsząca inność. Dziecko jako obiekt.* „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia de Cultura IV” Folia t. 4: 95-104.

- Sacré Prix Goncourt : comment en 24 heures, Mbougar est passé de ange à démon aux yeux des internautes sénégalais.* W: https://buzzsenegal.com/news/Confessions/sacre-prix-goncourt-comment-en-24-heures_n_65695.html?fbclid=IwAR2ouCQMWg5e0RFYBrccZR66BXPd3SDvx4uaWBoYlw2WUmw36QJsmwv1mt4 [Dostęp 13 XI 2021].
- Sama H.R. *Prix Goncourt 2021 : Le petit Mbougar dans la cour des grands.* W: http://www.lobserveur.bf/index.php?option=com_k2&view=item&id=6175:prix-goncourt-2021-le-petit-mbougar-dans-la-cour-des-grands&Itemid=112 [Dostęp 4 XI 2021].
- Silverman David. 2007. *Interpretacja danych jakościowych.* Przeł. Głowacka-Grajner M., Ostrowska J. Warszawa: PWN.
- Zło, które nas zamieszkuje.* Rozmowa Louisa-Philippe'a Dalemberta z Julią Kristevą. 1996. Tłum. Maciejewska B. „Magazyn Sztuki” nr 12: 168.

DOI: 10.31648/an.7806

ВИРТУАЛЬНЫЙ МИР НОВЕЙШЕЙ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ДРАМАТУРГИИ

THE VIRTUAL WORLD OF THE LATEST RUSSIAN/RUSSIAN-LANGUAGE DRAMATIC TEXTS

Maciej Pieczyński

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7746-945X>

Uniwersytet Szczeciński / University of Szczecin

e-mail: maciej.pieczynski@usz.edu.pl

Keywords: Russian-language dramatic texts, Internet creativity, intertextuality, postmodernism, simulacrum

Abstract: Contemporary Russian-language dramatic texts are both textual and intertextual. In recent years, virtual space has increasingly become the subject of works. The texts begin to resemble Internet creativity, describing not so much real interpersonal relationships as the activity of social networks users. Dramatic texts cease to be a representation of the real, extra-linguistic world, as well as an image of the culture associated with this world, but increasingly create a simulation of reality in virtual space. These processes are described based on the example of plays by young Russian-speaking authors: Valery Pieczekin, tester 1998, Alexander Seredin, and Alexei Bytiucki. The works in question were presented to a wide audience during subsequent editions of the Festival of Young Drama “Lubimowka”.

По словам Жака Деррида, «внетекстовой реальности вообще не существует» [Деррида 2000, 43]. Тезис создателя концепции деконструкции предельно точно описывает мир, воспринимаемый с точки зрения не только западного, но также и русского постмодернизма. Французский философ рассматривает реальность с помощью своего рода «пантекстуальной» онтологии. Действительность вытесняется культурой. Данный процесс касается также драматургии и театра. Особенно в постсоветской России. На сценических площадках Запада постмодернистская тексто-

центричность довольно быстро исчерпала себя – литературный текст и текст как таковой уступил место перформативному действию. Согласно теории Ханса-Тиса Лемана, театр становится постдраматическим. Следовательно – обретает художественную независимость. Он не только перестал выполнять служебную функцию по отношению к литературе, но также отказался от текста как такового – ведь «театральные средства, лежащие за пределами языка, полагаются на равных с текстом, и могут быть систематически помыслены без него» [Леман 2013, 88]. Как правило, постдраматические тенденции не нашли своего отражения в постсоветском течении «новой драмы». Кризис традиционного для русской культуры литературоцентризма здесь проявился не в полном отрицании, только в игре с литературой. Таким образом, широко понимаемый текст стал в определенной степени «главным героем» новейшей русской драматургии. С одной стороны, в современных пьесах довольно часто ведется диалог с литературной традицией, особенно чеховской. Текстуальность, однако, не ограничивается одной интертекстуальностью. Драматургия в девяностые годы прошлого века развивалась в «бумажную» сторону [Заславский 1999]. Пьесы, не имея доступа к репертуарным театрам, в начале попадали к зрителю в форме литературных читок. Даже когда уже «новодраматургов» наконец-то стали ставить, текст скорее всего оставался важнее и виднее режиссерского замысла. Действие в пьесах часто не разыгрывалось, только пересказывалось. Ремарки переставали выполнять роль сценических подсказок режиссеру, развиваясь в самостоятельные, прозаические формы.

Как традиционный, так и перформативный или постдраматический театр пытается зафиксировать, представить или заново воссоздать эмпирически, физически понимаемую действительность «здесь и сейчас». Постсоветская русская драматургия рассказывает или создает тексты культуры не в настоящем, только в прошедшем времени. Категорию *мимесис* вытесняет категория *диэгесис*. Представление вытесняется рассказом. Действительность – культурой, литературой, текстом.

Стремительное развитие информационной технологии только усилило этот процесс. Во втором десятилетии XX века русская драматургия входит на следующий этап ухода от действительности в сторону культуры. «Текстовый мир» пьесы все чаще оказывается виртуальным миром. Интертекст вытесняется гипертекстом. Данное явление не имеет ничего общего с теорией палимпсестов Жерара Женетта. Как известно, французский теоретик интертекстуальности один из ее видов определил понятием «гипертекстуальности». Говоря о гипертексте в современной драме, я имею в виду компьютерный термин. Если пьесы рубежа XX-XXI веков отсылали к цитатам литературной – и шире – культурной традиции, то пьесы 2010-х годов начали использовать гиперссылки, погружаясь таким образом в виртуальное пространство Интернета. Для обозначения этого нового

течения в русской драматургии буду использовать термин «новая-новая драма». Умберто Эко, один из важнейших теоретиков и практиков постмодернизма, констатировал такой ход развития культуры в своей публичной лекции, прочитанной в Московском государственном университете. По мнению автора *Имени Розы*, компьютер – это «идеальная книга, где мир выражен в словах и разделен на страницы», книга, изобретение которой является закономерным этапом эволюции литературы «от Гутенберга к Интернету». Многие исследователи, как западные (Жан Бодрийяр, Шерри Теркл), так и русские (Надежда Маньковская), рассматривают виртуальную реальность как законченное воплощение стиля и настроений постмодернизма. Аким Фимин замечает, что децентрация, подозрительное отношение к рациональному дискурсу, тяга к непосредственному опыту, игровое начало, ощущение бесполезности и невозможности производства новых культурных смыслов, то есть все признаки постмодернистского мировосприятия, каким-то образом проявляются в сфере виртуального [Фимин 2007].

Для предстоящего анализа особенно понадобится философская рефлексия Жана Бодрийяра и его теория симулякров. Понятие виртуальной реальности вошло в обиход в восьмидесятые годы XX века для обозначения специфической среды, особого пространственно-временного континуума, создаваемого с помощью компьютерной графики и полностью реализуемого в психике субъекта, определенным образом связанного с компьютером и погруженного в эту среду, активно действующего в ней [Бычков, Маньковская 2006, 34]. За последние десятилетия этот континуум охватывает все больше сфер человеческого быта и бытия, постепенно становясь проблемой не только цивилизационно-технологической, но также философской и, в более узком значении, онтологической. Как отмечает Оксана Елхова, виртуализация представляет собой процесс замещения реальности ее симуляционным образом, смоделированным современными техническими средствами [Елхова 2015, 1386]. По наблюдению Жана Бодрийяра, симулировать – это значит делать вид, что у вас есть то, чего вы не имеете – [Бодрийяр 2015, 7-8]. Елхова утверждает, что виртуальная действительность даже и не предполагает реальных действий – для ее существования вполне достаточно их симуляции. Таким образом, она оказывается очень близкой к художественной реальности по своим базовым параметрам: вторичности и искусственности создаваемого мира [Елхова 2015, 1386]. Кроме того, в более широком, выходящем за рамки информационных технологий, смысле, под определением «виртуальный» можем также понимать «возможный», «вероятный», «воображаемый».

Виртуальный текст «новой-новой драмы» я решил проследить на примере пьес, которые были отмечены отборщиками фестиваля молодой драматургии «Любимовка». Это настоящая кузница талантов. Функционирует с 1990 года и является старейшим драматургическим фестивалем

России¹. В 2021 году на «Любимовке» была прочитана монодрама *Dark Room* анонимного белорусского автора, известного публике как tester98 [tester98 2021]. Драматург из Минска не раскрывал своего имени и, в отличие от многих других участников фестиваля, не контактировал с командой читки. Ведущей фестивальным блог Анастасии Жуковой согласился дать интервью только по электронной почте. Данное обстоятельство указывает на то, что виртуализация касается не только драматургического текста, но также самого драматурга и его автопрезентации и автоинтерпретации. Его реальная, действительная личность неизвестна не только читателям пьесы или слушателям читки, но даже актерам, которые эту пьесу читали, а также журналистам и организаторам фестиваля, которые познакомились всего лишь с виртуальным симулякр писателя. Тем более, что «tester98» звучит скорее как никнейм, то есть сетевое имя пользователя конкретного чата, форума, блога или социальной сети в Интернете, нежели как художественный псевдоним писателя.

По признанию самого автора, *Dark Room* – это документальная драма. В разговоре с Анастасией Жуковой драматург сообщает, что цифра, заключена в его псевдониме, – это год рождения героя, который давал интервью для написания текста [Жукова 2021]. Также в тексте персонаж называет себя «tester1998». Как видно, границы между автором монодрамы и персонажем, от имени которого ведется монолог, размыты уже на уровне имени. Tester98 написал пьесу, героем которой является Tester1998. Никнейм автора, реального «донора» истории, рассказанной в пьесе, а также героя, от имени которого ведется рассказ, почти полностью тождественны. Драматург решил зафиксировать биографию конкретного молодого человека и скрыть свою авторскую личность за его именем. Они познакомились на сайте знакомств. Итак, характер отношений между автором и его «донором» полностью вписывается в онтологию виртуального мира. Творческий процесс тоже был осуществлен с помощью информационных технологий:

Весь текст был написан в заметках на айфоне. Изначально конструировался «скелет», ключевые блоки. Далее в блоки вставлялась расшифровка интервью. Затем интервью перекрещивалось с художественно-концептуальным решением. Далее – монтаж и смысловая шлифовка текста. В какой-то момент заметка на айфоне слетела, и текст был уничтожен. Пришлось всё восстанавливать по памяти, но что-то вспомнить было невозможно [Жукова 2021].

---

¹ В настоящей статье анализирую пьесы не только русских, но также украинских и белорусских авторов, потому что они писали по-русски и выступали на фестивалях русской драматургии, следовательно, безусловно можно их считать участниками современного литературного процесса в России. Однако, учитывая актуальную политическую ситуацию, вместо «русская драматургия» употребляю термин «русскоязычная драматургия».

Dark Room – это монолог подростка, который вырос в детском доме, после чего был передан в приемную семью. Все события из его жизни в той или иной мере связаны с виртуальной реальностью. Tester98 рассказывает о них с помощью информационных технологий. Во вводной ремарке автор признается в том, что ему немного сложно говорить, поэтому он выбрал «формат текста». Как видно, уже на уровне жанрового определения драматург использует компьютерную лексику. Неслучайно выбрал не просто «письменную форму» или «литературную форму», а именно «формат», то есть определенную организацию текста в печатном виде, отображенную на экране или записанную на носителе данных. Таким образом, tester98 сразу предопределяет одновременно текстоцентричный и виртуальный характер пьесы. Ремарка, вопреки своей традиционной функции, содержит подсказку не для режиссера, только для читателя: *Для прочтения «формат текста» желательна иметь доступ к сети Интернет*. Пьеса изобилует ссылками на разные сайты, которые иллюстрируют рассказ героя. Читая фрагмент текста, в котором Tester1998 рассказывает, как Александр Лукашенко посетил детский дом, можно одновременно зайти на YouTube и посмотреть видеозапись встречи белорусского президента с детьми. В другой ремарке автор предлагает читателю опубликовать пост в одной из социальных сетей:

Пожалуйста, войдите в ваш Instagram
нажмите добавить историю
внизу прокрутите до поиска
нажмите поиск
введите What Disney Princess
нажмите попробовать
примерьте маску
Выставьте в свои сториз
Запомните имя вашей принцессы [tester98 2021].

Таким образом, текст изначально интерактивен. По наблюдению Оксаны Елховой, виртуальная реальность онтологически построена на «иллюзии присутствия». Человек находится в искусственно созданной среде. Выделяются три базовые составляющие этой среды. Одной из них является интерактивность, которая означает:

с одной стороны, возможность навигации и участия человека в изменении и формировании содержания виртуальной среды, с другой стороны, сама среда должна быть податливой и отвечать на действия пользователя. При этом отклик виртуальной среды на внешнее воздействие должен содержать элементы нелинейности, непредсказуемости для вовлечения в нее пользователя. Таким образом, интерактивность в виртуальной среде означает процесс взаимодействия, взаимного влияния пользователя и симуляционной среды, что в итоге и определяет особенности и форму протекания виртуального события [Елхова 1388].

Именно наличие искусственно созданной диалоговой интерактивной среды, в которую человек может погрузиться и вступить с ней во взаимодействие, решает вопрос о том, имеем ли мы дело с виртуальной реальностью или нет. Как видно, пьеса полностью это условие выполняет. Tester98 не только рассказывает о человеке, погруженном в виртуальную реальность, но тоже предлагает читателю погрузиться в эту реальность вместе с героем рассказа. Для адекватного прочтения пьесы необходимо иметь доступ к Интернету. Таким образом, благодаря информационным технологиям постмодернистская игра автора с читателем выходит за рамки условности, отвлеченности. Взаимодействие становится более непосредственным. Писатель не только провоцирует к определенной, креативной рефлексии, но тоже внушает читателю определенные, физические действия.

Tester98 усыновляет семья из Шотландии. Автор помещает в тексте приложение Google Maps, благодаря которому читатель может на виртуальной карте найти место трагической смерти Джесси – дочери новых приемных родителей героя. Девочка упала, катаясь на квадроцикле, и погибла. Вместе с приложением Google Maps, Tester98 вставляет в текст две ссылки: на статью в Википедии, посвященную Шетландским островам, где и произошла трагедия, а также на маркетинговый сайт в Фейсбуке, где можно посмотреть фотографии природы архипелага. О месте трагедии рассказывает так:

Если снимать видео на телефон на Шетландских островах, то звук ветра вскроет цифровые перепонки вашего динамика. Когда скальпированная девочка Джесси лежала под квадроциклом, она слышала этот звук [tester98 2021].

Первое, на что обращается внимание, это проблемы с записью звука на телефон. Ветер имеет значение не как природное явление – это всего лишь определенное техническое препятствие.

Tester1998 иногда ложился на кровать умершей Джесси и мастурбировал. Потом выдирает страницу из ее дневника и вытирался. Мастурбация необязательно стимулируется современными технологическими средствами, однако все-таки с виртуальным миром ее роднит то, что она, как правило, обусловлена процессом замещения реальности ее симуляционным образом. Иногда персонаж надевал ее одежду, вставал напротив зеркала и разговаривал с Джесси:

ДЖЕССИ. Привет, как дела?

НАВЕРНО Я. Неплохо, мы ездили к тебе на кладбище. Еще я добавил тебя в друзья на Facebook, жду, когда ты примешь заявку.

ДЖЕССИ. У меня много лайков?

НАВЕРНОЕ Я. С каждой фоткой их почему-то меньше, но когда у тебя день рождения, их достаточно [tester98 2021].

Даже темой воображаемого разговора с умершей девочкой является мир Интернета, точнее – социальных сетей. Tester1998 одевается в платье Джесси. Предлагает девочке, что может лишить ее девственности через себя. Точнее, что, одетый как Джесси, переспит с мальчиком из ее школы. Девочка отказывается. Тогда Tester1998 говорит, что он читал ее дневник, знает имя мальчика, который ей нравился, и что от ее имени напишет ему сообщение через Фейсбук.

Герой пьесы *Dark Room* решается сбежать из дома. В тексте нет никаких намеков на то, чтобы причиной этому были какие-либо реальные, семейные проблемы, насилие, непонимание со стороны приемных родителей и т.п. Tester1998 бежит в поиске эротических впечатлений. Сексуальных – точнее: гомосексуальных – партнеров находит с помощью Интернета:

Господи, спасибо тебе за Planetromeo, спасибо за Hornet, за Grindr и Tinder. (...) Спасибо Google, что можно загуглить «топ гейских мест Лондона». Спасибо Google maps за то, что можно построить маршрут для побега. Спасибо, Господи, что изобрёл WiFi, я чувствую силу этих спасительных лучей [tester98 2021].

Tester1998 бежит от реальной жизни в приемной семье в сторону виртуальной реальности – там легче найти случайных партнеров для чисто половых отношений, лишенных каких-либо чувств. Секс, в свою очередь, позволяет «получить дозу отключения от реальности».

В описании мастурбации, порнографии и общения посредством социальных сетей проявляется виртуальный характер сюжета пьесы *Улисс* Виталия Ченского [Ченский 2016]. Как и в случае с текстом белорусского драматурга, здесь также мы имеем дело с монодрамой, содержащей автобиографические мотивы. *Улисс* – это монолог тридцатилетнего киевского журналиста Виталия. По замыслу – его «личный моноэпос». Виталий живет в Украине во время двух революций – Оранжевой и Достоинства. Однако он равнодушен к ветру исторических перемен. Вместо политической деятельности он предпочитает заниматься удовлетворением своих сексуальных потребностей. Чаще всего – посредством мастурбации. Виталий тщательно описывает «эволюцию» своего подхода к телесности. В течение восемнадцати лет своего «стажа» пользовался сложной вдвое подушкой, которая создавала иллюзию контакта с женским телом – бедрами и вагиной. Ему казалось, что это не так сильно отдаляло его от секса с настоящими девушками. Виталий настолько погружался в эту иллюзию контакта, что время от времени даже целовал матрас после оргазма «с любовью и благодарностью». Однако в определенный момент решил, что «пора повзрослеть» и «научиться делать это рукой»:

«В подушке есть почти человеческая непредсказуемость, – размышлял я. – Она постоянно меняет форму. (...) Каждый раз приходится немного повозиться, чтобы «построить новые отношения». Ручная дрочка, напротив, всегда одинакова».

(...) Тем не менее, мой переход на «мануальную терапию» был предreshён. Возможная причина заключалась в том, что ручной метод давал больше контроля. И не только над физическими ощущениями. Каждый раз, сближаясь с очередной живой девушкой, я попадал в какое-то изматывающее подвешенное состояние, где от меня мало что зависело. Иными словами в жизни я был не очень уверенный самец. Новая техника давала возможность ощутить обратное [Ченский 2016].

Как замечает Виталий, мастурбация рукой предполагает гораздо большую степень абстрагирования, и женщины в данном процессе гораздо меньше. Именно поэтому он решил «поменять технику». Таким образом, тридцатилетний мужчина мастурбирует не из-за одиночества, не для того, чтобы создать иллюзию контакта с женщиной. Скорее всего наоборот – он занимается онанизмом потому, что это путь ухода как можно дальше от реальной действительности в сторону мира воображений. Воображений, которые, как правило, стимулируются порнороликами. То есть – виртуальным миром:

Впрочем, была ещё одна причина, которая побудила меня перейти на новый способ мастурбации. Ручная дробка позволяла лучше справляться с потоком сексуальных образов, интенсивность которого после 2008 года резко возросла. Именно в это время я вошёл в мир порнографии [Ченский 2016].

Своими рефлексиями на эту тему он поделился с виртуальными друзьями из Фейсбука:

Вот смотришь, бывает, порно. Вроде возбуждаешься, всё нормально... Но в то же время понимаешь, что довольно часто на экране какие-то неприятные по сути люди. Не то, чтобы они были развратные. Нет. У нас время свободное. Просто чувствуешь, что как личности они не очень. Я, например, не хотел бы с ними встретиться в реальной жизни. Грубые в общении, не интересные собеседники. А то и кошелёк могут украсть. Всё-таки не хватает в этом жанре хороших и добрых пар. Интеллигентных, тактичных, сострадательных, заботливых. Такого, по настоящему доброго порно не хватает, от которого и на душе тепло бы становилось. А не только в трусах тесно... [Ченский 2016].

Следовательно, порнография, как и мастурбация, не имеет ничего общего с иллюзией реального мира. Это не иллюзия, только симуляция. Секс Виталию интересен, пока остается образом, вернее: симулякром, увиденным на экране компьютера. Этот симулякр он может в любой момент выключить. Над виртуальным образом, как и над «ручной» мастурбацией, держит неограниченный контроль. Непосредственное присутствие жизни ему не нужно.

Значительная часть «моноэпоса» состоит из высказываний, имеющих форму записи в Фейсбуке. Они датированы, под ними можно прочитать реакции виртуальных друзей Виталия:

Запись в Facebook от 16 декабря 2014 года:
«Господа, ищу хижину для съёма в Киеве. Учитывая непростую экономическую ситуацию в ЕС, рассчитываю на комнату. В каком районе? В районе 1 500 гривен.

Пишите, кто сдаёт. «Смайлик». Живу спокойно, не пью, не курю. Много работаю дома, в в офис езжу не регулярно. Думаю, пару недель на поиски у меня есть. Светлана Сом, Евгений Марковский, Alex Bogomol и еще 5 это нравится.

4 публикации

Дэн Гуменный «лучше бы пил и курил» [Ченский 2016].

Среди тех, кто реагирует на записи Виталия, можно найти настоящих знакомых Виталия Ченского, в том числе драматургов, актеров, режиссеров, организаторов драматургических и театральных фестивалей. Однако этих записей в реальном аккаунте нет – они либо уже удалены, либо вообще придуманы, как все-таки художественный вымысел. В то же время Ченский в своем интервью признается, что это полностью автобиографическая пьеса. Драматург утверждает, что о себе ему предложила написать Ярослава Кравченко, арт-директор «Дикого театра» в Киеве, аргументируя идею следующим образом: «Виталий, давай попробуем сделать монопьесу на основании того, что ты пишешь в Фейсбуке. Чтобы ты понимал серьезность моих намерений, я тебе присылаю файл, куда я скопировала твои посты за последний год» [Апостолова 2016].

Порнография в Интернете является также темой пьесы *Леша, который устроился на работу, на которой не платят* Алексея Битюцких [Битюцких 2016]. Заглавный герой работает звукорежиссером в театре. Таким образом, вместо того, чтобы зарабатывать настоящие деньги, он предпочитает заниматься никому не нужной, отвлеченной культурой. Пьеса представляет собой монолог его жены Тани, которая, чтобы поддержать себя и своего неделового мужа, решила стать порномоделью. В начале только раздевается перед веб-камерой. Потом становится жертвой шантажа. В Интернете Таню увидел друг Леша и заставил ее заниматься с ним сексом перед камерой, угрожая, что в противном случае все расскажет ее мужу. Итак, уход в виртуальную реальность не остается без негативных последствий для реальной жизни. Монодрама разделена на три части, названные «порнографическими или эротическими сценами». Однако на уровне текста такое определение не оправдывается. О порнографии и эротике Таня только рассказывает. В тексте нет никакой информации о том, что постановка пьесы должна хоть каким-то образом визуализировать историю героини. Единственная ремарка содержит лаконичную и лишённую каких-либо деталей характеристику Тани: «девушка/женщина соответствующего вашим представлениям возраста». Автор не стремится создать иллюзию реальной жизни – он отсылает к воображению читателя (зрителя). Сексуальность в монологе Тани является виртуальной – в дословном и переносном значениях. На уровне сюжета реальный секс замещается порнографией, которая, в свою очередь, на уровне самого текста замещается рассказом о порнографии. В онтологическом плане место присутствия занимает иллюзия присутствия. Действительность вытесняется симуляцией.

Виртуальный характер новейшей русской драматургии проявляется уже на уровне жанровой принадлежности. *Краб в смешной кепке* Александра Середина определяется автором как «пьеса-видеоблог» [Середин 2016]. Действие происходит параллельно в двух совершенно разных мирах. В одном – Мальчик-Спутник пытается покончить жизнь самоубийством. Во втором – Девушка с камерой вместо руки снимает видеоблог. Жанровое определение не случайно – именно во втором мире разыгрывается большая часть сюжета пьесы. Имя героини указывает на неразрывную связь физической реальности с виртуальным пространством. Мы не знаем, как ее на самом деле зовут, но это не имеет значения – ведь функция видеоблогерши здесь важнее человеческой сущности. Девушка снимает «на руку-камеру» сюжет о том, как живут ее соседи: Вдовец с длинными волосами, Женщина, не говорящая по-русски и Краб в смешной кепке. При этом образ, который потом выкладывает в Интернет, не имеет много общего с действительностью. Вдовца с длинными волосами Девочка уговаривает, чтобы перед камерой изображал свою парализованную жену и рассказывал о том, как она страдала перед смертью:

ДЕВОЧКА С КАМЕРОЙ ВМЕСТО РУКИ: (наводя на него руку-камеру) Сначала скажи «я помню её лицо, как сейчас...», а потом говори от себя. Потом ложись и лежи неподвижно. Пишем!

ВДОВЕЦ С ДЛИННЫМИ ВОЛОСАМИ: Я помню её лицо, как сейчас, она была очень красивая и очень страдала... (растерянно) Я её очень любил... эээ... а потом она умерла. (Ложится)

ДЕВОЧКА С КАМЕРОЙ ВМЕСТО РУКИ: (шепотом, продолжая снимать) Глаза сделай стеклянные и неподвижные, а губами шевели слегка.

Вдовец с длинными волосами смотрит в одну точку и шевелит губами. Из-за длинных волос он действительно похож на парализованную женщину [Середин 2016].

Образ, снятый на «руку-камеру», является эффектом открытой манипуляции. Не случайно всегда, когда Девочка останавливает запись, «улыбка исчезает с ее лица». Videоблогерша не фиксирует окружающей реальности, только производит новую, виртуальную реальность. Интернет не отражает, а симулирует действительность. Блогосфера, как и традиционные СМИ, говоря словами Бодрийера, «задействована только для того, чтобы поддержать иллюзию событийности, реальности целей, объективности фактов» [Бодрийер 2015, 59]. Девочка не пытается отразить жизнь соседей, только симулякры этой жизни. Одним из сюжетов, которые хотела снять, была история о том, почему Краб в смешной кепке хочет стать человеком. Заглавный герой вначале отказывается от разговора перед камерой. Не хочет раскрыться, боясь, что люди будут над ним смеяться. Девушка его уговаривает: «Неправда. Никто не будет смеяться. Люди любят такие истории, где мужчина хочет стать женщиной, женщина мужчиной, а краб человеком. Они будут сочувствовать

тебе и присылать деньги». Однако когда оказывается, что Краб хочет стать человеком по довольно странной, абсурдной причине, – потому что хочет, чтобы у него был пупок, – Девочка теряет интерес и выключает камеру. Цель видеоблога – не показать правду, только привлечь внимание зрителей, пусть даже вымышленной или манипулированной историей.

Абсурдная мечта Краба указывает на дегуманизацию современного мира. Заглавного героя среди многих человеческих черт манит не интеллект, душа, сознание или совесть, только его телесность, даже не связанная с сексуальностью. Наконец, он исполнил свою мечту после того, как жестоко убил и съел своих соседей. Видимо, в мире, в котором действительность замещается Интернетом, а количество подписчиков и просмотров важнее правды, нравственность уже перестала быть обязательным условием человечности. Краб становится успешным бизнесменом и получает награду за «лучший стартап года», о чем читатель (зритель) узнает посредством ролика из Ютуба.

Виртуальное пространство не только освобождается от онтологической власти реального мира, но также оказывает на этот мир существенное влияние. Вдовец с длинными волосами и Женщина, не говорящая по-русски, удочеряют Девочку с камерой вместо руки, вопреки её воле:

ВДОВЕЦ С ДЛИННЫМИ ВОЛОСАМИ: Мы сделали это онлайн. Сейчас все можно сделать в Интернете, быстро и удобно. Загружаешь на сайт свою фотографию и фотографию человека, которого хочешь удочерить. Специальная программа устанавливает процент схожести и, если он больше 55 процентов, она высылает специальный промокод на твой телефон. У вас с Женщиной, не говорящей по-русски, всего 5 процентов схожести, а у нас с тобой 56 процентов. Ты – папина дочка (умиляется). Дальше я заполнил все поля в специальной форме на удочерение и ввел этот промокод. Дождьлся СМС с подтверждением выполнения операции, потом оплатил расходы на бумагу и услуги Центра регистрации добровольных союзов с помощью онлайн-банка. И всё, я получил Сертификат. Теперь ты наша дочь [Середин 2016].

Параллельно разыгрывающийся сюжет Мальчика-Спутника только на первый взгляд не так сильно погружен в пространство Интернета. На самом деле здесь виртуальный мир тоже остается единственным ориентиром. Общей точкой обеих историй является персонаж Сири – облачный персональный помощник и вопросно-ответная система для пользователей смартфонов. В современном мире тяжело обойтись без помощи искусственной интеллигенции. Как Мальчик, так Девушка с камерой вместо руки обращаются к Сири за помощью. В определенный момент виртуальный помощник выполняет в пьесе роль повествователя. Когда заглавный Краб в смешной кепке превращается в кровожадного монстра и уничтожает все и всех на своем пути, об этом сообщает Сири со свойственной облачному персональному помощнику форме подачи информации о «результатах поиска»:

СИРИ: Вот что мне удалось найти по запросу «Что делать, если огромный кровожадный Краб ест Женщину, которая разговаривает на непонятном языке, и Мужчину, у которого смешные длинные волосы, а в это время Девочка, у которой камера вместо руки, снимает это на видео, чтобы выложить потом в Интернет»

СИРИ: Вот что мне удалось найти по запросу «Что делать, если огромный кровожадный Краб уже съел Женщину, которая разговаривает на непонятном языке, и Мужчину, у которого смешные длинные волосы, а Девочка, у которой камера вместо руки, перестала это снимать и кричит: 'Краб, а как же я? Я смогу жить в своей комнате? Ты не будешь есть меня?'»

СИРИ: Вот что мне удалось найти по запросу «Что делать, если Девочка, у которой камера вместо руки кричит: «Краб, а как же я? Я смогу жить в своей комнате? Ты не будешь есть меня?», – а у Краба смешная кепка на голове, но никому не смешно» [Середин 2016].

Действительно, Краб не решается съесть Девочку. Ее убивают китайцы-массажисты за то, что она снимала, как они нелегально, с помощью массажа, откачивают человеческий жир. Девочка, разговаривая с ними, случайно включила запись. Итак, посредственно «рука-камера» стала причиной смерти видеоблогерши. Героиня обращается к Сири за помощью. Вполне вероятно, что эта последняя инстанция в онтологической иерархии виртуального мира смогла бы спасти жизнь Девочки. Однако, в критический момент ее телефон разрядился. Таким образом, виртуальный мир все-таки в определенной степени зависит от реального. Интернет начинает управлять все новыми сферами нашей жизни, но без этой жизни и человеческого в ней участия он не функционирует. Как зарядка, так и все нужные кнопки находятся в руке пользователя. Интернет движет пользователем, но без него и без его участия не существует. Также и пользователь уже без Интернета не может жить – в буквальном смысле этого слова. Без помощи Сири Девочка с камерой вместо руки погибает.

Основной темой пьесы *Рома, правда и подкасты* Игоря Витренко, читка которой состоялась в 2021 году на «Любимовке», является современный мир подростков [Витренко 2021]. Мир прежде всего реальный, но с элементами виртуального. Герои пьесы Витренко не находятся в такой зависимости от Интернета, как персонажи других текстов, анализируемых в настоящей статье. Они могут жить и функционировать без него. Интернет для них – средство к определенным целям, не цель сама по себе. Семнадцатилетний Рома решил запустить подкаст, в котором будет рассказывать только правду. Однако его друзьям данная идея показалась скучной. Алена, у которой свой, довольно успешный, подкаст, подсказала коллеге, чтобы привлекал внимание подписчиков, раскрывая какие-то шокирующие тайны из своей жизни. Правда как таковая не может быть интересной. Интернет – это не зеркало действительности, только развлечение. Кроме того, он тоже помогает в реальной жизни. Мать Ромы именно посредством Сети забывает о своем бывшем муже.

По совету сына, она «на Тиндер залипла». Нашла счастье с помощью Интернет-приложения для романтических знакомств.

Уже название пьесы *Net* Валерия Печейкина указывает на полную онтологическую погруженность героев в виртуальное пространство [Печейкин 2009]. Согласно ремарке, над сценой висят два экрана. В центре находится огромная веб-камера, которая записывает речь и действия персонажей. Сюжет строится вокруг электронной переписки. Саша Вайс пишет Диме Билану, Ольга Обухова – своему сыну Петру, Сергей Иванов – Владимиру Путину. Не дожидаясь никаких ответов, все трое приходят в Интернет-кафе, где за главным компьютером сидит системный администратор Mailer Daemon. Вайс, Обухова и Иванов буквально попадают в виртуальный мир. Интернет-кафе вдруг превращается в пространство Интернета. На Обухову бросается огромный червь – он же вирус троян. В виртуальном мире все кажется реальным. Обухова встречает своего сына, который «растворился в ЖЖ», постоянно комментирует какие-то посты в социальных сетях, и у него нет времени на общение с матерью. Мать, добиваясь разговора с сыном, «отключает его сердце от Интернета» и таким образом убивает его. Остальные герои вдруг оказываются в мире компьютерных игр. Саша Вайс превращается в Расмана, Сергей Иванов – в Super Mario. Они вынуждены действовать по сценарию игры. Причем границы между этим сценарием и сюжетом пьесы, который для героев является их «реальной жизнью», размывается. Привидения Bliky, Pinky i Inkey загоняют в угол Сашу-Расмана, которая всерьез боится за свою жизнь:

ВАЙС. Послушайте, вы можете лишить жизни человека!

ТРЕТИЙ. Что? Ты – это несколько жалких пикселей в рамке флэш-плеера.

ВАЙС. Я – человек.

ВТОРОЙ. Ты – Расман.

ВАЙС. Хорошо, хорошо. У меня последний вопрос. Если я Расман и это всего игра, то почему вы меня не схватили сразу? Ведь приведение не может не исполнить требований программы: сбавить скорость, проявить жалость.

ПЕРВЫЙ. Наверное, снова глючит Windows [Печейкин 2009].

Компьютерные игры, по дефиниции Бычкова и Маньковской, это созданные на основе элементов виртуальной реальности артефакты массовой культуры. Как справедливо замечают исследователи, именно благодаря Интернету осуществился, витавший в XX веке, идеал «слияния искусства с жизнью». В пьесе Печейкина наглядно показан этот процесс на примере компьютерных игр. Иванов, воплощаясь в роль Супер Марио, согласно сценарию убивает черепаху, благодаря чему «открывает истину» о том, что все смертны. Дима Билан, Владимир Путин и Петр Обухов появляются на сцене тоже в виде игровых персонажей. В итоге оказывается, что миром правит системный администратор Mailer Daemon.

В пьесе *Философы, или Великая оргия* Валерия Печейкина показан окончательный разрыв между словом и действием, текстом и действительностью, виртуальностью и реальностью [Печейкин 2016]. Эпиграф звучит: «ЦИТАТА ИЗ НАБОКОВА. ВЛАДИМИР НАБОКОВ». Таким образом, пародируется интертекстуальность. Литература в современном мире стала пустым знаком, который ни к чему не отсылает. Фамилия известного, популярного писателя замещает все его творчество, которое уже никому не интересно. Неважно, что он написал, важно, что он Владимир Набоков. Заглавные философы – Ванда и Северин – познакомились через дейтинг-приложение и договорились о сексе. Следовательно, все их общение обусловлено правилами виртуального мира. Когда они встречаются в реальной жизни, оказывается, что они не только не умеют заниматься сексом, но и вообще не имеют о нем понятия. Северин не может даже подойти к Ванде – это связано с апорией Зенона. Ахиллу никогда не догнать черепаху, а современному мужчине – никогда не приблизиться к женщине. Постмодернистский аналог апории Зенона заключается в том, что реальный мир непостижим. Иллюзия присутствия вытеснила метафизику присутствия. Реальность отсутствует – присутствует виртуальность. Итак, Ванда и Северин не занимаются сексом, только о нем разговаривают. Это пародия на интеллектуалов, которые все усложняют. Печейкин деконструирует постмодернистские и гендерные теории. Фраза «мир как текст» в мире Ванды и Северина – это уже не метафора. В квартире философа нет туалета, зато есть огромная библиотека. Северин удивляется, что Ванда обращается к нему как к мужчине – ведь в дейтинг-приложении он не указал пол. Виртуальная самоидентификация пользователя Интернета важнее реального человека из плоти и крови, которого все-таки героиня увидела вживую, собственными глазами. С другой стороны, «язык это мистификация», поэтому Ванда предпочитает не говорить, а щипать мужчину за зад. Однако когда она замечает, что за этим действием последовал крик боли, Северин высмеивает ее и называет «глупышкой, которая верит в причинно-следственные связи».

Мир философии – это мир, единственным пределом которого является предел человеческой мысли:

СЕВЕРИН

Я начинаю что-то различать. Когда находишься в полной темноте, то можно делать и думать, что угодно. Но едва появляется свет, тут же появляется так называемая реальность. Ведь не случайно сова Минервы вылетает в сумерки [Печейкин 2016].

Реальность враждебна тем, кто с помощью воображения пытается создать новую, искусственную реальность. В темноте, то есть в виртуальном мире, может произойти что угодно. Философы все подвергают сомнению.

Для них нет реальности, только «так называемая реальность», нет людей, только «так называемые люди».

Контрапунктом для философов являются проститутки – Август и Мария. Ванда и Северин, не зная, как заняться сексом, обращаются к профессионалам. Даже половой акт здесь представлен на правах виртуальной онтологии. Когда Август занимается сексом с Северином, тот ничего не чувствует, зато настоящее удовольствие испытывает Ванда:

ВАНДА

Со мной что-то происходит. Что-то твердое вошло в мое мягкое «Я». Какая-то трансцендентальная сущность... Не знаю, как описать. Язык лжет, а эта штука нет. Господи... (...) Когда есть такая добрая штука, то нет зла... Северин, вам нужно попробовать. Боже... Это... Это... Секс! Секс, Северин!! Я занимаюсь сексом!! [Печейкин 2016].

Если философы все усложняют, то проститутки – все упрощают. Август и Мария не знают, что такое смерть. Они сосредоточены исключительно на жизни в ее прямом, телесном измерении. Поэтому, когда философы объявляют метафорически, что «смерть приходит», проститутки делают из этого вывод, что у нее есть ноги, значит – она носит колготки, часть одежды, которая вызывает однозначные ассоциации. Конечно, философы, в свою очередь, разбираясь только в виртуальном мире отвлеченных понятий, не знают, что такое колготки. Наконец, Август без какой-либо причины убивает Марию. На реплику Северина: «вы только что убили человека», – отвечает: «Для начала скажите мне, что такое человек». Август становится философом. Теперь они все трое вместе «ничего не понимают». Итак, философия, как любая интеллектуальная деятельность, любая теория или идея, не только не помогает понять «правду жизни», не только не «спасает мир», но к тому же еще и ведет к нравственной катастрофе. Ванда и Северин не случайно познакомились через Интернет. Философия постмодернизма, как и виртуальный мир, связана с симуляцией. Мир превращается в текст, замещается культурным образом, который оказывается симулякром. Интернет, в свою очередь, создает искусственные образы действительности, то есть на самом деле – продуцирует симулякры. Ванда и Северин погружаются в отвлеченный мир текста, как геймеры погружаются в сюжет компьютерных игр.

По мнению Бычкова и Маньковской, «квазикомпьютерный период в литературе ассоциируется с переходом от постмодернистской интертекстуальности к стиранию границ между текстом и реальностью» [Бычков, Маньковская 2006, 43]. Кажется, в контексте новейшей русской драматургии данный процесс имеет несколько иной характер. Действительно, авторы современных пьес все реже ведут диалог с литературной

традицией. Однако «стирание границ между текстом и реальностью» безусловно вписывается в рамки постмодернистской парадигмы. Уход от интертекстуальности не означает ухода от дерридианской «пантекстуальности». Внеязыковая действительность исчезла – сначала уступила место литературе, потом – Интернету. Как интертекстуальность, так и виртуализация производят образы, которые, говоря словами Бодрийяра, не имеют отношения к какой бы то ни было реальности, являясь своим собственным симулякрот в чистом виде. Как литература, так и Интернет дают человеку возможность прорыва за границы реального. Интертекстуальность плавно переходит в виртуальность. В центре внимания остается текст. «Новая-новая драма» все же больше предназначена для чтения, нежели для театра. При чем для чтения желательнее в «формате текста», с доступом к Интернету. Однако этот текст уже не относится к прошлому, к традиции, только пытается зафиксировать актуальный этап в цивилизационном, культурном и технологическом развитии человечества. При этом вместе с реальностью исчезает человек, точнее – превращается в собственную 3-Д модель, как Вавилон Татарский в романе *Generation II* Виктора Пелевина. После смерти автора наступает смерть героя. В мире Сети усиливается дегуманизация. Человек редуцируется до роли пользователя Интернета. Сексуальность теряет свой телесный характер, уступая место своим виртуальным симулякрам в виде порнографии. Наоборот, Краб в смешной кепке хочет стать человеком не во имя каких-то гуманистических ценностей, только потому, что ему нравится человеческая телесность, а Философы в нравственном плане не лучше проститутки, зато в интеллектуальном – даже хуже, так как «ничего не понимают». Человек, погруженный в виртуальное пространство, теряет свою сущность подобно тому, как знак отрывается от своего значения. Драматургия уже не отражает действительность, только Интернет, который, как раньше литература, остается текстом культуры – то есть вторичной, искусственно созданной действительности, которая вытесняет первичную, естественную, реальную действительность. Как замечает Брайан МакХейл, постмодернизм строится вокруг онтологической доминанты, которая предлагает поиск ответа на вопрос: «что это за мир?». В случае новой-новой русской драматургии можно ответить – это мир виртуального текста.

Библиография

- Apostolova Anna Mariâ. 2016. «*Putešestvie Ulissa ne zakončilos'*». Interv'û s Vitaliem Āenskim V: <https://lubimovka.ru/blog/340-puteshestvie-ulissa-ne-zakonchilos> [Dostup 24 X 2021] [Апостолова Анна Мария. 2016. «*Путешествие Улисса не закончилось*». Интервью с Виталием Ченским. В: <https://lubimovka.ru/blog/340-puteshestvie-ulissa-ne-zakonchilos> [Доступ 24 X 2021].
- Bitûckij Aleksej. 2016. *Leša, kotoryj ustroilsâ na rabotu, na kotoroj ne platât*. V: <https://lubimovka.ru/lyubimovka-god/285-uchastniki-lyubimovki-2016> [Dostup 24 X 2021] [Битюцкий Алексей. 2016. *Леша, который устроился на работу, на которой не платят*. В: <https://lubimovka.ru/lyubimovka-god/285-uchastniki-lyubimovki-2016> [Доступ 24 X 2021].
- Вуĉkov Viktor, Man'kovskaâ Nadežda. 2006. *Virtual'naâ real'nost' kak fenomen sovremennoĝo iskusstva*. «Ėстетика. Вчера. Сегодня. Всегда» вып. 2 [Бычков Виктор, Маньковская Надежда. 2006. *Виртуальная реальность как феномен современного искусства*. «Эстетика. Вчера. Сегодня. Всегда» вып. 2].
- Derrida Źak. 2000. *O grammatologii*. Per. Avotonomovoj A. Moskva: «Ad Imaginem» [Деррида Жак. 2000. *О грамматологии*. Пер. Авотомовой А. Москва: «Ad Imaginem»].
- Ėko Umberto. 1998. *Ot Interneta k Gutenbergu: tekst i gipertekst, Otryvki iz publiĉnoj lekcii Umberto Ėko na ėkonomičeskom fakul'tete MGU 20 maâ 1998*. V: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Ėko/Int_Gutten.php [Dostup 25 X 2021] [Эко Умберто. 1998. *От Интернета к Гутенбергу: текст и гипертекст, Отрывки из публичной лекции Умберто Эко на экономическом факультете МГУ 20 мая 1998*. В: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Ėko/Int_Gutten.php [Доступ 25 X 2021].
- Elhova Oksana. 2015. *Illûziâ prisutstviâ v virtual'nom mire*. «Vestnik Baškirkogo universiteta» [Елхова Оксана. 2015. *Иллюзия присутствия в виртуальном мире*. «Вестник Башкирского университета»].
- Fimin Akim. 2007. *Social'no-filosofskij analiz virtual'noj real'nosti*. Avtoreferat na soiskanie uĉenoj stepeni kandidata filosofskih nauk. Volgograd. V: <https://www.dissercat.com/content/sotsialno-filosofskii-analiz-virtualnoi-realnosti> [Dostup 25 X 2021] [Фимин Аким. 2007. *Социально-философский анализ виртуальной реальности*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата философских наук. Волгоград. В: <https://www.dissercat.com/content/sotsialno-filosofskii-analiz-virtualnoi-realnosti> [Доступ 25 X 2021].
- Leman Hans-Tis. 2013. *Postdramatiĉeskij teatr*. Per. Isaevoj N. Moskva: ABC design [Леман Ханс-Тис. 2013. *Постдраматический театр*. Пер. Исаевой Н. Москва: ABC design].
- Реĉейкин Valerij. 2009. *Net*. V: https://theatre-library.ru/files/p/pecheykin/pecheykin_2427.pdf [Dostup 05 XI 2021] [Печейкин Валерий. 2009. *Net*. В: https://theatre-library.ru/files/p/pecheykin/pecheykin_2427.pdf [Доступ 05 XI 2021].
- Реĉейкин Valerij. 2016. *Filosofy, ili Velikaâ orgiâ*. V: <https://lubimovka.ru/lyubimovka-god/285-uchastniki-lyubimovki-2016> [Dostup 06 XI 2021] [Печейкин Валерий. 2016. *Философы, или Великая оргия*. В: <https://lubimovka.ru/lyubimovka-god/285-uchastniki-lyubimovki-2016> [Доступ 06 XI 2021].
- Seredin Aleksandr. 2016. *Krab v smešnoj kepke*. V: <https://lubimovka.ru/lyubimovka-god/285-uchastniki-lyubimovki-2016> [Dostup 24 X 2021] [Середин Александр. 2016.

- Крaб в смешной кепке*. В: <https://lubimovka.ru/lyubimovka-god/285-uchastniki-lyubimovki-2016> [Доступ 24 X 2021].
- tester98. 2021. *Dark Room*. В: <https://lubimovka.ru/lyubimovka-god/855-short-list-2021> [Доступ 10 X 2021].
- Zaslavskij Grigorij. 1999. «*Bumažnaâ dramaturgiâ: avangard, ar'ergard ili andegraund sovremennogo teatra?* V: <https://magazines.gorky.media/znamia/1999/9/bumazhnaya-dramaturgiya-avangard-arergard-ili-andegraund-sovremennogo-teatra.html> [Dostup 25 X 2021] [Заславский Григорий. 1999. «*Бумажная драматургия: авангард, арбергaрд или андеграунд современного театра?* В: <https://magazines.gorky.media/znamia/1999/9/bumazhnaya-dramaturgiya-avangard-arergard-ili-andegraund-sovremennogo-teatra.html> [Доступ 25 X 2021].
- Žukova Anastasiâ. 2021. «*Mne hotelos' otpravit' na «Lûbimovku» tekst s belorusskoj povestkoj*». Interv'û s dramaturgom tester98. В: <https://lubimovka.ru/blog/863-int-tester98> [Dostup 16 X 2021] [Жукова Анастасия. 2021. «*Мне хотелось отправить на «Любимовку» текст с белорусской повесткой*». Интервью с драматургом tester98. В: <https://lubimovka.ru/blog/863-int-tester98> [Доступ 16 X 2021].

DOI: 10.31648/an.7807

NAZWY KOŚCIOŁÓW JAKO PROBLEM W TŁUMACZENIU Z JĘZYKA POLSKIEGO NA ROSYJSKI

NAMES OF CHURCHES AS A TRANSLATION PROBLEM FROM POLISH INTO RUSSIAN

Anna Szczęsny

ORCID: <http://orcid.org/000-0001-8207-9338>

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw

e-mail: a.m.szczesny@uw.edu.pl

Keywords: ecclesionym, heortonym, variation of proper names, recognized equivalent

Abstract: This paper discusses problematic ecclesionyms in translation from Polish into Russian. The first part provides an overview of selected names of Catholic churches in Russia. These names are analyzed as potential recognized equivalents, taking into account their frequency, variants, and compliance with the Catholic tradition. The second part reviews bilingual dictionaries and discusses equivalents for the heorhonym *Wniebowzięcie* (*Assumption*) presented in them. In conclusion, translation techniques applicable in the case of ecclesionyms are listed, depending on their main function in the text. Attention is drawn to the need for an interdisciplinary approach to these proper names.

Wstęp

Zagadnieniem propriów w przekładzie pomiędzy językami blisko spokrewnionymi zajmuję się od wielu lat, natomiast bezpośrednim impulsem do podjęcia badań nad eklezjonimami oraz nad związanymi z nimi bardzo ściśle innymi onimami (przede wszystkim heortonimami) stała się dyskusja na jednym

z forów tłumaczy¹ języka rosyjskiego. Dotyczyła ona nazwy święta *Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny* w przekładzie na język rosyjski – na marginesie publikacji, zamieszczonej na portalu rozgłośni zagranicznej Polskiego Radia. W tytule tekstu pojawiło się sformułowanie *Взятие в небо*², które – w opinii jednej z uczestniczek wymiany zdań na forum – świadczy o niekompetencji kulturowej autora lub tłumacza tekstu. Trudno się zgodzić z tak radykalną oceną, mimo że uzus oficjalny (a mówiąc ściślej, utrwalone w obiegu nazwy parafii i świątyn katolickich na obszarze Rosji zawierające dany heortonim³) zdawałby się usprawiedliwiać negatywną ocenę decyzji tłumacza. Postaram się pokazać na przykładach poniżej, iż rzeczywistość historyczno-polityczna z czasów powstawania w Rosji świątyn i parafii katolickich poświęconych Matce Bożej uniemożliwiała zaakcentowanie odrębności liturgiczno-teologicznej w praktyce nazewniczej. Dziś natomiast (zwłaszcza gdy opis dotyczy obszaru Polski) stosowanie analogów funkcjonalnych eklezjonimów nie wydaje się właściwym rozwiązaniem, choć oczywiście paralelizm funkcjonalny można wskazać w odpowiednio skonstruowanym przypisie. Skłaniają ku temu zarówno rozwiązania zawarte w opracowaniach leksykograficznych, jak i w encyklopediach.

Na wstępie warto uściślić jedną kwestię terminologiczną. Hasło *eklezjonim* nie zostało uwzględnione na liście terminologii onomastycznej [Gałkowski 2012, online]⁴, nie ma go również na polskiej *Liście podstawowych terminów ICOS*⁵. Zakres tego terminu w zależności od przyjętej klasyfikacji mieści się bądź to wśród urbanonimów, bądź toponimów (hagiotoponimów), bądź też chrematonimów⁶. W niniejszym artykule stosuję termin *eklezjonim* w rozumieniu Olgi Łukiny [Лукина 2019, 446] – jako specyficzny ze względu na znaczenie i strukturę rodzaj nazewnictwa, wymagający odrębnej metodologii

¹ Fora tłumaczy (konkretnych języków, czasem ogólne) są ważnymi miejscami szybkiej wymiany doświadczeń i pomocy koleżeńskiej; zazwyczaj stanowią grupy zamknięte – przyjmowani są do nich aktywni tłumacze oraz studenci kierunków i specjalności tłumaczeniowych.

² Pełny tytuł artykułu: *Паломники на Ясной Гуре празднуют День Взятия в небо Пресвятой Девы Марии*. Natomiast już w pierwszym zdaniu autor tekstu/tłumacz (?) postawił znak równości pomiędzy sformułowaniami *Взятие в небо* i *Успение*: „По случаю религиозного праздника в католическом календаре – Дня Успения Богородицы или по-польски Взятия в небо Пресвятой Девы Марии 15 августа на Ясной Гуре в Ченстохове собрались паломники со всей Польши”. W: <https://www.polskieradio.pl/397/7830/Artykul/2355329> [Dostęp 15 VIII 2019].

³ Wśród analizowanych eklezjonimów nie ma w języku rosyjskim innych wersji interesującego nas heortonimu *Wniebowzięcie* – jest wyłącznie *Успение* – zob. niżej, w przeglądzie nazewnictwa kościołów i parafii katolickich w Rosji.

⁴ Są natomiast zdefiniowane ściśle powiązane z nimi terminy *hagionim* i *heortonim*.

⁵ Tu pod hasłem *hagionim* znajduje się istotne zastrzeżenie: „(UWAGA: termin ten nie powinien być używany dla wskazywania obiektów sakralnych lub miejsc [używany w tym znaczeniu bywa termin hagiotoponim]” – por. <http://onomastyka.uni.lodz.pl/wp-content/uploads/2019/03/Lista-ICOS-kuczowych-termin%C3%B3w-onomastycznych.pdf>, s. 2.

⁶ Por. [Handke 1998, 294-295, 299; Шмелёва 2019, 2-3; Подольская 1978, 144; Gałkowski 2018, 8].

opisu, uwzględnienia powiązań z innymi klasami onomastykonu sakralnego, a także podejścia interdyscyplinarnego.

W części pierwszej tekstu omówię nazewnictwo parafii katolickich na obszarze dzisiejszej Rosji, zaczerpnięte z obiegu oficjalnego (strony internetowe samych parafii, witryny diecezji, w niektórych wypadkach wykazy osób prawnych) – jako źródło potencjalnych ekwiwalentów uznanych na potrzeby przekładu. Jeśli chodzi o wybór materiału onomastycznego, to ograniczyłam się do eklezjonimów maryjnych, ponieważ w ich przypadku szczególnie uwidaczniają się różnice pomiędzy chrześcijańskim Wschodem a Zachodem⁷, dlatego też stanowią one zbiór wymagający wyjątkowo przemyślanych decyzji translatorskich. W związku z tym w analizie uzusu oficjalnego skupiałam się na wezwaniach obiektów sakralnych, upamiętniających takie wydarzenia zbawcze jak niepokalane poczęcie oraz wniebowzięcie, inaczej postrzegane w katolicyzmie oraz w prawosławiu. Badałam również materiał „symetryczny”, tzn. prawosławne eklezjonimy związane z Bogurodzicą w języku polskim⁸. Z powodu ograniczonych ram niniejszego artykułu nie będę się do nich odwoływać, jednak podkreślę, że kontrowersje w tak ukierunkowanej adaptacji nazewnictwa wywołują przede wszystkim uzualne określenia Matki Bożej⁹.

W drugiej części tekstu przedstawię potencjalne rozwiązania translatorskie zawarte w opracowaniach leksykograficznych (dwujęzycznych), zaś w podsumowaniu zawarę najważniejsze implikacje translatoryczne.

Przegląd wybranych eklezjonimów katolickich (nazw kościołów i/lub parafii) w języku rosyjskim z uwzględnieniem ich wariantowości

Warianty analizowanych poniżej nazw parafii oraz świątyń katolickich w Rosji pochodzą z oficjalnych wykazów zamieszczonych na stronach internetowych diecezji (np. na stronie archidiecezji moskiewskiej <https://cathmos.ru/>) oraz ze stron parafii (większość z nich ma jedynie wersję rosyjską, niektóre także angielską, zdecydowanie rzadziej – polską). Jednak nie wszystkie parafie mają swoje własne witryny. W tych przypadkach sięgałam do ewidencji lokalnych organizacji religijnych (najczęściej parafie katolickie są w nich

⁷ Zob. m.in. [Strus 1984, 139; Kijas 2001, 128-129; 141-142; Blaza 2018, 28].

⁸ Temu obszernemu zagadnieniu poświęcam odrębny tekst (w przygotowaniu).

⁹ Chodzi przede wszystkim o używanie określenia *Maryja*, *Najświętsza Maryja Panna* oraz skrótowca *NMP* w nazwach cerkwi prawosławnych w Polsce, co jest wprawdzie zgodne z ogólnymi regułami pisowni słownictwa religijnego i z lokalną tradycją, lecz przeczy koncepcji unifikacji terminologii prawosławnej w języku polskim i jest postrzegane jako naleciałość katolicka (często używany jest inny, „nieasymilujący” skrótowiec *MB* – *Matka Boża*), por. [Przybylska, Przyczyna 2018, 12; Kostiuczuk, Tofiluk i in. 2016, 12-13, 95; Kurianowicz, Rygorowicz-Kuźma 2019, 345].

zarejestrowane jako „obcy agent”). Zdarza się, że przykładem uzusu oficjalnego są jedynie artykuły w Wikipedii lub opisy dziejów danego miasta¹⁰.

1. Wariantywność eklezjonimów rosyjskich sprowadza się przede wszystkim do różnych określeń Maryi. Ponadto przejawia się w zróżnicowanym szyku, gdy w nazwie występują dodatkowe elementy atrybutywne (przymiotnikowe, rzeczowne lub jeszcze bardziej złożone formy składniowe).

1.1. W eklezjonimach można zaobserwować różne określenia Maryi: *Богородица*¹¹, *Дева Мариа*¹², *Божия (Божья) Матерь*¹³ i *Богоматерь*¹⁴ (ta ostatnia forma występuje najrzadziej).

Określenia dwuwyzrazowe w zasadzie stanowią niepodzielną całość, choć tu możliwe są dwa warianty szyku: z przymiotnikiem w prepozycji lub postpozycji (*Божия Матерь* – lub *Матерь Божия*, w nazwach w formie dopełniacza). Czy ma to związek z dodatkowymi elementami przymiotnikowymi lub rzeczownikowymi w nazwie? Wydaje się, że nie, ponieważ spotykamy obie formy eklezjonimów złożonych, por. (*приход/храм*) *Матери Божией Лурдской* (w Sankt Petersburgu), *Матери Божией Милосердия* (w miejscowości Jantarnyj), lecz także: *Божией Матери Кармельской* (w Gacznynie), *Божией Матери Будславской* (w miejscowości Kostromuksza w Karelii), *Пресвятой Богородицы Лоретанской* (w Orenburgu).

1.2. Przymiotniki: *Пресвятая/Пречистая* pojawiają się zawsze w prepozycji w stosunku do zasadniczego określenia Maryi, np. w nazwie parafii w Penzie (*приход Непорочного Зачатия Пресвятой Девы Марии*).

1.3. Wyjątkowym przykładem apozycji i mniej typowego szyku jest nazwa świątyni w Irkucku – (*Успения*) *Матери Божией Марии*¹⁵.

1.4. Jeśli chodzi o inne atrybuty: te usytuowane na samym końcu nazwy (wymienione już m.in. w punkcie 1.1.) wskazują najczęściej na ikononim: najważniejszy w danej świątyni wizerunek, zwykle umieszczony w ołtarzu głównym, lub też typ ikonograficzny, por. wymienione wyżej przykłady (*Кармельской*,

¹⁰ Tak było w przypadku niezmiernie interesującej historii parafii katolickiej w Irkucku, o której będzie jeszcze mowa dalej.

¹¹ Np. *приход Пресвятой Богородицы* we Władywostoku, *приход Рождества Пресвятой Богородицы* w Aczinsku i w Tule, *приход Успения Пресвятой Богородицы* w Astrachaniu, w Irkucku, w Sławgorodzie, a także w Otradnym (bez przymiotnika: *приход Успения Богородицы*).

¹² Por. *приход Успения Пресвятой Девы Марии* w Nowoczerkasku, w Niżnym Nowogrodzie, w Sankt Petersburgu, w Aleksiejewce (Baskortostan), *приход Пресвятой Девы Марии Заступницы* w Woroneżu, *приход Непорочного зачатия Девы Марии* w Szabarowsku, w Szelabińsku (tu dodatkowo z atrybutem *Пресвятой*), *приход Рождества Пресвятой Девы Марии* we wsi Razdolnoje (w obwodzie kaliningradzkim) i in.

¹³ Np. *приход Успения Божией Матери* w Kursku, *приход Неустанной Помощи Божией Матери* w Orsku i w Stieпноje, *приход Фатимской Божией Матери* w Togliatti, w Niżnym Tagile oraz w miejscowości Szachty.

¹⁴ Np. *приход Богоматери Скорбящей* w miejscowości Wołżskij dekanatu astrachańskiego; drugim przypadkiem jest nazwa parafii znajdującej się w ambasadzie USA w Moskwie – *приход Богоматери Добрай Надежды*.

¹⁵ To jeden z wariantów nazwy kościoła w Irkucku (w artykule zamieszczonym na stronie biblioteki w Irkucku pod adresem <http://www.lib23.irk.ru/kostel.htm>). Więcej o tej świątyni w podrozdz. 3.

Будславской) i kolejne: (*приход/храм*) *Богоматери Скорбящей* (w miejscowości Wołzskoje), *Пресвятой Богородицы Тихоокеанской* (w Nachodce), *Пресвятой Девы Марии Заступницы* (w Woroneżu), *Богоматери Доброй Надежды* (w Moskwie).

1.5. Mimo to wiele nazw świątyń i/lub parafii – nawet przy pojawieniu się dodatkowych określeń przymiotnikowych – zachowuje szyk typowy dla języka rosyjskiego, czyli wszystkie one znajdują się w prepozycji: (*приход/храм*) *Скорбящей Божией Матери* (w Znamiensku¹⁶), *Фатимской Божией Матери* (w Togliatti), *Трижды Предивной Девы Марии* (we wsi Zalesje w obwodzie kaliningradzkim).

1.6. Na uwagę zasługuje obecny w kilku wezwaniach ikononim *Матки Вожей Неустажеј Потосы* w rosyjskiej wersji językowej. Występuje on w dwóch wariantach: (*приход/храм*) *Неустанной Помощи Божией Матери* (w miejscowościach Orsk, Stieпноje i Briansk) oraz (*приход/храм*) *Божией Матери Неустанной Помощи* (w Pietrozawodsku). W tym przypadku szyk w pierwszym wariantcie powoduje, w moim przekonaniu, pewne przesunięcie semantyczne: przy prepozycji w większym stopniu wskazuje na atrybut *Матки Вожей* aniżeli na jej przedstawienie ikonograficzne. Z kolei wariant drugi zdecydowanie sygnalizuje odwołanie do ikononimu.

2. Wezwania niebudzące większych wątpliwości, typowe dla mariologii katolickiej, w większości wyglądają jak kalka eklezjonimu w języku polskim¹⁷. W tej grupie znajdują się m.in. nazwy parafii oraz kościołów upamiętniających niepokalane poczęcie. W tym przypadku nazewnictwo dobrze oddaje różnice dogmatyczne pomiędzy chrześcijaństwem wschodnim a zachodnim. Ponadto nie obserwujemy żadnych zabiegów o charakterze asymilacyjnym (kulturowym), zaś wariantywność sprowadza się do określeń *Марьи*, np. (*приход/храм*) *Непорочного Зачатия Пресвятой Девы Марии* (Penza, Czelabińsk Moskwa, Orzeł, Perm, Riazań, Smoleńsk), *Непорочного Зачатия Девы Марии* (Chabarovsk), *Непорочного Зачатия Пресвятой Богородицы* (Kostroma). Pierwsza nazwa ma najbardziej różnicujący charakter, wskazujący na przynależność do chrześcijaństwa zachodniego (*Пресвятой Девы Марии* – kalka NMP), nazwa druga (to jednostkowe wystąpienie) wygląda na skróconą, natomiast ostatnia ma charakter „unifikujący”, wspólny z tradycją prawosławną.

Inne, typowe dla katolicyzmu wezwania maryjne, zostały utworzone przypuszczalnie w podobny sposób jak omówione wyżej, np. (*приход/храм*): *Непорочного Сердца Пресвятой Девы Марии* (Kemerowo), *Непорочного Сердца*

¹⁶ Por. wyżej – 1.4. – *Приход Богоматери Скорбящей* (w miejscowości Wołzskoje) jako przykład innego szyku konstrukcji z imiesłowem w analogicznym wezwaniu, co dowodzi jego arbitralności i niestabilności.

¹⁷ Oczywiście trudno tu rozstrzygnąć z całą pewnością, która wersja językowa mogłaby być uznana za domniemany oryginał nazwy – polska czy włoska? Niemniej jednak z dość dużym prawdopodobieństwem jest to wersja polska (w zdecydowanej większości wymienionych parafii służą księża pochodzący z Polski).

Божьей Матери (Irkuck), *Святого Розария Пресвятой Девы Марии* (Włodzimierz), *Пресвятого Имени Марии* (Bałtyjsk), *Посещения Пресвятой Девой Марией Елизаветы* (Sankt Petersburg). Również w tej grupie nazw wariantywność jest efektem zastosowania różnych określeń Maryi.

Podsumowując, w przypadku eklezjonimów omówionych w punktach 1. oraz 2. obserwujemy różnorodność określeń Matki Bożej: od bliższych kulturowo prawosławiu (*Богородица*) poprzez neutralne (*Богоматерь*, *Божия* / *Божья Матерь*) do bliższych katolicyzmowi (jak *Дева Мария*). Dwie ostatnie formy nawiązują bezpośrednio do określeń najbardziej rozpowszechnionych w języku polskim – *Matka Boża* (*Matka Boska*) lub (*Najświętsza*) *Maryja Panna*, dlatego też mogłyby być one szczególnie rekomendowane jako potencjalne odpowiedniki tłumaczom pracującym nad przekładami z języka polskiego na rosyjski.

Kolejny wniosek dotyczy szyku w strukturach bardziej złożonych, wieloelementowych, szczególnie zawierających kilka przymiotników: dostrzegalna jest w nich wyraźna (i absolutnie zrozumiała) adaptacja językowa – do norm języka rosyjskiego. Tłumaczący teksty na język rosyjski powinni respektować te normy, jednak zarazem muszą być wyczuleni na ewentualne przesunięcia semantyczne, które mogą powstać przy zastosowaniu szyku wyłącznie prepozytywnego.

3. Najbardziej kontrowersyjny, a zarazem najciekawszy, jest przypadek obiektów sakralnych, których nazwy w języku rosyjskim zawierają odpowiednik heortonomu *Wniebowzięcie NMP*. Wszystkie nazwy z tej grupy mają charakter adaptujący do tradycji lokalnej (prawosławnej), ponieważ nawiązują bezpośrednio do analogicznego heortonomu *Успение Богородицы*. Wariantywność – podobnie jak wyżej (1. oraz 2.) – wynika z zastosowania różnych imion Matki Bożej: (*приход/храм*) *Успения Богородицы* (Otradnyj, Irkuck), *Успения Пресвятой Богородицы* (Astrachań¹⁸, Irkuck, Sławgorod), *Успения Девы Марии* (Aleksiejewka), *Успения Пресвятой Девы Марии* (Mamonowo, Nowoczerkask, Niżny Nowogród, Sankt Petersburg), *Успения Божьей Матери* (Wołoga, Kursk).

Przyczyn takiego stanu rzeczy, czyli podejścia wyraźnie asymilującego, może być kilka. Istotny jest wymiar strictly religijny oraz chronologiczny: przyjęcie przez Kościół katolicki dogmatu o wniebowzięciu Maryi miało miejsce znacznie później niż budowa świątyni (oraz utworzenie wymienionych wyżej

¹⁸ W przypadku nazwy tej świątyni o długiej i bogatej historii, wspomianej już wyżej, warto zwrócić uwagę na wersje obcojęzyczne hasła w Wikipedii: wersja angielska to *The Church of the Assumption of Mary*, francuska – *L'église Notre-Dame-de-l'Assomption*, zaś włoska – *La chiesa dell'Assunzione di Maria*. Wszystkie one zdecydowanie podkreślają przynależność do rytu łacińskiego. Gwoli porównania: nazwa francuska jednego z najważniejszych prawosławnych soborów kremlofskich, czyli soboru Zaśnięcia Matki Bożej (oryg. nieoficj. *Успенский собор*), to *la cathédrale de la Dormition*; wersja angielska, niestety, jest o tyle myląca, że stawia znak równości pomiędzy wariantami *the Cathedral of the Dormition* oraz *the Assumption Cathedral*.

parafii) pod tym wezwaniem na obszarze Rosji¹⁹, choć oczywiste jest, że oficjalne ogłoszenie dogmatu zawsze poprzedza wielowiekowa tradycja praktyk religijnych. Innym czynnikiem mogły być względy polityczne, co znalazło swe odzwierciedlenie w ówczesnej polityce językowej, w tym nazewniczej: większość parafii rzymskokatolickich oraz kościołów pw. Wniebowzięcia NMP – w wersji rosyjskiej *Успения* – powstała po okresie zesłań popowstaniowych (listopadowe, styczniowe), tylko nieliczne były starsze.

Istnieje jednak jeden wyjątek: wprawdzie odnajdujemy go w źródłach historycznych, jednak zasługuje na uwagę. W piśmie generał-gubernatora Ławińskiego z 10 sierpnia 1825 roku, adresowanym do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, pojawia się zapis, z którego wynika, że nazwa budowanej wówczas w Irkucku świątyni katolickiej ku czci Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (ros. *во имя Вознесения²⁰ Божией Матери*)²¹ była zgodna z intencją jej fundatorów. W opinii Bolesława Szostakowicza, wybitnego historyka, badacza poloników [Шостакович 2005, 30, 37 – przyp. 12], taki wariant nazwy, czyli z rzeczownikiem *вознесение*, jest absolutnie nie do pomyślenia z teologicznego punktu widzenia²² i prawdopodobnie wynika z błędnego przekładu. Autor polemizuje również ze stwierdzeniem, iż funkcjonująca w obiegu oficjalnym nazwa świątyni (*Успения Пресвятой Девы Марии*) pochodzi od wizerunku znajdującego się w ołtarzu głównym²³. Istnieje jednak nowsze opracowanie [Луговская 2017, 116]²⁴, które rejestruje pierwotną nazwę kościoła w kontrowersyjnym dla B. Szostakowicza brzmieniu: „Специальное здание римско-католической церкви во имя **Вознесения** Божьей Матери было построено в 1825 г. исключительно на частные пожертвования (...)”. W przypisie na tej samej stronie podana została informacja dotycząca samego

¹⁹ Większość z nich powstała w XIX oraz na początku XX w., niektóre są jednak starsze, jak np. ta w Astrachaniu – kroniki kościelne wspominają drewnianą świątynię pw. Wniebowzięcia NMP (*церковь Успения Пресвятой Богородицы*) wybudowaną w 1630 roku (zob. <https://catholic-astrakhan.ru/articles/istoriia>).

²⁰ Wyróżnienie autorki niniejszego artykułu.

²¹ Cytat z tej korespondencji znajduje się w publikacji na temat historii kościoła katolickiego w Irkucku [Шостакович 2005, 30], w archiwach udało się nam dotrzeć jedynie do numeru ewidencyjnego pisma, lecz nie do jego treści.

²² Rzeczownik *вознесение* oznacza przede wszystkim ‘wniebowstąpienie’ i jako taki wiąże się z osobą Jezusa Chrystusa – to m.in. tłumaczy zdanie odrębne Szostakowicza w kontekście rosyjskiej nazwy pierwszej świątyni w Irkucku, poświęconej w dokumencie, o którym pisał: „Подобная формулировка по сути своей некорректна. В чисто каноническом христианском толковании нельзя вести речь о Вознесении Матери Божией, а только лишь об ее Успении. Мы можем предположить, что недоразумение породил ошибочный перевод кем-то словосочетания, буквально означающего: «Успение Пресвятой Девы» (Богородицы. – Б.Ш.), которое приведено в примечании к цитируемому фрагменту документа в неточной орфографии” [Шостакович 2005, 37 – przyp. 12].

²³ Autor odwołuje się do wcześniejszej publikacji Natalii Galetkiny [Галеткина 1995, 48 i 50] na temat historii kościoła katolickiego w Irkucku.

²⁴ Jest to przewodnik po zbiorach archiwum obwodu irkuckiego, w rozdz. II omawiający źródła dotyczące wyznań nieprawosławnych.

heortonimu: „Такое название храм получил по желанию жертвователей в честь одного из главных праздников католической церкви – **Вознесения на небо Пресвятой Девы Марии**²⁵, который был включен в римско-католическую литургию еще в VI веке”. W dalszej części opisu dziejów parafii [Луговская 2017, 220] jest mowa o nowym kościele (wzmiankowany wyżej spłonął w 1879 roku), konsekrowanym już jako (*храм Успения Пресвятой Девы Марии*), i o pierwszej mszy odprawionej w nim 8 grudnia 1884 roku.

Reasumując, w przypadku heortonimu *Wniebowzięcie*, wchodzącego w skład polskich eklezjonimów katolickich, jego rosyjskim odpowiednikiem uzualnym jest analog funkcjonalny *Успение*. Jest to niewątpliwie przykład adaptacji nie tylko językowej (jak w przypadku nazw omówionych w p. 1. i 2.), lecz także kulturowej. Natomiast incydentalne przypadki użycia „nieasymilującego” rzeczownika *Вознесение* znajdujemy w irkuckich źródłach archiwalnych. Z różnych powodów nie jest to może optymalny, potencjalny ekwiwalent tłumaczeniowy, ale, jak przekonamy się niżej, odnotowuje go m.in. encyklopedia specjalistyczna.

Heortonimy *Wniebowzięcie* vs. *Успение* w świetle opracowań leksykograficznych

W artykule *Богородица* w kontekście dogmatyki katolickiej – według dostępnej online rosyjskojęzycznej encyklopedii (*Православная Энциклопедия*) – znajdują się następujące wyrażenia, które można rozważyć jako odpowiednik heortonimu *Wniebowzięcie* i w konsekwencji również jako ekwiwalent interesującego nas eklezjonimu katolickiego:

- «**взятие**» (assumptio) (Пресвятой Девы Марии) в **Небесную Славу**,
- **взятие в Небеса** Пресвятой Девы Марии (с душой и телом),
- **вознесение на Небо** Богоматери.

Status tych określeń jako nie do końca sterminologizowanych sygnalizuje użycie cudzysłowu, podanie w nawiasie wyrazu łacińskiego, a także ich wariantowość (*взятие в Небеса*, *вознесение на Небо*). Wydaje się, iż w strukturze złożonego eklezjonimu drugi z cytowanych tu wariantów byłby optymalny²⁶.

Warto skonfrontować te propozycje z rozwiązaniami zawartymi w opublikowanych słownikach dwujęzycznych, w tym rosyjsko-polskich. Mając pełną świadomość tego, że słownik w swej strukturze nie jest „odwracalny”, chciałabym się przyjrzeć ekwiwalentom przekładowym również w tym kierunku, gwoli porównania.

²⁵ Wyróżnienie tłustym drukiem obu nazw w cytatach pochodzi od autorki niniejszego artykułu.

²⁶ W naszym odczuciu nie budziłby kontrowersji takich jak rzeczownik *вознесение* – por. przyp. 22, zob. także: [Markunas, Uczitel 1999, 48]: „Вознесение – восшествие Спасителя на небо; → Вознесение Господне – Wniebowstąpienie Pańskie”.

W najstarszym z przeanalizowanych opracowań [Markunas, Uczitiel 1999], w części polsko-rosyjskiej, hasło *Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny* posiada odpowiednik *праздник Взятия на небо Пресвятой Богородицы* (s. 360)²⁷. Z kolei prawosławnemu heortonomowi *Zaśnięcie Najświętszej Maryi Panny*²⁸ przyporządkowano odpowiednik *Успение Пресвятой Богородицы* (s. 363). Odrębność tradycji i dogmatyki jest tu wyraźnie podkreślona. Natomiast w części rosyjsko-polskiej tego samego słownika zróżnicowanie to zaciera się, ponieważ pod hasłem *Успение Пресвятой Богородицы* (s. 238) znajdujemy dwa odpowiedniki rzeczownika *успление* potraktowane jako równoważne, co sugeruje nawias: święto *Zaśnięcia (Wniebowzięcia) Najświętszej Maryi Panny*. Takie ujęcie odpowiedników polskich nie daje tłumaczowi jednoznacznego rozstrzygnięcia, mimo że dość obszerna definicja charakteryzuje je jako jedno z najważniejszych świąt prawosławnych.

Ci sami autorzy w słowniku sakralizmów (w części polsko-ukraińskiej) proponują ujęcie unifikujące (z dwoma równoważnymi odpowiednikami) w odniesieniu do heortonomu *Wniebowzięcie*²⁹, natomiast w przypadku hasła *Zaśnięcie* podkreślają, że istnieje jedynie częściowa analogia pomiędzy świętem prawosławnym a katolickim³⁰.

Roman Lewicki, autor specjalistycznego słownika rosyjsko-polskiego poświęconego chrześcijaństwu, zaleca autorom lub tłumaczom szczególną ostrożność w przypadku terminów nieposiadających ekwiwalentów pełnych: stosowanie analogów funkcjonalnych może mieć decydujący wpływ na odbiór tekstu [Lewicki 2002, 14]. W przypadku hasła *Успение (Божией Матери)* (s. 273)³¹ leksykon podaje odpowiednik *Zaśnięcie Najświętszej Bogarodzicy* oraz – po specjalnym oznaczeniu – ekwiwalent funkcjonalny charakterystyczny dla katolicyzmu, czyli *Wniebowzięcie* <NMP>. Takie podejście różnicujące zwraca uwagę potencjalnych tłumaczy na realia prawosławne i katolickie, które z powodu podobieństwa mogą być utożsamiane – a nie powinny [Rygorowicz-Kuźma 2015, 410].

Najnowszym jak dotąd³² opracowaniem terminologicznym (dotyczącym prawosławia) jest leksykon dwujęzyczny Heleny Fediukiny [2014]. Hasło *Успение*

²⁷ W definicji wyraźnie podkreślono, że jest to święto katolickie.

²⁸ Można mieć zastrzeżenia co do użycia formy imienia (*Maryi* zamiast *Marii*) w haśle, odbieranej jako naleciałość katolicka.

²⁹ Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny – święto **chrześcijańskie** obchodzone 15 sierpnia *Взяття на небо Богоматери* (święto); *Успіння Богородиці* [Markunas, Uczitiel 2001, 118], wyróżnienie pochodzi od autorki tekstu.

³⁰ Zaśnięcie Najświętszej Maryi Panny – święto w Kościele prawosławnym obchodzone 15 sierpnia, będące po części odpowiednikiem Wniebowzięcia NMP – *Успіння Пресвятої Богородиці, Перша Пречиста* [Markunas, Uczitiel 2001, 122].

³¹ W artykule hasłowym zamieszczona jest ponadto oficjalna nazwa święta: *Успение Пресвятой Владычицы нашей Богородицы и Приснодевы Марии* [Lewicki 2002, 273].

³² Trwają prace nad słownikiem polskiej terminologii prawosławnej, opracowywanym w ramach grantu NCN, którego celem jest usystematyzowanie i unifikacja tejsze, najbardziej kompleksowa i wieloaspektowa – o koncepcji i źródłach słownika pisze m.in. Jarosław Charkiewicz [Charkiewicz 2018].

Пресвятой Богородицы, opatrzone krótką definicją, ma przyporządkowane dwa odpowiedniki: *Zaśnięcie Bogurodzicy* oraz *Wniebowzięcie NMP*, z oznaczeniem specjalnym *kt*, czyli z odniesieniem do tradycji katolickiej [Fediukina 2014, 245]. Takie rozwiązanie przypomina to ze słownika Lewickiego – i niewątpliwie jest pomocne w przekładzie z języka rosyjskiego na polski, natomiast już nie w odwrotnym kierunku: pozostaje bowiem sugestia, że odpowiednikiem polskiego heortonimu *Wniebowzięcie* mógłby być heortonim *Успение*, zacierający wszelkie różnice, asymilujący. Terminu *Взятие в небо* z oczywistych względów nie znajdziemy w siatce haseł, wszak leksykon obejmuje terminologię prawosławną (aczkolwiek podaje analogi katolickie).

Reasumując, słownik polsko-rosyjski [Markunas, Uczitiel 1999] dobrze ilustruje odrębności tradycji łacińskiej i greckiej, natomiast opracowania rosyjsko-polskie traktują często heortonimy *Wniebowzięcie* i *Успение* jako ekwiwalentne lub częściowo ekwiwalentne. W każdym razie w świetle tych danych oraz na podstawie wspomnianego wyżej hasła z encyklopedii rozwiązanie tłumaczeniowe, które wywołało dyskusję (*Взятие в небо*), można jak najbardziej uznać za umotywowane, choć nie odpowiada ono uzusowi (nazewnictwu).

Podsumowanie: implikacje translatoryczne

Metody i techniki tłumaczeniowe stosowane w odniesieniu do nazw własnych stanowią obszerne zagadnienie. Najbardziej wyczerpującą jak dotąd pracą na materiale języka rosyjskiego i innych języków (przede wszystkim angielskiego) jest monografia Dmitrija Jermołowicza [Ермолович 2005]³³. Na jej podstawie został przygotowany podręcznik, wydany przez Ogólnorosyjskie Centrum Tłumaczeń (ВЦП) [Ермолович 2009], co podkreśla jego praktyczne ukierunkowanie. Wśród technik omówionych przez autora zatrzymam się nad tymi, które mają zastosowanie do eklezjonimów: są to z jednej strony transkrypcja oraz transliteracja³⁴, z drugiej – kalka/tłumaczenie³⁵, zaś hierarchicznie ponad nimi usytuowany jest ekwiwalent uznany (w terminologii Jermołowicza – tradycyjny [2009, 32]. Za takim ujęciem opowiada się też R. Lewicki: istnienie ekwiwalentu uznanego danej nazwy własnej zwalnia

³³ Szczególnie podrozdziały poświęcone relacjom pomiędzy zasadami a metodami oddawania nazw własnych – zob. [Ермолович 2005, 80-182].

³⁴ Lewicki uogólnia tę kategorię i określa mianem przeniesienia [Lewicki 2017, 190], Hejwowski nazywa ją transferem z modyfikacją graficzną, z transkrypcją lub z modyfikacją adaptacyjną [Hejwowski 2015, 176], przy czym transferowi może towarzyszyć objaśnienie w postaci przypisu, kwalifikatora lub dłuższego objaśnienia. Kozłowska i Szczęsny, nawiązując do koncepcji Hejwowskiego, określają transkrypcję i transliterację jako transfer pośredni, z modyfikacjami lub bez [Kozłowska, Szczęsny 2018, 79]. Warto zarazem dodać, że technika przeniesienia w koncepcji Lewickiego zarezerwowana jest dla elementu proprialnego nazw.

³⁵ W terminologii Lewickiego – właściwe tłumaczenie: w przypadku nazw własnych podlega mu część apelatywna [Lewicki 2017, 190].

tłumacza z podjęcia działań, a w gruncie rzeczy nie daje mu wyboru [Lewicki 2017, 275]. Gdy ekwiwalentu uznanego brak lub gdy mamy do czynienia z incydentalnym wystąpieniem odpowiednika, stosuje się tłumaczenie (najczęściej z modyfikacjami morfosyntaktycznymi), które realizuje funkcję kulturową bądź też transkrypcję (najczęściej również z modyfikacjami morfologicznymi), która z kolei realizuje funkcję lokalizującą danego onimu³⁶. Na gruncie naszego materiału w języku rosyjskim w nazewnictwie sakralnym, wyekscerpowanym z tekstów oficjalnych, wyraźnie zarysowuje się jedna tendencja: do tworzenia rosyjskich nazw kościołów metodą transferu (transkrypcji praktycznej) stosowano niesłychanie rzadko lub nie stosowano jej wcale³⁷. W zbadanym materiale występują niemal wyłącznie³⁸ nazwy utworzone za pomocą kalki/tłumaczenia, co świadczy o prymacie funkcji kulturowej onimów w analizowanych tekstach. W tłumaczeniu w odwrotnym kierunku, z języka rosyjskiego na polski, oba podejścia (transfer lub tłumaczenie) pozostają we względnej równowadze, a wybór zdeterminowany jest przede wszystkim wymiarem funkcjonalnym onimu oraz tekstu.

Co w takim razie z odpowiednikami uznanymi, na ile nazwy używane w tekstach paralelnych mogą się do nich zaliczać? Kłopot w tym, że nie zawsze mamy jasne kryteria, według których możemy „przyznać” status ekwiwalentu uznanego, zwłaszcza gdy uzus oficjalny odnotowuje nie jeden, lecz kilka wariantów nazwy. W tłumaczeniu na język polski z pewnością pomocnym źródłem mogą być rzetelne merytorycznie publikacje posiadające tradycję (opracowania encyklopedyczne, teksty naukowe, mapy), zaś w przypadku egzonimów³⁹ – broszury Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych. W tłumaczeniu na język rosyjski źródłami odpowiedników uznanych mogą być podobne, czyli cieszące się autorytetem, teksty z obiegu oficjalnego (mapy, encyklopedie, słowniki geograficzne, bazy terminologiczne etc.), natomiast nie ma opracowań takich jak wydawnictwa KSNG. Tak np. poradnik dla tłumaczy i redaktorów Georgija Moisiejewki [Моисеев 2016, 20, 54] zaleca stosowanie transkrypcji jedynie wówczas, gdy brak precedensu użycia odpowiednika w atlasach, słownikach czy w stosownej wersji językowej artykułu z Wikipedii. Nie rozstrzyga natomiast, co należy zrobić w sytuacji kłopotu z wyborem spośród kilku odnotowanych

³⁶ Na temat powiązania stosowanej techniki z prymarną funkcją onimu w tekście tłumaczenia – zob. [Szczęsny 2019, 87-88; Kozłowska, Szczęsny 2018, 158].

³⁷ Wariant prymarnie tłumaczony zdaje się dominować również w przypadku tych nazw, które mają już status ekwiwalentów tradycyjnych. Nieliczne z nich funkcjonują w tekstach rosyjskich w postaci transkrybowanej – choć może być to swoisty znak czasu, że takie warianty pojawiają się jako synonimiczne: tak np. mamy z jednej strony *собор Парижской Богоматери* (nazwa utrwalona w literaturze), a z drugiej – *собор Нотр-Дам*, wariant częstszy w doniesieniach prasowych po tragicznym pożarze katedry w 2019 r.

³⁸ Wyjątek stanowią przetranskrybowane komponenty nazw złożonych, przede wszystkim przymiotniki lokatywne (np. *Лурдская, Фатимская*).

³⁹ Tam również znajduje się wiele eklezjonimów.

w tekstach odpowiedników. Dodam jeszcze, że wskazówki, bardzo ogólne, dotyczą nazw geograficznych.

Ekwiwalent uznany (czy też tradycyjny) może być kłopotliwy z jeszcze innych powodów – i tu wracam do dyskusji przytoczonej we wstępie: jego teoretyczny (i w dużej mierze praktyczny) prymat wśród rozwiązań translatorskich, niekwestionowana (?) pozycja uzasadnia w jakimś stopniu oburzenie z powodu wyboru autora/tłumacza: *Взятие в небо* zamiast *Успение* jako odpowiednika polskiego heortonimu *Wniebowzięcie NMP*. Skoro mamy wieloletni uzus, znaczącą powtarzalność (w nazwach świątyń i parafii), to dlaczego go nie respektować? Wszystko jest zgodne z regułami sztuki przekładu... Tu jednak, w moim przekonaniu, należy uwzględnić inne czynniki: stojącą za konkretną nazwą historię, tradycję, zanurzenie w określonym kręgu religijno-kulturowym, a nawet wymiar tożsamościowy. Sięganie do tekstów paralelnych, do ukształtowanego uzusu nazewniczego, jest pomocne i cenne, mimo że – jak pokazuje przykład omówionych wezwań maryjnych – poprzestanie wyłącznie na danych onomastycznych w kontekście przekładu może prowadzić do niepożądanego efektu zacierania różnic, do nieuzasadnionej asymilacji. Dlatego też podejście interdyscyplinarne do eklezjonimów jest niezbędne w procesie ich adaptacji do języka docelowego oraz przekładu jako takiego, przy czym poza perspektywą onomastyczną i translatorską oraz w jakiejś mierze preskryptywną istotne jest też uwzględnienie wiedzy z zakresu historii, kultury i religioznawstwa.

Bibliografia

- Blaza Marek. 2018. *Matka Boża w teologii prawosławnej*. „Studia Bobolanum” t. 29(1): 23-45.
- Charkiewicz Jarosław. 2018. *Opracowanie listy źródeł „Słownika polskiej terminologii prawosławnej”*. „Elpis” nr 20: 181-186.
- Ermolovič Dmitrij Ivanovič. 2005. *Imena sobstvennyje: teoriâ i praktika mež"azykovej peredači*. Moskva: R. Valent [Ермолович Дмитрий Иванович. 2005. *Имена собственные: теория и практика межъязыковой передачи*. Москва: Р. Валент].
- Ermolovič Dmitrij Ivanovič. 2009. *Metodika mež"azykovej peredači imen sobstvennyh*. Moskva: Vserossijskij centr perevodov [Ермолович Дмитрий Иванович. 2009. *Методика межъязыковой передачи имен собственных*. Москва: Всероссийский центр переводов].
- Fediukina Helena. 2014. *Leksykon terminologii prawosławnej rosyjsko-polski: z cytatami z tekstów biblijnych*. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Galetkina Natal'â. 1995. *Irkutskij kostel*. „Zemlâ Irkutskaâ” No 4: 47-52. V: http://irkipedia.ru/content/irkutskiy_kostyol [Dostęp 17 VIII 2021] [Галеткина Наталья. 1995. *Иркутский костел*. „Земля Иркутская” № 4: 47-52. В: http://irkipedia.ru/content/irkutskiy_kostyol] [Доступ 17 VIII 2021].
- Galkowski Artur. 2012. *Terminologia onomastyczna. Aktualizowana lista podstawowych haseł terminologii onomastycznej w języku polskim*. W: <https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska> [Dostęp 10 IX 2021].

- Galkowski Artur. 2018. *Definicja i zakres chrematonimii*. „Folia Onomastica Croatica” nr 27: 1-14.
- Hejwowski Krzysztof. 2015. *Iluzja przekładu*. Katowice: „Śląsk”.
- Kijas Zdzisław. 2001. *Prawosławny a katolicki obraz Maryi*. „Salvatoris Mater” nr 3/4: 120-143.
- Kosciuczuk Jakub, Tofiluk Jerzy, Ławreszuk Marek, Misijuk Włodzimierz, Charkiewicz Jarosław. 2016. *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej. Koncepcja normatywizacji pisowni*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kozłowska Zofia, Szczesny Anna. 2018. *Tłumaczenie pisemne na język polski. Kompendium*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA.
- Kurianowicz Małgorzata, Rygorowicz-Kuźma Anna. 2019. *Nazwy własne w słowniku polskiej terminologii prawosławnej*. W: *Nazwy własne w języku, literaturze i kulturze. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Zofii Abramowicz*. Red. Rygorowicz-Kuźma A., Rutkowski K. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku: 341-349.
- Lewicki Roman. 2002. *Hristianstvo. Russko-pol'skij slovar'*. *Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX [*Христианство. Русско-польский словарь. Христианство. Словник роsyjsko-polski*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX].
- Lewicki Roman. 2017. *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Lista ICOS kluczowych terminów onomastycznych*. 2018. Tłum. i oprac. Galkowski A., Bijak U., Grupa Terminologiczna ICOS International Council of Onomastic Sciences. Łódź –Kraków. W: <http://onomastyka.uni.lodz.pl/wp-content/uploads/2019/03/Lista-ICOS-kluczowych-termin%C3%B3w-onomastycznych.pdf> [Dostęp 10 IX 2021].
- Lugovskaâ Elena (autor-sost.). 2017. *Istoriâ religioznych učreždenij Vostočnoj Sibiri: Tematičeskij putevoditel' po fondam Gosudarstvennogo arhiva Irkutskoj oblasti*. Irkutsk: Izd-vo «Ottisk». V: <http://xn--80afqy.xn-p1ai/upload/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F%20%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%B3%D0%B8%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%8B%D1%85%20%D1%83%D1%87%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%92%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D0%A1%D0%B8%D0%B1%D0%B8%D1%80%D0%B8.pdf> [Dostęp 17 VIII 2021].
- Луговская Елена (автор-сост.). 2017. *История религиозных учреждений Восточной Сибири: Тематический путеводитель по фондам Государственного архива Иркутской области*. Иркутск: Изд-во «Оттиск». В: <http://xn--80afqy.xn-p1ai/upload/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F%20%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%B3%D0%B8%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%8B%D1%85%20%D1%83%D1%87%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%92%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D0%A1%D0%B8%D0%B1%D0%B8%D1%80%D0%B8.pdf> [Доступ 17 VIII 2021].
- Lukina Ol'ga Anatol'evna. 2019. *Svoeobrazie êkklezionimov kak osobyh onimnyh edinic (na materiale nazvanij kul'tovyh sooruzhenij Belarusi)*. V: *Onomastika Povolž'â*. Materiały XVII Międzynarodowej naukowej konferencji. Velikij Novgorod (17-20 sentâbrâ 2019 goda). Red. Vasil'ev V.L. Velikij Novgorod: Novgorodskij gos. un-t im. Ârosłava Mudrogo. «ТРК «Реçатный двор»: 443-446 [Лукина Ольга Анатольевна. 2019. *Своеобразии êкклезионимов как особых онимных единиц (на материале названий культуровых сооружений Беларусии)*. В: *Ономастика Поволжья*. Материалы XVII Международной научной конференции. Великий Новгород (17-20 сентябрь

- 2019 года). Ред. Васильев В.Л. Великий Новгород: Новгородский гос. ун-т им. Ярослава Мудрого. «ТПК «Печатный двор»: 443-446].
- Markunas Antoni, Uczitel Tamara. 1999. *Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski. Leksikon hristianstva russko-pol'skij i pol'sko-russkij*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM [*Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski. Лексикон християнства русско-польский и польско-русский*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM].
- Markunas Antoni, Uczitel Tamara. 2001. *Popularny słownik sakralizmów polskich i ukraińskich. Populárníj slovník pol'skih ta ukraíns'kih sakralizmiiv*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM [*Popularny słownik sakralizmów polskich i ukraińskich. Популярний словник польських та українських сакралізмів*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2001].
- Moiseenko Georgij. 2016. *Praktičeskij spravočnik perevodčika i redaktora. Redakciâ 7. Moskva* [Моисеенко Георгий. 2016. *Практический справочник переводчика и редактора. Редакция 7*. Москва].
- Podol'skaâ Nataliâ Vladimirovna. 1978. *Slovar' russkoj onomastičeskoj terminologii*. Moskva: „Nauka” [Подольская Наталия Владимировна. 1978. *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва: «Наука»].
- Przybylska Renata, Przyczyna Wiesław. 2018. *Pisownia słownictwa religijnego*. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Rygorowicz-Kuźma Anna. 2015. *Terminologia prawosławna w rosyjsko-polskich słownikach specjalistycznych*. „Studia Wschodniosłowiańskie” t. 15: 405-414.
- Šmelëva Tat'âna Viktorovna. 2019. *Imena novgorodskih hramov v sovremennom onomastikone*. „Ученые записки Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого” № 2(20). V: <https://www.novsu.ru/file/1521418> [Dostęp 17 IV 2021] [Шмелёва Татьяна Викторовна. 2019. *Имена новгородских храмов в современном ономастиконе*. „Ученые записки Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого” № 2(20). В: <https://www.novsu.ru/file/1521418>] [Доступ 17 IV 2021].
- Šostakovič Boleslav Sergeevič. 2005. *Zdanie rimsko-katoličeskogo kostela v Irkutske: istoriâ sooruzeniâ i posleduûših perestroek*. „Zemlâ Irkutskaâ” № 2: 28-37. V: http://irkipedia.ru/content/zdaniya_rimsko_katolicheskogo_kostela_v_irkutske_istoriya_sooruzheniya_i_posleduyushchih [Dostęp 17 VIII 2021] [Шостакович Болеслав Сергеевич. 2005. *Здание римско-католического костела в Иркутске: история сооружения и последующих перестроек*. „Земля Иркутская” № 2: 28-37. В: http://irkipedia.ru/content/zdaniya_rimsko_katolicheskogo_kostela_v_irkutske_istoriya_sooruzheniya_i_posleduyushchih] [Доступ 17 VIII 2021].
- Strus Andrzej. 1984. *Legenda, tradycja i historia o zaŋnięciu i wniebowzięciu NMP*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” t. 37(2): 127-139. W: <https://rbl.ptt.net.pl/index.php/RBL/article/view/1268/1360> [Dostęp 10 VI 2021].
- Szczęśny Anna. 2019. *Trudnosti peredači imen sobstvennyh. Mikrotoponimy v kinoperevode s točki zreniâ didaktiki* [Трудности передачи имен собственных. Микропонимы в кинопереводе с точки зрения дидактики]. W: *Język rosyjski jako obcy. Dydaktyka przekładu, słowniki i pomoce naukowe*. Red. Muszyńska-Wolny D., Michałowski P., Urbanek D. Warszawa: Uniwersytet Warszawski: 83-98.

DOI: 10.31648/an.7808

KINO W CZASACH PANDEMII: WERBALNE REPREZENTACJE WĄTKU EPIDEMII W WIELOJEZYCZNYCH PRZEKŁADACH TYTUŁÓW FILMOWYCH

CINEMA IN TIMES OF PANDEMICS: VERBAL REPRESENTATIONS OF THE EPIDEMIC THEME IN MULTILINGUAL TRANSLATIONS OF FILM TITLES

Maria Mocarz-Kleindienst

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2205-5470>

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II / The John Paul II Catholic
University in Lublin

e-mail: maria.mocarz-kleindienst@kul.pl

Keywords: pandemic, multilingual film title, translation

Abstract: The main purpose of this study was to research the extent to which viewers could recognize epidemic-themed movies based on the semantic and affective signals contained in the translated movie titles. The analysis revealed that viewers would find information about the epidemic in each of the examined language versions (i.e. German, Polish, and Russian) to at least the same extent as they did in the original version (usually English). The task of German-speaking viewers is the easiest one as the majority of translated titles contain clear semantic signals. Polish and Russian viewers receive slightly fewer such signals. All three language versions contain a similar number of affective signals adequate to the film genres: disaster film, science fiction, and thriller.

1. Kino i pandemia

Rzeczywistość pandemiczna, społeczna izolacja, poczucie niepewności, a nawet zagrożenia o własną przyszłość, poszukiwanie sposobów na przetrwanie domowej kwarantanny stanowią dla potencjalnego widza bodziec do sięgnięcia

po filmy o epidemiach w roli głównej. Jak potwierdzają badania naukowe [np. Horn 2014], filmy takie (w głównej mierze katastroficzne, thrillery, horrory oraz sci-fi), choć wywołują uczucie strachu i przerażenia [Skowronek 2016, 353], to – dysponując bezpiecznym filtrem szklanego ekranu – pomagają ten strach i zagrożenie oswoić oraz mentalnie przepracować. Medioznawcy i psychologowie, specjalizujący się w filmoterapii [np. Newiak 2020], zwracają uwagę na terapeutyczną funkcję filmów o pandemii. Obraz kinematograficzny dzięki sugestywnej wizualizacji problemu prezentuje poszczególne etapy rozwoju epidemii: od nagłego pojawienia się niepokojących symptomów u jednostek, poprzez gwałtowny rozwój choroby, walkę bohaterów o przetrwanie, po ich zwyczajny powrót do normalności lub rozpoczęcie nowego życia w innej, postapokaliptycznej rzeczywistości.

Znawcy i miłośnicy kina już na samym początku wybuchu epidemii wyszli naprzeciw takiemu społecznemu zapotrzebowaniu widzów na produkcje z wątkiem epidemicznym i na stronach internetowych portali filmowych oraz serwisów informacyjnych zaproponowali własne listy najlepszych filmów z pandemią (epidemią) w roli głównej. Potwierdzają to poniższe wybrane tytuły: *Filmy w czasie zarazy, czyli najlepsze produkcje o epidemiach i wirusach* [<https://antyweb.pl>], *Nie tylko koronawirus, czyli 14 niebanalnych filmów o epidemiach. Co wykończą ludzkość?* [<https://gadzetomania.pl>], *Jak się to wszystko skończy? Filmy i seriale o epidemiach, zarazach i wirusach* [<https://www.elleman.pl>], *Коронавирус: самые страшные фильмы про эпидемию* [www.filmpro.ru], *Kransheitsausbrüche: die 10 besten Pandemie-Filme* [<https://www.film.at>], *„Contagion” und mehr: Hier könnt ihr die passenden Filme zur Corona-Pandemie schauen* [<https://www.filmstarts.de>]. Reakcje internautów na powyższe i podobne zestawienia, postrzegane jako przejaw tzw. aktywnej postawy odbiorczej w nowych mediach, potwierdzają zainteresowanie tematyką pandemiczną. W ich komentarzach, obok głosów aprobujących przedstawione propozycje filmowe, często pojawiają się uwagi nt. braków na takich listach tytułów filmowych ważnych w kontekście podejmowanej tematyki. Ten stan rzeczy wydaje się w pełni zrozumiały. Po pierwsze, odzwierciedla subiektywne preferencje autorów takich rekomendacji. Po drugie, świadczy o konieczności dokonywania wyborów propozycji filmowych z epidemią w roli głównej, nie zawsze dających się łatwo wyłowić w gąszczu oferty kinematograficznej przemysłu filmowego, rozproszonej po różnych portalach filmowych. Wreszcie poszukiwań filmów o tematyce epidemicznej nie ułatwiają same ich tytuły, które niekoniecznie muszą w swej skondensowanej formule eksponować wątek epidemiczny. Powyższe przesłanki czynią zasadnym podjęcie problematyki badawczej narysowanej w tytule.

2. Kognitywna teoria filmu jako metoda badawcza

Wspomniana aktywizacja postawy odbiorczej widza przybiera różnorakie formy, ujawniające się na kolejnych etapach jego kontaktu z filmem. Do najczęstszych aktywności należą: poszukiwanie i dobór zindywidualizowanej oferty kinematograficznej (m.in. w multimedialnych społecznościowych zasobach internetowych), uruchomienie mechanizmów poznawczych w procesie odbioru fabuły filmowej czy wreszcie aktywne reakcje w postaci zwerbalizowanych opinii i komentarzy po obejrzanym seansie. Te ścieżki aktywnej postawy widowni otwierają możliwości badawcze z zastosowaniem tzw. kognitywnej teorii filmu, zogniskowanej na aktywnym przetwarzaniu treści filmu, budowaniu znaczeń i interpretacji treści filmu (tzw. poznawczej reprezentacji filmu) z wykorzystaniem danych zmysłowych dostarczanych w trakcie emisji filmu oraz schematów poznawczych (tj. wiedzy) uprzednio zakodowanych w pamięci odbiorców [Bordwell 1995; Francuz 2002, 110]. Choć metoda kognitywna z reguły ma zastosowanie w badaniach nad samym procesem percepcji fabuły filmowej, tj. obiektem badań jest treść znaczeniowa materii filmowej ulokowana w czasoprzestrzeni filmu i dostosowana do formalnych wskazówek gatunku filmowego, to można pokusić się o próbę jej implementacji w odbiorze również samego mikrotekstu, jakim jest tytuł filmu. Przesłanką przemawiającą za słusznością podjęcia tej próby jest kumulacja funkcji w tytule filmowym. Polifunkcjonalność tytułu, na którą często wskazują badacze [np. Berezowski 2014; Jarniewicz 2002; Nord 1993], uprawnia do postawienia tezy, że w tytułach zawarte są pewne sygnały jako nośniki treści i emocji. Takie sygnały, usankcjonowane konwencją wspólnoty językowo-kulturowej, odwołują się do zasobów poznawczych widza. Ten uaktywnia mechanizmy poznawcze, usiłuje przetworzyć otrzymane sygnały na swój użytek. W tym miejscu rodzi się pytanie, jakimi zasobami dysponuje potencjalny widz filmowy zainteresowany tematyką epidemii, które mogą pomóc w rozpoznaniu tytułów filmowych, zgodnie z jego preferencjami odbiorczymi. Peter Ohler wymienia trzy rodzaje zasobów wiedzy pomocnych w analizie sygnałów filmowych. Należą do nich: 1) wiedza fabularna, dotycząca typowych fabuł, ról bohaterów, sekwencji działań, scenerii akcji w obrębie typowych gatunków; 2) ogólna wiedza o świecie odnosząca się do rzeczywistości pozafilmowej oraz 3) zasób wiedzy o filmowych środkach przedstawiania, tj. punktach widzenia kamery, sposobu narracji, wielkościach planu, cięciach, montażu itp. [Ohler 1999, 334]. Te skumulowane w różnych proporcjach zasoby wiedzy u każdego widza filmowego są aktywizowane pod wpływem bodźców zewnętrznych docierających za pomocą kanałów wzrokowo-słuchowych. W przypadku tytułów filmowych te sygnały są krótkie o silnie skondensowanej treści. Są one ujęte w ramy strukturalne i koncepcyjne mikrotekstu, jakim jest tytuł filmowy, i podporządkowane wytycznym gatunkowym. Widz nie jest zatem w stanie wykorzystać wszystkich zasobów

poznawczych, wybiera więc niektóre z nich. Zgodnie z naświetloną we wstępie sytuacją odbiorczą ewokowaną potrzebą oswojenia za pośrednictwem filmu zaistniałej rzeczywistości epidemicznej, widz w pierwszej kolejności reaguje na sygnały leksykalne semantycznie powiązane z tematem epidemii. W ramach posiadanej ogólnej wiedzy o świecie, zaktywizowanej doniesieniami o rozwoju i przebiegu pandemii, ten temat powiąże on z takimi sygnałami jak: wirus, kwarantanna, zakażenie itp. Następnie – w ramach wiedzy fabularnej, pozwalającej na skojarzenie tematu epidemii z akcją filmu katastroficznego, thrillera, dramatu, kina akcji, tj. gatunków generujących afekty i napięcia emocjonalne – zapewne zwróci uwagę na sygnały afektywne, związane z uczuciem strachu, przerażenia, niepewności w sytuacji zagrożenia zdrowia, życia.

Po krótkim zaprezentowaniu sylwetki odbiorczej widza filmowego rodzi się zasadnicze pytanie badawcze: na jakie sygnały rozpoznawcze może liczyć widz eksplorujący wyszukiwarki internetowe baz filmowych w poszukiwaniu produkcji o tematyce epidemicznej? Kolejne pytanie brzmi: w jakim stopniu sygnały obecne w tytułach oryginalnych są przekazywane w wersjach obcojęzycznych? I w związku z tym: na jakie sygnały mogą liczyć widzowie posługujący się na co dzień jednym z języków przekładu: polskim, niemieckim lub rosyjskim? Taka konfiguracja pytań badawczych: z jednej strony dotyczących oczekiwań odbiorców (podyktowanych sytuacją pandemiczną) oraz z drugiej – pytanie, na jakie sygnały, oferowane w tytułach, mogą oni liczyć, jest zasadne z uwagi na dystans czasowy między aktualnymi potrzebami odbiorczymi a ofertą kinematograficzną powstałą jeszcze przed wybuchem epidemii. Dotychczasowe badania naukowe w zakresie sposobów przekładu tytułów filmowych, wskazujące na częste modyfikacje semantyczne w przekładzie [np. Berezowski 2004; Kalisz 2009; Mocarz-Kleindienst 2018; Rachut 2014], czynią zasadnym przyjęcie tezy, że takie zmiany występują także w przypadku filmów o tematyce epidemicznej. Stąd też poszukanie odpowiedzi na powyższe pytania będzie wiązało się w procedurą badawczą, skoncentrowaną na analizie intensywności i jakości werbalnych reprezentacji wątku epidemicznego w tłumaczonych tytułach filmowych w stosunku do wersji wyjściowej. Realizację takiego celu poprzedzi analiza sygnałów „epidemicznych” w tytułach oryginalnych.

3. Charakterystyka i dobór materiału badawczego

W badaniach wykorzystano korpus 64 tytułów filmowych, zarejestrowanych w największej internetowej bazie filmów IMDb. Ramy czasowe tych filmów obejmują lata 1950–2019. W zdecydowanej większości są to filmy produkcji amerykańskiej (z językiem oryginalnym – angielskim), nieliczne przykłady dotyczą produkcji brytyjskiej (*Doomsday*, *28 Days Later*), francuskiej, pojedyncze tytuły – kanadyjskiej (*Shivers*), japońskiej (*Fukkatsu no hi*), duńskiej (*Epide-*

mic) oraz koreańskiej (*Gamgi/Virus*). Kilka analizowanych obrazów powstało w koprodukcji: amerykańsko-brytyjskiej, USA/ZEA (*The Crazies*, *Contagion* [2012]), amerykańsko-brytyjsko-włosko-niemieckiej (*The Cassandra Crossing*), niemiecko-amerykańskiej (*Cabin Fever: Patient Zero*), niemiecko-brytyjskiej (*Black Death*), hiszpańsko-francuskiej (*Los ultimos dias*). Z punktu widzenia przynależności gatunkowej są to przeważnie filmy katastroficzne, post-apokaliptyczne, horrory, thrillery, sci-fi, dramaty sensacyjne, filmy akcji. Często stosowaną praktyką obserwowaną w IMDb jest przypisywanie badanym filmom kilku etykietek gatunkowych (np. *Doomsday* – film akcji, thriller, dramat). Proces pozyskiwania korpusu tytułów wyjściowych przebiegał w kilku etapach. Pierwszym z nich było wpisanie w wyszukiwarce bazy słów kluczowych: *epidemia (pandemia)*, *wirus*, *kwarantanna*. W rezultacie pozyskano korpus ok. 30 filmów. Następnie skorzystano z pomocniczych słów-kluczy. Były nimi nazwy gatunków filmowych kojarzonych z tematyką epidemii. W sytuacji gdy tytuł filmu brzmiał mało precyzyjnie, czy wręcz abstrakcyjnie, posiłkowano się opisami filmów, dołączonymi w bazie przez producentów/dystrybutorów analizowanych produkcji. Dysponując korpusem 64 tytułów wyjściowych, odszukano w źródłach internetowych ich odpowiedniki polsko-, rosyjsko- oraz niemieckojęzyczne. W przypadku tych ostatnich niekiedy odnotowano istnienie różnych wersji tłumaczonych tytułów dla obszaru Niemiec i Austrii (np. ang. *The Cassandra Crossing* – *Treffpunkt Todesbrücke* (Niemcy) oraz *The Cassandra Crossing* (Austria)). W tej sytuacji w badaniach wykorzystano jedynie wersję rozpowszechnioną na terytorium Niemiec.

4. Analiza tytułów oryginalnych

Zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi zebrany korpus tytułów oryginalnych pozwolił na wyodrębnienie dwóch zasadniczych rodzajów sygnałów dostosowanych do aktualnych potrzeb odbiorczych widzów filmowych, poszukujących tematów epidemicznych. Są nimi:

4.a. Sygnały prymarnie semantyczne, bezpośrednio informujące o rzeczywistości epidemicznej lub zjawiskach o potencjale epidemicznym, w szczególności o:

1. epidemii: *Contagion* (2002, reż. John Murlowski), *Contagion* (2012, reż. Steven Soderbergh), *Outbreak* (1995, reż. Wolfgang Petersen), *Outbreak Z* (2019, reż. Chris Brewster), *Epidemic* (1987, reż. Lars von Trier);
2. wirusach wywołujących tajemnicze i niepokojące objawy chorobowe: *Virus* (1999, reż. John Bruno), *Viral* (2016, reż. Ariel Schulman), *Flying Virus* (2001, reż. Jeff Hare);

3. chorobach: *Black Death* (2010, reż. Christopher Smith); *The Flu/Gamgi*¹ (2013, reż. Sung-su Kim);
4. symptomach chorobowych, np. gorączce, dreszczach, utracie wzroku, nadmiernym pragnieniu: *Cabin Fever* (2002, reż. Eli Roth), *Cabin Fever 2: Spring Fever* (2009, reż. Ti West), *Cabin Fever: Patient Zero* (2014, reż. Kaare Andrews), *Shivers* (1975, reż. David Cronenberg), *Blindless / Cegueira*² (2008, reż. Fernando Meirelles), *Thirst* (1998, reż. Bill Norton);
5. kwarantannie: *Quarantine* (2008, reż. John Erick Dowdle);
6. konsekwencjach kontaktu z istotami zarażonymi: *Fatal Contact: Bird Flu in America* (2006, reż. Richard Pearce);
7. miejscu wybuchu epidemii: *Pandemic Archipelago* (2009, reż. Takahisa Zeze).

Łącznie odnotowano 29 tytułów zawierających sygnały werbalne, których treść realnoznaczeniowa wskazuje wprost na obecność w fabule filmowej wątku epidemii lub tematu semantycznie powiązanego z epidemią, np. wirusów atakujących istoty żywe, tajemniczych chorób, których nagłe pojawienie się, a następnie szybkie rozprzestrzenienie skutkuje wybuchem epidemii. Na ich podstawie widz, wykorzystując swoje bazowe zasoby poznawcze, może zakładać, że zaanonsowana w tytule akcja filmu skoncentrowana jest na temacie, którego poszukuje. Wśród tytułów nietrudno zauważyć takie, które oprócz wyrażonych semantycznych sygnałów epidemicznych, sygnalizują emocje, z reguły negatywne: niepokoju, lęku, przerażenia, strachu. Wiele jednostek języka, jak podkreślają badacze [np. Tokarski 2001, 353], kumuluje w sobie znaczenia referencjalne i konotatywne (w tym afektywne). Przytoczone przykłady (*epidemic*, *virus*, *pandemic* i in.) są potwierdzeniem takiego stanu rzeczy. Za kumulacją wymiaru poznawczego i afektywnego opowiadają się także kognitywiści, reprezentujący tzw. miękki kognitywizm z holistyczną koncepcją widza [Skowronek 2017, 190], włączający w całość procesów poznawczych również emocje stale towarzyszące widzom w trakcie ich kontaktu z dziełem filmowym. Emocje są katalizatorem procesów poznawczych. W niniejszych badaniach przyjmuję, że wymiar konotatywny (afektywny) jednostek tworzących tytuł jest uzupełnieniem treści realnoznaczeniowej, na której skupiona jest zasadnicza uwaga widza w czasie pandemii. Bódcem do aktywizacji procesów poznawczych są zaś emocje pochodzące nie z filmu, ale odbierane ze świata zewnętrznego w warunkach społecznej izolacji, kwarantanny, zagrożenia zdrowia lub życia. Stąd też sygnały prymarnie semantyczne są głównym obiektem odbiorczego pożądanania.

¹ *Gamgi* to tytuł w jęz. koreańskim, paralelny do angielskiego, oznacza *grypę*. Ciekawostką jest, że film ten został ponownie włączony do obiegu kinowego w 2020 r., tym razem pod tytułem *Pandemic*. W ten sposób jego dystrybutorzy zareagowali na aktualne „pandemiczne” potrzeby widzów.

² *Cegueira* to – paralelny do angielskiego – oryginalny tytuł w języku portugalskim.

4.b. Sygnały prymarnie afektywne (emotywne), zapowiadające nastrój i emocje, klimat niepokoju i tajemnicy, stosownie do konwencji gatunku filmowego (filmu katastroficznego, thrillera, horroru, filmu akcji i in.). Sygnały afektywne w tytułach mogą – poprzez uruchomienie w bazie kognitywnej odbiorcy podstawowej wiedzy fabularnej na temat ww. gatunków filmowych (w rozumieniu Ohlera) – pośrednio wskazywać na źródła, przyczyny stanów afektywnych. Jedną z nich może być epidemia. Takimi sygnałami są:

1. panika: *Panic in the Streets* (1950, reż. Elia Kazan);
2. strach, niepewność, wywołane brakiem poczucia bezpieczeństwa, pojawieniem się tajemniczej zjawy, inwazji „obcych”: *It Comes at Night* (2017, reż. Trey E. Shults), *The Thing* (1982, USA, reż. John Carpenter), *Mimic* (1997, reż. Guillermo del Toro Gómez), *Invasion* (2007, reż. Oliver Hirschbiegel, James McTeigue);
3. przerażenie, niepokój wywołany nadejściem czasów (post)apokaliptycznych, spełnieniem przepowiedni: *Doomsday* (2008, reż. Neil Marshall), *Fukkatsu no hi* (z japońskiego dosł. *Dzień Zmartwychwstania Pańskiego*) (1980, reż. Kinji Fukasaku), *The Cassandra Crossing* (1976, reż. George Pan Cosmatos);
4. stan napięcia i niepokoju kojarzonego z działaniami wojennymi w skali globalnej *World War Z* (2013, reż. Marc Forster).

4.c. Filmy bez wyraźnego sygnału wątku epidemicznego (semantycznego lub afektywnego) – w tej grupie znalazły się tytuły mające w swojej strukturze:

1. nazwy własne osobowe lub pokrewne im nominacje, odnoszące się do bohaterów filmowych (jednostek lub grupy osób), wokół których budowany jest główny wątek filmu, tematycznie powiązany z epidemią, jej wybuchem, a następnie walki z nią: *Aeon Flux* (2005, reż. Karyn Kusama), *I Am Legend*³ (2007, reż. Francis Lawrence), *The Omega man*⁴ (1971, reż. Boris Sagal);
2. nazwy geograficzne, lokalizujące miejsce akcji filmu (np. wybuchu epidemii wywołanej przez zmutowane wirusy, przenoszące się z ryb na organizmy ludzkie): *The Bay* (2012, reż. Barry Levinson);
3. nazwy leków stworzonych do walki z epidemią: *Absolon* (2003, reż. David de Bartolome);
4. określenia temporalne: *28 Days Later* (2002, reż. Danny Boyle).

Sygnały semantyczne i afektywne odnoszące się do wątków epidemicznych – nieobecne w samych tytułach – pojawiają się w opisach filmów dostępnych na portalach filmowych. One zresztą są źródłem informacji semantycznej,

³ Główna postać filmu – wirusolog pracuje samotnie nad wynalezieniem skutecznego lekarstwa, mającego uchronić ludzi od śmiertelności wirusa, stworzonego pierwotnie jako lek w walce z rakiem.

⁴ Ten tytuł, jak i poprzedni (*I Am Legend*), to filmowe adaptacje powieści Richarda Mathesona pt. *I Am Legend*.

stanowiącej bazę wyodrębnienia kilku podstawowych znaczeń (punkty 1-4) tematycznie powiązanych z wątkiem epidemii. Brak jakichkolwiek tematycznie sprofilowanych sygnałów w tytułach oryginalnych nie oznacza jednak, że takich sygnałów pozbawione są także wersje obcojęzyczne, które będą zasadniczym obiektem dalszej analizy. Uzasadnieniem takiego założenia są istniejące badania jakościowe i ilościowe w zakresie przekazu tytułów filmowych, o których wzmiankowano wcześniej. Wykazują one – z jednej strony – częste praktyki bezpośredniego transferu nazwy oryginalnej, z drugiej zaś – zmiany semantyczne w obrębie tłumaczonego tytułu. Z tego też względu również tytuły tematycznie neutralne zostały włączone do korpusu materiałowego na potrzeby niniejszych badań.

5. Sposoby reprezentacji wątków epidemicznych w przekładach

Przystępując do analizy werbalnych reprezentacji sygnałów epidemicznych w polskiej, rosyjskiej i niemieckiej wersji przekładów tytułów filmowych, można oczekiwać: 1) zachowania identycznego sygnału, 2) zmiany intensywności przekazywanego sygnału, tj. jego wzmocnienia lub osłabienia w ramach tego samego typu sygnału, 3) zmian jakościowych (np. zamiana sygnału prymarnie semantycznego w afektywny lub odwrotnie – pojawienia się w tłumaczonej wersji któregoś z sygnałów przy jednoczesnym jego braku w oryginale). Procesy takie mogą zachodzić w sposób odmienny dla każdej wersji językowej. Analiza paralelnych tytułów wykaże, które z wersji zawierają interesujących nas sygnałów najwięcej, które zaś najmniej. W trakcie analizy konkretnych grup przykładów wskazaną zostaną także sposoby przekazu treści zbadanych tytułów, bezpośrednio wpływające na skalę i jakość reprezentacji wątku epidemicznego.

5.1. Przekaz identycznego sygnału

5.1.a. prymarnie semantycznego poprzez zastosowanie ekwiwalentów systemowych z języka przekładu lub bezpośredni transfer tytułu w jego oryginalnej formie do widowni obcojęzycznej:

- (1) ang. *Virus* (1999, reż. John Bruno⁵) – pol. *Wirus*, ros. *Бупыс*
- (2) ang. *Virus* (1980, reż. Kinji Fukasaku) – pol. *Wirus*, ros. *Бупыс*
- (3) ang. *Flying Virus* – pol. *Latający wirus / Fruwający wirus*, ros. *Летающую бупыс*

⁵ W przypadku, gdy tytuły oryginalne są zbieżne, w nawiasie podana jest informacja konkretyzująca dany film: rok produkcji oraz personalia reżysera.

- (4) ang. *Black death* – pol. *Czarna śmierć*, ros. *Черная смерть*, niem. *Black Death*
- (5) ang. *Quarantine* – pol. *Kwarantanna*, ros. *Карантин*, niem. *Quarantäne*
- (6) ang. *Fatal Contact: Bird Flu in America* – ros. *Смертельный контакт: Птичий грипп в Америке*, niem. *Fatal Contact – Vogelgrippe in America*
- (7) duńsk. *Epidemic* – pol. *Epidemia*, ros. *Эпидемия*, niem. *Epidemic*
- (8) ang. *Contagion* (2012, reż. Steven Soderbergh) – ros. *Заражение*

5.1.b. prymarnie afektywnego

- (1) ang. *Panic in the Streets* – pol. *Panika na ulicach*, ros. *Паника на улицах*
- (2) ang. *The Last Man on Earth* – pol. *Ostatni człowiek na Ziemi*, ros. *Последний человек на земле*
- (3) ang. *The Cassandra Crossing* – pol. *Skrzyżowanie Kasandry* (tytuł oficjalny), *Most Kasandry* (tytuł telewizyjny)

5.1.c. neutralnego prymarnie informującego o protagonistach, tworzących ós fabularną filmów:

- (1) ang. *The Omega man* (1971) – pol. *Człowiek Omega*, ros. *Человек Омега*, niem. *Der Omega Man*
- (2) ang. *I am Legend* (2009)⁶ – pol. *Jestem legendą*, ros. *Я – легенда*, niem. *I am Legend*
- (3) ang. *Resident Evil* – pol. *Resident Evil*, ros. *Resident Evil*, niem. *Resident Evil*

Przekazanie identycznego sygnału semantycznego w wersjach tłumaczonych tytułów było możliwe dzięki: 1) zastosowanej substytucji przy wykorzystaniu ekwiwalentów systemowych z języków przekładu oraz 2) transferowi tytułu w jego oryginalnej formie do widowni obcojęzycznej. Leksemy typu *virus*, *epidemic*, *quarantine* posiadają status internacjonalizmów o wspólnym łacińskim rodowodzie (w języku łacińskim odpowiednio: *virus*, *epidemia*, *quarantena*). Zakresy znaczeniowe tych pojęć są powiązane ze stanami, podmiotami lub obiektami często o globalnym zasięgu. To sprawia, że powyższe jednostki należą do ustabilizowanych semantycznie (w zakresie medycyny) w każdym z badanych języków. Są zatem optymalnym ekwiwalentem stosowanym w substytucji. Drugi sposób przekazu identycznego sygnału semantycznego w postaci bezpośredniego transferu nazwy oryginalnej obserwujemy głównie w wersji niemieckiej. Zachowanie oryginalnej angielskiej nazwy w tytułach udostępnionych społeczności przekładu – z perspektywy współczesnego widza filmowego jako świadka wybuchu i rozprzestrzeniania się epidemii wirusa COVID-19 oraz odbiorcy globalnych serwisów informacyjnych, coraz lepiej znającego język angielski – podstawowe sygnały werbalne w tym języku nie stanowią bariery informacyjnej.

⁶ Oba filmy: *The Omega man* (1971, reż. Boris Sagal) oraz *I am Legend* (2007, reż. Francis Lawrence) są adaptacją powieści pt. *I Am Legend*.

5.2. Zmiana intensywności sygnału

5.2.a. Wzmocnienie sygnału semantycznego

- (1) ang. *Virus* (1999, reż. John Bruno) – niem. *Virus – Schiff ohne Wiederkehr*
- (2) ang. *Outbreak* – niem. *Outbreak – Lautlose Killer*
- (3) ang. *Flying Virus* – niem. *Flying Virus – Ein Stich und Du bist tot*
- (4) ang. *Carriers* – pol. *Zabójczy wirus*
- (5) ang. *Shivers* – niem. *Parasiten Mörder*
- (6) ang. *Blindless* (port. *Cegueira*) – pol. *Miasto ślepców*, niem. *Die Stadt der Blinden*
- (7) ang. *Cabin Fever* – pol. *Śmiertelna gorączka*
- (8) ang. *Contagious* – pol. *Powstrzymać cholere*

Jak widać, wzmocnienie sygnału semantycznego odbywa się poprzez:

- a) bezpośredni transfer nazwy oryginalnej z towarzyszącą mu eksplikacją np. zgubnego działania wirusa, miejsca i sposobu tego działania (przykłady 1-3),
- b) metonimię, w wyniku której znaczenie leksemu w przekładzie tytułu pozostaje w relacji przyczynowo-zdarzeniowo-skutkowej (przykłady 4-5) lub przyległości przestrzennej z tytułowym leksemem oryginalnym (przykład 6), c) kontekstualną konkretyzację znaczenia leksemu angielskiego (przykład 7): angielski przymiotnik *cabin* wskazujący ma miejsce pojawienia się niebezpiecznej gorączki w wersji polskiej zyskuje odpowiednik o znacznie silniejszym sygnale, bo wskazującym na objaw prowadzący do śmierci, d) metonimię z pośrednią konkretyzacją leksykalną (przykład 8): angielski leksem informujący o zarażonych otrzymuje polski odpowiednik w postaci nazwy czynności, ukierunkowanej na przezwycięzenie konkretnej jednostki chorobowej o zasięgu epidemicznym (*cholera*).

5.2.b. Wzmocnienie sygnału afektywnego

- (1) ang. *The Thing* – niem. *Der Ding aus einer anderen Welt*
- (2) ang. *Doomsday* – niem. *Doomsday – Tag der Rache*
- (3) ang. *The Cassandra Crossing* – niem. *Treffpunkt Todesbrücke*
- (4) ang. *Contagion* – pol. *Contagion – epidemia strachu*
- (5) ang. *The Crazies* – niem. *Fürchte deinen Nächsten*
- (6) hiszp. *Los ultimos dias* – niem. *The Last Days – 12 Wochen nach der Panik*

Wzmocnienie sygnału następuje poprzez dodanie do przetłumaczonego tytułu leksemów, precyzujących źródło niepokoju lub strachu (przykład 1, 3, 5), informujących o momentach kulminacyjnych napięcia emocjonalnego (przykład 2, 4) lub niebezpieczeństwie zagrażającym najbliższym (przykład 6).

5.2.c. Osłabienie sygnału semantycznego

ang. *Cabin Fever 2: Spring Fever* – ros. *Последние каникулы 2*

Zjawisko to, reprezentowane przez pojedyncze przykłady, jest rezultatem całościowego przekształcenia semantycznego, w wyniku którego zatracony

zostaje związek semantyczny z tematem epidemii: informacja w tytule rosyjskim jest zupełnie pozbawiona wątku epidemicznego.

5.3. Zmiana jakościowa sygnału, polegająca na:

- (1) zamianie sygnału semantycznego na afektywny: ang. *Virus* (1980) – niem. *Overkill – Durch die Hölle zur Ewigkeit*. W tytule przetłumaczonym znika informacja o wirusie jako źródle epidemii, pojawia się natomiast silny sygnał afektywny wskazujący na zmagania z wyniszczającą siłą;
- (2) zamianie sygnału afektywnego na semantyczny: ang. *Terminal Error* – niem. *Peace Virus – Die Bedrohung*. W tym przypadku wywołującą niepokój pomyłka w wersji niemieckiej zamieniona zostaje na informacje o bezpośrednim zagrożeniu wirusem komputerowym;
- (3) pojawieniu się w tytule tłumaczonym sygnału afektywnego lub semantycznego przy jego jednoczesnym braku w wersji oryginalnej: ang. *The Bay* – niem. *The Bay – nach Angst kommt Panik*, hiszp. *Los ultimos dias* – ros. *Эпидемия*. W pierwszym przykładzie w wersji niemieckiej pojawia się informacja o nasileniu się negatywnych stanów emocjonalnych (od strachu do paniki), w drugim jest wyraźne wskazanie na epidemię, która ma wykończyć ludzkość.

6. Sposób przekazu sygnału semantycznego i afektywnego a wersja językowa – analiza ilościowa

Sposób przekazu			Wersja językowa		
			polska	rosyjska	niemiecka
1.	Zachowanie	1.a. identycznego sygnału semantycznego	19	25	17
		1.b. identycznego sygnału afektywnego	18	16	12
		1.c. neutralności (brak sygnału)	17	17	15
2.	Wzmocnienie	2.a. sygnału semantycznego	6	1	9
		2.b. sygnału afektywnego	0	1	4
3.	Osłabienie	3.a. sygnału semantycznego	1	1	0
		3.b. sygnału afektywnego	0	0	1
4.	Zmiana jakości sygnału	4.a. semantyczny w TO → afektywny w TP	2	1	3
		4.b. afektywny w TO → semantyczny w TP	0	1	1
		4.c. brak sygnału w TO → afektywny lub semantyczny w TP	1	1	2
Razem			64	64	64

7. Omówienie wyników

We wszystkich wersjach językowych widać wyraźną dominację sposobów tłumaczenia tytułów z zachowaniem identycznego lub bardzo zbliżonego w stosunku do wersji oryginalnej sygnału semantycznego, afektywnego lub – analogiczne do wersji wyjściowej – braku któregokolwiek z tych sygnałów. Wartości liczbowe pomiędzy poszczególnymi wersjami językowymi z sygnałem epidemicznym: semantycznym lub afektywnym wykazują pewne różnice. Identyczny sygnał semantyczny najczęściej przekazano w wersji rosyjskiej, bo aż 25 tytułach (na 28 tytułów oryginalnych z sygnałem prymarnie semantycznym), w wersji polskiej ta liczba wynosi 19, w niemieckiej – 17. Z kolei sygnał afektywny dominuje w przekładzie tytułów polskich (18), nieco mniej, bo 16 przypadków odnotowano w wersji rosyjskiej, wyraźnie najmniej w wersji niemieckiej – 12. Najmniejsza liczba zmian sprowadzających się do wzmocnienia/osłabienia intensywności, jak również zmian jakości sygnału cechuje wersję rosyjską – jest to zaledwie 6 wystąpień, bez wyraźnej przewagi jednego ze sposobów wyróżnionych w punktach 2, 3, 4. Brak wyraźnej dyferencjacji w tych punktach – to cecha odróżniająca wersję rosyjską od polskiej i niemieckiej, w których można zaobserwować dominację jednego ze sposobu: jest nim wzmocnienie sygnału semantycznego (7 wystąpień w wersji polskiej oraz 9 w wersji niemieckiej). Dodatkowo w wersji niemieckiej zauważamy największą liczbę wzmocnień sygnału afektywnego oraz podwojoną (6 przykładów) w stosunku do wersji polskiej i rosyjskiej liczbę zmian jakościowych. W efekcie, porównując trzy wersje językowe, odnotowujemy reprezentacje sygnałów semantycznych najczęściej w wersji niemieckiej. Jest to 29 przypadków (sumaryczna punktów z tabeli: 1a, 2a, 4b i 4c, przy zastosowaniu sposobu transferu bezpośredniego, substytucji, metonimii, konkretyzacji oraz eksplikacji). Dla wersji polskiej jest to 25 przypadków (sumaryczna punktów z tabeli: 1a, 2a, 4b i 4c z wykorzystaniem transferu, substytucji, metonimii, rzadko eksplikacji), 26 – dla wersji rosyjskiej (sumaryczna punktów z tabeli: 1a, 2a, 4b i 4c, zastosowane sposoby to: substytucja, metonimia, brak transferu i eksplikacji). Sygnały afektywne mają zbliżone we wszystkich wersjach wartości: w polskiej – 20 (1b, 4a), niemieckiej – 19 (1b, 2b, 4a), rosyjskiej – 18 (1b, 2b, 4a).

8. Wnioski

Reasumując: widzowie, poszukujący w bogatej ofercie kinematograficznej informacji nt. przebiegu i zakończenia epidemii i/lub doznań emocjonalnych w sytuacji realnego zagrożenia pandemicznego, znajdują je w każdej w przebadanych wersjach językowych w zakresie nie mniejszym, niż ma to miejsce w wersji oryginalnej. Zasoby wiedzy u niemiecko-, rosyjsko- i polskojęzycznych widzów

filmowych są aktywowane pod wpływem podobnych bodźców werbalnych: semantycznych i afektywnych, różne są jedynie proporcje między nimi. Jednak wydaje się, że najbardziej ułatwione zadanie ma widownia niemieckojęzyczna, do której dyspozycji jest najwięcej tytułów z wyraźnymi sygnałami semantycznymi (z zastosowaną eksplikacją, konkretyzacją, transferem połączonym z eksplikacją itp.). W wersji niemieckiej liczba sygnałów semantycznych jest nawet wyższa niż w wersji oryginalnej. Pragnąc dotrzeć do szerszej oferty kinematograficznej tematycznie powiązanej z epidemią, warto w ramach aktywnej postawy odbiorczej także kierować się sygnałami wskazującymi na emocje: niepewności, egzystencjalnego lęku, niepokoju, strachu, grozy, nierozzerwalnie towarzyszącym stanom epidemicznym. Napotykając w bazach filmowych tytuły z takimi właśnie sygnałami, w kolejnym kroku warto sięgnąć do opisów fabuły filmu, w których może ujawnić się temat epidemii. O zasadności podjęcia takich działań świadczy charakterystyka gatunkowa poddanych analizie tytułów. Dominują wśród nich thrillery, horrory, filmy katastroficzne, science-fiction, a zatem gatunki z prymarną funkcją afektywną, z dominującym zbiorowym uczuciem lęku będącym, jak słusznie zauważa Noël Carroll, ceną, która płacą widzowie za odkrycie tożsamości zagrożenia [Carroll 2004, 310], także pandemicznego.

Bibliografia

- Berezowski Leszek. 2004. *Skąd się biorą polskie tytuły amerykańskich filmów?* W: *Przekładając nieprzekładalne II*. Red. Kubiński W., Kubińska O. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego: 313-324.
- Bordwell David. 1995. *Procesy poznawcze a rozumienie. Widzenie i zapominanie w „Mildred Pierce”*. „Kwartalnik Filmowy” nr 11: 22-39.
- Carroll Noël. 2004. *Filozofia horroru albo paradoksy uczuć*. Tłum. Przylipiak M. Gdańsk: Słowo/obraz terytoria.
- Francuz Piotr. 2002. *Rozumienie przekazu telewizyjnego*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Horn Eva. 2014. *Zukunft als Katastrophe*. Frankfurt am Main: S. Fischer Wissenschaft.
- Jarniewicz Jerzy. 2012. *Gościnność słowa. Szkice o przekładzie literackim*. Kraków: Znak.
- Kalisz Ryszard. 2009. *Tłumaczenia tytułów – praktyka i nadużycia*. W: *50 lat polskiej translatoryki*. Red. Hejwowski K., Szczęsny A., Topczewska U. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego: 531-537.
- Moczarz-Kleindienst Maria. 2018. *Tytuły filmów „oskarowych” w wielojęzycznym przekładzie*. „Acta Polono-Ruthenica” nr 2: 75-84.
- Newiak Denis. 2020. *Alles schon mal dagewesen. Was wir aus Pandemie-Filmen für die Corona-Krise lernen können*. Marburg: Schüren Verlag GmbH.
- Nord Christiane. 1993. *Einführung in das funktionale Übersetzen. Am Beispiel von Titeln und Überschriften*. Tübingen – Basel: Francke.
- Ohler Peter. 1999. *Kognitywna teoria percepcji filmu. Koncepcja przetwarzania informacji*. W: *Kognitywna teoria filmu. Antologia przekładów*. Red. Ostaszewski J. Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszyński: 330-345.

- Rachut Konrad Stefan. 2014. *Tłumaczenie jako akt komunikacji międzykulturowej. Na przykładzie tłumaczeń tytułów filmów anglojęzycznych na język polski i język rosyjski*. „Acta Neophilologica” nr 2: 221-228.
- Rasmuna Shafiee, Azman Bidin, Vimala Perumal 2020. *Pandemic Film. A New Genre? A Framework to Pandemic Genre*. LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Skowronek Bogusław. 2017. *Poznawczy i emocjonalny odbiór filmu. Dzisiaj*. W: *Kino, film, psychologia*. Red. Ogonowska A. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne: 187-197.
- Skowronek Bogusław. 2020. *Epidemie jako metafora. Pandemiczne lęki w kinie popularnym*. W: *Epidemie w dziejach Europy. Konsekwencje społeczne, gospodarcze i kulturowe*. Red. Polek K., Sroka Ł.T. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego: 352-360.
- Tokarski Ryszard. 2001. *Słownictwo jako interpretacja świata*. W: *Współczesny język polski*. Red. Bartmiński J. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 343-370.
- „Contagion” und mehr: Hier könnt ihr die passenden Filme zur Corona-Pandemie schauen. W: <https://www.filmstarts.de/nachrichten/18530054.html> [Dostęp 10 IV 2021].
- Filmy w czasie zarazy, czyli najlepsze produkcje o epidemiach i wirusach. W: <https://antyweb.pl/najlepsze-filmy-o-zarazie-pladze> [Dostęp 12 III 2021].
- Jak się to wszystko skończy? Filmy i seriale o epidemiach, zarazach i wirusach. W: <https://www.elleman.pl/artukul> [Dostęp 10 IV 2021].
- Коронавирус: самые страшные фильмы про эпидемию. *Koronavirus: samy straszny film pro epidemii*. W: <https://www.filmpro.ru/materials/selections/71428> [Dostęp 9 IV 2021].
- Kranheitsausbrüche: die 10 besten Pandemie-Filme. W: <https://www.film.at/news/10-pandemie-thriller-ueber-schreckliche-krankheitsausbrueche/400740378> [Dostęp 8 IV 2021].
- Nie tylko koronawirus, czyli 14 niebanalnych filmów o epidemiach. Co wykończy ludzkość? W: <https://gadzetomania.pl/1613,nie-tylko-ebola-czyli-13-niebanalnych-filmow-o-epidemiach-co-wykonczy-ludzosc,all> [Dostęp 5 IV 2021].

SYLWETKI NAUKOWE

DOI: 10.31648/an.7852

BADANIA NAD WSPÓŁCZESNĄ DRAMATURGIĄ ROSYJSKĄ WALENTEGO PIŁATA (1946-2022)

STUDIES ON CONTEMPORARY RUSSIAN DRAMATURGY WALENTY PIŁAT (1946-2022)

Iwona Anna NDiaye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3881-0474>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie / University Warmia and Mazury in Olsztyn

e-mail: anna.ndiaye@uwm.edu.pl

Keywords: Walenty Piłat, Russian Dramaturgy, Russian Studies

Abstract: The article presents the profile of the Polish researcher Walenty Piłat – a respected expert in Russian dramaturgy. The literary output devoted to contemporary Russian drama is in the center of attention. Among the rich galaxy of Russian authors, one of the most important places in the literary output of W. Piłat is occupied by dramatists such as Aleksandr Vampilov, Nikolai Kolada, Ludmila Pietrushevskaja and others. The author presents the most important publications of W. Piłat, including the monographs: *The work of Aleksandr Vampilov. Problems of Poetics* (1986), *Contemporary Russian dramaturgy. The eighties* (1995), *On the threshold of the twenty-first century. Sketches on Contemporary Russian Drama* (2000).

4 maja 2022 roku zmarł prof. zw. dr hab. Walenty Piłat – współtwórca olsztyńskiej rusycystyki. Walenty Piłat całe swoje życie naukowe związał z olsztyńskim środowiskiem naukowym. W 1971 roku, po ukończeniu studiów filologicznych na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, zamieszkał w Olsztynie i przez dwa lata pracował w szkole średniej. W 1973 roku został zatrudniony na stanowisku asystenta w Katedrze Filologii Rosyjskiej w Wyższej Szkole Pedagogicznej. Dwa lata później został doktorantem w Instytucie

Slawistyki PAN i pod kierunkiem prof. Bazylego Białokozowicza roku obronił pracę doktorską pt. *Współczesna rosyjska proza wiejska 1965-1975* (Warszawa 1981). Obrona pracy habilitacyjnej odbyła się na Uniwersytecie Warszawskim w 1986 roku. W 1990 roku otrzymał tytuł profesora uczelnianego, w 1996 – tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 2000 roku – tytuł profesora zwyczajnego¹.

Począwszy od lat 80. XX wieku W. Piłat kształtował oblicze olsztyńskiej rusycystyki. Jako dziekan Wydziału Humanistycznego WSP, dyrektor Instytutu Słowiańszczyzny Wschodniej i Instytutu Neofilologii oraz kierownik Katedry Filologii Rosyjskiej i Zakładu Literatur Wschodniosłowiańskich wychował wielu następców. Pod jego kierunkiem napisano i obroniono pięć prac doktorskich w dziedzinie nauk humanistycznych, których autorami byli także olsztyńscy badacze: Irena Chowańska, Iwona NDiaye, Izabella Siemianowska, Jarosław Strycharski. Do wieloletnich współpracowników W. Piłata należało wielu badaczy, którzy wnieśli swój wkład w rozwój polskiej rusycystyki, w tym m.in. Albert Bartoszewicz, Iryna Betko, Wiera Bielousowa, Alla Kamalova, Ewa Nikadem-Malinowska, Leontij Mironiuk, Joanna Orzechowska, Helena Pociechina, Irena Rudziewicz, a także pisząca te słowa.

W. Piłat był inicjatorem współpracy z Bałtyckim Uniwersytetem Federalnym im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie. Osiągnięcia naukowe i zasługi Pana Profesora dla rozwoju współpracy polsko-rosyjskiej doceniła Rada Naukowa Uniwersytetu w Kaliningradzie, nadając Profesorowi 25 lutego 2008 roku tytuł doktora honoris causa:

Od ponad ćwierć wieku profesor aktywnie współpracował z Bałtyckim Uniwersytetem Federalnym im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie (dawniej Państwowy Uniwersytet Kaliningradzki). Był jednym z inicjatorów i organizatorów współpracy naukowej i dydaktycznej między uniwersytetami w Kaliningradzie i Olsztynie. Jest uważany za jednego z twórców (obok prof. Alberta Bartoszewicza) polonistyki na Wydziale Filologiczno-Dziennikarskim [Orzechowska 2017, 23].

Walenty Piłat był badaczem cenionym i rozpoznawalnym zarówno w Polsce, jak i w Rosji. W związku z przedwczesnym odejściem Profesora z najważniejszych ośrodków akademickich w Polsce oraz z Kaliningradu na adres olsztyńskiej jednostki napłynęły słowa głębokiego żalu i smutku. Listy kondolencyjne skierowali m.in. Jolanta Brzykcy, Joanna Mianowska, Andrzej Sitarski, Halina Waszkielewicz. Spośród licznie nadesłanych przywołajmy symboliczne słowa pożegnania Franciszka Apanowicza, emerytowanego profesora Uniwersytetu Gdańskiego: „Teraz została nam dobra pamięć o Nim i jego znakomite prace naukowe, które, jestem o tym przekonany, będą przez dziesięciolecia służyć przyszłym studentom nie tylko Państwa uczelni oraz wielu naukowcom” [Korespondencja służbowa, 2022].

¹ Więcej na temat najważniejszych faktów z życia naukowego prof. W. Piłata zob. [Nawacka 2017, 203–215; *Szkice slawistyczne...* 2017, 9-23].

Przez wiele lat Walenty Piłat pozostawał kluczową postacią literaturoznawstwa wschodniosłowiańskiego w Polsce. Wyniki swoich badań prezentował na międzynarodowych konferencjach naukowych w Polsce, Rosji i na Litwie. Jako wybitny znawca współczesnej dramaturgii rosyjskiej był zapraszany na międzynarodowe kongresy i konferencje, w tym na kongres MAPRIAL w Budapeszcie (1986) i Moskwie (1990), kongres Międzynarodowej Asocjacji Białorutenistów w Mińsku, na liczne konferencje organizowane w Moskwie, Rydze, Mińsku czy Kaliningradzie. Profesor był honorowym gościem i uczestnikiem obrad plenarnych konferencji krajowych: w Warszawie, Poznaniu, Zielonej Górze, Krakowie, Gdańsku, Toruniu, Białymstoku.

Walenty Piłat jest autorem cenionych opracowań z zakresu współczesnej dramaturgii rosyjskiej. Poświęcił tej problematyce trzy monografie oraz kilkadziesiąt artykułów i rozpraw naukowych. Jego prace były publikowane w prestiżowych czasopismach w Polsce („Miesięcznik Literacki”, „Język Rosyjski”, „Przegląd Rusycystyczny”, „Przegląd Humanistyczny”, „Slavia Orientalis”, „Acta Polono-Ruthenica”), Rosji („Реферативный журнал”, „Вестник Московского университета”, „Русская литература”), na Litwie („Metai”), Białorusi („Контакты и диалоги”) i w Ukrainie („Наше слово”) i in.

Zasadniczą motywacją do podjęcia wszechstronnych badań nad dramaturgią rosyjską była chęć popularyzowania twórczości mało znanej w Polsce. Rosyjskie sztuki regularnie gościły na scenach teatrów w krajach Europy Zachodniej i USA. Od drugiej połowy XX wieku dorobek dramaturgiczny zdobywał również uznanie w Polsce, chociaż trzeba podkreślić nie bez trudności, o czym niejednokrotnie pisał W. Piłat, który odkrywał polskiemu odbiorcy wiele indywidualności rosyjskiego teatru. Bogata galeria twórców obejmuje kilka pokoleń dramaturgów. Szczególnym zainteresowaniem badacza cieszyli się ci pisarze, którzy rejestrowali fakty rzeczywistości, a na ich podstawie tworzyli własną wizję świata. W centrum Jego uwagi pozostaje pisarstwo różnicowane wewnętrznie, niebanalne pod względem problemowym, co niejednokrotnie skłaniało krytyków w Rosji do wypowiedzania skrajnie przeciwstawnych opinii.

Powyższy krąg badawczy przyciągał uwagę Profesora z uwagi na fakt różnicowania pokoleniowego, tematycznego, formalnego i gatunkowego. Odrębne studia objęły twórczość dramaturgów, którzy nie poddają się jednoznacznej ocenie (Włodzimierz Arro, Jewgienij Griszkowiec, Nikołaj Kolada, Ludmiła Pietruszewska, Nina Sadur, Aleksandr Wampiłow, Aleksandr Wołodin i in.). Odkrywał również mało znane nazwiska, jak Jelena Gremina, Oleg Juriew, Jordan Radiczkow, Michał Ugarow, Aleksander Sieplarski i in. Spośród bogatej plejady rosyjskich twórców jedno z najważniejszych miejsc w literaturoznawczym dorobku W. Piłata zajmuje dramaturg Aleksandr Wampiłow (1937-1972), autor sztuk podejmujących problemy konformizmu i kompromisów moralnych. Uzasadniając swoje zainteresowania badawcze tą sylwetką literacką, Profesor stwierdzał:

Twórczość Aleksandra Wapiłowa (...) chociaż niewielka ilościowo, wywarła jednak znaczący wpływ na rozwój współczesnej dramaturgii radzieckiej. Plasując się w procesie historyczno-literackim lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, jego dorobek dramaturgiczny wniósł wiele nowych wartości problemowych, a także zdecydowanie wyróżnił się pod względem środków artystycznego wyrazu [Piłat 1986, 153].

W rozprawie naukowej pt. *Twórczość Aleksandra Wapiłowa. Z zagadnień poetyki* (Olsztyn 1986) ukazuje niezwykle interesujący obraz całości dokonanych twórczych rosyjskiego pisarza, którego utwory inspirują do poszukiwania nowych kontekstów interpretacyjnych, odsłaniania głębszych warstw znaczeń metaforycznych i symbolicznych, ukrywających się na różnych poziomach jego tekstów. Na podstawie przesłanek metodologicznych polskiej i rosyjskiej teorii dramatu W. Piłat podjął próbę analizy poetyki i problematyki najważniejszych sztuk A. Wapiłowa. Autor formułuje tezę, iż rosyjski dramaturg stworzył dzieła, które z biegiem czasu nie tylko nie straciły swojej wartości, lecz także, wręcz przeciwnie, zajęły znaczące miejsce w ogólnym procesie historyczno-literackim:

Autor wkroczył do dramaturgii rosyjskiej w momencie, kiedy dominującym gatunkiem scenicznym był dramat publicystyczny czy socjologiczno-produkcyjny, a zatem proponowany przez twórcę model tekstu, ukierunkowany na analizę psychologiczną postaci, liryzację czy poetyzację ukazywanej rzeczywistości, silnie zaznaczający się egzystencjalizm, wynikający zapewne z fascynacji twórczością Jeana Paula Sartre'a i Alberta Camusa, a także ciężenie ku estetyce absurdistycznej spod znaku Eugene'a Ionesco i Samuela Becketta (ich teksty dotarły do Rosji dopiero w latach 60. XX wieku) i uwydatniający tak częsty w dramaturgii rosyjskiej temat gry i maski przyjmowany był z wielką niepewnością [Piłat 1986, 6].

Jak podkreśla Profesor, fenomen tej dramaturgii polega na tym, że A. Wapiłow – mimo młodego wieku i niewielkiego literackiego doświadczenia – stał się ważnym ogniwem dramaturgii lat 70. i 80.:

(...) Wapiłow zdołał uchwycić istotne i ważne procesy, zachodzące w rzeczywistości radzieckiej; powiedział wiele uniwersalnych prawd o człowieku. Wykorzystując doświadczenie wielkich poprzedników: Mikołaja Gogola, Antoniego Czechowa, Leonida Leonowa, stworzył dzieła oryginalne i wartościowe [Piłat 1986, 6].

W ramach serii „Studia i Materiały WSP w Olsztynie” ukazała się monografia *Współczesna dramaturgia rosyjska. Lata osiemdziesiąte* (Olsztyn 1995), w której W. Piłat skoncentrował się na dramaturgii „nowej fali”. Proces swoistej odnowy współczesnej dramaturgii analizowany jest w kontekście przełomowego okresu w życiu politycznym, społecznym i kulturalnym Rosji, jakim był okres „pieriestrojki” i „głasności”. Zdaniem Autora, istotny wpływ na kształt zjawisk literackich w Rosji wywarły okoliczności polityczne:

(...) upadek Związku Radzieckiego niewątpliwie przyśpieszył także pewne procesy w literaturze, stworzył całkowicie nowe odniesienia w życiu kulturalnym Rosji. (...) Mimo trudnej sytuacji społeczno-politycznej, dramaturgia i teatr rosyjski.

Jak zawsze zresztą, wciąż starają się w tym skomplikowanym układzie nie tylko znaleźć swoje miejsce, ale i wypowiedzieć się pełnym głosem na temat tego, co się obecnie w Rosji dzieje [Piłat 1995, 141].

Utwory współczesnych dramaturgów – zdaniem Badacza – nie poddają się jednoznacznym klasyfikacjom i ocenom. Spośród tzw. dramaturgii kobiecej w centrum uwagi Profesora Piłata pozostaje twórczość Ludmiły Pietruszewskiej, Niny Sadur, Marii Arbatowej, Ałły Sokołowej, Ludmiły Razumowskiej, Olgi Kuczki. Obraz ten dopełnia twórczość przedstawicieli emigracji rosyjskiej II fali – Aleksandra Solżenicyna, Warłama Szalamowa, Władimira Maksimowa, Władimira Aksionowa.

Do najważniejszych tendencji w rozwoju ówczesnej dramaturgii rosyjskiej należały: wzrost znaczenia tzw. dramatu psychologicznego, tendencja do szerokiego, epickiego przedstawiania rzeczywistości (szeroka panorama zdarzeń, rozbudowane didaskalia, dość duża liczba występujących postaci, swoista interwencja „narratora” w świat przedstawiony), liryzacja świata przedstawionego (zderzenia skoncentrowane głównie na psychice bohaterów, ograniczona przestrzeń działania, postaci niejednoznaczne pod względem charakterów, swojego rodzaju autoanaliza psychologiczna, cała zaś rzeczywistość często upoetyzowana) [Piłat 1995, 10-13].

Monografia *Na progu XXI wieku. Szkice o współczesnej dramaturgii rosyjskiej* (Olsztyn 1999) z jednej strony stanowi kontynuację dotychczasowych badań, z drugiej – jest próbą usystematyzowania rosyjskiej dramaturgii lat 90. W. Piłat przedstawia szerokie spojrzenie na złożony proces literacki w Rosji, wskazując poszczególne etapy rozwoju współczesnej dramaturgii rosyjskiej, ilustrując je twórczością wybranych autorów. „Nową falę” dramaturgii rosyjskiej tego okresu Autor charakteryzował jako zjawisko niezwykle zróżnicowane, zarówno pod względem treści, jak i formy. Poza interesującymi sztukami dramaturgów starszego pokolenia (Wiktor Rozow, Leonid Zorin, Emil Bragiński) omówił utwory młodszej generacji twórców, które cechował ferment estetyczny, charakterystyczny dla okresu przełomu i kształtowania się nowych uwarunkowań społeczno-kulturowych w dzisiejszej Rosji. Analiza przeprowadzona przez W. Piłata we wspomnianych monografiach obejmuje takie zagadnienia problemowe jak poetyka, ideowo-filozoficzne sensory, typ bohatera. Interpretacja poszczególnych utworów uwzględnia funkcjonujące w nich układy przestrzenne, kategorie strukturalne utworów (czas, przestrzeń, bohaterowie), złożone sensory ideologiczne i układy temporalno-przestrzenne.

Warto podkreślić fakt, iż książki Profesora odzwierciedlają aktualne ustalenia krytyczne i literaturoznawcze, a także utrwalają Jego doświadczenie życiowe – wielokrotnie wyjeżdżał do Moskwy i Kaliningradu, gdzie miał okazję osobiście poznać przedstawicieli ówczesnego życia literackiego. Pozwoliło to w późniejszych pracach, poświęconych sylwetkom współczesnych dramaturgów, uwzględnić wypowiedzi ich bliskich znajomych i przyjaciół oraz samych pisarzy.

Niezwykłe interesujące były spotkania z Olgą Wampilow – żoną pisarza, z Jeleną Jakuszkina – kierownikiem literackim Teatru im. Jermołowej w Moskwie, a także Panią Profesor Natellą Baszyndzagoną z Instytutu Wiedzy o Sztuce w Moskwie, z pracownikami Wszechrosyjskiego Towarzystwa Teatralnego, radzieckimi krytykami, aktorami i reżyserami, którzy w swojej artystycznej działalności zajmowali się twórczością Wampilowa [Piłat 1986, 14].

Na zakończenie warto podkreślić znaczenie dorobku W. Piłata w procesie recepcji dramaturgii rosyjskiej w Polsce. Twórczość dramaturgiczna najważniejszych rosyjskich twórców doczekała się wielu interesujących opracowań naukowych i popularnonaukowych. Jednak twórczość ta wciąż nie była szerzej znana, a ich dorobek był słabo rozpoznany na gruncie naukowym. Jak słusznie zauważa Halina Mazurek, to właśnie w pracach Profesora po raz pierwszy pojawiały się nazwiska takich dramaturgów jak Nikołaj Kolada czy Aleksandr Wampilow, niegdyś mało znanych, a obecnie powszechnie uznanych i docenianych również za granicą [Mazurek 2002, 15].

Dorobek literaturoznawczy W. Piłata zyskał wysoką ocenę prac nie tylko przedstawicieli środowisk akademickich w Polsce, lecz także w Rosji. Natalia Lichina, profesor Bałtyckiego Uniwersytetu w Kaliningradzie, podkreśla:

Будучи русским филологом, работая в Калининградском университете, я много лет с интересом наблюдаю за научными изысканиями проф. В. Пилата и могу с уверенностью утверждать, что он является несомненным научным авторитетом в исследовании новейшей российской драматургии. Должна признать, что исследование новейших литературных явлений – это весьма сложная проблема (отсутствует так называемая временная перспектива, невозможно сослаться на большие авторитеты, существует риск „создать мнение”), поэтому тем более ценны утверждения проф. Пилата в отношении нашей современной драматургии. Ценны они прежде всего потому, что точно передают специфику творческих поисков многих современных российских драматургов, объективно и сдержанно относятся к авторам, обласканным когда-то советской властью, но талантливым Лихина [Лихина 1999, 30].

W tym czasie, gdy powstawały najważniejsze opracowania Profesora, głosy o dramaturgii rosyjskiej w Polsce były stosunkowo nieliczne. Z uwagi na różne niesprzyjające okoliczności sztuki wielu rosyjskich dramaturgów nie gościły na scenach polskich teatrów, o czym z żalem konstatował uczone: „Wielka to szkoda, bowiem i w tym względzie nastał czas na zmianę i przełamywanie stereotypów. Bez znajomości życia duchowego naszych sąsiadów nie można kształtować dobrych z nimi kontaktów” [Piłat 1995]. Wezwanie W. Piłata nabiera nowego wymiaru w obliczu aktualnej politycznej rzeczywistości, która nastąpiła w wyniku agresji zbrojnej Rosji na Ukrainę, rozpoczętej 24 lutego 2022 roku.

Spis oryginalnych publikacji prof. zw. dr. hab. Walentego Piłata

Monografie

Twórczość Aleksandra Wampiłowa. Z zagadnień poetyki. Olsztyn 1986, ss. 188.

Współczesna dramaturgia rosyjska. Lata osiemdziesiąte. Olsztyn 1995, ss. 159.

Na progu XXI wieku. Szkice o współczesnej dramaturgii rosyjskiej. Olsztyn 2000, ss. 192.

Artykuły naukowe

Szołochow i twórczość Anatolija Iwanowa. „Przegląd Humanistyczny” 1975, nr 11.

Problematyka moralna w twórczości Wasilija Biełowa. „Przegląd Humanistyczny” 1976, nr 8.

Z zagadnień twórczości W. Owieczkina, G. Trojepolskiego i J. Dorosza. „Przegląd Humanistyczny” 1976, nr 7.

O prozie Wiktora Lichonosowa. Z zagadnień kompozycji. „Slavia Orientalis” 1977, nr 3.

W kręgu twórczych inspiracji Iwana Bunina (Z zagadnień twórczości W. Biełowa, W. Lichonosowa i W. Szugajewa). W: *Prace Rusycystyczne.* Red. Oksman G., Witkowska H. Olsztyn 1980.

Polskie motywy w twórczości Wiktora Astafiewa i Siergieja Krutilina. „Język Rosyjski” 1981, nr 4.

Humanistyczny sens twórczości Walentina Rasputina. „Język Rosyjski” 1982, nr 4.

Postulaty i ustalenia radzieckiej krytyki lat 60. wobec prozy o tematyce wiejskiej. W: *Prace Rusycystyczne.* Red. Oksman G., Witkowska H. Olsztyn 1982.

Koncepcja człowieka i przyrody we współczesnej rosyjskiej prozie radzieckiej o tematyce wiejskiej. „Studia i Materiały. Filologia Rosyjska” 1983, nr 1.

Współczesna rosyjska proza radziecka o tematyce wiejskiej (Tendencje rozwojowe. Problematyka. Poetyka). „Slavia Orientalis” 1983, nr 1–2.

Iluzja narracji mówionej w opowieści Wasilija Biełowa „Kluchy wotogodzkie”. „Studia i Materiały. Filologia Rosyjska” 1984, nr 2.

„Nowa fala” we współczesnej dramaturgii radzieckiej. „Miesięcznik Literacki” 1984, nr 7.

Radziecka sztuka produkcyjna lat 70. na polskich scenach. „Literatura Radziecka” 1984, nr 5.

Twórczość Wasilija Biełowa w polskiej opinii literackiej. „Literatura Radziecka” 1984, nr 5.

Dialog w jednoaktówkach Aleksandra Wampiłowa. „Slavia Orientalis” 1985, nr 1–2.

Didaskalia w dramatach Aleksandra Wampilowa. „Studia i Materiały. Filologia Rosyjska” 1985, nr 4.

Dramaturgia Aleksandra Wampilowa w Polsce. „Literatura Radziecka” 1985, nr 7.

Dramaturgia Aleksandra Wampilowa w polskiej krytyce teatralnej. „Język Rosyjski” 1985, nr 3.

Dramaturgia Włodzimierza Arro. Zarys problematyki. „Przegląd Rusycystyczny” 1985, nr 1–2.

Organizacja stosunków czasowo-przestrzennych w dramatach Aleksandra Wampilowa. „Slavia Orientalis” 1985, nr 3–4.

Dwa spektakle Marka Okopińskiego. „Literatura Radziecka” 1986, nr 7.

Kilka uwag o współczesnej dramaturgii radzieckiej. „Język Rosyjski” 1986, nr 1.

Twórczość Aleksandra Wampilowa w kontekście dramaturgii radzieckiej lat 60. i 70. „Slavia Orientalis” 1986, nr 1.

Koncepcja człowieka w dramatach Aleksandra Wampilowa. „Język Rosyjski” 1987, nr 1.

Tradycja i współczesność. O dwóch inscenizacjach „Wiśniowego sadu” A. Czechowa. „Literatura Radziecka” 1987, nr 8.

Współczesny radziecki dramat publicystyczny. „Język Rosyjski” 1987, nr 5.

Elementy ludowej metaforyki w dramatach Jordana Radiczkowa i Aleksandra Wołodina. W: *Z polskich studiów slawistycznych.* Seria VII: Językoznawstwo. Prace na X Międzynarodowy Kongres Slawistów w Sofii w 1988. Red. Basara J. Warszawa 1988.

Literatura rosyjska i radziecka na łamach czasopisma „Język Rosyjski”. „Literatura Radziecka” 1988, nr 8.

Michaiła Szatrowa interpretacja historii. „Język Rosyjski” 1988, nr 5.

Motyw „tragicznego błazna” w sztuce A. Czechowa „Iwanow” i w dramacie Wampilowa „Polowanie na kaczki”. „Slavia Orientalis” 1988, nr 1.

Dramaturgia Michaiła Szatrowa. Zarys problematyki. „Studia i Materiały” (Olsztyn) 1989, nr 10.

Motyw gry w sztukach Aleksandra Wampilowa. „Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej” 1989, t. 15.

Polska prapremiera dramatu W. Arrio „Spójrzcie kto do nas zawitał”. „Literatura Radziecka” 1989, nr 2.

Problematyka prozy Aleksandra Wampilowa. „Język Rosyjski” 1989, nr 3.

Współczesna dramaturgia radziecka – teraźniejszość i perspektywy rozwojowe. „Slavia Orientalis” 1989, nr 1–2.

Współczesna „kobieca” dramaturgia radziecka. „Język Rosyjski” 1989, nr 5.

Z problemów dramaturgii Michaiła Worfołomiejewa. „Język Rosyjski” 1989, nr 1.

Z zagadnień dramaturgii Aleksandra Wołodina lat 80. „Studia i Materiały” (Olsztyn) 1989, nr 12.

Humanistyczny aspekt najnowszej dramaturgii radzieckiej. „Język Rosyjski” 1990, nr 2–3.

Literatura i „pieriestrojka”. O najnowszej dramaturgii radzieckiej. „Język Rosyjski” 1990, nr 1.

Świat poetycki dramatów Ludmiły Pietruszewskiej. „Studia i Materiały” (Olsztyn) 1990, nr 20.

W stronę teatru metaforycznego. Dramaturgia Niny Sadur. „Język Rosyjski” 1990, nr 5.

Struktura konfliktu w dramacie „Mindaugas” Justinasa Marcinkevičiusa. W: *W kręgu kultury litewskiej.* Red. Piłat W. Olsztyn 1991.

Współczesna dramaturgia radziecka – od dokumentu do groteski. „Przegląd Humanistyczny” 1991, nr 1.

Жанровые особенности современной советской одноактной пьесы. W: *Автор. Жанр. Сюжет.* Red. Грешных В.И. Калининград 1991.

Powroty literackie. Kilka uwag o dramacie „Kto się boi Roy a Bradbury” W. Maksimowa. „Studia i Materiały” 1992, nr 41.

O roli zdarzenia dramatycznego w twórczości Aleksandra Wampilowa. „Przegląd Rusycystyczny” 1993, nr 3–4.

W świecie obozowej „normalności”. O specyfice artystycznej dramatu „Anna Iwanowna” Warłama Szalamowa. „Studia i Materiały” 1993, nr 48.

Z perspektywy emigracji. Dramaturgia Aleksandra Sołżenicyna, Władimira Wojnowicza i Władimira Maksimowa. „Języki Obce” 1993, nr 2.

Demitologizacja rzeczywistości, czyli o najnowszej dramaturgii rosyjskiej. „Przegląd Rusycystyczny” 1994, nr 3–4.

Franciszek Bohuszewicz jako prekursor nowej literatury białoruskiej. „Biuletyn Naukowy” 1994, nr 1.

O specyfice świata przedstawionego w dramatach Aleksieja Dudariewa. W: *W kręgu kultury białoruskiej.* Red. Piłat W. Olsztyn 1994.

Tekst literacki w nauczaniu języków obcych. O dramatach Josifa Brodskiego. „Języki Obce” 1994, nr 2.

Nauczanie języków obcych w Estonii. „Języki Obce w Szkole” 1995, nr 6.

450-lecie Albertyny. „Borussia” 1995, nr 10.

Ostatnie sztuki Aleksieja Arbuzowa. Zarys problematyki. „Przegląd Rusycystyczny” 1995, nr 1.

Nikołaja Kolady „ekstrawagancje” w najnowszej dramaturgii rosyjskiej. „Przegląd Rusycystyczny” 1995, nr 3–4.

Czy rzeczywistość rosyjskie „kwiaty zła?” Kilka uwag o rosyjskiej dramaturgii „Innej”. „Zeszyty Naukowe WSP w Olsztynie” 1995, nr 1.

Polszcza i uschodniaja Sławianszczyna: kulturnaje pamieźża. „Hołas Radzimy” 1995, nr 49.

O specyfice artystycznej folkloru białoruskiego na Wileńszczyźnie w dwudziestolecium międzywojennym (miejsowości Rukojnie i Kosina Wielka). „Acta Polono-Ruthenica” 1966, t. 1.

Проблемные и художественные особенности драматургии Виктора Розова 80-х гг. W: *Художественное мышление в литературе XVIII–XX вв. Сборник научных трудов.* Ред. Грешных В.И. Калининград 1996.

Przezwyciężanie uprzedzeń. Kilka uwag o funkcjonowaniu dramaturgii polskiej w życiu teatralnym Rosji. „Acta Polono-Ruthenica” 1997, t. 2.

U polskich bielarusistów „Acta Polono-Ruthenica”. „Hołas Radzimy” 1997, nr 41 (2547).

Postmodernizm w najnowszej dramaturgii rosyjskie. W: *Studia Rossica V.* Red. Skruna W. Warszawa 1997.

Białorutenika olsztyńskie. „Termapiły” 1998, nr 1.

Kulturoznawcza rola folkloru białoruskiego na Wileńszczyźnie w dwudziestoleciu międzywojennym. W: *Folklor i pogranicza.* Red. Staniszewski A., Tarnowska B. Olsztyn 1998.

„Штоб камні могли заплакаць” (Введение) Адам Мицкевич. Слышу зов жизни. Стихи на польском и русском языках в переводе Р. Алимпиевой. Калининград 1998.

Николай Коляда: Драматургия „промежутка” или художественный взгляд в будущее? „Балтийский филологический курьер” 2000, nr 1.

Jewgienij Griszkowicz – dramaturg, reżyser, czy twórca teatralny. „Przegląd Ruscystyczny” 2001, nr 2.

Działalność kulturalno-oświatowa we wsiach polsko-białoruskich Wileńszczyzny w dwudziestoleciu międzywojennym. „Termopily” 2002, nr 6.

Funkcjonowanie motywów biblijnych w najnowszej dramaturgii rosyjskiej. „Przegląd Ruscystyczny” 2002, nr 4.

„Szkoła” Nikołaja Kolady. O dramaturgii Olega Bogajewa i Wasilija Sigariewa. W: *Dawna a nowa Rosja (z doświadczeń transformacji ustrojowej).* Red. Jankowski R., Kasparek N. Warszawa 2002.

„Komunalka” jako obraz archetypowy w najnowszej dramaturgii rosyjskiej. W: *Studia Wschodniostowiańskie*, t. 5, Białystok 2005.

Obraz nowego Rosjanina w najnowszej dramaturgii rosyjskiej (z uwzględnieniem postrzegania europejskości). W: *Europa a Rosja. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość.* Red. Gancewski J., Sobczak J. Elbląg 2005.

В орбите творческих влияний Николая Коляды. „Балтийский филологический курьер” 2005, no 5.

Мотив „трагического шума” в пьесе Александра Вампилова „Утиная охота”. W: *Русская литература в XX веке. Имена, проблемы, культурный диалог.* Ред. Рыбальченко Т.Л. Томск 2009.

Бинарная оппозиция белого и черного в новейшей русской драматургии (новые модели действительности). W: *Модели в современной науке. Единство и многообразие. Сборник научных трудов.* Ред. Ваулина С.С., Грешных В.И. Калининград 2010.

Akceptacja czy negacja postradzieckiej rzeczywistości. Kilka uwag o współczesnej dramaturgii rosyjskiej. W: *Literatura i kultura rosyjska w metropolii i na emigracji.* Ped. Wegnerska-Ptaszkiewicz B., Wójcicka U. Toruń 2011.

Współczesna dramaturgia rosyjska w polskich badaniach slawistycznych. W: *Studia Rossica*, t. XXII: *Polska – Rosja: dialog kultur: tom poświęcony pamięci profesor Jeleny Cybienko.* Red. Wołodźko-Butkiewicz A., Łucewicz L. Warszawa 2012.

Современная русская драматургия как способ межкультурной коммуникации. W: *Коммуникация как предмет междисциплинарных исследований. Сборник научных трудов: в 2 ч.* Red. Ваулина С. Калининград 2012.

Od „nowego realizmu” ku poszukiwaniom awangardowym. Kilka uwag o współczesnej dramaturgii rosyjskiej. „Folia Litteraria Rossica. Zeszyt specjalny”. Red. Główko O., Leyko M. Łódź 2013.

Współczesna dramaturgia rosyjska wobec transformacji ustrojowych. „Heteroglossia. Studia Kulturoznawczo-Filologiczne” 2013, nr 3.

Funkcja i znaczenie dla filologii nadbałtyckich czasopisma „Балтийский филологический курьер”. „Heteroglossia. Studia Kulturoznawczo-Filologiczne” 2014, nr 4.

Jeszcze o „szkole” Nikołaja Kolady. „Przegląd Rusycystyczny” 2015, nr 1.

Культурные параллели и польско – русские антинормы в свете научных исследований. „Interkultural Relations Society” 2015, nr 25.

Monodram we współczesnej dramaturgii rosyjskiej. „Acta Neophilologica” 2015, z 1.

Bibliografia

- Lihina N. [Лихина Н.] (rec.). *Walenty Piłat. Na progu XXI wieku: Szkice o współczesnej dramaturgii rosyjskiej. WSP w Olsztynie, 1999.* „Baltijskij filologičeskij kur'er” [„Балтийский филологический курьер”] 30: 29.
- Mazurek Halina. 2002. *Teatr, życie, gra. Studia o pisarstwie dramaturgicznym Nikołaja Kolady*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego,
- Nawacka Joanna. 2017. *Prof. zw. dr hba. Walenty Piłat.* „Acta Neophilologica” XIX(2): 203-215.
- Orzechowska Joanna. 2017. *Słowo o Jubilacie.* W: *Szkice slawistyczne. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Walentemu Piłatowi.* Red. NDiaye I.A. Olsztyn: Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej: 21–23.
- Piłat Walenty. 1986. *Twórczość Aleksandra Wampitowa. Z zagadnień poetyki.* Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Piłat Walenty. 1995. *Współczesna dramaturgia rosyjska. Lata osiemdziesiąte.* Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Piłat Walenty. 2000. *Na progu XXI wieku. Szkice o współczesnej dramaturgii rosyjskiej.* Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Szkice slawistyczne. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Walentemu Piłatowi.* 2017. Red. NDiaye I.A. Olsztyn: Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej.

RECENZJE

DOI: 10.31648/an.7809

CZY UPODMIOTAWIAĆ DINOZAURY?
JUSTYNA TYMIENIECKA-SUCHANEK. 2020.
*LITERATURA ROSYJSKA WOBEC
UPODMIOTOWIENIA ZWIERZĄT. W KRĘGU
ZAGADNIENÍ EKOFILOZOFICZNYCH.* KATOWICE:
WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO

Grzegorz Ojcewicz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5909-270X>

e-mail: grzegorz.ojcewicz@uwm.edu.pl

Przedrostek *eko-* jest szeroko obecny w świecie, odkąd w 1866 roku za sprawą niemieckiego biologa i ewolucjonisty Ernsta Haeckla stał się częścią terminu *ekologia*. Etymologicznie *ekologia* oznacza naukę o domu (gr. *οἶκος* ‘dom’ + *λόγος* ‘słowo, nauka’) i od samego początku termin ten wywoływał wśród badaczy spory o jej definicję. Dzisiaj przyjmuje się na ogół, że ekologia to nauka o strukturze i funkcjonowaniu przyrody, że interesują ją różnorodne relacje między organizmami a środowiskiem, w jakim przebywają, a także między samymi organizmami funkcjonującymi w określonych ekosystemach. Według Haeckla ekologia powinna się zajmować badaniami nad zwierzętami i ich powiązaniem ze światami organicznym oraz nieorganicznym, z florą i fauną, z jakimi wchodzi w bezpośredni kontakt, z uwzględnieniem wszelkiego rodzaju interakcji – przyjaznych lub nieprzyjaznych czy wręcz wrogich.

O tym, jak ważna jest właśnie kwestia definicyjna, bo organizująca przecież przedmiot i metodologię badań, świadczy fakt, że w kwestii terminologicznej wypowiadały się różne osobowości reprezentujące odmienne obszary nauk – biologicznych, antropologii czy filozofii. Poza wspomnianym już Ernestem Haecklem o ekologii mówili np. Claude Lévi-Strauss, dla którego – metaforycznie – była ona „astronomią życia” z powodu ujawniania pozycji żywych organizmów na Ziemi na podobieństwo położenia ciał niebieskich, amerykańscy ekologowie Charles J. Krebs, Eugene Odum, a także inni uczeni, jak Barrington Moore,

Russel Ackoff czy Francesco Di Castri. Dzisiaj mamy do czynienia z Bachowską z ducha polifonią terminologiczną, co sprawia, że i myślenie o ekologii jako supernauce (Eugene Odum) czy dziedzinie pozwalającej pojąć funkcjonowanie biosfery (Barrington Moore) jest uprawnione i znajduje zwolenników także w XXI wieku. Z kolei Francesco Di Castri stworzył katalog zaprzeczeń i wskazał, czym ekologia nie jest, aby wyklarować przedmiot jej badań, metodologię i odmienność pola twórczych koncepcji. Pisał m.in., że jako nauka przyrodnicza o określonych kompetencjach eksploracyjnych ekologia nie może się opierać na subiektywnych odczuciach, nie jest tożsama z ekologią polityczną, nie może być identyfikowana ze spuścizną biologiczną określonego obszaru, nie zajmuje się dokonywaniem syntez na podstawie danych dostarczonych przez inne nauki, nie jest dziedziną w pełni holistyczną, nie zastępuje wiedzy o środowisku, nie ogranicza się do badania biotycznego układu terytorialnego. W tym bardzo syntetycznym oglądzie postaw wobec ekologii nie może oczywiście zabraknąć Henryka Skolimowskiego, który od połowy lat 70. XX wieku włączył do ekofilozofii problematykę z obszarów aksjologii, kosmologii, teologii, etyki, epistemologii, antropologii, filozofii nauki, filozofii społecznej, filozofii kultury i filozofii techniki.

W moim odczuciu najlepsza definicja ekologii zawiera się w jej kształcie etymologicznym: nauka o domu. Tym domem jest biosfera, w której współegzystuje flora z fauną, świat roślin z ludźmi i zwierzętami. Taki układ stanowi pewną dynamiczną całość, która na zasadzie naczyń połączonych reaguje na najmniejsze nawet zaburzenie w jednym ze swych ogniw. Ekologia jako DOM nie może pominąć dziedzictwa intelektualnego ludzi także w sferze podejścia do zwierząt. Mniejsza, jak sądzę, o termin naukowy – ekofilozofię czy ekoteologię – jako szczególne dziedziny myśli, w których wypowiadają się ludzie zatroskani o jakość koegzystencji i przyjazne relacje pomiędzy organizmami, jakie pojawiły się w akcie Bożego stworzenia i przetrwały do naszych czasów.

Już z tego z konieczności bardzo syntetycznego przeglądu współczesnych stanowisk wobec ekologii wyłania się dynamiczny jej obraz jako przede wszystkim nauki przyrodniczej, ale mimo to zadzierzgającej ściśle więzi i innymi dyscyplinami naukowymi – starszymi lub młodszymi – by w nietypowych nawet niekiedy ujęciach interdyscyplinarnych odnieść się do kwestii współcześnie nabrzmiałych, dla których trzeba pilnie znaleźć wyjaśnienie teoretyczne i sformułować określone programy naprawcze w ramach np. „trzeciej kultury”. Ten, kto zamierza powiedzieć nowe słowo w obszarze EKO, musi zdawać sobie doskonale sprawę z różnorodnych i całkiem bogatych doświadczeń tradycji, w jakiej już przebywa, i z tego, że wobec jednych modeli teoretycznych będzie zmuszony z różnych powodów się dystansować, a inne aprobować lub nawet faworyzować.

W takim właśnie bardzo złożonym układzie teoretycznym i praktycznym pojawiła się w 2020 roku po raz kolejny – jako wydanie drugie, poprawione i uzupełnione – monografia profesor Justyny Tymienieckiej-Suchanek

z Uniwersytetu Śląskiego poświęcona zagadnieniom animalnym. Zarówno wcześniej, gdy w 2013 roku ukazała się drukiem pierwsza autorska monografia literaturoznawcza w pełni poświęcona zwierzętom i podporządkowana jednej tezie *Literatura rosyjska wobec upodmiotowienia zwierząt* [Tymieniecka-Suchanek 2013], jak i teraz punktem wyjścia do wielopiętrowych rozważań w duchu manifestu zooetycznego stało się wielowiekowe i kulturowo nośne doświadczenie głównie klasyki literatury rosyjskiej, ale nie tylko jej. Książka została dedykowana szczególnym odbiorcom – stworzeniom niepiśmiennym, co wcale nie znaczy, że niezdolnym do żywego reagowania na ludzki głos: „Zwierzętom, którym nigdy nie wynagrodzimy ich cierpień...”. Prowokacyjna dedykacja z wielokropkiem brzmi niczym przejmujące motto i może być traktowana jako myśl przewodnia całej monografii-przewodnika. Do 2013 roku opracowanie *Literatura rosyjska wobec upodmiotowienia zwierząt...* było jedynym w Polsce tak obszernym tekstem naukowym z kręgu problematyki *animal studies*. Potem nastąpił prawdziwy wysyp tego typu monografii, a popularność danej problematyki wcale nie słabnie¹. Wzrosła zatem w ciągu tych siedmiu lat konkurencyjność wobec wydania pierwszego, czego nie można było nie uwzględnić w edycji z 2020 roku.

Trzeba pamiętać, że Autorka jest w Polsce rozpoznawalna przede wszystkim jako Badaczka zajmująca się pracami z kręgu *animal studies*, co wcale nie znaczy, że inne obszary literatury rosyjskiej są jej obce. Debiutowała przecież w 1991 roku tekstem o *Ciemnych alejach* noblisty Iwana Bunina [Tymieniecka-Suchanek 1992], a pracę doktorską poświęciła jednemu z wielkich niepokornych symbolistów rosyjskich – Walerijowi Briusowowi [Tymieniecka-Suchanek 2004]. Potem pojawiło się absolutnie nowatorskie opracowanie *Zwierzę jako podmiot. Próba rekonesansu badawczego z omówieniem „Lwa świętego Hieronima” Zofii Kossak* [Tymieniecka-Suchanek 2005], będące pierwszą w rodzimej humanistyce próbą spojrzenia na relację człowiek–zwierzę w ujęciu ekofilozoficznym, a więc od strony podmiotowości fauny. Wydaje mi się, że właśnie wtedy zapadła też wewnętrzna decyzja Autorki o pogłębieniu badań animalnych i osadzeniu ich w posthumanizmie, o wyborze problematyki, która, jak zakładam, najbardziej odpowiadała i niezmiennie odpowiada jej autentycznym zainteresowaniom. Badaczkę pochłonął świat zwierząt obecny w biografiami twórców oraz ich twórczości z obszaru prozy i poezji rosyjskiej, począwszy od 1850 roku. Dokonany przed laty wybór zaowocował w bardzo krótkim czasie powstaniem sproblematyzowanych opracowań, jak chociażby dwa tomy monografii *Człowiek w relacji do zwierząt, roślin i maszyn w kulturze* [2014; 2017], *Filozofia wobec świata zwierząt* [2015] czy *Zwierzę – język – emocje. Dyskursy i narracje* [2018].

Na okładce omawianej monografii pojawiła się 14-elementowa kompozycja fotograficzna, na którą złożyły się charakterystyczne zdjęcia pisarzy rosyjskich

¹ W przyp. 1 na s. 7 Autorka podaje dokładne dane bibliograficzne tego typu dzieł polskojęzycznych opublikowanych w formie książkowej.

ze zwierzętami-towarzyszami ich życia: psem, kotem, koniem, owcą. Są to: Czingiz Ajtmatow, Wasilij Bielow, Iosif Brodski, Anastasija Cwietajewa, Anton Czechow, Aleksandr Kuprin, Władimir Majakowski, Michaił Priszwin, Lew Tołstoj, Warłam Szalamow, Andriej Wozniesiński. Wymienieni twórcy, a także jeszcze wielu innych, stali się obiektem dociekliwej autorskiej narracji. Struktura omawianego dzieła powiela (poza przedmową do kolejnej edycji) pierwotny kształt publikacji i wygląda następująco: *Przedmowa do II wydania* (s. 7-11), *Wprowadzenie* (s. 13-25), rozdział I. *Wokół podmiotowości osobniczej i gatunkowej zwierząt. Moralny status zwierząt na tle rozwoju myśli ekofilozoficznej (nie tylko rosyjskiej)* – s. 27-71, rozdział II. *Zwierzę jako osoba / rzecz / gorszy byt w literaturze rosyjskiej drugiej połowy XIX wieku. Fiodor Dostojewski, Lew Tołstoj i inni* (s. 73-152), rozdział III. *Literatura rosyjska pierwszej połowy XX wieku o braciach mniejszych. Od Wielimira Chlebnikowa do Daniła Andriejewa* (s. 153-242), rozdział IV. *Wpływ doświadczeń XX wieku na tendencje ekoetyczne w powojennej i współczesnej literaturze rosyjskiej. Od ludobójstwa do bioetyki* (s. 243-348), *Zakończenie* (s. 349-354), *Wybrana bibliografia* (s. 355-375), *Резюме* (s. 377-378) i *Summary* (s. 379-380).

Z brzmień poszczególnych rozdziałów wynika, że Autorka skupiła się na wiernym odzwierciedleniu ludzkich postaw wobec zwierząt w planie diachronicznym, znajdując dla tychże postaw przekonujące ilustracje artystyczne. Nie szukała, jak zapewnia, „jałowego poznawczo statycznego opisu zjawiska i skatalogowania jego składowych problemów, ale genezy i dynamicznego kierunku procesu zmian” (s. 17). Wśród wielu przedstawionych przez Badaczkę procesów z pola ekoetyki na plan pierwszy wysunęło się zjawisko „wychodzenia Zwierzęcia z cienia Człowieka” (s. 17). Nie znaczy to jednak, że w tej animolocentrycznej rozprawie nie podjęto wielowymiarowych zagadnień poświęconych temu, jak jest obecnie i jaki powinien być człowiek wobec fauny. Autorka wyszła z założenia, że z perspektywy „świata zwierzęcego można z większym dystansem spojrzeć na ludzkie społeczeństwo, wyrazić opinie o ludziach z innego punktu widzenia” (s. 18).

W stosunku do wydania pierwszego nastąpiły pewne zmiany natury głównie redakcyjno-translatorskiej: wszelkie tytuły dzieł i cytaty w języku rosyjskim, zarówno literackie, jak i z obszaru krytyki, zostały teraz przetłumaczone na język polski, co z jednej strony zwiększyło szanse pełniejszego poznania zawartości tekstu przez osoby nieznające cyrylicy, z drugiej pozbawiło jednak odbiorcę władającego rosyjskim możliwości natychmiastowego wnikięcia do oryginału. Złotym środkiem byłoby przeniesienie przekładów do przypisów, ale wtedy książka rozrosłaby się i przypisy – już teraz masywne! – mogłyby jaskrawo zaburzyć proporcje między narracją zasadniczą a poboczną; są więc pewne zyski i straty. Miłośnicy ruszczyzny zawsze wszakże mogą sięgnąć do pierwowzoru i porównać przekłady filologiczne Autorki z zapisami w oryginałach w odniesieniu do utworów niemających tłumaczeń artystycznych. Przypisy zostały ponadto wzbogacone o adresy bibliograficzne dzieł, jakie

ukazały się po 2013 roku i mieszczą się tematycznie w poruszonej problematyce. Sądzę, że nawigację po tym bezsprzecznie interesującym studium ułatwiłyby z pewnością co najmniej dwa indeksy – nazwisk (postaci)² i pojęć oraz słownik tematyczny. Trzeba będzie też zaktualizować biogramy tych twórców, którzy od pewnego czasu już nie żyją, a zapisy w monografii sugerują, że wciąż są fizycznie z nami. Warto również poszerzyć narrację o pisarskie dokonania Iwana Bunina, w którego twórczości zwierzęta odgrywają w losach bohaterów wielorakie role, łącznie z intymnymi. Myślę, że jest to warta przemyślenia propozycja redaktorska przed trzecią i kolejną edycją tej erudycyjnej monografii.

Zakładam, że tworzeniu omawianej książki musiało towarzyszyć Autorce nieodparte wrażenie stąpania po semantycznym lodzie, niekiedy bardzo kruchym, a to głównie z powodu samej materii, tj. konieczności jednoczesnego uwzględniania tych samych terminów odmiennie jednakże pojmowanych w różnych kulturach. W przyjętej przez Badaczkę metodologii przenikały się systematycznie dwa dyskursy – naukowy z artystycznym. Jeden stanowił teoretyczne podstawy rozważań, drugi dostarczał ilustracji zaczerpniętych z dzieł literackich i biografii twórców. To są wprawdzie dwa niezależne rodzaje poznania, lecz odseparowane od siebie nie przyniosłyby tych rezultatów, jakie znajdujemy w wywodzie J. Tymienieckiej-Suchanek. Celem drugiego dyskursu uczyniła Autorka „określenie i zrozumienie jakości ludzkiego bycia i współżycia z przedstawicielami innych gatunków na przykładzie niejednorodnych, zróżnicowanych, genologicznie i stylistycznie, starannie wyselekcjonowanych utworów literackich (traktowanych zarówno kompleksowo, jak i fragmentarycznie) oraz artykułów publicystycznych” (s. 14). Wszelkie działania eksploracyjne zostały tutaj podporządkowane chęci zobrazowania „zwierzęcego losu uzależnionego od dobrej / złej woli człowieka” (s. 14). Badaczkę inspirował więc określony kierunek postępowania: od reifikacji ku upodmiotowieniu zwierząt w literaturze rosyjskiej, ściślej – w poezji i prozie, ponieważ dramat pozostał ziemią niezbadaną. Zarejestrowała ona, opisała, przeanalizowała i zinterpretowała procesy doskonalenia się ludzkiej świadomości od połowy XIX wieku do naszych czasów w odniesieniu do postrzegania zwierząt w kulturze europejskiej. Co ważne, w polu wnikliwych obserwacji znalazła się rosyjska problematyka ekoetyczna, która z wielkim trudem próbuje się przebić przez wielowiekowy pancierz swoistej mentalności Rosjan, ich aksjologie świeckie i religijne, systemy prawne, tysiącletnie obyczaje. Rosjanin jako taki – za cara, w czasach komunizmu i okresie postsowieckim – nieufnie podchodził i wciąż z dystansem odnosi się do wszelkich nowości, które burzą dotychczasowy tryb jego życia. „Dostojewski pokazuje skrajne okrucieństwo drzemiące w Rosjaninie, który albo dopnie swego, albo zabije” – pisze Autorka (s. 113). Fakt ten oraz inne ze sfery osobowości Słowian Wschodnich został dobrze wyeksponowany w analizowanym dziele, a postawa Badaczki znalazła solidną argumentację.

² Gwoli ścisłości w wydaniu z 2013 r. był indeks osobowy.

Cezura dolna opracowania, czyli 1850 rok, wiąże się z historycznym momentem, w którym nastąpił gwałtowny rozwój nauk przyrodniczych, co znalazło także swoje odbicie w tekstach literackich tamtego okresu. Lecz wraz z rozkwitem dziedzin biologicznych i osiągnięciami drugiej rewolucji przemysłowej jaskrawo pogorszył się stosunek człowieka do przyrody, w tym do zwierząt. Autorka pisze nawet o pogardzie człowieka w stosunku do przyrody, co oczywiście nie mogło pozostać bez negatywnych skutków w niejednej sferze ludzkiej aktywności i inicjowało ekokryzys o wielu obliczach. Cezurę górną książki wyznaczyły formalnie kwestie ludobójstwa i bioetyki najmocniej związane tutaj z obszarem rosyjskim i radzieckim, a także postsowieckim. Na s. 25 Autorka wyraziła zasadnicze cele eksploracyjne: „poszukiwanie odpowiedzi na pytania o to, czy pisarze rosyjscy zastanawiali się nad wymiarem moralnym stosunku człowieka do zwierząt, czy krytykowali przemoc wobec nich, czy apelowali o zmianę aroganckiej postawy *homo sapiens* wobec przedstawicieli fauny, czy uprzedzali współczesne idee bioetyki w odniesieniu do gatunków zwierzęcych”. Wszystkie wyznaczone sobie cele zostały osiągnięte.

Książkę Justyny Tymienieckiej-Suchanek cechuje ogromna gęstość merytoryczna i terminologiczna w skali od proekologizmu i panekologizmu do deantropocentryzmu z wieloma innymi -izmami po drodze, jak biohumanizm, posthumanizm, humanizm uniwersalny, mistyczny panteizm, kosmocentryzm, ewolucjonizm teistyczny, metabolizm informacyjny i wiele, wiele innych. Stan ten tłumaczy się przede wszystkim pierwotnym przeznaczeniem tekstu jako pracy habilitacyjnej. Z danego faktu płyną jednak pewne implikacje, które dotyczą adresata publikacji. Moim zdaniem nie sprawdzi się tu kryterium „dla każdego odbiorcy”, lecz raczej dla czytelnika pożądanego, czytanego, zorientowanego w rozległej i wysmakowanej momentami problematyce oraz zawilościach teoretycznych kultury Zachodu i słowiańskiego Wschodu, bo tylko wtedy zdoła się dostrzec całe bogactwo narracyjne tego obszernego dzieła i jego podskórne polemiki oraz wysublimowane aluzje.

Jest w tym dziele naprawdę mnóstwo postaci historycznych ze świata literatury, kultury, nauki – od starożytności po nasze dni. Nie sposób wspomnieć o nich wszystkich w ramach jednego omówienia monografii. Dlatego ograniczę się tylko do przywołania imion i nazwisk pisarzy rosyjskich, o jakich wspomina Autorka, sięgając do okresu sprzed 1850 roku, gdy szukała genezy problematyki animalnej w carskiej Rosji. Tak więc na łamach monografii mówi się o następujących prozaikach i poetach w powiązaniu z ich twórczością i życiem prywatnym. Podaję w układzie alfabetycznym, który nie odzwierciedla procentowego udziału tekstu poświęconego poszczególnym pisarzom – kobietom i mężczyznom – należącym do trzech epok w dziejach Rosji i ZSRR: Czingiz Ajtmatow, Siergiej Aksakow, Swietłana Aleksijewicz, Daniil Andriejew, Lidia Zinowjewa-Annibał, Paweł Antololski, Michaił Arcybaszew, Władimir Arsienjew, Wiktor Astafjew, Izaak Babel, Wasilij Bielow, Andriej Bitow, Jelena Bławatska, Weniamin Błażenny, Lew Brandt, Iosif Brodski,

Michaił Bułhakow, Iwan Bunin, Wielimir Chlebnikow (zwolennik Darwina), Anastasija Cwietajewa (wegetarianka), Anton Czechow, Andriej Dementjew, Aleksandr Dobrolubow, Fiodor Dostojewski (przeciwnik darwinizmu), Afanasij Fet, Wsiewołod Garszyn, Maksim Gorki (wegetarianin), Wasilij Grossman, Jelena Guro, Aleksandr Hercen, Jelena Hermakowska, Riurik Iwniew, Siergiej Jesienin (wegetarianin), Jewgienij Jewtuszenko, Jurij Kazakow, Anatolij Kim, Aleksandr Suchowo-Kobylin, Boris Kornilow, Piotr Krasnopiorow, Aleksandr Kuprin, Nikołaj Leskow (wegetarianin), Mirra Łochwicka, Walerij Majkow, Jurij Nagibin, Władimir Majakowski, Władimir Matow, Siergiej Michałkow, Aleksandr Mieżyrow, Iwan Sokołow-Mikitow, Jurij Nagibin, Nikołaj Niekrasow, Nikołaj Ogariow, Bułat Okudźawa, Konstantin Paustowski, Wiktor Pielewin, Dmitrij Pisariew, Aleksiej Pleszczejew, Andriej Płatonow, Michaił Priszwin, Timur Pułatow, Stiepan Radajew, Wasilij Radugin, Walentin Rasputin, Nikołaj Roerich, Wasilij Rozanow, Robert Roźdiestwienski, Nikołaj Rubcow, Nikołaj Satin, Georgij Siemionow, Wasilij Slepcow, Nikołaj Sładkow, Jarosław Smieliakow, Władimir A. Sołłogub, Fiodor Sologub, Anatolij Sudariew, Dmitrij Mamin-Sybiriak, Fiodor Szachmagonow, Warłam Szalamow, Nikołaj Szczerbina, Michaił Szołochow, Georgij Tiediejew, Władimir Tiendriakow, Aleksiej N. Tołstoj, Lew Tołstoj (przeciwnik darwinizmu i wegetarianin), Władilen Trawinski, Konstantin Trieniow, Jurij Trifonow, Gawriła Trojepolski, Iwan Turgieniew, Swietłana Wasilenko, Georgij Władimow, Andriej Wozniesiński, Nikołaj Zabołocki, Michaił Zadornow, Siergiej Załygin. Trzeba przyznać, że jest to lista imponująca, co potwierdza także jednoznacznie merytoryczną wartość opracowania.

Na koniec kilka dygresji, do jakich zachęca lektura omawianego dzieła i które pozostawię bez odpowiedzi. Wiele milionów lat temu, jak twierdzą zwolennicy teorii paleoastronautycznych, na skutek decyzji kosmitów musiały wyginać na Ziemi dinozaury, by zwolnić przestrzeń dla człowieka i uczynić ją znacznie bezpieczniejszą od ówczesnej. Pamięć o tym wydarzeniu rodzi we mnie pytanie retoryczne, które sugeruje względność koncepcji upodmiotawiania fauny i wiąże teorię z czasem historycznym, a ściślej – z biosferą właściwą określonej epoce w dziejach naszego globu. Poważnie wątpię, czy dałoby się przyjąć bez żadnych zastrzeżeń rozważania z kręgu *animal studies*, nastawione na traktowanie za św. Franciszkiem z Asyżu zwierząt jako naszych mniejszych braci, np. w odniesieniu do dinozaurów, gdyby wciąż żyły i zachowywały się tak, jak się o tym mówi, pisze i ogląda w kinie (np. *Park Jurajski*).

Jest jeszcze inna, ważniejsza chyba kwestia, która uświadamia nam, ludziom, że też jesteśmy biologicznie zwierzętami, a więc równouprawnienie żywych istot powinno być odwieczną regułą współlistnienia organizmów ziemskich. Ale tylko powinno, jeśli pamięta się słowa Jahwe przekazane w *Księdze Rodzaju* Noemu: „1. Bóg pobłogosławił też Noego i jego synów tak: «Mnóżcie się i niech was pełno będzie na świecie. 2. A wszystkie dzikie zwierzęta, ptactwo i ryby morskie odąd **będą się was bały i będziecie mieć nad nimi władzę.**

3. Bo wszystkie będą od dziś waszym pożywieniem, tak jak dotąd były nim tylko rośliny” [*Księga Rodzaju. Księga Wyjścia* 2021, Rdz IX:1-3; pogr. – G.O.]. Pan Bóg zaprojektował zatem nie tylko nowe menu dla potomków Noego, ale także drastyczny model podległości i strachu jednych przed drugimi, stawiając *homo sapiens* najwyżej w zwierzęcej hierarchii: dał mu władzę nad żywymi organizmami i obiecał, że sam będzie wymierzać sprawiedliwość zabójcom ludzi, ale nie zwierząt [*Księga Rodzaju. Księga Wyjścia* 2021, Rdz IX:5]. Wydaje się, że skutecznym sposobem na przełamanie starotestamentowej reguły zwierzęcej dominacji człowieka i uległości przedstawicieli fauny jest nowe przymierze przekazane światu przez Jezusa Chrystusa w postaci przykazania o konieczności miłości bliźniego aż do oddania za niego własnego życia. A bliźnimi są także, przypomnę, mniejsi bracia i to jest chyba najmocniejszy argument w sporach z tymi, którzy sprzeciwiają się upodmiotowieniu zwierząt.

Od kilku dziesięcioleci przedrostek *eko-* należy do ekspansywnych, ale nieagresywnych, morfemów kulturowych. Po ekologii, ekofilozofii i ekoetyce nadszedł czas na sprawdzenie wydolności mentalnościowej ekoteologii, gdyż, parafrazując słowa współczesnego przeboju³, jeśli nie światli teologowie, to kto będzie w stanie najmocniej przemówić do ludzkich sumień i rozwiązać rodzące się poważne wątpliwości? Wydaje mi się, że jednak ani święta zwierzęcość [Mitek-Dziemba 2017], ani trwale uкорzenie się zagadnień ekologicznych w ramach ekoteologii (Tatiana Goriczewa i jej zwolennicy) nie rozwiążą mimo wszystko w najbliższym czasie nawet najważniejszych praktycznych aspektów problemów animalnych podniesionych z punktu widzenia XXI-wiecznej faunologii. Niestety, pomimo wzrastającej świadomości człowieka o potrzebie, jeśli nie konieczności, braterskiego traktowania przyrody, wciąż jest ona bardziej uprzedmiotowiona niż upodmiotowiona, a zwierzęta, chociaż żywe, traktowane najczęściej jak rzecz lub maszyna. Na s. 105 Autorka skonałatowała nie bez oburzenia: „Niestety, w Rosji z prawnego punktu widzenia zwierzę nadal jest traktowane jak przedmiot, a zwierzęta bezdomne są uznawane za bezpańskie rzeczy, mogące podlegać utylizacji (sic!)”. Diagnozując sytuację, Badaczka napisała: „(...) człowiek najczęściej pomnaża cierpienie zwierząt zwłaszcza wtedy, kiedy sam jest z gruntu zły, a niekoniecznie wówczas, gdy sam doznaje bólu i straty” (s. 128).

Prawie 40 lat temu austriacki etolog i noblista Konrad Lorenz pisał o regresie człowieczeństwa. Twierdził wtedy, że nikt nie jest w stanie przewidzieć, jakie będą przyszłe losy ludzkości i że o ostatecznym obrazie świata zadecydują procesy, które przebiegają w *homo sapiens* [Lorenz 1986]. A jeśli tak, bez trwałego zharmonizowania człowieka w samym sobie z samym sobą nie może raczej być mowy o ludzkim porozumieniu ze światem zwierząt.

³ Chodzi o piosenkę zespołu Mrozu *Jak nie My to Kto?* W ostatnim wersie refrenu pojawia się pytanie retoryczne: „Bo jak nie my to nikt tego lepiej nie zrobi tu” [<https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=bo+jak+nie+my+to+kto+tekst>] [Dostęp 11 XII 2021].

Wyraźnie wskazywał na tę korelację Daniil Andriejew w *Róży Świata*, utopijnie wierząc w moc zoopedagogiki, która miałyby doprowadzić do „oceanu miłości” (s. 240). Postulat Goriczewej, zgodnie z którym „nawet ostatni karaluch nie powinien płakać” (s. 51) w codziennej praktyce – na Zachodzie i Wschodzie – wciąż pozostaje tylko pobożnym życzeniem.

Tak, „(...) człowiek dopuścił się zdrady wobec zwierząt” (s. 141), a „Relacja człowiek – zwierzę stanowi treściowo nośny klucz do zdefiniowania ludzkiej natury, a także prowokuje do usytuowania problemu w mentalno-kulturowym kontekście współczesności” (s. 152). Książka Justyny Tymienieckiej-Suchanek potwierdza to moje pesymistyczne spostrzeżenie, mimo że przeważa w monografii optymizm, Badaczka ma bowiem wielką nadzieję, iż świat będzie się zmieniać na lepsze, a wraz z nim zyskają na szacunku zwierzęta i rośliny. Napisała przecież: „Jedno jest pewne: równość wszystkich istot w prawie do życia i swobodnego niezakłóconego rozwoju to ideał etyczny – utopia, której nigdy nie da się urzeczywistnić” (s. 245). Jeszcze przysłowiowa kropka nad i: w opracowaniach tego typu, tj. z jedną dominującą tezą i bardzo konsekwentną linią metodologiczną, łatwo jest przekroczyć granicę fascynacji tematem i w konsekwencji popaść w chaotyczną egzaltację, zwłaszcza gdy piszący angażuje się emocjonalnie w swą wypowiedź. Na szczęście w recenzowanym dziele nie odnalazłem przesady, ale nieskrywane uczucia były w nim stale obecne.

Bibliografia

- Człowiek w relacji do zwierząt, roślin i maszyn w kulturze*. 2014 (t. 1); 2017 (t. 2). Red. Tymieniecka-Suchanek J. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Filozofia wobec świata zwierząt*. 2015. Pr. zb. Dzwonkowska D., Latawiec M., Gzyra D., Lejman J., Twardowski M., Tymieniecka-Suchanek J. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (pdf).
- Księga Rodzaju. Księga Wjścia*. 2021. Przeł. i oprac. Pielak M. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka.
- Lorenz Konrad. 1986. *Regres człowieczeństwa*. Przeł. Tauszyńska A.D. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Mitek-Dziemba Alina. 2017. „Święta zwierzęcość”: *Tatiany Goriczewej przyczynek do prawosławnej ekoteologii*. „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies. Podmiotowość” nr 3: 57-67.
- Tymieniecka-Suchanek Justyna. 1992. „Ciemne aleje” *Iwana Bunina. Problem kategorii cyklu*. „Slavia Orientalis” nr 4: 455-463.
- Tymieniecka-Suchanek Justyna. 2004. *Proza Walerija Briusowa wobec kultury. W poszukiwaniu analogii historycznych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Tymieniecka-Suchanek Justyna. 2005. *Zwierzę jako podmiot. Próba rekonesansu badawczego z omówieniem „Lwa świętego Hieronima” Zofii Kossak*. W: *Z dziejów podmiotu i podmiotowości w literaturach słowiańskich XX wieku*. 2005. Red. Czapik-Lityńska B., Buczek M. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 151-167.

Tymieniecka-Suchanek Justyna. 2013. *Literatura rosyjska wobec upodmiotowienia zwierząt. W kręgu zagadnień ekofilozoficznych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Zwierzę – język – emocje. Dyskursy i narracje. 2018. Red. Tymieniecka-Suchanek J., Kubisz M. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

<https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=bo+jak+nie+my+to+kto+tekst>
[Dostęp 11 XII 2021].

RECENZENCI

2022, tom XXIV, zeszyty 1 i 2

Anna Bączkowska (Uniwersytet Gdański)
Iryna Betko (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
Maria Biskup (Uniwersytet Warszawski)
Elżbieta Bogdanowicz (Uniwersytet w Białymstoku)
Lidia Citko (Uniwersytet w Białymstoku)
Joanna Drynda (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Aneta Dybska (Uniwersytet Warszawski)
Artur Gałkowski (Uniwersytet Łódzki)
Ireneusz Gaworski (Uniwersytet Warszawski)
Romuald Gozdawa-Gołębiowski (Uniwersytet Warszawski)
Joanna Grądział-Wójcik (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Anna Horniatko-Szumilowicz (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Mariola Jaworska (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
Ewa Kalinowska (Uniwersytet Warszawski)
Janusz Kaźmierczak (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Robert Kieltyka (Uniwersytet Rzeszowski)
Aniela Korzeniowska (Uniwersytet Warszawski)
Ewa Kujawska-Lis (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
Edyta Lorek-Jezińska (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)
Iwona Milewska (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)
Jacek Mydla (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Iwona Anna NDiaye (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
Agnieszka Nęcka (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Joanna Orzechowska (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
Agnieszka Pawłowska-Balcerska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Artur Pelka (Uniwersytet Łódzki)
Helena Pocięcina (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
Beata Siwek (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)
Sylwia Skuza (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)
Danuta Stanulewicz-Skrzypiec (Uniwersytet Gdański)
Bożena Śliwczynska (Uniwersytet Warszawski)
Urszula Topczewska (Uniwersytet Warszawski)
Ewa Żebrowska (Uniwersytet Warszawski)

Zasady przygotowania artykułów do druku w czasopiśmie *Acta Neophilologica*

W półroczniku drukowane są artykuły naukowe (nigdzie dotąd niepublikowane) w języku angielskim, niemieckim, polskim oraz rosyjskim z zakresu językoznawstwa i glottodydaktyki oraz literaturoznawstwa i przekładoznawstwa.

Autorzy dostarczają teksty za pośrednictwem platformy czasopism UWM: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/> lub bezpośrednio redaktorowi na adres: joanaorzech@gmail.com

Redakcja kwalifikuje do recenzji materiały przygotowane zgodnie z wytycznymi dla Autorów. Artykuł jest zakwalifikowany do druku po uzyskaniu dwóch pozytywnych recenzji.

Układ artykułu

1. Tytuł artykułu (w języku tekstu)
2. Tytuł artykułu w języku angielskim
3. Imię i nazwisko Autora (-ów)
4. Numer ORCID Autora (-ów)
5. Afiliacja (nazwa jednostki naukowej, uczelni)
6. Adres poczty elektronicznej Autora (-ów)
7. Słowa kluczowe w języku angielskim (maksymalnie 5)
8. Abstrakt w języku angielskim
9. Tekst główny
10. Bibliografia

Objętość artykułów łącznie z tabelami i wykresami nie powinna przekraczać 12 stron maszynopisu formatu A-4.

Preferowany edytor tekstu Word. Czcionka: Times New Roman, wielkość czcionki – 12; odstęp między wierszami – 1,5, marginesy po 25 mm.

W tekście dopuszcza się stosowanie wyróżnień, np. kursywę i pogrubienie tekstu, ale bez podkreślania wyrazów.

Tytuły cytowanych pozycji zwartych i artykułów (w tekście i bibliografii) należy podać kursywą.

Cytaty należy ująć w cudzysłów (bez kursywy), fragmenty opuszczone należy oznaczyć trzema kropkami w nawiasach okrągłych, w takich nawiasach umieszcza się wszystkie odautorskie komentarze. Dopuszczalne są komentarze w formie przypisów dolnych (czcionka 10 pkt., interlinia 1).

W półroczniku stosowany jest jeden rodzaj przypisów; przypisy zamieszczone są w tekście głównym, zgodnie z następującą konwencją:

[nazwisko rok wydania, strony], np. [Bralczyk 2007, 35]

[nazwisko rok wydania, tom, strony], np. [Куприн 1970-73, I, 339].

Autor sporządza jeden wykaz literatury (Bibliografia, Bibliography, Bibliografie, Библиография) dla całej pracy. Kolejność pozycji bibliograficznych powinna być alfabetyczna, według nazwisk autorów lub tytułów prac zbiorowych. Redaktorów zbiorów należy oznaczyć przed nazwiskiem skrótem w języku zgodnym z publikacją (Red. Eds. Hrsg. Ред.).

Pozycje bibliograficzne zapisane cyrylicą powinny posiadać wariant transliterowany zgodny z PN-ISO 9:2000. Transliteracji dokonujemy automatycznie na stronie <https://www.ushuaia.pl/transliterate/> (należy sprawdzić, czy został wybrany system PN-ISO 9:2000). Po zapisie transliterowanym w nawiasie kwadratowym umieszczamy zapis cyrylicą.

Sposoby zapisu bibliografii

Monografie

Bralczyk Jerzy. 2007. *O języku propagandy i polityki*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.

Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze. 1991. Red. Kłosowska A. Wrocław: Wiedza o Kulturze.

Kuprin Aleksandr I. 1970-1973. *Sobranie sočinenij v devâti tomah*. Moskwa: Izdatel'stvo Hudožestvennaâ Literatura [Куприн Александр И. 1970-1973. *Собрание сочинений в девяти томах*. Москва: Издательство Художественная Литература].

Tolkovuj slovar' russkogo âzyka konca XX veka. Âzykovye izmeneniâ. 1998. Red. Sklârevskaâ G.N. Sankt-Peterburg: Folio-Press [*Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения*. 1998. Ред. Складревская Г.Н. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс].

Rozdziały w monografiach

Bartmiński Jerzy. 2001. *Język w kontekście kultury*. W: *Współczesny język polski*. Red. Bartmiński J. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 13-22.

Artykuły w czasopismach

Korpysz Tomasz. 2010. *Słowniki języka autorów jako typ opracowań leksykograficznych*. „Poradnik Językowy” nr 4: 51-72.

Publikacje internetowe

Iomdin Boris. 2015. *Semantika ponimaniâ: leksikografičeskij portret glagola ponimat'*. V: <http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/Iomdin.pdf> [Dostęp 14 IV 2015] [Иомдин Борис. 2015. *Семантика понимания: лексикографический портрет глагола понимать*. В: <http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/Iomdin.pdf> [Доступ 14 IV 2015].

Kawka Maciej. *Trzy edytorstwa czy jedno? O potrzebie kształcenia wydawców książek w Akademii Pedagogicznej*. Kraków. W: <http://www.wsp.krakow.pl/konspekt/konspekt6/kawka1.html> [Dostęp 14 IV 2015].